

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HÉLÈNE CARRÈRE D'ENCAUSSE

Dünyayı Değiştiren
Altı Yıl

1985-1991

Sovyet İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Çeviren: Şehsuvar Aktas

YKY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://rantey.org>

Dünyayı Değiştiren Altı Yıl

1985-1991

Sovyet İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Hélène Carrère d'Encausse (6 Temmuz 1929, Paris): Gürcü asıllı Fransız tarihçi. Rusya tarihi konusunda uzmanlaştı. 1991 yılında Fransız Akademisi'ne seçildi, 1999 yılından beri Akademi'de daimi sekreter olarak görev yapmakta. Başlıca yapıtları: *Victorieuse Russie* (Fayard, 1992), *Lénine* (Fayard, 1998), *La Russie inachevée* (Fayard, 2000), *Catherine II: un âge d'or pour la Russie* (Fayard, 2002), *Russie, la transition manquée* (Fayard, 2005), *Alexandre II: le printemps de la Russie* (Fayard, 2008), *Les Romanov: une dynastie sous le règne du sang* (Fayard, 2013).

Şehsuvar Aktaş 1964'te Ankara'da doğdu. Ankara Charles de Gaulle Lisesi'ni, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tiyatro Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde yüksek lisans, ardından doktorasını yapan Aktaş, 1989-91 yıllarında Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. 1983'ten başlayarak birçok oyunda sahneye çıktı ya da yönetmenlik yaptı. Ayrıca televizyon dizilerinde oynadı, atölye çalışmalarına katıldı. Tiyatro çalışmalarının yanında çevirmenlik yapmaya da devam ediyor.

Yapı Kredi Yayınları - 5264
Tarih - 130

Dünyayı Değiştiren Altı Yıl - 1985-1991, Sovyet İmparatorluğu'nun Yıkılışı / Hélène Carrère d'Encausse
Özgün adı: Six années qui ont changé le monde - La Chute de l'empire soviétique, 1985-1991

Çeviren: Şehsuvar Aktaş

Kitap editörü: Korkut Erdur
Düzeltili: Korkut Tankuter

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: İlknur Efe

Baskı: Elma Basım Yayın İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7
Küçükkçekmece / İstanbul
Tel: 0212 697 30 30
Sertifika No: 12058

Çeviriye temel alınan baskı: Fayard, 2015
1. baskı: İstanbul, Ocak 2019
ISBN 978-975-08-4386-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2016
Sertifika No: 12334
"Six Annees Qui Ont Change Le Monde"
De Hélène Carrère D'Encausse
© LIBRAIRIE ARTHÈME FAYARD, 2015

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Önsöz Niyetine • 7

Giriş • 9

BİRİNCİ KISIM

Gorbaçov Devrimi • 17

PARILDAYAN GORBAÇOV • 19

Utanmadığımız İlk Yönetici • 19

Diğerlerinden Farklı Bir Aparatçık mı? • 22

Yeni Bir Tarz • 25

SÜREKLİLİK Mİ YOKSA GEÇİŞ Mİ? • 27

Zastoi'dan Çıkmak İçin Gereken Yeni Adamlar • 27

Bir Dönemeç mi? • 30

Yalanın Sonu: Çernobil • 32

SOVYET SİSTEMİNİN DAĞILIŞINA DOĞRU MU? • 36

Beklenmedik İttifak: Gorbaçov ve Entelektüeller • 36

Perestroyka: Ekonomiden Siyasal Devrime • 42

Yeltsin Kuyruklu Yıldızı • 44

Nina Andreyeva: Muhafazakârların Ölümçül Silahı • 47

XIX. Parti Konferansı: Çok Partililiğe Doğru • 49

SOĞUK SAVAŞ'A BİR SON VERMEK • 55

Sosyalist Avrupa'nın Destabilizasyonunun Başlangıçları • 60

İKİNCİ KISIM

“Halkların Hukuku”nun Zaferi • 65

ULUSLARIN İSYANI • 67

Kazakistan Kazaklarıdır • 68

Kafkas Faciaları • 71

Estonya'dan Başlayan Salgın: Halk Cepheleri • 82

“DIŞ” İMPARATORLUĞUN SONU • 89

LENİN'İN İKİNCİ ÖLÜMÜ • 102

1. Halk Vekilleri Kongresi • 102

6. Madde Savaşı • 106

Vilnius'tan Moskova'ya Ulusal Sapma • 111

Son Parti Kongresi • 116

Gorbaçov Girişimlerini Sıklaştıyor • 118
Almanya'nın Yeniden Kurulan Birliği • 125
Son İhtişam Pırlıtları • 128

ÜÇÜNCÜ KISIM • 131
SSCB'nin Ölümü • 131

UÇURUMA DOĞRU • 133
Öncü Baltık Devletleri • 133
Asi Ulusların Kalkanı Rusya • 135
Novo-Ogavero Süreci • 136
Boris Yeltsin'in "Önlenabilir Yükselişi" • 143

DARBE. BİR AVUÇ DARBECİ Mİ? • 150
Moskova, 19 Ağustos 1991 • 150
Foros, 19 Ağustos 1991 • 152
Moskova, Beyaz Ev • 155
Darbe Sonrası Hangi Meşruiyet Geçerli? • 161
Birlik Antlaşması Önündeki Engeller • 164

SSCB ÖLDÜ, YAŞASIN BDT! • 169
Belovej Bombası • 169
Bir Saatli Bomba: Kırım • 172
Topluluk ve Sonuçları • 175
SSCB Devlet Başkanının Son Günleri • 179
SSCB'nin Devamı: Rusya • 184

SONDEYİŞ • 189
Uygur Devlete Doğru • 189
Boris Yeltsin ve Siyasal Yaşamın Rastlantıları • 191
1992-1994: Yeni Bir Rusya • 197
İstikrara Kavuşturulan Siyasal Yaşam • 200
Kirli Savaş • 206
Tartışılan Başkanlık Yetkisi • 209
Boris Yeltsin'in Son Savaşımı • 212
İkinci Başkanlık Dönemi • 221
1997: Rusya'nın Yenilenme Yılı • 223
Başbakanların Valsi • 228
Veda Töreni • 237

TEŞEKKÜR • 242

KAYNAKÇA • 243

DİZİN • 249

Önsöz Niyetine

1919 yılında Amerikalı gazeteci John Reed'in büyük ilgi gören ve XX. yüzyıl başının en büyük çoksatanları arasına giren kitabı yayımlandı: *Dünyayı Sarsan On Gün*. Lenin'in zaferinin, dünya devriminin tetikleyicisi olması beklenen Rus devriminin on günüydü bu. Lenin'in beklentisine rağmen dünya devrimi gerçekleşmedi ve "tek bir ülkedeki devrim"le yetinmesi gerekti, SSCB'ye dönüşen Rusya'daki devrimle. Bu on gün, yirmi yıl boyunca, aslında Sovyet iktidarının uluslararası örgütü olan Komintern'in* güdümündeki sayısız halkın devrim düşlerini besledi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Lenin'in o kadar beklediği devrim sonunda başarıya ulaştı, ama bu Sovyet tanklarının kıtanın batısına doğru ilerleyişi sonucunda oldu, Avrupa'nın yarısına dek genişleyen bir Sovyet İmparatorluğu'nu ve Soğuk Savaşı doğurdu.

Yarım yüzyıl boyunca, Lenin'in Avrupa'da hayal ettiği ve sınırları ötesindeki Çin'e ve kimi Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine yayılan devrimin yazgısı da oldu bu. John Reed'in haberini verdiği sarsılan dünya, Marx'a göre "zorunluluğun" ortadan kalkacağı, yeni insanın özgürlük içerisinde yaşayacağı, "aşçı kadının devleti yöneteceği" yeni dünya, XX. yüzyıla egemen olan o ütopya, gerçekte beklenmedik bir görünüm aldı: birbirini izleyen totaliter iktidarlar, zorunlu çalışma, Gulag, onlarca, hatta yüz milyonlarca insanın ölümü. Mutluluk dolu bir gelecek düşü bir kâbusa dönüşmüştü.

Yıllar sonra, tam da XX. yüzyıl devrimlerinin biçimlendiği yerde hiç kimenin öngörmediği ikinci bir devrim gerçekleşti: Komünist ütopya, totaliter sistem, Sovyet İmparatorluğu, altı yılda yok olmak üzere çöktü. Ve bu çöküş, XX. yüzyılın öteki totaliter düzeni Nazizm'i alaşağı edene benzer Wagneryen bir felaketle değil, barış içerisinde, sistemin bitkin düşürdüğü halkların ve iyi niyetli insanların inisiyatifleriyle gerçekleşti.

Tarihte az görülen bir mucize olmuştu. Tuhaf bir biçimde, çeyrek yüzyıl sonra, kolektif bellek, unutmaya da, bu olağanüstü olaylar dizisini, sonsuz olduğu söylenen ve düşünülen çok güçlü bir devlet sisteminin, aşırı silahlanmış devasa bir imparatorluğun, kan dökülmeden, gürültüsüz patırtısız bir biçimde yok oluşunu azımsamayı sürdürmekte. Bu belleğin her şeyden önce hatırladığı şey ise, tablonun bütününe perdeleyen ve "dünyayı sarsan güne" dönüşen, Berlin Duvarı'nın Kasım 1989'daki yıkılışı. Oysa gerçek başkaydı

* Komintern ya da III. Enternasyonal, Mart 1919'da Moskova'da Lenin tarafından kuruldu (I. Kongre) ve 1943'te Stalin tarafından feshedildi. <https://rantey.org>

8 Dünyayı Değiştiren Altı Yıl

ve V. Cumhuriyet'in en önemli dışışleri bakanlarından birisi olan Hubert Védrene tarafından kusursuz bir biçimde özetlenmişti: "Berlin Duvarı'nın yıkılışı işin heyecanıdır; *Tarih* Sovyet sisteminin yıkılışıdır."

Bu kitap da bu tarihe, 1917'nin "on günü" kadar kökten bir biçimde dünyayı değiştirmiş olan altı yılın tarihine yeniden hakkını vermeyi amaçlıyor.

Giriş

Sovyetler Birliği 1984 yılında da ayakta kalacak mı? Parlak bir Sovyet tarihçi olan Andrei Amalrik'in 1969'da sorduğu soru ses getiren küçük bir kitabın başlığıydı. Bu başlık gerçekten de bir ütopyayı, hatta kimilerine göre bir provokasyonu andırıyordu.

Bu kehanet 1984 yılı sonunda SSCB'yi gözlemleyen birisini hem güldürebilir hem de sorgulamaya itebilirdi. Tarihçinin öne sürdükleri, o dönemin gerçekleriyle bağdaşmasa da –SSCB hâlâ ayaktaydı– herkesin kolaylıkla görebileceği belirli bir gerilemenin habercisi değil miydi?

Amalrik'e göre yok olabileceği 1984 yılının sonunda Sovyetler Birliği hâlâ bir süper güçtü ve tek rakibi Amerika Birleşik Devletleri'ydi kuşkusuz. Soğuk Savaş var gücüyle devam ediyordu çünkü SSCB gücünü dünya üzerinde hissettirmekten geri durmamıştı. Mevcut düzenin sürdürülmesini dayattığı Doğu Avrupa'da ve dahası geleneksel nüfuz alanını aşır 70'lerde başarılar elde ettiği üçüncü dünyada hâlâ etkiliydi, kaldı ki bu başarılar sonraki on yıllık dönemin başında sıklıkla düş kırıklığına dönüşmüştü.

Bununla birlikte öncelikle hesapları altüst eden, bu gücün efendilerinin, yani SSCB'nin yöneticilerinin imajıdır. XX. yüzyılın en korkulan adamlarından birisi olan Stalin'in ardından, ülkesini ve SSCB'nin dünyayla ilişkilerini dönüştürme girişiminde bulunup tam da bu yüzden 1964'te iktidardan uzaklaştırılmış, dobra ve umulmadık bir kişilik olan Kruşçev iktidara geçti. Halefi Leonid Brejnev ise on sekiz yıl boyunca görevde kaldı ve işte Sovyet iktidarının imajı o zaman bozulmaya başladı. Brejnev'in son yılları, zihinsel kapasitesi azalmış, hasta ve kocamış bir adam tarafından yönetildiğini gören ülkesi için zor geçti. Ulusal kutlamalarda –7 Kasım, 1 Mayıs– Sovyet halkı şaşkınlık içerisinde, Lenin'in mezarının önüne konulmuş bir “yaşayan ölüyle” karşılaşılıyordu, üstelik yazgısının bu adamın elinde olduğu söyleniyordu. 1982'de öldüğünde herkes rahatladı. Nihayet SSCB'nin başına görevini tam anlamıyla yerine getirebilecek bir önder geçecekti. Brejnev'in halefiyle birlikte her şey yoluna girmiş göründü. Yuri Andropov altmış sekiz yaşındaydı (Brejnev öldüğünde Andropov ondan sekiz yaş küçüktü), ama KGB'nin başındayken ne kadar iş bilir olduğunu kanıtlamıştı ve onun iradesine, kararlılığına, dünya meselelerine dair bilgisine övgüler düzülüyordu. İktidara gelişi olumlu karşılandı, çünkü kendisine yenilik yanlısı¹ bir adam kimliği

1 Gratchev, A., *Le passé de la Russie est imprévisible*, Paris, 2014, s. 210-214; Pikhova R. G., *URSS, Histoire du pouvoir*, Québec, 2008, II, s. 748.

kazandıran bir efsaneyle, daha doğrusu efsanelerle geliyordu. Viskiden ve caz müziğinden hoşlandığı anlatılıyordu; buradan da Batı'yla yakınlaşmaya açık olduğu, artık Soğuk Savaş'a bir son vereceği ve iyiden iyiye bozulan Sovyet ekonomisini yeniden yoluna koyacağı sonucu çıkarıldı. Gerçekte ise, kendini içkiye vermek, onun onuruna "Andropovka" adını verdikleri ucuz votkayı banklarda paylaşmak üzere iş yerlerini terk eden "parazitlere" karşı bir av başlattı.

Bununla birlikte iktidara gelişinden kısa bir süre sonra Sovyet yurttaşları mumya görünümüne başkanın yerine, Kremlin sahnesine onun kadar sağlıklı görünen başka bir ağır hastanın geçtiğini görmek durumunda kaldılar. Andropov gerçekten de birçok hastalıktan muzdaripti, ama iktidara geldiğinde ülke bunu bilmiyordu; sonunda bu hastalıklar 1984 Şubatı'nda onu ölüme götürdü. Brejnev'in görkemli cenaze töreni üzerinden henüz on beş ay geçmişti ki SSCB halkı onun halefinin açık tabutu önünde buluvermişti kendini. Bu kez spekülasyonlar aldı başını yürüdü; olası halefin yaşam öyküsü, statüsü, özellikle de yaşı inceden inceye araştırılıyordu. Süper gücün efendilerinin o ürkütücü kocamış görüntüsüne bir son vermek için yeterince genç ve sağlıklı olmalıydı. Ve Ronald Reagan'la yaşıt olan yetmiş üç yaşındaki Konstantin Çernenko sahneye çıktı. Zinde Amerikalı başkanın tersine Andropov'un koltuğuna geçtiğinde Çernenko neredeyse can çekişiyordu. Ülke, Çernenko'nun sinik meslektaşlarının, yönetme kabiliyetine sahip ama kurulu düzenle kendi ayrıcalıklarını gözetecek bir halef konusunda vakitlice anlaşılamayıp, başkanlık koltuğuna biraz daha yaşayabilir umuduyla bir figüranı oturttuğunu anladı. SSCB yine yarı bilinçsiz, kimi günler kalabalığı mekanik bir hareketle selamladığı tribünde zorla ayakta tutulan hastalıklı bir ihtiyarın görüntüsüyle karşı karşıya kaldı. Ve on üç ay sonra bir kez daha kaybedilen önder için gösterişli bir cenaze töreni düzenlendi. Bir ayağı çukurda, mumyalaşmış yöneticilerin içler acısı biçimde halef-selef olmaları ve art arda gelen cenazelerle süper güç kavramı nasıl uyuşurdu? Neredeyse on yıldır Sovyet iktidarının en üst katmanlarının üzerinde kol gezen ölüm hem ülke için küçük düşürücü hem de gücü açısından kaygı vericiydi.

Yaşlılık, hastalık ve cenazelerden daha da vahim bir sorun vardı: Bütün bu yıllar boyunca SSCB'yi yönetmiş olan adamların niteliği. Vasatlıkları apaçık ortadaydı. Az eğitim almış, parlak bir zekâsı olmayan bu adamlar –belki Andropov hariç–, tam da, ilk Bolşeviklerden çok farklı olan kendi kuşaklarını temsil ettikleri için iktidara taşınmışlardı. Devrimi yapan ve iktidara el koyan Lenin ve arkadaşları keskin zekâlı, üst düzeyde eğitim görmüş, zengin bir kültüre sahip, birkaç dil bilen insanlardı – ki bu onların hata yapmalarına, hatta suç işlemelerine engel olmamıştı. Stalin onları emelleriyle niteliklerinden

ötürü saf dışı bıraktı ve Parti içerisinde artık yalnızca kolay hükmedebildiği vasat adamların yükselmesine izin verdi.

Amalrik'in sorusu aynı zamanda insan faktörünü de göz önüne alıyordu: Bu siyasi sınıf, her şeyden önce edinilen mevkileri ve buralardan gelen ayrıcalıkları koruma kaygısı güden ortalama insanlardan oluşuyordu. Yerinden kıpırdamayan bu yaşlılar yönetimini tehdit edebilecek herkesi iktidar alanından uzaklaştırma kaygısı da güdüyorlardı aynı zamanda.

Donup kalmış bu dünyayı sarsmak gerekliliğini kavramış tek kişi Andropov oldu. Kendisinin yerini kimin alacağı konusunda kafa yormuştu; onun seçimi başka bir kuşaktan, başka bir eğitimden gelen ve hedefinin var olan düzeni koruma isteğiyle sınırlı kalmayacağını umduğu bir adamdan yana oldu. Ama Andropov'un kendi kuşağına karşı koyacak ve onlara görüşlerini benimsetecek gücü olmadı. Bahtsız Çernenko'nun yolunun açılması sonucu iktidar kapısından dönen Andropov'un adayı Mihail Gorbacov adında birisiydi...

Yalnızca iktidara tutunma arzusunda olan yaşlılar, görüldü ki, devasa, değişken ve karmaşık bir ülke olan SSCB'yi yönetemiyorlardı. Dertleri her şeyi olduğu gibi korumak, sarsıntıları önlemektir. Bunun sonucunda Rusçada *zastoi* denen durgunluk oldu. Bu bağlamda o yıllarda anlatılan bir fıkra ortalığı kasıp kavurdu. SSCB'nin önderi arıza yapan bir trendedir. Önce Lenin olacaktır bu, "Makinisti kurşuna dizin!" diye gürlür devrimin babası. Aynı sahne bu kez trene binmiş olan Stalin'le tekrarlanır: "Bütün yolcular Gulag'a" diye emreder. Sıra Kruşçev'e gelir, o da herkesi rehabilite ederek treni yeniden hareket ettirebileceğini düşünür. Sonunda sıra Brejnev'e gelir, sakince der ki: "Perdeleri kapatın böylece trenin durduğu artık görülmez."

80'li yılların başında Sovyet ekonomisinin treni yavaşlamanın da ötesine varmıştır. Tarım artık ülkeyi besleyemez; SSCB tahıl ithal etmek zorundadır. Gıda krizi en temel tüketim maddelerinin yokluğuyla ikiye katlanır. Çoraptan sabuna her şeyde yokluk baş gösterir. Sanayi sektörü de iç açıcı bir durumda değildir: demiryolu ulaşımı aksar; fabrikalar yeterli üretim yapamaz, üretilenin de kalitesi düşüktür; sınırsız olduğu sanılan enerjinin yetersiz kalma tehdidiyle karşılaşılır. Brejnev umutsuzca tasarruflu olumasını talep eder. 1985 yılında petrol fiyatlarının düşmesi SSCB'yi ithalatını karşılayan önemli gelirlerden mahrum bırakır. Daha 1983 Ağustosunda, Bilimler Akademisi'nin Novossibirsk'teki Sibirya şubesinde araştırma yapan –o dönemde Moskova'dan uzakta daha hüyük bir özgürlüğe kavuşan uzman araştırmacılar için bir cennettir burası– ve parlak bir toplumbilimci olan Tatiana Zaslavkaya Sovyet ekonomisinin durumuna ilişkin bir rapor sunar²

2 Zaslavskaya, T., "Doklad o neobkhodimosti hole uglublennogo izutcheniia v SSSR sotsialnogo mekhanizma razvitiia ekonomiki". Materialy samizdat'ta yeniden yayımlanan samizdat, RFE, no 35783, 26.08.1983; "Tvortcheskaii aktivnost' mass i sotsialnye razvitiia", LENO, 3.198.

ve bomba etkisi yaratır. Bu raporda “ulusal ekonominin büyüme oranındaki çöküşün” tablosunu çıkarır ve bu olumsuz gidişin sektörlerin ve bölgele-
rin çoğunluğunu etkilediğini belirtir. Nedenleri şunlardır: Mevcut yönetim sistemi bundan yarım yüzyıl önce kurulmuştur; uyum çabalarına rağmen, yalnızca “elden geçirilip düzeltilmemeli”, derinlemesine bir reformdan geç-
melidir. Tepeden inme planlama döneminden kalma yönetim yöntemlerinin ve aşırı merkeziyetçiliğin uyum sağlayamayan niteliği dışında askeri alana verilen öncelik burada dikkate değer bir rol oynar.

SSCB'nin çöküşünü ele alan bir belge seçkisinin mükemmel giriş bölümünde yazarlar³ üretime yatırılan her bir rublenin seksen sekiz kopeğinin o dönemde silah üretimine ya da alımına ayrıldığının altını çizerek. ABD'yle girişilen silah yarışı SSCB için dayanılmazdır: en sonunda ekonomisini çö-
kertilir, oysa ki 60'lı yıllarda ülke ekonomisi, başbakan Alexis Kosigin'in etki-
siyle, kamu sektörüne yatırım yapmak için askeri harcamaları kısarak yeni bir denge kurma girişiminde bulunmuştur. Askeri üstünlük uğruna girişilen çılgınca yarış ve petrol fiyatını düşürmek için ABD'yle Arap hükümdarların ortak çabaları SSCB'nin ekonomik bir batağa gömülmesine yol açacaktır, bunun da sonuç olarak toplumun kendisi, morali, ahlak anlayışı ve ülke-
sindeki *Homo sovieticus*'a duyulan güven üzerindeki etkisi ağır olacaktır. Genelleşen bu durgunluk içerisinde yalnızca “düzenlemelerle” işin içinden sıyrılır ve herkes statüsü ve olanaklarına doğrultusunda hileye başvurur. “Gölge ekonomi” denen “gri” bir ekonomi gelişir. Şu ünlü cümle: “Bize ücret ödüyor gibi yapıyorlar, biz de çalışıyormuş gibi yapıyoruz”, Sovyet yurttaşının mizacını özetler. Kinizm ideolojinin yerini alır.

Bundan daha da kötüsü, Sovyet yurttaşların sağlığı bozulur ve bir nüfus felaketi ufukta belirir. Önce Rusya sonra SSCB çalkantılı ve trajik bir tarihe tanıklık eder. Savaşlar, açlık, salgınlar, nüfus transferlerinin insan yaşamının üzerinde vahim etkileri olur. Ama her felaket döneminin sonunda yapılan bir sıçrama toplumun kendini yeniden inşa etmesini sağlar her zaman. O kadar ölümcül olmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın ertesinde de böyle olmuştur. Yeniden inşa yıllarına –1946-1959–, her şeyden önce yeniden kazanılan güvene bağlı yüksek doğum oranı sayesinde görülen dikkate değer bir nüfus artışı damgasını vurmuştur. Bundan sonra ve özellikle 1970'li yılların sonunda eğilim tersine dönmüştür: doğum oranı düşer, ortalama insan ömrü gözle görülür biçimde kısılır ve genel sağlık durumu hızla bozulur. Bu sağlık erozyonunun en kesin göstergelerinden biri ordu istatistiklerinden çıkar. Askere çağrılanların sağlık durumunu açıklayan istatistiklerin –sabırla ve büyük güçlüklerle katlanarak– ele geçirilip açığa çıkmasını Amerikalı araştırmacı

Murray Feshbach'a borçluyuz. Gizli olmasına rağmen, bu veriler sayesinde Feshbach celp edilen her üç adaydan birinin hastalık ya da doğuştan gelen bedensel bozukluklar nedeniyle askerlik hizmetine uygun görülmediğini saptayabilmiştir. Bir de buna çocuk ölümlerindeki artışı doğrulayan göstergeler eklenirse Sovyet nüfusbilimcilerin giderek artan kaygısını anlamamak mümkün değildir. Suskunluğa mahkûm bu insanlar yine de yıllar boyunca batılı meslektaşlarına bilgi sağlamışlardır.⁴ Bütün bu bilgiler ülkenin genel sağlık durumunun kesin olarak kötüleştiği konusunda uyuşur. Bunun sayısız açıklaması vardır. Dörtmala yayılan ve kadın nüfusu vuran alkolizm burada önemli yer tutar. Anatoli Çernyayev, bu kesin sonuca götüren yıllarda tuttuğu günlüğünde Politbüro'nun incelediği alkolizm istatistiklerine göre alkoliklerin üçte birinin kadın olduğunu ve bunların yarısının da genç kadınlardan oluştuğunu not düşer 6 Nisan 1985'te, oysa ki "Çarlık Rusyası'nda neredeyse hiçbir kadın içki içmezdi, hele gençler asla ağzına koymazdı" diye yorum yapar. Diğer nedenler arasında bir zamanlar çok nitelikli olan ama giderek artan malzeme kıtlığı nedeniyle kötüleşen tıp; temel ilaçların bulunmadığı oldukça düşük düzeyde bir ilaç kodeksi; son olarak da yetersiz beslenme yer alır.

Nüfusun azalmasının ve sağlık sorunlarının SSCB'deki bütün halkları aynı biçimde etkilemediği de bir gerçektir. Bu sorunlar daha ziyade "Avrupalı" olanlara özgüdür. İklim avantajı olan Müslüman ve Kafkas kökenli güney halkları çoğunlukla daha az şehirleşmişlerdir ve aile geleneklerini koruma konusunda daha titizdirler.⁵

Son olarak, Sovyet süper gücü bu dönemde sınırındaki Afganistan'da siyasi ve ahlaki sonuçları günbegün daha da görünür olan bir savaşın batağına saplanır. Bu savaş 25 Aralık 1979'da başlamıştır. Oysa savaşın başları Moskova için umut verici olmuştur. Her şey 1978'de Kâbil'de meydana gelen komünist ve Sovyet yanlısı darbeye başlar. Darbeyi yapan Nur Muhammed Terakki cumhuriyete son vererek ülkesini oraya anında yüzlerce sivil ve askeri danışman gönderen SSCB'nin himayesine sokar. Sovyet etki alanı Moskova'nın en ufak bir çaba göstermesine gerek kalmadan genişlemiştir böylece. Durum çok çabuk kötüye gidecektir. Terakki, kendisi de sonra Sovyet himayesi isteyen rakibi Hafızullah Emin tarafından boğdurularak çar çabucak saf dışı edilir. Oysa Afganistan çoktan kaosa gömülmüştür. Emin'e karşı direniş örgütlenir. İslam'ın yeşil bayrağı devrimin kırmızı bay-

4 İki değerli kitap: Blum, A., *Nattre, vivre et mourir en URSS, 1917-1991*, Paris, 1994; Mesle, F., *Tendances récentes de la mortalité par causes en Russie 1965-1994*, Paris, 1996. Bkz. Özellikle Murray Feshbach'ın Amerikan Kongresi'nde sunumu yapılan ve yayımlanan çalışmaları, *Ecocid in the USSR: Health and Nature under siege*, New York, 1992.

5 Feshbach, M., *Prospects for Massive Drought and Famine in Central Asia*, çalışma belgesi, Washington, 1977.

rağına meydan okur. Brejnev de tam bu anda bu “dost” ülkeye askeri müdahalede bulunma kararını verecektir. Bu kararı ne Politbüro’ya ne de uzmanlara danışarak alır. O dönemde çevresinde yalnızca üç kişi vardır: Savunma bakanı Ustinov, Andropov ve ideolojinin patronu Suslov. 27 Aralık 1978’de Sovyet ordusu Afganistan’a girer.⁶ Bu cılgınca serüvenin gerekçesi ise Emin’in iki ülke arasında 5 Aralık 1978’de imzalanan dostluk anlaşmasına dayanarak Moskova’yı yardıma çağırması olarak gösterilir. Sonuç olarak “sosyalist dayanışmanın” gerektirdiği bir görevdir. Sovyet ordusu beraberinde, istilanın hemen ertesinde devletin başına geçmek için Amin’i öldürecek olan Babrak Karmal’ı getirir.

Tarihin bu kesiti anlatılmayı hak ediyor çünkü 1970’lerin sonlarında Sovyet karar mekanizmasının tuhaf işleyişine tanıklık etmekte. Brejnev ve yakınındaki birkaç kişi bu savaşı başlattılar çünkü az güvenilir bir müttefikin yerine –Emin kesinlikle denetim dışıydı– denetim altına alabileceklerini düşündükleri bir adamı getirmek istediler. Sovyet askerleri –savunma bakanı hariç– böylesi bir maceraya kesinlikle karşıydılar. Ve öne sürülen gerekçe –içerden gelen yardım çağrısı fena halde 1968’de Çekoslovakya’ya yapılan müdahaleyi hatırlatıyordu– kimseyi ikna etmedi. Savaşın başından itibaren Moskova’nın ödediği bedel büyük oldu. SSCB bağımsız bir ülkeye “saldırmakla” suçlandı. Savaş Müslümanların muhalefetini seferber ettirdi ve bu, Sovyet birlikleriyle çatışanlar için bir “kutsal savaşı”, bunun sonuçları ise yaklaşık kırk yıl sonra hâlâ ortada. SSCB Birleşik Milletler Örgütü tarafından kınandı. Başkan Jimmy Carter “Sovyet yayılmacılığını durdurmak” için çağrıda bulundu ve hemen ardından Ruslar’a sözü verilmiş tahıl ihracatına ambargo koyulması kararını çıkardı. Bu durum, “SSCB’yi dize getirme” vaadinde bulunan Ronald Reagan’ın seçilmesini kolaylaştırdı. Brejnev’in neredeyse kişisel ve maceracı bir kararının meyvesi olan bu savaş özellikle, hastalığın tükettiği Sovyet yöneticilerinin yönetim anlayışındaki zaafı ve tutarsızlıkları gün ışığına çıkardı. Afganistan –Brejnev’e yansıtıldığı gibi– asla SSCB’nin Küba’sı olmadı, daha ziyade onun Vietnam’ına dönüşü.

1984 yılında artık kuşkuyla yer yoktu: müdahale tam bir felaketti. Öncelikle SSCB’nin itibarı çökmüştü. Kendisini saldırgan konumunda bulmuştu ve ağırlığını koymaktan âcizdi. Sonra bu savaş güçlü bir İslami direnişin ortaya çıkmasına kapı araladı ve Sovyetler Birliği’ndeki Müslümanlar bu direnişin başarılarının yankılarına kayıtsız değillerdi. Sonunda sayıları 100.000 askeri geçen Sovyet birlikleri direnme kapasitelerinin olmadığı bir gerilla türüyle –bir savaşla değil– karşı karşıya kaldılar. Artık ölümler

6 Levesque, J., *L'URSS contre l'islamisme*, Paris: L'Asie du Printemps, 1999. <https://www.pantey.org>

sayılmıyordu ve savaş imparatorluğun bizzat içine bir bumerang gibi dönüp geliyordu. Nitekim bunun bedelini ulu orta tartışmak yasaklanmış olsa da, toplum Sovyet kayıplarının çok sayıda olduğunu bilmezden gelemezdi. Kent merkezlerinde, mutfaklarda –bu yılların alışıldık toplantı ve gizli tartışma mekânıydı– haberler ve söylentiler tek bir konu üzerinde yoğunlaşıyordu: Afganistan’dan gelen şu mühürlü tabutlar ve askere alınan gençlerin trajik sonu konusunda devletin suskunluğu.

Bunun üzerine gelecekteki sivil toplumun habercisi olan –neredeyse görünmez ancak etkililiği korkunç olan– bir hareket doğar: Asker Anneleri Komitesi. Henüz hiçbir şey tam olarak oluşturulmamıştır ama delicesine kaygılanan anneler çoktan tepki göstermeye başlamışlardır, elde ettikleri az sayıda haberi paylaşmak için toplanmakta ve iktidardan hesap sormaya hazırlanmaktadırlar. Bu hareketin başarılı olma şansı yüksektir çünkü başka bir temele daha dayanmaktadır: Ordunun askere alınanlara uyguladığı şiddet konusunda toplumun giderek artan bilinci. SSCB’de askerlik görevi oldukça uzundur –ortalama iki yıl– ve bu süre boyunca orduya çağrılanlar ailelerinden ve memleketlerinden uzakta tutulup tecrit edilirler. Bu bahtsızların eve dönünce anlattıkları, rütbelilerin gözünde basit disiplin yöntemleri olarak akla hayale gelmeyecek kötü muameleler yapıldığını ortaya koyar. 1980’li yılların ortasında ordu korku salmaktadır, askerlik hizmeti celp edilenler için tehlikeli bir dönem olarak görülür ve, Afganistan’dan gelen nadir haberler de eklenince, askeriye karşı duyulan korku giderek daha güçlü bir biçimde ifade edilir. Kısacası anlaşılır ki halk için 1980’li yılların SSCB’si korku ve kargaşa demektir ve buna direnmenin çaresi, toplumun fiziksel ve ahlaki yozlaşması pahasına, giderek daha çok alkolde aranır.

Bu dönemde ABD’nin başını çektiği “özgür dünya” denilen kesimin kafasında ise SSCB’nin soluğunun kesildiği düşüncesi kesinlik kazanır. Her şey durmuş görünür –her şey *zastoi*’dir–, Afganistan’daki beyhude savaşı sürdüren birliklerin durması gibi. Süper güç oyunu nihai olarak mı kaybedecektir? Uluslararası kamuoyunun geniş bir kesimine göre SSCB, “saldırgan devletler”, “emperyalist devletler” kategorisinde ABD’ye katılmıştır ve küçük bağımsız ülkeler için bir tehdit oluşturmaktadır. Sonuç olarak, tarihin sıklıkla beklenmedik oyunlar oynadığı nasıl görmezden gelinebilirdi ki? Afganistan savaşı SSCB’nin, onun şöhretinin, onun gücüne olan inancın, halkının moralinin çöküşünün yolunu açtı. Brejnev ve meslektaşları bu ülkeye saldırırken yalnızca Amerikalılar’ın Vietnam’da aldıkları dersi değil, özellikle orasının dost bir ülke olduğunu da unuttular. Ve bu durum Taraki devriminden değil çok zaman önceden beri böyleydi: Afganistan Şubat 1921’de Lenin’in Rusyası’nı tanıyan ve onunla bir dostluk anlaşması imzalayan ilk ülkelerden biri olmuştu. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

1984 yılında SSCB'nin sergilediği ve Sovyet yurttaşlarının dış dünyayla birlikte tanık olduğu karanlık tablo böyledir.⁷ Oysa birkaç ay sonra farklı bir SSCB'nin ayırđına varacaktır herkes. Her şey Kremlin'de, Andropov'un halefi olarak seğtiği, yeni bir adamın ortaya cıkışıyla birden bire değişecektir: Mihail Gorbaçov, 11 Mart 1985'te SBKP'nin genel sekreteri olur.

Bu noktada SSCB için olduğu kadar Avrupa için de tarihin olağanüstü bir dönemi başlar.  lkelerinin yeniden doğuşunun habercisi olması beklenen –en azından çoğu Sovyet yurttaşının umudu budur– ve bitişi Amalrik'in attığı başlığı doğru çıkararı yıllardır bunlar. Nitekim altı yıl sonra, 1984'ten altı yıl sonra, SSCB'nin varlığı kesin olarak son bulacaktır.

Birinci Kısım

Gorbaçov Devrimi

Parıldayan Gorbaçov

Çernenko 10 Mart 1985'te ölür. Aynı gün Politbüro, yerine kimin geçeceği konusunu tartışmak üzere toplanır ve ertesi gün karar verilir. Acilen toplanmaya çağrılan Merkez Komite, dışişleri bakanı Andrey Gromiko'nun getirdiği öneriyi onaylar. Yeni genel sekreterin adı Mihail Gorbaçov'dur. Gromiko onu şöyle takdim eder: "O her zaman Parti'nin çizgisine uygun çözümler bulabilecek kabiliyette." İşte bu, yıllardır hayaletlerin egemen olduğu Parti örgütünün yüreğine su serpecektir. Ama o zamanlar Gorki'de sürgünde olan Andrey Saharov'un bir cümlesi yeni *Gensek*'e bambaşka bir ışık tutar. Atama haberi geldiğinde karısı Elena Bonner'e şöyle der: "Onca yıldan sonra utanmayacağımız bir yöneticimiz oldu." Kısa bir süre sonra "KGB'li koruyucu meleklerine" hitap ederek şunu ekler: "Ülke şanslı, uzun zamandan beri ilk kez akıllı bir yöneticimiz oldu." Gorbaçov'un yakın çalışma arkadaşı olan Graçev bu sözleri aktararak şu yorumda bulunur: "Bana Kruşçev'i hatırlatıyor ama onun yüksek öğrenim görmüş halini."¹

Seçkinlerin utanmadığı bir yönetici, akıllı bir adam, eğitim görmüş bir Kruşçev; buradan başlayalım ve bu kişiliği heyecanla yakın takibe alan bütün Sovyet yurttaşlarının yaptığı gibi Gorbaçov'un kim olduğunu öğrenmeye çalışalım.

UTANMADIĞIMIZ İLK YÖNETİCİ

Gorbaçov 1992'de iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra bütün dünyada çevirisi yapılacak olan anılarını yazmaya büyük özen gösterdi. Yakınları olsun –karısı Raisa'dan tutun da çalışma arkadaşları Graçev, Çerniyayev ve Yakovlev'e kadar–, bir methiyeden kendisiyle hesaplaşmaya varıncaya dek sayısız yaşamöyküsünün yazarları olsun, hepsi Gorbaçov'u anlattı. Ama yine de burada onun bir portresini çıkarmak gerekli çünkü –Saharov'un yorumları bunu doğruluyor– onun kişiliği bu belirleyici yıllarda kayda değer bir rol oynadı. Kişisel yaşam öyküsü hem *Homo sovieticus*'un bir örneğini hem de Sovyet yurttaşlarının bedbahtsızlığının bir yansımasını oluşturuyor.

Mihail Gorbaçov 2 Mart 1931'de, her zaman çalkantılı olan Kafkaslar'ın sınırındaki Stavropol bölgesinde doğar. Ailesi, hem ana hem baba tarafı köylü

kökenlidir. Gorbaçov'un doğduğu bölge ayrıca uzun süredir bir tarım cennetidir, en azından Stalin kırsal kesimi devletin sınırsızca sömürdüğü bitmez tükenmez bir kaynak ve işgücü –işçi ya da hükümlü– havuzuna dönüştürmek üzere el atmadığı sürece. Gorbaçov'un yükselişine eşlik edecek olan resmi yaşamöyküsü onun “yoksul köylü kökenini” anlatır; kolhoz yaşamına olan bağlılığı; dürüst bir komünist, düzenli bir *Pravda* okuru ve tarım teknisyeni –yani bir tür kolhoz aristokrati– olan bir babayı! Savaş sırasında bu baba Sovyet ordusunda 1. sınıf astsubay olarak görev yapmış, bütün büyük çarpışmalara, özellikle de Kursk Muharebesi'ne katılmış, ölümden mucize eseri kurtulmuştur. Özetle Gorbaçov'un yaşamöyküsü kusursuz proleter kökenlerini ortaya koyar.

Ama bu yaşamöyküsünün uzun süre karanlıkta kalan bir bölümü ise farklı bir hikâyenin konusudur. İki dedesi de –biri 1934'te tarımı “sabote” etmek, öteki de kolhoz başkanı olduğu sırada “Troçkist karşı-devrimci faaliyetlerde” bulunmak suçuyla– kamplara gönderilmiştir. Troçkist dedenin gece yarısı küçük Mihail'in gözü önünde gerçekleşen tutuklaması onu derinden sarsmıştır. Bu dedenin evinde kuşkusuz belirli bir hoşgörü hâkimdir. Torununu –babasının ve dedesinin itirazına rağmen– vaftiz ettirmiş olan büyükanne hâlâ ikonalarını saklıyordu. Ama bu ikonalar büyük öncülerin, başta Kalinin olmak üzere 1930'lu yıllarda hâlâ hayatta olan birtakım Bolşeviklerin broşürleriyle olduğu gibi Lenin ve Stalin portrelerinin ardında gizleniyordu.

İki halk düşmanının torunu olan Gorbaçov'un, yazgısının her aşamasına karar verecek olanlardan bu ana günahı gizlemek için hangi yollara başvurduğu sorgulanabilir. Üniversiteye, Parti'ye ve her türlü yönetim görevine kabul izni verirken iktidar tarafından dikkate alınan *khakteristika*'nın kökenler konusunda titiz olduğu bilinir. Ama bu “pek saygın olmayan” köklerine rağmen Mihail Gorbaçov, tam da Stalin döneminde, 1950 yılında Moskova Üniversitesi'ne, 1952 yılında da Parti'ye kabul edilir. İzlediği bu yol büyük bir entelektüel esnekliğe ve açık vermeme yeteneğine sahip olduğunu düşündürüyor. Yaşamöyküsünde Parti'ye girerken “dedelerinin hikâyesini en küçük ayrıntısına kadar açıklamak” zorunda kaldığını itiraf eder. Parti'nin bunun üzerinde durmayı ihmal etmiş olması çok şaşırtıcıdır ve pek de olası değildir. Onu bu yüzden kınamayalım: Sovyet sistemi ayakta kalabilmek için böyle karakter özelliklerine gerek duyuyordu ve Mihail Gorbaçov bu konuda çok başarılı oldu.²

Kuşkusuz bu meziyetleri, özellikle de Saharov tarafından övülen zekâsı ona yardımcı oldu. Aynı dönemde, eğitim gördüğü yıllarda, parlak bir sosyoloji –daha doğrusu ideoloji!– öğrencisiyle, 7 Kasım 1953'te evleneceği

Raisa'yla karşılaştı. Onun da yaşamöyküsünde bir "kara leke" vardı: kolhozda karşı-devrimci propaganda yapmaktan 1937'de tutuklanan ve o korku yıllarında ortalığı kırıp geçiren şu "troykalardan" birinin verdiği kesin hükmün ardından infaz edilen bir dede. Bu leke nedeniyle Raisa da bir zarar görmedi, hatta bir dönem Marksizm-Leninizm dersleri bile verecekti.

İki gencin yaşamının kısa özeti, Saharov'un 1985'teki sözlerini doğrulayan esas meselenin üstünü örtmemeli. Her şeyden önce Mihail ve Raisa, çok önemli hocaların –sık sık Aisopus'un dilinde– ders verdikleri itibarlı Moskova Üniversitesi'nin parlak öğrencileri oldular. Çok çabuk biçimde, özgür düşüncelerini fırsatını yakaladıklarında açığa vuracak olan okul arkadaşları buldular kendilerine, yaptıkları görüşmeler, kurdukları dostluklar elbette onları zenginleştirdi. Bunlardan bazılarını anmamak olmaz. 1960'lı yılların sonunda Prag'da insan yüzlü sosyalizmin başını çekenlerden Çek Zdenek Mlynar; büyük Descartes uzmanı ve büyük Avrupalı Merab Mamardaşvili ya da Gorbaçov dönemi SSCB'nde kamuoyu araştırmalarını başlatanlardan biri olan Yuri Levada... Hem Sovyet modeline uygun hem de Sovyet *doxa*'sının yasakladıklarına açık gençlerdir. Bir yandan kusursuz bir mesleki ve siyasi yol çizerlerken, diğer yandan Nobel'e layık görüldükten sonra lanetlenen ve yasaklanan Pasternak'ı ve Anna Ahmedova'nın şiirlerini okurlar. Aslında bu zor yılların eğitimli gençliğini temsil etmektedirler: Yazgılarının sistemi benimsiyor görünmelerine bağlı olduğunu bilip sıklıkla onun sözcülüğünü yaparlar, ancak belli belirsiz başka yollardan da haberdardırlar.

1956'da Stalin yöntemlerinden arınılması politikası (destalinizasyon) açıkça sormaya cesaret edemedikleri sorulara cevaplarını da getirmiştir. Mihail Gorbaçov Gizli Rapor'dan ve bütün Kruşçev döneminden söz ederken kendinden geçer.³ Stalin rejiminin ne olduğunun ve onun suçlarının kabullenilmesinin –kendisi de mağdur olmamış mıdır?– zorunlu olduğunu ortaya koyar, ama Kruşçev'in 1956'da rakiplerini saf dışı bırakma isteğinin ve rakipleri karşısındaki zayıflığıyla açıkladığı 1964'teki başarısızlığının altını çizerken iktidar mücadelesine özgü terimlerle düşünce yürütür. Gorbaçov bu dönemde Kruşçev'in yaşadığı dramı ve devrilişinin nedenlerini anlayıp aklında tutmuştur. Kruşçev reform yapmak istiyor ve bunun zorunlu olduğunu biliyordu ama karşısında Sovyet sisteminin merkezindeki rolünü ve yerini dört elle savunan bir komünist parti buldu. Gorbaçov bu konuda şöyle yazacaktır: "Tabii ki hedefi [Kruşçev'in] Parti'nin yönetici rolünü topa tutmak olmadı asla, yalnızca onu modernize etmek ve toplum üzerindeki tekeline daraltmak istiyordu. Ama sonunda onun kaybetmesine neden olan zorlu bir direnişle karşılaştı." Bu analizi akılda tutmak gerekir çünkü 1980'lerin so-

nunda Gorbaçov'un aldığı kimi kararlara ve tutuma ışık tutar. 1961 yılı siyasi kariyerinde çok önemli bir dönüm noktası olur. Korkunç derecede saçma bir müdahalenin sonucunda Stalin'in naaşının anıt mezardan çıkarılması kararını alan 22. Parti Kongresi'nde bölgesinin delegesidir; buradaki müdahale büyük komünist ayinlerinin ne denli akıl dışı olduğunun göstergesidir. Stalin'in mumyasına dokunmayı bile aklına getirmeyen 5000 üyenin toplandığı bu kongre sırasında çarlık dönemi hapishanelerini ve Sovyet kamplarını görmüş yaşlı bir Bolşevik kadın, kürsüden geceleri Lenin'in kendisine görüldüğünü ve ülkenin Stalin'den "kurtarılmasını" istediğini duyurur.⁴ O dönemde birçok Sovyet yurttaşını sarsan bu karar işte böyle alınmıştır. Mihail Gorbaçov'un, kendisini yirmi yıl içerisinde iktidarın tepesine taşıyacak olan aparatçık yaşamı bu hikâye ve bu kongreyle başlar.

DİĞERLERİNDEN FARKLI BİR APARATÇIK MI?

Yüksek öğrenimi parlak bir başarıyla bitiren Gorbaçov memleketi Stavropol'a geri döner; Raisa da ona eşlik eder ve orada Marksizm-Leninizm dersleri verir. Parti'nin içinde, Parti için çalışacaktır; burası onun yükseliş yeri olacaktır.

İlk zamanlar, bölgenin patronu olan Fedor Kulakov'un gölgesinde kalır. Kulakov önemli bir tarım uzmanıdır ve 1965'te Merkez Komite sekreterliğine atanır, yani Politbüro'nun yolu açılmıştır. Şefi gibi Gorbaçov da kendini tarımın sorunlarına adanmış bölgede tarım başat bir yer tutmaktadır– ve Kruşçev'in yerini alan Brejnev-Kosigin ekibi bu sektöre özel bir ilgi gösterir. Üniversite eğitiminin üzerine bu dönemde bir uzmanlık ve bu alanda bir diploma daha ekler. Ertesi yıl, henüz otuz beş yaşındayken Stavropol şehri parti birinci sekreterliğine atanır. Böylece yükseliş başlar; bu yükseliş ondan Parti çizgisine mutlak bağlılık göstermesini zorunlu kılar. 1968 yılının ağustos ayında Sovyet tankları Çekoslovakya'ya girer; bu Prag Baharı'nın sonudur. Bütün parti örgütleri, bütün parti üyeleri bu "Brejnev doktrini" gösterisini alkışlamak zorundadırlar, Gorbaçov da geri durmayacaktır, yetkisi altındaki Stavropol Gorkomu (şehrin parti komitesi) tarafından oylanan metin "sosyalizmin Çekoslovakya'daki kazanımlarını savunmak için alınan sert ve zorunlu önlemleri onaylar". Gorbaçov anılarında bu kesiti üstün körü anlatmıştır.

Bu esneklik, kahramanımızın komünist hiyerarşi içerisinde nasıl ke-sintisiz olarak ilerleyebildiğini açıklar. 1970'te Gorbaçov Stavropol bölgesi birinci sekreterliğine yükselir ve doğal olarak Merkez Komite'nin asil üyesi olur. Daha kırk yaşındayken ciddi olarak gelecek vaat etmektedir. Brejnev

henüz aktiftir; Stavropol'deki bu adam onun dikkatini çekmeyi başarmıştır. Gorbaçov'u tanınması rastlantı değil coğrafya sayesinde. Stavropol bölgesi termal su kaynaklarıyla ünlüdür, Sovyet yöneticileri buraya dinlenmek ve tedavi olmak için gelirler. Özellikle Mineralnye Vody'de kalmaktan hoşlanırlar, burası Parti ileri gelenlerinin, Brejnev'in, ülkenin ekonomik sorunlarıyla boğuşan başbakanı Kosigin'in ve KGB'nin güçlü patronu Andropov'un bir araya geldiği bir kaplıcadır. Genç Gorbaçov, bölge birinci sekreteri olarak, bu sıra dışı ziyaretçileri gözetmekle yükümlüdür. Onları misafir eder, ilgisini üzerlerinden eksik etmez. Onun niteliklerine nasıl duyarsız kalabilirler ki?

Bundan sonra Gorbaçov Parti'nin umudu, yükselen yıldızı olarak görülür. Stalin mahvettiğinden beri büyük sorunları olan tarım alanında takdir edilen bir uzman olarak Gorbaçov'a 1978 yılında, o güne dek kendisine kol kanat geren ve altmış yaşında aniden hayatını kaybeden Fedor Kulakov'un yerine geçmesi teklif edilir. Kuşkusuz böylesi bir terfi o kadar kolay olmaz: Kulakov merkez komite sekreteri ve politbüro üyesidir ve onun yerine geçecek olan adayların sayısı az değildir. Parti'nin tepesindeki Brejnev, Andropov ve dört yıl sonra ölecek olan –ideolojinin patronu– Suslov yapılacak seçimi dikkatle izlerler, yaşlı kuşağı sarsmak üzere ileri atılacak aşırı hırslı birini öne çıkarmama konusunda hemfikirlerdir. Sonuçta Gorbaçov kazanır. Merkez Komite sekreteri olarak atanır, en kutsal yer olan Politbüro'ya girer, teşkilatın en küçük çocuğu olacaktır. Burada ise sonun yaklaştığını gören ve sorgulayan bu yaşlılar meclisini ürkün bir mesele vardır: Brejnev'den sonra iktidara kim gelecektir? Herhalde genç biri değil diye düşünürler. Eski kuşak, bekasının söz konusu olduğu bu noktada dayanışma içerisinde. Nitekim oylar üç adama gider: Bir süre veliaht konumuna geçecek olan Suslov, Andropov ve neredeyse Brejnev'in aynısı olan Çernenko, ki bu sonuncusu *Gensek*'in gerçekten güvendiği tek kişidir. Suslov'un 1982'deki ölümü Andropov ile Çernenko'yu karşı karşıya bırakır. Andropov meslektaşlarını kaygılandırır. Altmış yedi yaşındadır, nispeten gençtir, KGB'nin başında olması sayesinde hatırı sayılır bir güce sahiptir. Ama dünyayı tanıyor olmasıyla bilinir (yine KGB sayesinde) ve politbüroda SSCB'nin dışarıdaki gücünün temsilcileri olan iki kişi –savunma bakanı Mareşal Ustinov, dışişleri bakanı Andrei Gromiko– onun adaylığını savunurlar. Brejnev'in ölümünde onlar sayesinde koltuğa oturur. Yanlış hesaptır bu, sözünü etmiştik: çok kısa süren iktidarı, ardından kaçınılmaz olarak seçilen Çernenko'nun iktidarının onunkinden daha uzun olmayışı, 1985'te kimin halef olacağı konusunu yeniden gündeme getirir.

Peki kim gelecektir? Bir tek Politbüro'nun “gençleri” ülkede grotesk bir biçimde art arda gelen cenaze törenlerine dur diyebilecek konumdadırlar. Bu sırada üç kişi yarışa girer. Bunlardan ikisi bulunduğukları mekamlar sayesinde

yarışı kazanacak gibi gözükürler: Leningrad bölgesi birinci sekreterliğinde bulunmuş Nikolay Romanov ve Moskova'da aynı mevkide olan Viktor Grişin. En gençleri olan Gorbaçov *outsider* olarak görülür. Ama Romanov skandal yaratan içki âlemlerinde II. Katerina'nın sofra takımlarını kırarak kötü bir nam salmıştır. Grişin'e gelince o kadar da genç değildir –yetmiş yaşındadır– ve tam da o sırada onu yolsuzlukla suçlayan bir dosya çıkar ortaya. Geriye aralarında en genç olanı, rakiplerinin tersine bütün engelleri aşıp gelen, geçmişinde ne bir skandal ne de saygınlığını tehlikeye atacak bir dosyası bulunan parlak Gorbaçov kalır. Lekesiz bir şöhrete sahiptir ve her zaman daha çok sorumluluk yüklenir. 1985 yılının şafağında Parti'nin zirvesindeki görevlerinin yanı sıra Birlik Sovyeti'nin dışişleri komisyonu başkanı seçilmiştir, bu da onun seyahat etmesini, dünyayı keşfetmesini aynı zamanda da dünya tarafından keşfedilmesini sağlamıştır. Dünyadaki bütün Kremlin uzmanları, hâlâ iktidarı elinde tutanlardan bu denli ayrı duran genç ve çekici aparatçığin davranışlarını, sözlerini ve konumunu heyecanla takip eder. SSCB'de ve dışında onun üzerine iddiaya girilmeye başlanır. Çok güçsüz düşen Çernenko evin küçük oğluna güvenmeye, ondan destek almaya alışmıştır ve 7 Kasım 1984'te tribünde onu sağ tarafına konumlandırır. İşin doğrusu ona bir minnet borcu vardır çünkü Çernenko aynı yılın nisan ayında Andropov'un yerine devletin başına geçmek üzere seçildiğinde –yani Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı seçildiğinde– resmi kayıtlara göre bu “Gorbaçov'un önerisi üzerine” gerçekleşmiştir. Bu parlak delikanlı böylece kendisini uzun süredir kollayan Andropov'a destek konumundan Çernenko'ya destek konumuna geçebilme-yi bilmiştir. Birden yeni *Gensek*'in sağ kolu ve görünüşe göre koltuğu için göstereceği aday olur. Ama Çernenko'nun çok zayıf olan, pek az saygı gören himayesi Gorbaçov'un nihai terfii için belki yeterli olmamıştır, Parti'de sözü dinlenen iki kişinin daha desteğini alacaktır, Gromiko'yla Ustinov'un desteğini. Yurtdışına yaptıkları geziler sonucunda, kuşak değişiminin zamanı geldiğinde –Gromiko bir ara sıranın kendisine geleceğini ummuştur ama bunun boş bir umut olduğunu anladı– ortak çıkarlarını koruyacak adayın Gorbaçov olabileceği konusunda ikna oldular. Elbette birtakım pazarlıklar olmuştur ve Gorbaçov, desteği karşılığında –Gromiko onu aday gösterir– onu dışişleri bakanı koltuğunda tutacağına dair söz vermiştir. O 11 Mart günü, ne büyük bir başarıdır ki Mihail Gorbaçov hiçbir terslik yaşamadan yolunu tamamlamıştır!⁵

5 Lecomte, B., *Gorbaçev*, Paris, 2014; Gratchev, A., *Le Mystère Gorbatchev*, Paris, 2001; Heller, M., *Le Septième Secrétaire* (Splendeur et misère de Mikhaïl Gorbatchev), Paris, 1990.

YENİ BİR TARZ

Bariz bir durgunluk içinde olmasına ve zaaflarına rağmen dünyayı korkutmayı sürdüren müthiş Sovyet İmparatorluğu'nun başına terfi eden bu yeni adam hakkında yurttaşları ne biliyorlardı? Dış dünya ne biliyordur?⁶ Zaferinin ardından kamuya açılan yaşamöyküleri onlara yalnızca Stavropol'den bu yana katedilmiş olağanüstü yol hakkında bilgi verir. Henüz bu adam hakkında, düşünceleri ve mizacı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Öte yandan elde ettiği zafer, başına geçmek üzere taydaşları tarafından seçildiğine göre Sovyet sistemine yakışır biri olduğunu dolayısıyla sistemin her zaman olduğu gibi varlığını sürdüreceğini düşündürür.

Gorbaçov henüz az tanınan, gizemli birisi olsa da dünyanın ve yurttaşlarının fark edip takdirle karşıladıkları şey yeni bir tarzdır. Bu adam hem sıradan hem de kayda değerdir. Yuvarlak yüzlü, orta boyludur, alındaki doğum iziyle ister istemez dikkati çeker. Çellist kocası Mstislav Rostropoviç'le birlikte SSCB'den sınır dışı edilen soprano Galina Vişnevskaya önüne gelene "Bu leke Deccal'in işaretidir" der. Ama Gorbaçov klasik bir aparatçık görüntüsü vermez değildir. Şimdiden bir batılı havasındadır ve yanındaki şık ve güzel karısı Raisa bütün Sovyet yöneticilerinin eşlerinden farklıdır. Yurttaşları yeni *Gensek*'leriyle birlikte genç, alımlı ve besbelli uyumlu olan bir çift görürler karşılarında. Özellikle eşinin de varlık gösterdiğini, Gorbaçov'un yanında aktif bir rol oynadığını, onun yükünü paylaştığını, tavsiyede bulunduğunu, kocası tarafından sayıldığını ayırt ederler. Vaktinden önce yaşlanmış, göz ardı edilmiş, özensiz giyinen, Sovyet yöneticilerinin nadiren insan içine çıkardıkları hanımefendilerden ne kadar farklıdır! Bütün Sovyet kadınları için ne biçim bir değişikliktir! Devrimle birlikte kadınların erkeklerle eşit oldukları ilan edilmiştir elbet ama kadınlar yalnızca yılda bir kere, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde insan yerine konur. Geri kalan zamanda en ağır işleri üstlenmek, ailelerini beslemek için bitmek bilmeyen kuyruklara girmek ve sıklıkla da çoğu alkolik olan kocalarının gösterdiği şiddete katlanmak zorundadırlar. Özetle, kadınlar için SSCB'de hayat bir cehennemdir. Raisa'nın ortaya çıkışı, Mihail Gorbaçov'un ondan ilgi ve dikkatini esirgememesi, kendisine gösterdiği saygı gerçek bir devrimdir. Sovyet kadınlarının hayallerindeki çifttir bu. İktidarın hoşgörü gösterdiği birkaç Amerikan filminde orta halli ama iyi giyinmiş, iyi bir konutta oturan, görünürde mutlu olan çiftleri görürler, ve bunlar kadınlar için ulaşılamaz ama gerçek yaşamın yükü karşısında onları avutan bir ideale dönüşür. Gorbaçov çiftinin tarzı –yurtdışında, Fransa ya da Kanada'ya yaptıkları ziyaretlerde kendilerini ağırlayanları çoktan şaşırtmıştır– yurttaşlarını olumlu yönde etkiler. Buna bir de konuşma

devrimi eklenir. Mihail ve Raisa'nın Moskova'da gördükleri yüksek öğrenim kendilerini “Sovyetçe” değil de Rusça ifade etmelerini sağlamıştır. Köylülerin proleterleştirilmesi, nüfus değişimleri ve siyasi elitin eğitim düzeyinin düşmesinin etkisiyle, dilin müzikalitesini bozan Sovyet aksanından neredeyse tamamen kurtulurlar.

Gorbaçov çifti rüya gibidir. Tek başlarına hüküm sürmüş Brejnevler, Çernenkolar ve diğer yöneticiler, bütün Sovyet anma törenlerinden dışlanmış kadınlar bir anda unutulur. Basitçe genç ve cazibeli iki insan birden yılgın bir ülkeyi temsil etmeye başlayınca yeni bir dönem başlıyor görünür. Yalnızca “utandırmayan” bir *Gensek* değil, yeni zamanların müjdecisi olarak görünen bir çift vardır artık.

Süreklilik mi? Yoksa Geçiş mi?

Gorbaçov'un yükselen bir yıldızın altında doğduğundan nasıl kuşku duyulabilir ki? İktidarın zirvesine bu kadar rahat yükselişi bunu doğrular. Parti'nin yeni genel sekreteri ait olmadığı, yıpranmış, gözden düşmüş bir kuşağın üyeleriyle çevrilidir. Parti'nin zihniyetini ve yönelimini değiştirebilmesi için kişileri değiştirmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için olağanüstü kararların damgasını vurduğu bir parti kongresinden daha iyi fırsat olabilir mi? 26. Kongre Şubat 1981'de toplanmış olduğuna göre, tüzük uyarınca beş yıl sonra toplanması gereken bir sonrakinin tarihi şimdiden Şubat 1986 olarak saptanır, bu da Gorbaçov'a çileden çıkmış bir topluma değişim haberleri vermenin ve şubatı beklemeksizin parti örgütünde önemli değişiklikler yapmanın yolunu açar. Güvenebileceği ve yıllardır mevkilerini bırakmak bilmeyenlerden daha düzgün yeni adamlara ihtiyacı vardır. Anılarında, çok hızlı yapacağı kadro değişikliklerini Stalin'e ve onun ünlü sloganına dayanarak meşrulaştırmıştır: "Kadrolar her şeye karar verir." Ve "yukarda hiçbir şeyi değiştirmeden" sistemi iyileştiremeyeceğini açıklar.

ZASTOI'DAN ÇIKMAK İÇİN GEREKEN YENİ ADAMLAR

Parti kongresini beklemeden, örgütün tepesinde temizlik yapmak için, kongre hazırlığı yapılması gereken Merkez Komite'nin genel kurul toplantılarını fırsat bilir. Reformcu gayretinin ilk kurbanları iki bahtsız rakibi Grişin ve Romanov olur. İkisinin de şöhreti iyiden iyiye gölgelenmiştir ve kimse ayaklarının kaydırılmasına üzülmez. En etkileyici değişim başbakanlıkta olacaktır. Halen başbakan olan Nikolay Tikonov seksen yaşındadır, Brejnev kuşağının temsilcisidir. Onun yerine Ural bölgesindeki örgütlenmelerde rüştünü ispat eden ağır sanayi uzmanı Nikolay Rijkov geçecektir. Rijkov, Gorbaçov'dan iki yaş büyüktür. Yeni siyasetçi kuşağı ağırlığını hissettirmektedir. Politbüro kapıları anında kendisine açılır. Yalnızca ona değil, zira o dönemde Şevardnadze, Ligaçev, Çebrikov da ekibe dahil olur. Politbüro'nun gençleştirilmesi birkaç yaşının koltuklarını muhafaza etmesiyle dengelenir, bunların arasında Gromiko ile –Parti'nin Ukrayna'daki patronu ve Gorbaçov yönetiminin sonuna dek bütün ayak kaydırılmalarıyla atarak olan– Çerbitski

vardır. Ukrayna'dakini de idare etmek gerekmiyor mudur? Bu yalnızca bir ertelemedir ve birçokları bunu sezmektedir.

Devasa sonuçları olacak bir atama ise neredeyse kimsenin gözüne çarpmaz: O güne dek doğduğu Ural bölgesinde sorumluluk almış, Boris Yeltsin adında bir adamın atanışı. 1985 yılında bu inşaat mühendisi Sverdlovsk'da birinci sekreter olarak parti komitesinin başındadır. Gorbaçov Parti merkez örgütünün imar işleri bölümünün başına geçirmek için onu Moskova'ya getirir, iki ay sonra merkez komite sekreterliğine terfi eder. Yükselişi başlamıştır. Kısa süre sonra Grişin'in yerine başkent parti komitesinin başına geçmek üzere imar işlerini bırakır; 27. Kongre sırasında Politbüro'ya yalnızca yedek üye olarak girer, oysa Grişin aynı mevkideyken asil üye olmuştur. Bu hızlı terfi Boris Yeltsin'i tatmin etmemiştir, ancak yakınları hariç hiç kimse onun tatminsizliğinin farkına varmayacaktır. İlk kırgınlığı Moskova'ya çağırıldıktan iki ay sonra MK sekreterliğine atanmasıyla olur. Oysa Yeltsin'e göre zımni bir kural vardır: Parti'nin Sverdlovsk'taki başı Moskova'ya gelir gelmez otomatik olarak sekreterliğe atanmalıdır. Sverdlovsk'taki selefleri Andrei Kirilenko ve Yakov Riabov böyle kariyer çizmişlerdi. Dolayısıyla, onun yaşamöyküsünü yazanlardan birinin not düştüğü gibi sekreterliğe terfi ettiği anda keyfi yerine gelse de onuru kırılmıştır bir kere. Aynı biçimde Politbüro'daki iğreti konumu da Parti'nin zımni terfi kurallarına uygun düşmemektedir. Peki Gorbaçov'la ilişkilerindeki kimi anlaşmazlıkların nedeni bu durumdan mı kaynaklanır acaba? Şimdilik kimse bunun farkında değildir.

Temmuz ayında küçük bir devrimin gerçekleştiği hükümette yeni yüzler belirir. 1957'den beri dışişleri bakanı olan Gromiko'nun bir ara partinin başına geçmeyi umduğu bilinmektedir; ama gerçekçi bir bakış açısından bunun olmayacağını görerek, prestijli bir bakanlığın başında kalması karşılığında Gorbaçov'un adaylığını desteklemişti. Gorbaçov temmuz ayında ona –ve Gromiko bunu reddedemez– Yüksek Sovyet Prezidiumu'nun başkanlığını, yani hukuk diliyle devlet başkanlığı makamını teklif eder. Ama Gromiko bunun bir tuzak olduğunu bilir – hem de iki anlamda. Bu makam gerçek gücüne ancak partinin patronuna verildiği zaman kavuşur, yoksa içi boş bir kabuktur. Ve Gromiko teamül gereği haklarının çok çabuk geri alınacağından ve genel sekreterin devlet başkanı olacağından kuşkulandır. Gorbaçov ona seçim hakkı bırakmaz. Hayal kırıklığı çok büyüktür çünkü yerine dış politika konusunda hiçbir deneyimi olmayan adı duyulmamış birisi gelir: Eduard Şvardnadze, 1972'den bu yana parti birinci sekreteri olduğu Gürcistan'dan gelmiştir. Orada bu mevkie gözden düşmüş bir yönetimin yolsuzluklarına ve aşırılıklarına bir son vermek için atanmıştır ve teşkilatı düzenleme konusundaki meziyetlerini kanıtlamıştır. Ama dış dünya hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Üstelik prestijli MID'in başına Rus olmayan birinin atanması yalnızca beklenmedik değil,

âdetlere de terstir. Sovyet yurttaşları durumu sorgularlar: Geçilen bu iltiması nasıl anlamalıdır? Belki de yaşı nedeniyledir, çünkü neredeyse Gorbaçov'la akrandır. Bunun açıklamasını başka yerde aramak gerekir, gerekçe kısmen coğrafidir. Stavropol'den gelen adamla bu Gürcü çok uzun süreden beri tanışmaktadırlar; toprakların birbirine yakınlığı bölgeler, bölge sakinleri ile sorumluları arasında bağlar kurulmasını sağlamıştır.¹

Hatırı sayılır sonuçları olacak başka atamalar da yapılır: Alexander Yakovlev CC'nin propaganda dairesinin başına terfi ettirilir, Anadolu Lukiyanov da CC'nin başkanlığına getirilir. Yakovlev sıra dışı birisidir. Gorbaçov'dan sekiz yaş büyüktür, 1973 yılında Kanada'ya büyükelçi atanmıştır. Görünürde prestijli olan bu atama aslında bir sürgündür. Merkez komitede ideolojiden sorumlu olan, "dogma"nın bekçisi Suslov Yakovlev'in yayımladığı bir makaleden hiç hoşlanmamıştı, Parti'nin çizgisine aykırı bulmuştu. Meseleyi onu on yıl kalacağı Ottawa'ya göndererek halleder. Gorbaçov Kanada'da uzun bir gezi yaptığı sırada onunla orada karşılaşır. Kültürlü, akıllı, kesinlikle konformist değildir, üstelik İngilizceyi kusursuz konuşur. SSCB'nin durumu üzerine çok özgürce yaptıkları sohbetlerden, "artık böyle yaşayamayız" düşüncesini paylaşımlarından sonra Gorbaçov onun gelecekte kendisine yardımcı olacağından emin olmuştur. Moskova'ya döndükten sonra geri çağırır ve ona Dünya Ekonomisi ve Dış İlişkiler Enstitüsü'nün (MEIMO) yönetimini emanet eder, açık görüşleri ve çalışmalarının niteliği bütün dünya tarafından kabul gören itibarlı bir kurumdur burası.

Gorbaçov'un yaptığı ilk atamalara bakınca kimi kez yakın gördüğü ve kendisine sadık olacaklarını düşündüğü kişileri seçtiği, kimi kez de doğruluğundan kuşku duysa bile tavsiyeler üzerinden hareket ettiği görülür. Nitekim Yeltsin'i Moskova'ya çağırma konusunda tereddüt etmiştir ama Ligaçev ısrar eder ve onun tavsiyesinin hükmü vardır. Ligaçev aslında Andropov'un 1983 yılında parti örgütü içerisinde ağır sorumluluklar yüklemek üzere Tomsok'tan çağırdığı bir propaganda ve kadro uzmanıydı. Andropov'un desteğiyle kendisini Politbüro'ya sokan Gorbaçov'un hemen dikkatini çekecektir; ilk terfi edenler arasındadır, ideolojiden sorumludur, bu da onu Parti'nin iki numarası konumuna getirmiştir. Oysa açık görüşlü ve kültürlü Yakovlev ile vasat bir kültüre ve muhafazakâr düşüncelere sahip ezeli aparatçık Ligaçev arasındaki uçurum hemen göze çarpar. Bu başlangıç döneminde Gorbaçov'un yaptığı kadro seçimleri, en azından izlenecek yola ilişkin kararsızlığının belirtisidir.

BİR DÖNEMEÇ Mİ?

Parti kongresi yaklaşmaktadır. Bir eylem çizgisi belirlemek için bir fırsat olacaktır. 23 Nisan 1983'te toplanan genel kurul toplantısı kongre hazırlığının ilk aşamasına damgasını vurur. Yeni *Gensek* burada, hemen şu açıklamayı yaparak SSCB'nin durumuna dair görüşünü bildirir:² “Ülkenin ekonomik gelişmesiyle elde edilen başarılarla koşut olarak şu son yıllarda can sıkıcı eğilimlerin güçlendiğini, birçok güçlüğü ortaya çıktığını biliyoruz.” Bu olumsuz manzaranın kısa bir analizini yaptıktan sonra Gorbaçov genel bir seferberliğin gerekli olduğu sonucuna varır: “Bilimsel ve teknik devrimin uygulamalarını geniş ölçüde kullanarak, sosyalist ekonominin yapılarını güncel koşullar ve gerekliliklerle uyumlu kılarak *sosyo-ekonomik ilerlemede büyük bir hızlanma* elde etmek zorundayız. Başka yolu yok.”

İşte Gorbaçov iktidarının bu ilk evresinin parolası ağızdan çıkmıştır artık: *hızlanma*. Konuşması *Gensek*'in ülkenin durumuna dair görüşlerini de açığa vurur. Kuşkusuz zorluklar yaşanmaktadır ama kesintisiz bir ilerlemenin temelinde olur bu. Gerekli olan bu ilerlemeyi *hızlandırmaktır*, ve bu bağlamda her alanda çaba gösterilmelidir. Ama konuşmasının ilerleyen bölümünde Gorbaçov cümle arasında, daha sonra çok ünlenecek olan ama bu çok teknik söylevin içinde kaynayıp gözden kaçan bir sözcük kullanır: “Şimdi artık ekonomik işleyişte *perestroyka* kavramının ne olduğunu daha açık görüyoruz”. Bu sözcük belki de bunu izleyen ve pek de alışıldık olmayan sözlerin gölgesinde kalmıştır: “İşletmelerin haklarının ve bağımsızlıklarının genişletilmesi yolunda daha cesurca ilerlemek gerekiyor.” 1985 yılında bu iki sözcükten, yani “*hızlanma*” ve “*perestroyka*”dan ilki daha cazip gelecektir. 12 Temmuz'da merkez komite ve bakanlar kurulu bilimsel ve teknik ilerlemenin hızlanmasını sağlayacak yeni yöntemler konusunda ortak bir karara varır.³ Bu belgeler okunduğunda bir belirsizlik göze çarpar. Ülkenin sorunlarına parmak basılır, sabra yer olmadığı dile getirilir ama temelde bir temkinlilik vardır. Temkinlilik bu analizlerin belirgin özelliğidir, oysa, cümle arasında söylenen *perestroyka* gibi, oradan buradan yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. Gorbaçov tam olarak ne istiyordu? Buna yanıt vermek güçtür, çünkü açıklamaları seleflerinin ölçülü üslubunu yinelemektedir.

Bu dönemde alınan en muazzam karar belki de alkolün yasaklanmasıdır. 7 Mayıs 1985'te bakanlar kurulu hızla yayılan alkolizme son verecek önlemleri ele alan bir karar yayımlar. Bunu izleyen başka belgeler de iktidarın bu ulusal felakete dur deme iradesinin altını çizer. Böylesi bir kararın alınması

2 *Pravda*, 24.04.1985, “SBKP'nin 27. Kongresine çağrı için. Hazırlığı ve toplanmasıyla ilgili görevlere dair.”

3 *Svod zakonov SSSR*, 1990, cilt 5, s. 32. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

zorunludur. *Zastoi* döneminde ekonomi ve toplumbilim alanında özgür düşüncelerin at koşturabildiği bir yer olan Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi bu sorunu uzun süre araştırmış ve dehşete düşüren bir rapor yayımlamıştı. Ayrıca Gorbaçov bu sorunu çözmeye kalkışan ilk Sovyet yönetici de değildi. Lenin de 1919'da bunu denemişti. Gorbaçov'a daha yakın olan Andropov, popülerliğinin azalmasından başka bir sonuç getirmeyen alkol karşıtı bir kampanya başlatmıştı. Kişisel tarzı kendisini bir ölçüde halkın husumetinden korumuşsa da aynı şey çok çabuk Gorbaçov için de söz konusu olmuştur.⁴ Alkolizmle savaşmak için alınan önlemler toplumun büyük bölümünde hiç hoş karşılanmaz, ama Gorbaçov sempattir; hoşnutsuzluktan ziyade mizah konusu olur. Kendisine "Mineral Sekreter" adı takılır, öte yandan yasağın getirdiği sapmaların sorumluluğu ona yüklenmez. Ama yasak halk tarafından âdetlerine –özgürlüğüne, der kitle– aykırı olduğu için kınanacaktır. Ekonomi bürokrasisi de bu konuda bir o kadar katıdır: Böyle bir önlemin gelir kaybına uğrayan devlet hazinesine getireceği maliyet ifşa edilir. Son olarak gözlemciler bu kararın hazırlıksız alındığı konusundaki kaygılarını dile getirmişlerdir. Yeltsin Gorbaçov'a "içki yasağı yasası"nın sakıncalarını ayrıntılı olarak açıklayacaktır. Durumu basit ve doğru bir biçimde özetler: "Alkol tüketimi azalmıyor. Buna karşılık, talebi karşılamak üzere kaçak üretim yapanların kârına yapılan alkol satışı devlet denetiminden kaçıyor. Kimi kez ölümcül olan zehirlenmelerin sayısı felaket düzeyde. Uzun lafın kısıası, durum giderek endişe verici bir hal alırken Ligaçev alkolle mücadelenin başarılı olduğuna dair söylev çekiyor."

Geçiş döneminin ilk deneyimlerinden biri olan ve kökten bir çözüm getirmeyi amaçlayan bu reformun başarısızlıkla sonuçlandığı bir gerçektir. Bu yasa ya da onun uygulanış biçimi, alkolizm sorununun vahametini kavrayan ama Parti'nin âdetlerini de gözetmek kaygısı güden Gorbaçov'un tereddütlerini gün ışığına çıkarmıştır. Bu yasa aynı zamanda uyanık Yeltsin'in, olguları oturduğu makamda değerlendirmek şöyle dursun, alınan kararların sonuçlarını yerinde gözlemlemek üzere fabrikalara, iş yerlerine koşuşturan bir saha adamı olarak hareket ettiğini gözler önüne serer. Ve bu andan itibaren Ligaçev'in ne denli kendi ideolojik kavramlarının esiri olduğu da görülebilmektedir. Karar verilen şey gerçekleştirilmelidir demektir; kullanılan araçların ve gerçek sonuçların bir önemi yoktur. Bu dönemde beliren Yeltsin-Ligaçev zıtlığı bağdaşmayan, alt edilemeyen eğilimleri açığa çıkarır: Ne olup bittiğini yerinde görmek ya da bir efsaneye yaslanıp kalmak – "Parti'nin aldığı kararlar bütün sorunların çözümüne uygundur". Ligaçev geçmişin neredeyse Stalinci doğrularının taşıyıcısıydı; Gorbaçov ise bu görüşler karşısında tereddüt etmeyi sürdürür.

25 Şubat, 6 Mart 1986 tarihleri arasında toplanan 27. Kongre bir kez daha Gorbaçov'un bekle gör politikası yürüttüğünü gözlemleme fırsatı verecektir.⁵ Anahtar sözcük *hızlanma* buradaki konuşmasında yinelenir, ama zorunlu olan ihtiyat üzerinde de durmuştur. Örgütü sarsmamak, aşırı hızlı ya da ihtiyatsız hareket etmemek, Gorbaçov'un talimatları bunlardır. Ve kongrenin ertesinde "emek kaynaklı olamayan, dolayısıyla yasa dışı gelirleri" cezalandıran düzenlemeler gelecektir (23 Mayıs 1986 tarihli kararname). Bu kararname, geçiş yılı sırasında gelişip Sovyet yurttaşlarının yükünü hafifleten ama Parti'nin karşı çıktığı her türlü özel girişimi hedef alır. Bu kararname metni toplumda büyük düş kırıklığı yaratır çünkü Gorbaçov'un verimlilik için bir değişimin zorunlu olduğuna dair sık sık yinelediği görüşleri küçük özel girişimleri cesaretlenmiştir. Bu nedenle 1986 baharında, Gorbaçov'un iktidara geliştinden bir yıl sonra, belirsizlik hâkimdir. Gorbaçov'un çevresinde yeni insanlar vardır, kendisinden öncekilerin başarısızlığını eleştirmiş ve yön değiştirmek gerekliliğini dile getirmiştir ama somut kararlar ya önemsizdir (alkol yasağı) ya da toplumun teşvik edildiği sanısına ters düşer (özel girişimin tanınmaması).

YALANIN SONU: ÇERNOBİL

Öte yandan Gorbaçov'un ne istediğini sorgulamanın sırası değildir. Beklenmedik, korkunç bir olay bütün hesapları altüst eder. 26 Nisan 1986'da Ukrayna'daki Çernobil Santrali'nde bir nükleer patlama meydana gelir.⁶

Anında durumdan haberdar olan Gorbaçov Politbüro'yu toplar. Bu konuyla ilgili görevliler yatıştırıcı bir dil kullanırlar: her şeyden önce paniğe kapılmaktan kaçınmalıdır. Gorbaçov tarafından Çernobil'e gönderilen ilk heyet pek kesin olmayan ve ortamı sakinleştirmeye yönelik haberler gönderir. Heyetin bildirdiğine göre ölü sayısı azdır, santralin bütün reaktörleri (dört tane) durdurulmuştur ve on binlerce bölge sakini tahliye edilmiştir. Ama Gorbaçov bu ufacak bilgiyle tatmin olmaz. Haber felaketin büyüklüğüne dair hiçbir şey söylemez ve gereken tepkinin verilmesi kararı konusunda yardımcı olmaz. Gorbaçov kaygılıdır, ama hâlâ Sovyet yönetim alışkanlıklarının esiridir. Bütününüyle yadsınamadığı için felaketi asgariye indirmelidir, ancak kaygısı ağır basar. Tam bir soruşturma yapması için Ligaçev'in de eşlik ettiği Rijkov'u görevlendirip Çernobil'e gönderir. Haberler giderek daha kesin ve daha trajik hale gelir, öte yandan Kremlin ketum kalmaktan geri durmaz. Yaklaşık üç hafta boyunca Sovyet yönetimi ülkeyi neredeyse sessizliğe gömer,

5 Materialy, XXVII go.s'ezda KPSS, Moskova, 1986.

6 Pikhova, a.g.e., s. 79-80. <https://rantey.org>

oysa patlamayı izleyen günlerde bir radyasyon bulutu İsveç'e ulaşmış ve Batı Avrupa'ya doğru ilerlemiştir. Batı medyası olaya el atar, doğrulanmamış ama çok kaygı verici haberler yayar ve Batı radyolarına kulak kabartan Sovyet yurttaşları –Amerika'nın Sesi, Münih'ten yapılan yayınlar– bu haber kırıntılarını korku içerisinde dinlerler. Kremlin'in bekle gör politikasının ağır sonuçları olacaktır, öncelikle de olay yerinde ve santral çevresinde. Tahliyeler daha baştan yetersiz kalır. Politbüro ilk bilgilerden tehlikenin Ukrayna için geçerli olduğu sonucunu çıkarır; oysa rüzgârlar radyoaktif kirliliği –bu yanlış değerlendirme nedeniyle yaşayanların korkunç bir bedel ödeyeceği– Belarusya'ya doğru yönlendirmiştir. Gorbaçov'un televizyondan yaptığı bir konuşmada ülkesine seslenip, bu kez hiçbir şeyi saklamadan Çernobil'de olup biteni kabullenmesi için felaketten neredeyse üç hafta sonrasını, 14 Mayıs'ı beklemek gerekecektir.

Gorbaçov'un bu konuyu anlatışından, Şevardnadze ve başkalarının açıklamalarından Politbüro'nun bu facia karşısında benimsenecek tutum konusunda başta ikiye bölünmüş olduğu bilinmektedir. Gelen haberlerle derinden sarsılan büro üyelerinin çoğunluğu felakete dair bütün gerçeğin açıklanması zorunluluğu konusunda anlaşır. Ama Gorbaçov anılarında konuyla ilgili şunları yazar: “Çernobil; *glasnostu*, demokrasiyi ve açılımı çok zorlu bir sınavı soktu”. SSCB'nin tarihinde ve yönetici kesimin zihniyetinde kökten bir kırılmaya yol açan bu olayı büyük bir açık görürlükle analiz eder. Sistemin bütün kusurlarının –sorumsuzluk, gizlilik teamülü, aynı zamanda çalışma ortamındaki ihmâl, dikkatsizlik, hatta sarhoşluk– bu dramın meydana gelmesinde rolü vardır. Son olarak idari bölünme ve nükleer enerji sektörünü sarmalayan ketumlukla birlikte karar vericileri felç eden Soğuk Savaş'ı eleştirir. Suçlular kervanına her şeyden uzakta kimseye hesap vermeden çalışan uzmanları da katar –özellikle nükleer araştırmaları tekelinde bulunduran Kurçakov Enstitüsü'nü– öyle ki Gorbaçov “onların içinde ne olup bittiği hakkında hiçbir şey bilmiyorduk” diyecektir.

Gorbaçov sonunda yalnızca yurttaşlarına değil dış dünyaya da gerçeği söyleme kararını vermiştir. Televizyondaki konuşmasından sonra, devlet başkanlarını ve nükleer sorunlarla ilgili kurumları durumdan haberdar eder. Gerçekliğin bu kabulü kaçınılmazdır. Gerçeği söylemek için beklenen zamanın, ilk günlerdeki ihtiyatlı inkârların ülkesinin ve kendisinin imajına ne denli zarar verdiğini anlamıştır.

Çernobil'den sonra artık “kral çıplaktır.”⁷ Sovyet toplumu ve dünya önce yönetici sınıfın ayak sürümelerine ve yalanlarına tanıklık etmiştir. Dahası Sovyet toplumu, iktidarın halkın da onay verdiği maddi manevi özveriler

7 Iarochinskaia, A., *İchternobyl'soverchenno sekherno*, Moscow, 1992. Burada Politbüro'nun Çernobil raporunun tam bir incelenmesi yer almaktadır.

pahasına topluma sağladığını iddia ettiği güvenliğin bir aldatmaca olduğunu anlamıştır. Dünya da sistemin muazzam zaafalarını keşfetmiştir – süpergücün teknolojik zaafaları, yetersizliğin, bilgisizliğin yaygınlığı ve yönetimdeki karmaşa. SSCB'nin imajı iyileştirilemese de –bunun için zaman gerekliydi– en azından onarılmalıydı. Üstelik Gorbaçov da artık imajının –yüksek eğitilmiş ve akıllı genç yönetici imajı– yerini aldığı Sovyet yöneticilerinin iyiden iyiye bozulmuş imajıyla aynı kefeye konmasından kaygı duyabiliirdi.

Çernobil faciası Sovyet iktidarının yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Ama yetersizliği tuhaf bir olayla ikiye katlanır, bu korkunç dönemde buna gülünç denmesi pek hoş karşılanmasa da Kremlin'i gülünç duruma düşüren bir olaydır bu. 28 Mayıs günü, on dokuzuna yeni basmış genç bir Alman olan Mathias Rust, Cessna model küçük bir uçakla Kızıl Meydan'a iner. Hiçbir hava denetleme sistemi devreye girmeden sınırı aşabilmiş, Sovyet toprakları üzerinde yüzlerce kilometre uçabilmiş, Kızıl Meydan'ın üzerinde birçok tur atabilmiş ve sonunda Kremlin'in önüne iniş yapabilmiştir. Çok büyük bir skandaldır! Askerler hedef gösterilir ve bakanları Mareşal Sokolov görevden uzaklaştırılır. Yerini alan General Yazov, birkaç sene sonra Gorbaçov'u "ülkeyi harap etmekle" suçlarken kendisinden çok söz ettirecektir.

Ama yetersizliğini kanıtlamış olan orduda tasfiye zamanıdır artık. Üstelik, hava sahasının güvenliğindeki teyakkuz zaafının nedenlerinden birinin, denetiminden sorumlu olanların olay sırasındaki ileri derecede sarhoş oldukları öğrenilir. "İçki yasağı yasası"nın hiçbir biçimde çare bulamadığı alkolizm başa bela olmuştur yine.

Bir yıl sonra, 1987 haziranında merkez komitenin hazırladığı rapor hiç iyi karşılanmayan bu yasanın feci etkilerinin bir bilançosunu çıkarır. Kuşkusuz, rapora bakılırsa daha az alkol tüketilmektedir çünkü alkol temin etmek daha zordur, ama korsan votka üreticileri çoğalır. Önüne gelen kazan kurup votka üretir ve elinin altında ne varsa damıtır. Bunun üzerine eczanelerde, hatta hastanelerde alkol kıtlığı yaşanır, çünkü hırsızlık ayyuka çıkmıştır. Şeker de bulunmaz, çünkü bu da sahte votkanın yapımında kullanılan bir malzemedir ve zehirlenme nedeniyle ölümler tehlikeli bir biçimde artar. Açıkça ilan edilmese de alkol karşıtı kampanya yavaş yavaş bir kenara bırakılır.

SSCB'yi uzaktan gözlemleyenler ya da onunla görüşmelerde bulunanlar için Gorbaçov'un hoş görülme devri geçmiştir. Kesin olan bir şey vardır: Rüzgârlar o bulutu Batı'ya doğru sürüklemeseydi, Sovyet yönetimi alışkanlıklarına sadık kalacaktı – susacak ve inkâr edecek, Batılıları art niyetle suçlayacaktı. Bu tepki anlaşılabilir ama Çernobil felaketinin alt üst ettiği Gorbaçov ve yakın çevresinin duyduğu rahatsızlığı küçümser. Susma ve yalan söyleme reflekslerinin devreye girdiği ilk anlar geçince Gorbaçov kendisini toparlamış ve gerçek söylemeye başlamıştır. Çernobil'den sonra, eskiden beri

beslediği “artık böyle yaşayamayız” kanaatine gerçek bir içerik kazandırmaya karar vermiştir ve özellikle yeni bir ilkeyi uygulamaya geçirecektir: “Artık böyle yönetemeyiz.”

Çernobil’le bu geçiş dönemi kapanır⁸ ve –yalnızca Parti’nin tepesindekiler için değil– bütün Rusya için üç sözcükle özetlenebilen baştan ayağa yeni bir dönem başlar: *perestroyka*, *glasnost*, *demokratikleşme*.

8 Voroptnikov, V. I., *A bylo eto tak. Iz dnevnika tchlena Politbüro TS KPSS, Moskova*, 1995, s. 108 sqq. (Yazar burada dile getirilen kaygıları açıklar).
 Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Sovyet Sisteminin Dağılışına Doğru mu?

Çernobil’le ortaya dökülen “itiraflar” *glasnost*’un, yani gerçeği kamuya açmanın yolunu açmıştır. *Glasnost*’u çevirirken sıklıkla “şeffaflık” terimi kullanılır. Hiç de uygun değildir. Çünkü öncelikle bir siyasi sistemin *şeffaflığı* toplumların öyle olmasını düşleyen bütün ütopyaların idealidir. Çünkü aynı zamanda, *glasnost*’tan (ses) gelen *glasnost* doğru bilinenin herkesçe ve özgürce ifade edilmesi anlamına gelir.

Bu temel özgürlüğün kazanılması umudu uzun süreden beri zihinlerde yer etmişti. 1956’da *glasnost* terimi kullanımda olmasa da Kruşçev özgür ifadenin yolunu açmıştı. Karşı görüşte olan herkesin talep ettiği işte bu ifade özgürlüğüdür; özgür ifadenin Gulag’a ya da akıl hastanesine sürüklediği buzullaşma yıllarında, Brejnev’in donup kalmış dünyasında yaşamaya mahkûm 1960’ların insanların, yani *chestidesiatniki*’lerin düşünüyordukları özgürlüktür.

BEKLENMEDİK İTTİFAK: GORBAÇOV VE ENTELEKTÜELLER

Gorbaçov’un tereddütlerine rağmen geçiş yılı bu hayali kuranlara şimdiden bir umut aşılar. 1985 yılı sonunda, Yevtuşenko ve Voznessenski gibi pek hoş görülmemeyen şairler, hatta tiyatrocular Pasternak’ın yapıtlarını basmaktan ya da yasaklı oyunları sahneleme olasılığından dem vururlar – bir tür yoklamadır. Çernobil faciası başka birçoğunda olduğu gibi bu alanda da sayısız girişimin yolunu açmıştır. Böylelikle Gorbaçov yasakların vurduğu dehaların:¹ Ahmedova’nın, Pasternak’ın, Bulgakov, Florenski ya da Berdyayev gibi dindar düşünürlerin topluma mal edilmesini talep etmeleri için yazarları teşvik eder. Bunun üzerine sinemacılar da sansürün mahkûm ettiği filmlerin gösterime girmesini talep edebilirler. Gorbaçov bu konuları, dışlamalarını ve dar görüşlü ideolojisini küçümsediği Parti’yle tartışmaktansa, tabana, eğitimli seçkin kesime, gerçek kültürle yeniden bağ kurmak isteyenlere çağrı yapar. Bu yüreklendirmelerle güç kazanan seçkin edebiyat ve sanat çevresi önerileri çoğaltır; yazar, sinemacı, ressam ve heykeltıraş birliklerinin yönetimlerini olduğu gibi dergi ve gazetelerin yazı işlerini de üstlenirler. Yaratıcı insanların hepsi ideolojik baskılara bir son vermek niyetindedir,

ve hepsi Parti'nin yasakladığı yapıtlara merak duyduğu bilinen *Gensek*'in kendilerini destekleyeceğini sezerler. Dahası değişim yolunda daha çok ilerleyebilmek için taleplerinden bir kanıt çıkaracağını düşünürler. İdeolojik baskıyı devirmek amacıyla Gorbaçov ile ülkenin seçkin aydınları ve sanatçıları arasında kimsenin dile getirmeye cüret edemeyeceği örtük bir anlaşma gerçekleşir. *Glasnost* Parti'nin başı ile aydınlar arasında kurulan bu beklenmedik ve inanılmaz ittifakın ürünüdür.

Öte yandan daha 1985 yılı biter bitmez Gorbaçov'un *glasnost*'la neyi kastettiğini göstermiş olduğu belleklerde, üstelik sözcüğü yabancı gazetecilerin sorularını cevaplarken telaffuz edişinden de öncedir bu. İlk önce ünlü Amerikan dergisi *Time*'a verdiği röportajda dile getirir. Gazeteciler Gorbaçov'la yapılacak görüşmenin alışıldık çizgide ilerlemesini beklerlerken muhatapları iki saat boyunca notlarına bakmadan, sorulara cevap verip, başka sorulara kapı açarak ve hiçbir konudan kaçınmadan kendisini özgürce ifade etmiştir. İki gün sonra, *Pravda* konuşmaların tamamını olduğu gibi yayımlar. Bu görülmüş şey değildir! Gorbaçov o gün yurttaşlarının ve dünyanın kuşku duymadığı yeni bir tür Sovyet yöneticisi olduğunu kabul ettirir. Birkaç hafta sonra Fransa'ya yapacağı yolculuğun arifesinde Fransız gazetecilere seslenerek bu başarısını perçinler. Anılarında şöyle yazar: "Benim gözümde bu iki röportaj yeni bir deneyimi, bir kazanımı temsil ediyordu. Bir adım attığımı hissediyordum." Haklıydı ve dahası dünya kamuoyu da öyle hissediyordu.

Bu andan itibaren Gorbaçov, Parti'nin denetiminde de olsa ülkesinin medyasından destek alması gerektiğini anlar. Henüz her şeyin belirsiz olduğu bu aylarda birkaç derginin, kendi ifadesiyle "açılışın sınırlarını geriletmeye kalkıştığını" saptayabilmiştir. Medyayı bir silaha dönüştürecek. *Ogoniok*, *Moskovskie Novosti*, *Argoumenty i fakti* gerçekten de açılıyor görünen özgürlük yolunda adım adım ilerler. Bunun sonuçları gecikmez. Halk tirajları talebe cevap verebilen bu gazetelere ve dergilere hücum eder. 1986'nın hemen başından itibaren "tabu" konular üzerine açıklamalar içeren ya da o güne dek asla dile getirilmemiş sorunları ele alan bu yayınların kıymete binen sayıları ödünç verilir, değiş tokuş edilir ya da üzerine tartışılır. Bu örneklerin etkisi bulaşıcıdır: *Litteraturnaia Gazeta*, *Komsomolskaia Pravda*, hatta hükümetin yayın organı *Izvestia* bile aynı yolu izleme riskini alır. Onların karşısında merkez komitenin birçok üyesi tarafından desteklenen Parti'nin yayın organı *Pravda* ise bu sapmalardan kaygı duyar.

Ama hareket başlamıştır bir kere. Gorbaçov basını felç eden tabuların (ne yöneticiler, ne savunma sanayi kompleksi, ne KGB eleştirilir; ne devlet bütçesi ne de bütçenin doğruluğu sorgulanır...) kaybolmakta olduğunu görür. "Açık" dergiler için her şey tartışma konusudur.

O güne dek yasaklanmış yapıtlar –yalnızca eskiden kalanlar değil Sovyet dönemini de ele alanlar–, seçkinlerin gerçeğe ulaşma yolundaki bu muazzam seferberliği sayesinde gün ışığına çıkacaktır. Bunlardan ikisi hatırı sayılır bir ses getirecektir. İlki Anatoli Rıbakov’un, el altından dolaşımda olduğu (*samizdat*) dönemde Gorbaçovlar’ın da okumuş olduğu, Stalinizmi acımasızca eleştiren *Arbat Çocukları* adlı hacimli romanıdır. *Gensek* kişisel olarak –Ligaçev’le anlaşarak karar aldığını söyleyecektir– bunun yayımlanması gerektiğini belirtir.² Devasa bir sükse yapar. Bütün SSCB kitabı okur, yorumlar; muhafazakârlar geçmişin böylesine tartışılmaya açılmasına hayıflanırken kentli seçkinler Stalin döneminin bu amansız tasvirine hiç çekinmeden alkış tutarlar. Hiçbir şey tartışma konusu olmaktan kaçamaz.

Daha Ocak 1987’de, Gürcü sinemacı Tengiz Abuladze’nin o güne dek yasaklı olan ama Şevardnadze’nin desteklediği filmi *Nedamet* on milyonlarca seyirciyi allak bullak etmiştir. Moskova’da bir sinema salonundan seyircinin gözyaşları içinde çıkışını görenler, herkesin mağdur ya da mağdur yakını olduğu ama kimsenin protesto etmeyi göze alamadığı bu korkunç geçmişin anlatısının savuşturulması imkânsız ahlaki sorunları ne denli açığa çıkardığını anlar.

Bu açılımı Gorbaçov da istemiştir. Filmin gösterime girmesinden önce yanılgıya düşürmeyecek bir işaret verir. Aralık 1986’da Sovyet toplumunun bir ahlaki vicdan meselesi olarak gördüğü kişinin, Andrey Saharov’un sürgününe son verme kararı alır. Ama af kararından haberi olan bu bilim insanı, Gorbaçov’un alicenaplığından yararlanacak tek kişi olmayı reddeder. Bunun bütün siyasi tutuklulara uygulanmasını talep eder ve muhaliflerin yanı sıra ceza yasasının “Sovyet karşıtı propaganda ve kışkırtma” suçlarından mahkûm ettiği herkesin sözcüsü konumuna yerleşir. Gorbaçov Saharov’a özgürlüğünü geri vererek kendisine çifte yarar sağlayabilecek bir siyasi jest yapmıştır. Saharov, dış dünyanın gözünde SSCB’nin baskıcı karakterinin, Parti’nin düşünce özgürlüğüne karşı tutumunun simgesidir. Böylece SSCB’nin ama özellikle de Gorbaçov’un Saharov’un Moskova’ya dönmesiyle değişmiş olur. Gorbaçov’un durmaksızın zorunlu olduğunu söylediği değişim gerçekleşmektedir. Gorbaçov aynı zamanda bu bilgini kendi davasına kazandırmayı, politikasını savunmasını sağlamayı umut etmiştir. Ve gerçekten de başlarda Saharov bir yandan gözetim altında olan herkesin özgür bırakılması çağrısı yaparken Gorbaçov sayesinde gerçekleşen değişimlere de belirli bir sempatiyle bakmıştı. Yine de ondan ülkeyi dönüştürme girişiminin sonuna kadar gitmesini beklemektedir ve iki adam arasındaki kopma, ilerde göreceğimiz gibi, bu noktada meydana gelir.

Gorbaçov ilk hamlede tabandan destek alarak *glasnost* yoluyla düşünce devrimi kartını oynamıştı ama Parti içerisinde de hatırı sayılır girişimlerde bulunmayı becerebilmişti. Nitekim, Ekim 1987’de Devrim’in yetmişinci yılının kutlandığı törenleri *glasnost*’un tarihe de uygulanmasını talep etmek için bir fırsat bilir. Romancıların ve sinemacıların kendilerince yaptıklarını Parti’nin de kabul edip gerçekleştirmesini istemektedir. Parti’nin ve Sovyet yönetiminin tarihiyle ilgili bütün tabuları yıkmak, “beyaz lekeleri” ortadan kaldırmak bu görkemli tören sırasında dile gelen anahtar sözler olur.³ Bu kez telkin yukardan gelmiştir, resmi doğruları unutup geçmişe eleştirel gözle bakma görevi tabana –tarihçilere, bilgiyi elinde tutanlara– düşmektedir. Burada önce devrimi yapmış olan ve Stalin’in kırıp geçirdiği insanların yazgısı söz konusudur.

Kuşkusuz Kruşçev’in Parti’nin 1956 yılında toplanan yirminci kongresinde okuduğu Gizli Rapor, devrimci hareketin büyük figürlerine iadeyi itibarlarını vermeyi amaçlıyordu. Ama bu iadei itibar girişimi yalnızca kısmi ve –bile- rek– seçici olmuştu. Tabii ordu da onurunu geri kazanır ama Kruşçev’in ona bir borcu vardır. İşin gerçeği Stalin’in koltuğunun devredileceği o çok sıkıntılı dönemde Beria’yı saf dışı bırakıp onun yükselişini sağlayanlar askerler olmuştu. Birçok ikincil figüre saygınlığı geri verilmişse de, muhalefetin büyük isimleri ve özellikle Troçki gölgede kalmışlardır, öte yandan Zinoviev ve Kamenev de pek az övgüyle anılırlar. Birçok bakımdan Stalin’in heykelini sonunda parçalayacak olan 22. Kongre de en saygın rakiplerine karşı ihtiyatlı olacaktır. Geçmiş ölçülü bir biçimde ele alınıyorsa bunun nedeni, Parti’nin, onun bir dizi doğrularının ve “*Partiinost*” denilen Parti’nin bakış açısının sarsılmasından kaçınmak gerektiğidir. Kruşçev’in yeniden yaptığı değerlendirmeler “her zaman haklı olan” Parti’nin otoritesini gözetmiştir. Kuşkusuz Kruşçev tarafından açılan yollar, kimi belgelere erişimin sağlanması batılı tarihçilere bu dönemin tarihini yazabilme olanağını sağlamıştır. Buharin, Rakovski, Sultan Galiyev ya da Hocayev gibi ulusal devrimciler bu araştırmalar sayesinde gün ışığına çıkarlar ancak SSCB’de hâlâ belirgin bir sakınım ağır basmaktadır ve Kruşçev’in 1964’te iktidardan düşmesinin ardından suskunluk (suskunluk değilse bile tabular) eski hâkimiyetine kavuşmuştur.

Gorbaçov’un izin verdiği ve teşvik ettiği açılım bu trajik tarihi, kişilerin ve Stalin’in rakipleriyle çatışmalarının tarihini inceleme olanağı sağlamıştır. Aynı zamanda Lenin dosyasının açılmasına, devrimin önderinin acımasız kişiliğinin, Stalinizm ile –o güne dek hiçbir sapma göstermemesiyle ünlü bir– Leninizm arasındaki bağın gözler önüne serilmesine, hatta son dönemde Lenin’in giderek aklını yitiren bir ağır hasta olduğunun açıklanmasına

olanak tanır. General Volkogonov'un kaleme aldığı Lenin'in yaşamöyküsü *glasnost* olmasa var olamayacaktır. Başka sırlar da gün ışığına çıkar: 1934'te tasfiyelerin başlangıç işareti olan Kirov'un öldürülmesi; 1953'te Beria'nın başına gelenler – 1953 yazı başında, rakiplerinin ve ordu komutanlarının ortak komplosunun kurbanı olup Kremlin çıkışında boğdurulmuş mudur? Ya da tutuklanıp, yasaya uygun biçimde yargılanmış ve o yılın sonunda infaz mı edilmiştir? Bu konuları ele alan *Ogoniok*'un sayılarında büyük bir heyecanla yapılan tartışmalar yer alır; her yerde, o güne dek yalnızca Parti'nin yorumuyla bilinen bu geçmiş konuşulur.

Kimi tarihi konular oldukça naziktir çünkü ucu SSCB'deki halklarla ya da kardeş ülkelerle olan ilişkilere dokunmaktadır. Tam olarak Sovyetler'e özgü denebilecek facialar faslının başına Stalin'in 1932-33 yılları arasında Ukrayna'da "organize ettiği", en ciddi tahminlere göre 4 milyon Ukraynalı'nın, 1 milyon Kazak'ın, ve 2 milyon Rus'un ölümüne sebep olan büyük açlığı not düşmek gerekir. Sürekli inkâr edilmiş bir açlık felaketidir bu, ihtiyatlı bir biçimde "gıda tedarikinde zorluklar" olduğu dile getirildiğinde Stalin bizzat "dağıtımı sabote eden" köylüleri ya da Ukraynalı "milliyetçi" yetkilileri suçlamıştır, her ne kadar Parti kendisini öldürdüğünü kabul etse de 1933'te "intihar ettirilecek" olan Skrypnik gibi. Bütün Ukraynalılar, kendilerine dayatılan suskunluğa rağmen bu trajediyi yaşamışlardır ve bu hâlâ kanayan bir yaradır. *Glasnost* bu korkunç mesele konusunda artık daha fazla sessiz kalınmasını men eder. Ukraynalılar konuya el koyup, arşivlere –özellikle yerel– dalma izni koparmak için didinirler ve hayatta kalan tanıkları sorgularlar. Elbette hayatta kalanlar yaşlıdır ama anıları hâlâ çok tazedir. 1933 yılının çocukları, tarlaları kaplayan ölüleri ve parçalayarak yiyebilecekleri bitkin insanları pusuda bekleyen çalılıklara saklanmış diğer çocukları eksiksiz hatırlamaktadırlar. 1991'de Rusya-Ukrayna uyuşmazlığına dönüşecek olan o korkunç Sovyetler-Ukrayna uyuşmazlığının temel nedenlerinden biridir bu.⁴ Oysa 1980'lerin sonunda, henüz zihinlerine hâkim olan bütün bir halkın yaşadığı bu inanılmaz felaketi öğrenme ve konuşma arzusudur.

Başka beyaz lekeler de vardır, üstelik yine hassas konularda: Sovyet-Alman paktı ve Katyn katliamı. Sovyet yurttaşları Ağustos 1939'da paktın duyurulmasıyla şaşa kalmışlardı kuşkusuz. Ama bu onlara uluslararası ortamdaki tehlikenin dayattığı ve kimsenin gerekliliğini sorgulayamayacağı tartışmasız bir karar olarak sunulmuştu. Öte yandan imzalanan gizli protokol ve Polonya topraklarının SSCB ve Almanya arasında paylaşılması, Baltık devletlerini bekleyen akıbet de dahil olmak üzere karanlıkta kalır. 1945'ten sonra dayatılan resmi gerçeklik Baltık devletlerinin devrimci bir coşkuyla "devrimin"

anavatanına katıldıkları ve Polonya'nın da aynı yazgıyı özgürce seçtiği yönündedir. Çok uzun süre bu "hakikatlerden" kuşku duyulması mümkün olmaz. Polonyalı üst düzey asker ve sivillerin katliamına gelince, Sovyet yönetimi bunun sorumluluğunu soğukkanlı bir biçimde Nazi birliklerine yükler. Hatta Sovyet yönetimi Nürnberg mahkemelerinde bu vakanın Hitler'in kurmaylarının savaş suçlarına eklenip, hüküm verilmesini talep etmiştir. Mahkeme ise bunu reddeder. 1986'dan sonra Polonyalılar Gorbaçov'dan Katyn dosyasının açılmasını talep ederler.

Tarihçiler, *glasnost*'un başından itibaren "beyaz lekeleri" doldurmaya teşvik edildikleri için bu iki konuyu araştırma girişiminde bulunurlarsa da, Gorbaçov'un buna karşı tepkisi bellidir: Arşivler asla açılmaz. Fazlasıyla el yakıcı konulardır bunlar ve tartışmaya açılması vahim sonuçlara yol açabilir – gelecek bunu kanıtlayacaktır. Gorbaçov mütereddittir. 1988'de yapılan I. Halk Vekilleri Kongresi'nde bu meseleyle ilgili bir tartışma açılmasını isteyen Estonyalı bir vekile kaçamak yanıtlar verir. *Perestroika*'nın fikir babası, Gorbaçov'un yakın arkadaşı Yakovlev bu vekilin maruz kaldığı savuşturmaları şöyle anlatır: "Yanıt, gizli protokolün aslının elde bulunmadığı oldu."⁵ Gorbaçov, raporu her yerde aradığını açıkladı, Şevardnadze de her yer de aramıştı ama boşuna. Yalan söylüyordu. Yakovlev'in yazdıklarına bakıldığında, Gorbaçov ve çevresinin bir saatli bomba olabileceğini hissettikleri şeyin karşısında sıkıntı ve kaygı duydukları kolayca anlaşılır. Yakovlev 23 Aralık 1989'da II. Halk Vekilleri Kongresi'nde, sayısız kez tereddüt edilmesine rağmen, pakt konusunu aydınlatmakla görevli komisyonun vardığı sonuçları açıklar. Önce, yasal olduğunu söylediği paktın SSCB'nin çıkarlarını karşıladığını belirtir. Protokole gelince, bunun "ahlak dışı ve hukuken temelsiz"⁶ olduğunu düşünmektedir. Yakovlev herkesin bildiği sırrı ortaya döker: Bu protokol metni, bulunamaz olmak bir yana, "Gorbaçov'un da bilgisi dahilinde, başkanlık arşivlerinde" durmaktadır. "Aynı şey" diye ekler Yakovlev, "Katyn belgelerinin de başına geldi. Politbüro elinde hiçbir şey olmadığına yemin ediyordu ve Gorbaçov susuyordu". SSCB'nin çöküşünün ardından 13.000'den fazla insanın öldürülmesiyle ilgili bu belgeler Gorbaçov tarafından halefine teslim edildiğinde her gelen genel sekreterin belgelerin bulunduğu zarfın üzerine kendi imzalarıyla "gizli tutulmasına" notu düştüğü görülecektir. İlk bilgi notunun altında Stalin'in imzası vardır, sonuncusu ise Mihail Gorbaçov'un imzasını taşır.

Glasnost'un başarıya ulaştırılması, Brejnev'in kendisini ve yakınlarını ölümle tehdit ettikten sonra 1974'te sürgüne gönderdiği Soljenitsin'le SSCB'nin uzlaşmasını sağlayabilirdi. Oysa ki Kruşçev daha 1962'de Ivan

5 Yakovlev, a.g.e., s. 415.

6 A.e., s. 417.

Denisoviç'in Bir Günü'nün *Novyi Mir* dergisinde yayımlanmasını kişisel olarak desteklemişti. Parti için tahammül edilemez olan yazdıklarının içeriğinin de ötesinde onun duruşudur çünkü tarihi bir görev üstlenerek Sovyet trajedisinin tanığı konumuna koymuştur kendisini: Ülkesine ve dünyaya Gulag'ın yuttuğu herkesin sesini duyurmak istemiştir. O günden beri *Gulag Takımadaları* unutulmuş kurbanların seslerini bütün dünyaya taşımıştır. Ama Soljenitsin'in yapıtı aynı zamanda Gulag'a dayanan, onunla iç içe geçen bir yönetim sisteminin bilimsel bir analizidir ve bu SSCB için yıkıcıdır. Nobel ödüllü yazar, Stalin'in bir buluşu olmasının ötesinde Gulag'ın kökeninin devrimin babasına dek uzandığını, bizzat Lenin'in eseri olduğunu ortaya koymuştur. Böylece 1956'dan beri tartışılan Sovyet sisteminin birliği ya da Lenin'in düşüncelerine sadık kalmayan Stalin tarafından yolundan çıkarıldığı meselesini kesip atar. *Glasnost'un* heyecan dolu ikliminde Soljenitsin'in yazdıklarının yayımlanması sorununun 1986 yılı biter bitmez ortaya çıkıvermesine nasıl şaşırabilir ki insan? 1962'de yazarı tanıtmış olması nedeniyle eli güçlü olan *Novyi Mir* dergisi SSCB'de yasaklanan *Kanser Koşusu* ve *İlk Çember'i* yayımlamaya karar verir; bu duyulur duyulmaz, sansür otoritesi Glavlit devreye girer ve kitapların basımları yasaklanır, tartışma üç yıl sürer. Yasak ancak 1989'da kalkar ve başlıca yapıtları –özellikle de *Gulag Takımadaları* ki bu Soljenitsin'in bitmek bilmeyen talebidir– Sovyet okurlarına ulaşır. Gorbaçov anılarında bu konuyla ilgili pek bir şey anlatmaz. Ama işin doğrusu *glasnost*, *Novyi Mir* ile Glavlit'in çatıştığı aylarda, henüz kimse doğrudan hedef almayı cesaret edemese de Parti içerisinde bir kasılma yaratmaktadır. 14 Aralık 1986 tarihinde Çernyayev günlüğüne şöyle yazar: “İdeolojide geri döndürülemez bir süreç başlıyordu. Durdurmak mı? Bunu ancak Yejov ile Beria yapabiliirdi”. Ve ekler: “Gorbaçov önde gelen aydınları mücadelenin ön saflarında yalnız bırakıyor”. Gereksiz yere muhafazakâr bir çıkışı kışkırtmamak: Kendisine bu kadar yakın olan bu iş arkadaşına göre Gorbaçov'un uğraşı bu olmuştur. Son olarak *Gensek'in* aynı dönemde ekonomide yeni bir cephe açtığını ve yeni bir sözcüğü ortaya attığını unutmamak gerekir: *perestrojka*.

PERESTROYKA: EKONOMİDEN SİYASAL DEVRİME

SSCB'de ve öncelikle onun ekonomik sisteminde reform yapmak gerekliliğinden hiç kimse kuşku duymamaktadır. Söylemindeki şifrelerin çözülmesi kimi kez güç olsa da Gorbaçov da bunu söylemiştir. Hızlanma teması kökten bir değişiklikten çok var olanın devamlılığını çağırıştırır. Ama özellikle toptan ticarete, sanayiyle birlikte tarım işletmelerinin özgürlüğüne ve nihai olarak devletin ekonomik yaşamdaki rolüne ilişkin tartışmalarla düzenlemeler bir o kadar

da var olan sistemin yeniden sorgulanmasıdır. İşletmelerin yabancı mevkidaşlarıyla –*joint-ventures*– işbirliği yapma olanağı da ilan edilen yenileştirmelerin içerisinde yer almıştır. Bu durumda “hızlanma” (*uskoreniye*) sözcüğü 1987 yılı içerisinde kesin olarak ortadan kalkmadan önce giderek daha az kullanılır, beri yandan *perestroyka*, yani “yeniden yapılandırma” onun yerini alır.

Bu yeni slogan görüldüğü kadar masumane değildir. İlke olarak ekonomiyle ilişkilidir ama güçlü bir siyasi içerik de taşır. Devletin ekonomideki cenderesinin gevşetilmesi, devletin de değişip SSCB’de pek itibar görmeyen bir ilkeden esinlenildiğini var sayar: siyasal yaşamın demokratikleşmesi, yani bütün iktidar yapılarının, Parti’nin evrimi.

Böylece *perestroyka* kavramı görece sınırlandırılmış görünümü altında –öncelikle ekonomik felakete çare bulmak söz konusudur– çok doğal olarak bütün sistemin yeniden sorgulanmasına, yönetim biçiminin, bakanlıkların ve devlet dairelerinin reforma sokulması ya da yeniden yapılandırılması gerektiği sonucuna götürür. Ve bu noktada Politbüro’nun *perestroyka* kavramına dair görünürdeki görüş birliği çok kısa sürede tuzla buz olur.

1987 Gorbaçov için özellikle zor bir yıl olur ama aynı zamanda gerçekleştirmek istediği kırılmalar açısından bereketlidir. Kısa sürede, başbakanı Rijkov’un tereddütleriyle karşı karşıya gelir, Rijkov basit bir soru sormuştur: Girişilen reformlar korunması gereken planlı ekonomiyle uyumlu mudur? Gorbaçov anılarında ayak üstü Rijkov’un konumunun rahat olmadığını altını çizmiştir. Rijkov reformlara bağlıdır, hayata geçirmek için çok gayretlidir ve *Gensek*’e sadıktır ama aynı zamanda Gosplan’ın ve diğer kurumların güçlü baskısı altındadır. Gorbaçov’dan ayrı düşme bile tereddütleri onu rahatsız etmiştir. 1987’de hâlâ çok güçlü bir Politbüro karşısındaki itirafları yönetici sınıf içerisindeki uyuşmazlıkları ülkenin gözü önüne sermektedir. Gorbaçov ve çevresi *perestroyka*’nın ekonominin çok ötesine aştığını anladıkları siyasi sonuçlarından kaygılanmışlardır. İkon kırıcı olduğunu düşündükleri kimi öneriler onları telaşlandırmıştır. Peki 27-28 Ocak 1987’de toplanan genel kurul sırasında Gorbaçov yerel ve bölgesel Parti yetkililerinin seçim şeklini kökten değiştirmeyi ve bu uygulamayı yönetim kurumlarındaki ve işletmelerdeki yetkililere yaymayı önermemiş midir?⁷ Bu itirazsız, SSCB’nin tek aday ve açık oy üzerine kurulu bütün seçim sistemine aykırı düşmektedir. Verimlilik ve demokratikleşme adına var olanın yerine çok adaylı, gizli oy sistemini getirmek, bu kadro seçimi sisteminin uygulama alanıyla sınırlı kalmak zorunda olsa bile, siyasal sistemin bütününü tartışmaya açmaktadır. Bu öneri ateşli bir tartışmaya yol açar, Gorbaçov, projenin Haziran 1987 için öngörülen yerel seçimlerde az sayıda bölgede “denenmesiyle” yetinilmesi ka-

7 Konu 19 Ocak 1987’de Politbüro’da ele alınır. Medvedev, V.A. *V Komande Gorbatvheva. Vzgljad iznutri*, Moskova, 1994, s. 43-44. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

rarını kabul ederek kısmen geri adım atmak zorunda kalır. Böylece daraltılan deneme neredeyse hiç göze çarpmaz. Ama aslanan yayılmakta gecikmeyecek olan fikrin ortaya atılmasıdır: Parti'nin egemen olduğu tek aday sistemini ortadan kaldırarak seçim sisteminin değiştirilmesi olasılığıdır bu.

İçerde sıklıkla frenlense de Gorbaçov aynı dönemde artık hiçbir engelle takılmaksızın daha sonra tekrar değineceğimiz hatırı sayılır bir uluslararası girişimde bulunabilir. Doğal olarak “*perestroyka*”nın ideolojik kaynağı” olan Lenin’i dayanak alıp *perestroyka*’nın ne olduğunu anlattığı *Perestroyka, Ülke-miz ve Dünya İçin Yeni Bir Düşünce*’yi kaleme alır. Başka türlü yapabilir miydi? Eyleminin de doğruladığı bir gerçekliği ilan eder: *Perestroyka* eşzamanlı olarak hem “yukardan” hem de “aşağıdan” gelen bir devrimdir.

Devrimin yetmişinci yıldönümü vesilesiyle Moskova’da yayımlanan, ABD’de ve Avrupa’da anında çevirisi yapılan bu kitap yalnızca şu anki Sovyetler için bir savunma değil aynı zamanda gelecek için bir tasarıdır. Dış dünyanın desteğini alarak içerdeki eleştirileri bastırma isteğini de dışa vur-maktadır. Bu kitap bir silah olmuştur ve Gorbaçov Lenin’den destek alıp onun mirasını sahiplenerek muhafazakâr cepheyi kendisine karşı çıkış yollarından mahrum bırakmak niyetindedir. Onu eleştirmek Lenin’i eleştirmek demektir.

21 Ekim 1987’de toplanan Merkez Komite’nin genel kurul toplantısını bu yeni düşünceyi dayatmak için bir fırsat olarak görür. Ama bu umut boşa çıkar, çünkü siyasi manzaradaki kökten bir değişiklik genel kurula damgasını vurur: Boris Yeltsin’in ön planda belirmesi. İki adam arasında, her ikisini de meydana getirip yetiştiren sistemin yok oluşuna dek sürecek olan çatışma işte böyle başlar.

YELTSİN KUYRUKLUYILDIZI

Yeltsin’in Moskova’ya gelişi, kentin ve Parti’nin yönetim aygıtındaki yükselişi daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Gorbaçov’un isteğinin sonucudur. İki yıl boyunca iki adam arasındaki ilişkiler, onları birbirlerine çok yakınlaştırmassa da, çatışmalardan uzak görünmüştür. Oysa Yeltsin başkentten sorumlu yetkili olarak kendi düzeyindeki bir yönetici için pek alışıldık olmayan faaliyetlerde bulunmaktadır. Yurttaşlara sunulan toplu taşıma olanaklarını denetlemek için sık sık metroya ya da tramvaya biner. Üst düzey bir nomenklatura üyesi olarak bütün ayrıcalıklardan yararlanması bir yana, orta halli bir Sovyet yurttaşının gerçek hayatını merak eden biri olarak gıda satışı yapılan mağazalara gitmektedir. “Aşağı” dünyaya yaptığı bu baskınlar Parti’yi kızdırır, çünkü imtiyazlıların dünyasıyla pek ilgisi olmayan Yeltsin’in karısı Nayna’nın kendisinin sürekli biçimde köpeklerden bir günde bir günde

gerçekliğine dair haberler taşıdığını kimse bilmemektedir. Ama kimse genel kurul sırasında patlak veren ve Gorbaçov'a karşı bir saldırıya dönüşen anlaşmazlığı öngörememiştir. Çernyayev bunu şöyle özetler: "1987 yılı tarihe *Perestroika*'nın göklerinde 'henüz tanımlanamayan tehlikeli bir cismin', Boris Yeltsin'in belirttiği yıl olarak tarihe geçecek. Moskova'daki sert ve demagoji dolu icraatları nedeniyle Politbüro, aday konumundan asil üyeliğe terfii konusunda ikna olmamıştı. Onuru kırılan Yeltsin Gorbaçov'u eleştirmek için müdahale etti."⁸

Tabii Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki anlaşmazlığın bu kabaca özeti aşırıya kaçmış gözükse de temelinde bir gerçekliği de barındırmaktadır. Nitekim Yeltsin, Gorbaçov'un kendisine verdiği desteğe rağmen onun uyarılarını ve tavsiyelerini dinlemediğini düşünmektedir. Üstelik Politbüro'yla pek uğraşmadığı kanısıyla bunun ülkeyi radikal bir reforma sokma konusundaki isteksizliğinin bir kanıtı olduğunu düşünür. Genel kurulda Gorbaçov'un raporunun okunmasının ardından Yeltsin söz ister. Söz hakkı verilir çünkü *Gensek* istemiştir. Bunun üzerine sert bir *Perestroika* eleştirisine girer: "yanlış yönetilmiş, aldatıcı vaatler üzerine inşa edilmiştir, yaşam düzeyini iki üç yıl içerisinde iyileştirme hayali ve bunun başarısızlığı, değişim için duyduğu heyecanı çökerterek halkı afallatacaktır". Reformların eleştirisinin de ötesinde Yeltsin tek bir adamın aşırıya varan iktidarını (Gorbaçov'un tabii ki), yönetimde işbirliğinin gerilemesini ve bir kişi kültürünün baş gösterdiğini dile getirerek reformların başarısızlık nedenleri ve demokrasi eksikliği üzerinde durur. Ek olarak –buna kim şaşırabilirdi ki?– nomenklaturanın yararlandığı imtiyazlara karşı taviz vermeksizin bir suçlamada bulunur. "Bizim sofralarımız işçinin girme izni olmadığı özel mağazalardan kolayca alınmış mersin balığı, havyar ve lezzetli yiyeceklerle dolup taşarken, yetmiş yıldır iktidarın kendisinde olduğu varsayılan fabrika işçisine içinde etten ziyade nişasta olan sosisleri satın almak için neden kuyruğa girmek zorunda olduğunu açıklamak benim için güç."

Bu söz, benzer imtiyazlara sahip olan ve bir gün bunlardan yoksun kalacağını aklına getirmeyen dinleyici kitlesinin tüylerini diken diken eder iyice. Uzun bir süredir Parti'nin ileri gelenlerinin "Yeltsin demagojisi" dedikleri şeyden, yani onun sıradan insanın yaşamına dikkat çekmesinden ötürü canları sıkındır. Gerçekten de birçok kez Gorbaçov'un dikkatini Sovyet sisteminin belirgin özelliği olan toplumsal adaletsizliğe çekmek istemiş ve ona bu uygulamalar karşısında duyduğu tiksintiyi dile getirmişti. Peki onu buradan kendi adına sonuç çıkarmaya iten bu tiksinti mi yoksa belirli bir bıkkınlık mıdır? Kendine özgü beklenmedik tarzıyla bu koşullarda bir şey ya-

pamayacağını duyurur, Politbüro ve Moskova Gorkomu'ndaki görevlerinden azledilmesi isteğinde bulunur. İkinci konuyla ilgili olarak –Gorkombaşkent parti örgütünün kararına uyacağını bildirir. Beyanı pek cana yakın olmayan bağirtılarla ve laf dokundurmalarla karşılanır. Gorbaçov ölçülü bir üslup tutturmayı denese de sert tepki verir: “Kişisel hırslarını Parti çıkarlarının önüne koymak için insanın ne derecede bir gurura ve kendini aşırı beğenmişliğe kapılmış olması gerekir? [...] Tarih karşısındaki sorumluluk duygusunu [Yeltsin] bu denli mi yitirdi, Parti yoldaşlığı duygusunu Merkez Komite'ye bile saygı göstermeyecek denli mi yitirdi?” Bu vesileyle Gorbaçov özellikle sert bir tutum alır. Yeltsin yöneticilik görevlerinden ayrılma arzunu iletirken Moskova Kenti Parti Komitesi Başkanlığı statüsüyle ilgili kararların Kent Komitesi'ne havale edilmesini talep eder. İşte bu Gorbaçov için –bunu doğru tespit etmiştir– Parti'nin üst makamlarının –Merkez Komite'nin– otoritesini sorgulatan bir durumdur: “Burada yeni bir olguyla karşı karşıyayız” der. “Moskova Parti Örgütü bağımsızlığını mı ilan edecek? [...] Bunun Merkez Komite'ye karşı bir savaş ilanı olduğu düşünülemez mi?”

Bu durumda Yeltsin'in, Parti'nin *Perestroyka*yı uygulamaya geçirmedeki, hatta onun başarılı olması isteğindeki yetersizliğini dile getirdiği konuşmasının ve Gorbaçov'un buna getirdiği yorumun –“Merkez Komite'ye savaş ilan ediyor”– nasıl etekleri kızıştırdığı kolayca anlaşılır. Bütün konuşmacılar, Yeltsin'den eleştirilerini ve hakaretlerini esirgemeyip veryansınederler. Genel kurul kendisinin siyasi kınama alması –“siyaseten yanlış bir konuşma” diye karara bağlanır– ve statüsüne dair kararın bir sonraki genel kurula ertelenmesiyle son bulur.⁹ Bir sonraki genel kurul 9 Kasım'da, henüz görevden alınmayan Yeltsin'in anıtmezarın üzerinde boy gösterdiği devrimin yıldönümü törenlerinden iki gün sonra toplanır.

Ama 9 Kasım'da temizlik başlar. Moskova Gorkomu Başkanlığı'nı kaybetmesinin ardından Politbüro'dan ihraç edilir. Nüfuzlu görevlerinden alınsa da sorumluluk üstlenmekten vazgeçmeyecektir yine de, onun yönetimde bir yer alması gerektiği kararını veren bir kez daha Gorbaçov olur. İhraç edilmesinden kısa süre sonra bakanlık düzeyindeki Gosstroï –devlet imar komitesi– Başkan Yardımcılığı görevini ona önerir, ama siyasete karışmasını yasaklar. Yeltsin kabul eder, bu hoşgörölüğün nedenlerini sorgular ve Gorbaçov'un ağırlığını koyabilmek için kendisine ihtiyacı olduğu sonucuna varır. Sovyet siyaset sahnesindeki başrol dağılımı böylece ayrılmaz bir üçlünden oluşmuştur: muhafazakâr Ligaçev, “goşist eğilimli, kavgacı” Yeltsin ve bilge baş kahraman Gorbaçov. Yeltsin olmadan Gorbaçov'un bütün eğilimleri uzlaştıran bu merkezci konumda bulunma şansı yoktur.

Yeltsin'in yaptığı siyasal güç analizi Yakovlev tarafından desteklenir. Yakovlev 1987 yılı sonunda o güne dek çatlak izlerini gizlemeyi, muhalefeti az çok susturmayı becermiş olan Parti'nin iç çatışmalarını ulu orta sergilemekte olduğunu yazar. Örgütün tepesinde şimdiden tam olarak biçimlenmiş üç grubu ayırt eder. İlk grupta hedefi son kertede iktidarı ve ideolojiyi güçlendirmek olan bir değişimin taraftarları vardır. Bu gruba göre yalnızca Parti'yi ve onun şanını zayıflatan şeyin düzeltilmesi gerekmektedir. Yakovlev bu eğilimi Kruşçev'in başarısız olan projesine bağlar. Ardından Lenin'den, NEP'ten (Lenin'in Yeni Ekonomi Politikası), Buharin'den ilham alan ve devletin merkezi rolünü koruyarak ekonomiyi modernleştirmek isteyen merkezci grup gelir. Son olarak liberal ve sosyal-demokrat görüşleri harmanlayarak her şeyi derhal değiştirmek isteyen radikal reform yanlıları gelir. Yakovlev Yeltsin'e özel bir yer ayırır.¹⁰ Bunu öncelikle Gorbaçov'a olan karşıtlığının şiddetini gizlemediği için yapar. Parti'nin başı üzerindeki can sıkıcı etkisinden hoşlanmadığı Raisa'ya dil uzatmaya kadar vardırırmamış mıdır işi? Yakovlev Yeltsin'in sözlerini, tereddütlerini ve XIX. Parti Konferansı'ndaki iyileştirme talebini çok dikkatlice çözümler. Ve her zaman düz olmayan, çoğunlukla ve özellikle de Gorbaçov tarafından anlaşılmayan ama ona göre kendisine ahlaken Gorbaçov karşıtı cephenin başına geçme hakkını tanıyan çizgisi üzerinde ısrarla duracaktır.¹¹

1987'de durum o kadar belirgin değildi ve Gorbaçov hâlâ Parti'yi denetimi altında tutar. Ama Yakovlev de Çernyayev de doğru bir saptamada bulunurlar: 1987'ye kadar varlığını sürdüren siyasi manzarada bir kopuş meydana gelmiştir. Gorbaçov'un siyasal yaşamına son verip onun yenilgisine yol açacak düello çoktan başlamıştır. Kuşkusuz Parti'nin zirvesi de o zaman –ki her zaman öyle olmuştur– hiziplerden, karşıt görüşlerden, yönelimlerden oluşmaktaydı ama 1987'ye dek bu durum daha belirsiz ve değişken kalmıştı. Bu tarihten sonra siyasal akışkanlık kaybolmuş, Gorbaçov da daha kararlı bir muhalefetle mücadele etmek durumundaydı. Yeltsin bu tablonun dışında kalmayacaktır çünkü görünürde olup bitene, Gorbaçov'un kendisini hapsedtiğini sandığı ve siyasetten uzak kalacağı düşünülen ikinci derecedeki mevkiine rağmen şimdiden başrole soyunur. Ama önce *perestroyka*'yı doğrudan hedef alan karşıtlara yer açalım.

NİNA ANDREYEVA: MUHAFAZAKÂRLARIN ÖLÜMCÜL SİLAHI

13 Mart 1988'de, *Sovetskaya Rossiya*, Leningrad Araştırma Enstitüsü'nden kimya profesörü Nina Mihailovna Andreyeva imzalı bir mektup yayımlar.

¹⁰ Yakovlev, *a.g.e.*, s. 404.

¹¹ *A.e.*, s. 409.

“İlkelerle uzlaşmıyorum” başlığını taşıyan bu mektup 1985’te benimse-
nen siyasi anlayışın etkilerine karşı yöneltilmiş çok sert bir suçlamadır.
Glasnost’un Batı radyolarınca ya da sosyalizmin temelini anladıklarından
pek emin olamayan kimi yurttaşlarca “uyandırılan” sorunların tartışmasına
yol açtığını açıklar. Ve eleştirileri sel olup akar. Gençliği tarihe yeni bir bakış
açısıyla bakmaya davet etmek (unutmayalım ki Nina Andreyeva bir profes-
sördür ve öğrencilerin tepkilerinden söz etmektedir) iyi değil midir? Ama
varılan sonuç, diye yazar, Stalin’in Hitler’i iktidara taşımakla suçlanması;
oyun yazarı Şatrov’un Lenin’in devrimdeki rolünü çarpıtması ve Stalin’i Po-
litbüro’daki görev arkadaşlarını öldürmeden önce hastalığın tükettiği Lenin’i
tecrit etmekle itham etmesidir! Sosyalizmin kurucusunun imajını kırmanın
vardığı sonuç ülkenin zayıflatılması, gençliğin yolundan saptırılması ve
kendi tarihinden mahrum bırakılmasıdır. “Troçki tarzı bir kozmopolitliktir
bu” der Nina Andreyeva.

Anında şu soru ortaya atılır: Mektubuyla okurları coşturup Parti’yi bö-
lerek bir polemik başlatan bu meçhul kadın kimdir? Gerçekten böyle birisi
var mıdır? Bir takma ad mıdır? Gerçek ortaya çıkar, Nina gerçekten vardır,
Leningrad’da ders vermektedir ve çağrısının gücü göz ardı edilmesine engel
olur. Basın işe karışır. 5 Nisan’da *Pravda* imzasız sert bir karşı saldırı yazısı
yayımlar. Altında hiçbir zaman imza bulunmayan bir başyazıdır söz konusu
olan, bunun bizzat Merkez Komite’nin sözcüsü olan gazetenin sözcüsünün
iş olduğundan kimse kuşku duymaz. Aradan zaman geçecek ve *Sovetskaya*
Rossiya Nina Andreyeva’nın sözlerini benimsemediğini belirten bir özür ya-
zısı yayımlayacaktır. Yine de polemik bitmez, Parti’de şu soru sorulur: Nina
Andreyeva’nın arkasında kim vardır? Yanıtı neredeyse ayan beyan ortadadır:
Ligaçev, *Glasnost*’un, otoritesini aşındırdığı Parti’deki sıkıntıların nedeni
olduğunu haykırarak aylardır alarm zilleri çalıyordu. Gorbaçov bu krizden
avantaj sağlamayı bilecektir. Nina Andreyeva’nın aşırıya varan sözleri herkesi
sarsmıştır ve Parti de onun söylediklerini yadsımıştır. Nisan ayında cum-
huriyetlerin ve bölgelerin birinci sekreterleriyle buluşan ve onlarla –bu yüz
elli kişilik grup içerisindeki ateşli yandaşlar tarafından desteklenen– Nina
Andreyeva’nın savlarını tartışan Gorbaçov şu sonuca varır: “Nina Andreyeva
bizi yeni bir 1937 dönemine çağırıyor [büyük tasfiyelerin doruğa çıktığı dö-
nem]; sizin istediğiniz de bu mudur?” Böyle sorulunca sorunun yanıtı çok
doğal olarak olumsuz olur ve Gorbaçov’a verilecek desteği güvenceye alır.

Uyanık bir siyasetçi olarak Gorbaçov sağladığı avantajı ileri götürmeye
karar verir ve Sovyetler düzeyinde yeni bir Devlet-Parti ilişkisi örgütlenmesini
sınamak için bunu fırsat bilir. Parti birinci sekreteriyle Sovyet başkanının
görevlerini her kademede birleştirmeyi teklif eder, Sovyet başkanlığı seçime
tabi olacaktır. Gorbaçov bu sistemde çift yarılar görmektedir. Seçim Parti

yetkililerine gerçek bir meşruiyet sağlayacaktır ve iki görevin kaynaşması iktidarın usulca Sovyetlere geçmesinin bir yolu olacaktır. Bu düşünce, Gorbaçov'un hazırlık yaptığı ve iktidarın niteliğini ve mekanizmalarını kökünden değiştirmesi gerektiğini umduğu XIX. Parti Konferansı'nın onayına sunulmak durumundadır.

Siyasal modernleşme ve demokratikleşme bu kez boş laflar değildir. Ama bu konferansın getireceği bütün avantajları elde etmek için aygıtın ölü dallarını da kesmek gerekir. Bunun bedelini ödeyecek ilk kişi Gromiko olacaktır: Parti konferansının hemen ardından alelacele toplanan bir genel kurul sırasında emekliye ayrılması istenir, bu aklından geçirmediği ve sonunda Gorbaçov'un devlet başkanı olması –1985'te geri çevirdiği karar– gibi önemli bir hareketliliğe yol açacak bir olaydır. Ama 1988 ilkbaharında onun için en önemli şey iktidarı yeniden oluşturmaya olanak tanıyacak Parti Konferansı'dır.

XIX. PARTİ KONFERANSI: ÇOK PARTİLİLİĞE DOĞRU

Mihail Gorbaçov Parti Konferansı'nı siyasal sistemi gerçekten sarsmak ve hep daha çok tepeden bakan muhafazakârları susturmak için kullanmayı umut ediyordu. Konferans, tüzük gereği Kongre'nin hemen ardından toplanması nedeniyle Parti'nin yaşamında her zaman önemli bir an oldu. 1929'da toplanan XVI. Konferans'ın, tam anlamıyla Stalinizmin yolunu açan birinci beş yıllık planı onayladığı –dolayısıyla izin verdiği– unutulabilir mi? 1988 ilkbaharının gelişle Gorbaçov Parti'yi, ülkenin siyasal yaşamındaki yerini daraltacak ve böylece görmezden gelmeye karar verdiği kaygılar uyandıracak olan önerilere hazırlamaya başlamıştır. Her şeyden önce onu yeni bir sorun düşündürür: Hangi Parti üyeleri Konferans'ta delege olmalıdır? Temsil mevzuatı henüz değiştirilmemiştir – Konferans'ın görevlerinden biri yenisini oluşturmak olacaktır. Bu arada Parti mercileri, tabandaki birimler, üst makamdakilerin sonradan onaylayacağı adaylarını seçme sorumluluğunu korumaktadırlar. Gorbaçov yüksek perdeden Parti'nin resmi olarak savunduğu çizgiye bağlı “perestroykacıların” seçilmesini talep eder ama bunun icrasının ne kadar zor olduğunu çabucak görmek zorunda kalır. Kendi etki alanında Parti tabanı genellikle Gorbaçov'un çağrısına açık olmuştur; bölgelerde ise –burada *statu quo*'ya bağlı ve çıkarlarını koruma konusunda titiz bir nomenklatura egemendir– yetkililer tabandan gelen oyları hiçe sayıp onun adayları yerine sözüm ona daha doğru bir seçim olduğu düşünülen, “daha güvenilir” olan adamları koymakta tereddüt etmezler. Bu türden, birkaç yıl öncesine kadar göze çarpmayacak olan, çok sayıda hile yapılmıştır. Oysa ki *Glasnost* bu uygulamaların kurbanı olan tabandaki seçmen kanını yitirmeye başlamış ve büyük

entelektüel şahsiyetleri yardıma çağırmak konusunda teşvik etmiştir. Bunun üzerine gazete sütunları şikâyetlerle ve seçim sisteminin değiştirilmesini ya da hiç olmazsa bu uygulamaların düzeltilmesini talep eden önerilerle dolar. Bir öneri sık sık yinelenir: Konferans'ı belirsiz bir tarihe ertelemek.

Bu ısrarlı çağrılara rağmen reformcu cephenin kaygısını paylaşan Gorbaçov Konferans'ın tarihi konusunda diretir ama hemen 23 Mayıs'ta Konferans'ın belgelerini ve tezlerini Merkez Komite'ye sunmaya ve onaylatmaya ardından bütün ülkenin haberi olması ve hiçbir geri adım atılamaması için 27 Mayıs'ta *Pravda*'da yayımlatmaya karar verir. Bu metinler anında Parti içinde çok hararetli bir tartışma başlatır, özellikle de toplum bu tartışma içine girer. Konferans'a sunulacak olan tasarılar heyecanla yorumlanır. Her yerde, işyerlerinde, bir tür Sovyet usulü *dazibao* olan (Çin Halk Cumhuriyeti'nde duvar gazetelerine verilen ad) tezlerin afişlendiği duvarların önünde, üniversitelerde, bütün kamusal alanlarda şimdiye dek görülmemiş boyutta bir halk katılımı baş gösterir ve bu kamusal tartışmalar Parti içinde müzakereler yapılırken de sürer.

XIX. Parti Konferansı 28 Haziran - 2 Temmuz tarihleri arasında Kremlin'in Kongre Sarayı'nda toplanır ve 5000 delegayı bir araya getirir. Gündem etkileyicidir: bir hukuk devletinin oluşturulması, Parti ile devletin rollerinin ayrıştırılması, Halk Temsilcileri Kongresi tarafından bir devlet başkanının seçilmesi.¹² Sovyetler'in tarihinde ilk kez çok sayıda temsilci Parti'nin denetimi dışında seçilecektir – bu gerçekten de devrimci bir girişimdir.

O ana dek belirli bir muhafazakârlık ile –Boris Yeltsin onu bu nedenle suçlamamış mıdır?– radikal bir yenileşme isteği arasında hep tereddüt ediyor görünen Gorbaçov işin aslını gizlemez: Siyasal sistemi altüst etmek istiyordu. Daha sonraları Konferans'ın gündemini, sonunda içinden *Perestroyka*'yı geri döndürülemez kılacak olan siyasal reformun çıkacağı “tek atımlık bir tüfek” olarak tasarladığını söyleyecektir. Siyaset tasarının merkezindedir; geri kalanı o belirler, özellikle de ekonomik reformu. Gorbaçov, önceliğini belirlemekte tereddüt etme konusunda yeterince kınanmıştır: Ekonomik reform mu yoksa siyasal reform mu yapılacaktır? XIX. Konferans bu serzenişe cevap vermektedir. Gorbaçov'un raporunu izleyen tartışma, devrimin başlarında yapılan toplantılardan bu yana Parti'nin gördüğü en açık tartışmalardan biri olur. Toptan değişim yanlıları ile ihtiyattan, hatta Nina Andreyeva'nın tezlerinden yana olanlar hiç çekinmeden, yurttaşların ve seçmenlerin dinlediklerini bildikleri için sert bir biçimde görüşlerini dile getirirler. Nitekim görüşmelerin tamamı radyo ve televizyondan canlı yayınlanmaktadır ve bütün ülke sanki oradaymışçasına Konferans'la yatıp kalkar.

12 XIX Vsesoiuznaia Konferentsiia Kommunisticheskoi parti Sovetskogo Soiuza. Stenograficheskii otchet, Moskova, 1988, 2 cilt.

Boris Yeltsin bir kez daha sansasyon yaratır. Moskova, hatta Sverdlosk temsilcisi olarak değil, onu kendi adına Konferans'a gönderme kararı alana dek belki de hiç ayak basmadığı küçük Karelya Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak 1 Temmuz'da söz alır. Bu delege statüsünü elde etmek için tam bir savaşçı gibi mücadele etmek zorunda kalmıştır. Önce Moskova'daki taban örgütleri, sonra da Sverdlosk'taki özellikle Uralmash tarafından seçilmişti ve sonuçta Parti onu her yerde saf dışı bırakmıştı. Bundan ötürü seçilmek ve Konferans'a giriş biletini kazanmak amacıyla Petrozavodsk'taki bir örgüte yönelmek zorunda kalmıştır. Anılarında neredeyse dışarıda kalmış küçük bir delegasyona katılmanın, kürsüye ulaşmasını ne kadar zorlaştırdığını anlatır. Gerçekten de Karelya temsilcileri balkonda oturmaktadırlar ve Konferans Prezidyum'u tarafından neredeyse görünmezdirler. Anlattığına göre –sayısız tanık bunu doğrular– konuşabilmek için şansını zorlamak, kürsüye atılmak ve neredeyse onu baskın hücumla ele geçirmek zorunda kalmıştır. Bir kez bu amaca ulaşıncı dur durak bilmez, alışkanlığı olduğu üzere beklenmediktir, hatta afallatıcıdır. *Perestroika*'ya destek verdiğini ileri sürse de, doğrudan Parti'yi hedef almaksızın, hemen yetersizliklerinin altını çizer. Reformların zaaflarına ve gecikmelerine çok yerinde olarak parmak bastığı bu konuşması tuhaf bir notla biter. Yeltsin, Gorbaçov'la kavgaya tutuştuktan sonra, Parti'den 1987'deki genel kurulda kendisi için verilen hükmün silinmesini ve gözden geçirilmesini ister.

Bu merhamet çağırısı, o ana kadar ölçülü tutum takınan dinleyicilerden onur kırıcı eleştiriler yağmasına yol açmıştır. Akli başında, ilkelerine sadık bir Parti'nin sözcülüğüne soyunan Ligaçev –bütün Konferans boyunca öyle davranmıştır– özellikle çok sert tavır alır, Yeltsin'i demagoji yapmakla, kendini beğenmişlikle ve yetersizlikle suçlar. Gorbaçov başlıca rakibi gibi görünen adamın sözlerini kesin bir biçimde kınayarak bu polemige son noktayı koyar. Yeltsin tepki vermeye yeltenmeksizin, donakalmış bir halde dinler. Konferans bittiğinde artık sonu geldiği düşünülebilir. Gorbaçov'un önerileri kabul edilmiş, tam bir velleveye dönüşen ortam içerisinde kimse savunma yapmayı göze alamamıştır. Tabii ki kısa süreliğine Sverdlosk'lu bir delege olan Volkov'un bir karşı çıkışı olur ama bölge birinci sekreteri Bobikin, Sverdlosk delegasyonunun bu küstah sözleri oybirliğiyle reddettiğini belirterek onu anında yalanlar.

Bu son oturum sırasında Yeltsin, Parti'nin gözünde fiziksel zayıflığıyla siyasal güçsüzlüğünü doğrulayan bir adam görüntüsü sergileyerek bedensel olarak çökmüştür. Muhalefete rağmen kendi görüşlerini benimseten ve geleceği inşa edecek olan muzaffer Gorbaçov karşısında Yeltsin 2 Temmuz günü yenilgiyi temsil eder. Oysa...

XIX. Konferans'ın kararları bir an önce uygulamaya konulmalıdır: Sovyetlerle sorumlulukların paylaşılması göz önüne alınarak Parti'nin yeniden örgütlenmesi, anayasa değişikliği ve Halk Vekilleri Kongresi'nin toplanması

için hazırlık yapılması ki bu da seçimlerin sonbaharda yapılması ve yeni bir seçim yasasının hazırlanması demektir. 1 Aralık 1988'de anayasayı elden geçiren ve tamamlayan yasa yayımlanır. Yasa Sovyetleri, Halk Vekilleri Kongresi'ni, Yüksek Sovyet'i (12. Kısım, 89'dan 93'e kadar olan maddeler) ve seçim sisteminde yapılacak gerçek anlamdaki devrimi ele alır (13. Kısım, 95'ten 100'e kadar olan maddeler). Bu yeni sistem gizli oy kullanılan tek dereceli kamu oylamasına dayanır. Yasa metninin en önemli bölümü, 2250 üyeli Halk Vekilleri Kongresi'ne ayrılmıştır: 750 üye bölgesel birimleri (düzeltilen Birlik Sovyeti seçim sistemine göre seçilen üyeler –ç.n.); 750 üye –ulusal cumhuriyet başına 32, özerk cumhuriyet başına 11, özerk bölge başına 5 ve özerk küçük birim ("oblast") başına 1 temsilci olmak üzere– ulusal-bölgesel birimleri (düzeltilen Uluslar Sovyeti seçim sistemine göre seçilen üyeler –ç.n.); son olarak 750 üye de kamu örgütlerini temsil eder, bir tek bu örgütler geleneksel denetim yapılarının etki alanından kaçamaz.

Konferans'ta alınan kararlar ve Aralık yasası Gorbaçov'un kendi bakış açısını benimsetmeyi başardığını doğrular: Parti'nin iktidarını usulca Sovyetlere kaydırmak. Geriye bu karar metinlerini uygulamak kalmıştır. Her şeyden önce Parti'nin tepesini düzene sokmak gerekir, çünkü henüz iktidarı elinden alınmamıştır, bu bir tasarı halinde olsa bile gücünden vazgeçme niyetinde değildir. 30 Aralık'ta Konferans'tan iki ay sonra, Gorbaçov'un talebi üzerine bir genel kurulda kişilerin değiştirilmesi kararı alınır. Bu kolay bir şey değildir çünkü bütün mevki sahipleri gelecekte Merkez Komite'nin etki alanının daraltılması tehdidiyle karşı karşıya olduklarını biliyorlardır.

Revizyonun ilk kurbanı daha önce gördüğümüz gibi Gromiko olmuştur. Makamından edilip küçük düşmemek için kendi tasarrufuyla (tabii ki buna teşvik edilmişti), yaşını ve yorgunluğunu gerekçe göstererek emekliye ayrılmayı ister. Bunun karşılığında, Gorbaçov'un sevecen ifadelerine bakılırsa, kendisi için görkemli bir veda töreni düzenlenir. 1 Ekim günü Yüksek Sovyet Prezidyumu olağanüstü oturumunda Gorbaçov bu merciin başkanı seçilir.

Ligaçev ise aylardan beri değişikliklere karşı düşmanlığını gizlememektedir.¹³ 1988'de Politbüro'nun ideolojiden sorumlu işlerinin başındaki görevinden alınmış ve kendisine tarımla ilgili bir görev verilmişti. Gorbaçov ideoloji işleri için Yakovlev'i atamak istiyordur ama muhafazakârların çok sert eleştirileri karşısında ona uluslararası ilişkileri emanet eder, öte yandan karşıt eğilimler arasında bir denge sağlayabileceğini düşündüğü Vladimir Medvedev ideolojiden sorumlu olur.

Başka dikkat çekici bir atama da Letonya Parti Başkanı olan Boris Pugo'nun Parti Denetim Komitesi'nin başına getirilmesidir. O an için bu tercihin yerin-

13 Vorotnikov, V. I., *A bylo eto tak*, a.g.e., s. 30.

de olduğu düşünülür ama üç yıl sonraki darbe sırasında buna çok pişman olacaktır. Aynı biçimde Vladimir Kriyuçkov'un tercih edilmesi bir talihsizliktir. Koltuk kapmaca oyunu KGB'nin başı Viktor Çebrikov'u yeni hukuk işleri bölümünün başına geçmek üzere Parti sekreterliğine yönlendirirken, Kriçkov onun yerine KGB'nin yönetimine geçer; 1991'de Pugo'yla birlikte darbecilerin tarafında yer alacaktır.

İçerdeki bu savaşı sürdürmekte çok güçlük çekse de Gorbaçov 1985'ten bu yana dış politika çizgisini ve ülkenin sınırları dışındaki imajını kökten değiştirerek elde ettiği uluslararası etkiden yararlanmıştır. Yıllarca kendi içine kapalı kalıp dünyaya kafa tuttuktan sonra Gorbaçov'un SSCB'si dünyaya açılmıştır. Bu devrim XIX. Konferans'ın duyurduğundan daha kökten olmuştur ve SSCB'nin iç politikası üzerindeki sonuçları kayda değerdir.

Gorbaçov'un XIX. Konferans'ta rakibi Yeltsin'e ve muhafazakâr tezlere karşı kazandığı başarı, gelmekte olan ulusal krizin ve Sovyetler Birliği'nin dağılma belirtilerinin bu konferans sırasında baş göstermiş olduğunu unutturur.

1 Temmuz 1988'de Konferans, bütün birimlerin –cumhuriyetler, özerk cumhuriyetler ve özerk bölgeler– daha eşit haklara sahip olması anlayışına dayalı bir federal sistem reformunu duyuran “ulusların arasındaki ilişkilere” dair bir karar alır. Bunun amacı “Lenin'in dile getirdiği ilkeleri takip etmek” ve bu sayede, ulusal özerklikleri, ulusal düzeydeki izolasyoncu anlayışları azaltmak ve ekonomik ilerlemelerini sağlamak için ulusların arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemektir. Bu karar XXVII. Kongre'deki söylemin terimlerini yinelemektedir. Ama Parti bu kararı benimserken Estonya delegasyonunun sözlerine kulak kabartmamıştır. Oysa ki bu delegasyon “federal cumhuriyetlere, gerçek anlamda uluslararası yaşama katılma, yabancı ülkelerle bağımsız ilişkiler kurma, uluslararası örgütlerde temsilci bulundurma olanakları verilmesi” amacıyla merkez ile çevre arasındaki ilişkileri yeniden dengeleyecek daha büyük bir işletme özerkliği ve bir anayasa revizyonu talep etmiştir. Estonya delegasyonu son olarak federal cumhuriyetlere yakın diasporaların yaşadığı devletlerle de ilişki kurma hakkını talep eder.¹⁴

Sonuç olarak Estonya delegasyonunun istekleri kesindir ve Gorbaçov'un ihtiyatlı söylemine yabancıdır. Bu talepler söz konusu delegasyonun henüz itiraz etmediği federasyon içerisinde cumhuriyetlerin tam bir egemenliği meselesini ortaya atmaktadır.

Parti'nin Sovyet sınırları dışında hiç dikkat çekmemiş olan bu sözlere olan kayıtsızlığının kayda değer sonuçları olmuştur. Estonyalılar tarafından dile getirilen tam bir egemenlik hakkı federal sistemin sonunun habercisidir. Kremlin'in kayıtsızlığından ders çıkaran Estonya Cumhuriyeti Yüksek Sov-

14 *Raspad SSSR. Dokumenty i fakty* (1986-1992 gg), Moskova, 2009, cilt 1.

yeti 16 Kasım 1988'de üç metin oylar; bunlar bir bildiri, bir karar, bir yasa metnidir. Bildiri Estonya Cumhuriyeti'nin *egemenlik* ilkelerini ortaya koyar. Aynı gün kabul edilen yasa bu egemenliği onamış ve Estonya Cumhuriyeti Anayasası'na dahil etmiştir.¹⁵ Tallin böylece kendi egemenlik anlayışını tanımlayıp, SSCB'nin temel yasalarının gözden geçirilmesini ve Estonya yasalarıyla uyumlu hale getirilmesini isteyerek Kremlin'e ve Gorbaçov'a meydan okur. Estonyalılar bunu yaparak XIX. Konferans'ta bildirilerinden daha büyük bir adım atmışlardır. Temmuz ayında Gorbaçov'un yapmasını bekledikleri bir değişimin talepçisiyken, altı ay sonra Gorbaçov'u yeni duruma uyum sağlamaya davet ederek değişim yolunda inisiyatifi ele almışlardır. Yanıt gecikmez. 26 Kasım'da SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu altında başkanı Gorbaçov'un imzasıyla, Estonya anayasasında yer alan egemenlik hakkı reformuna ilişkin görüşlerin, her zaman cumhuriyet anayasalarından üstün olan Sovyet yasalarıyla bağdaşmadığını ileri süren bir karar metni yayımlar.¹⁶

Kuşkusuz Kremlin'in tepkisinin tonu ılımlıdır ve bu karşılıklı görüş bildirimi, tasarıları belirsiz ve çok hızlı gelişen bir duruma yeterince uyum sağlamıyor görünse de, Gorbaçov'u bir federasyon reformu yoluna girmeye zorlar. Ne var ki bu yanıt tutumlarında kararlı olan Estonyalıları yatıştırma-ya yetmemiştir. Dahası, önce başka iki Baltık devletini benzer hamlelerde bulunmaya teşvik eder, sonra da üç yıl gibi bir sürede SSCB'nin sonunu getirecek olan "egemenlik hakları geçidinin" yoluna taş döşenmesine katkıda bulunur. Gorbaçov'un yeterince açık gözlü olmadığı, önsözlerinin yetersiz kaldığı bir alan varsa o da birlik ulusları arasındaki ilişkilerdir. Elbette XXVII. Kongre ulus meselesini tartışmaya açmıştır, 1986-1989 yılları arasında Orta Asya'yı ve Kafkasları altüst eden krizler merkezin –çoğunlukla isabetsiz ya da yetersiz– tepki vermesine yol açmıştır ama XIX. Konferans bu bakımdan bir dönemin, ulusal alanda tasarrufun hâlâ Gorbaçov'un elinde olduğu dönemin sonuna işaret eder. Tarihi yeniden yazmaya girişmeksizin Estonya delegasyonunun sesine kulak verme konusunda yadsıyıcı bir tutum, hatta beceriksizlik olarak gösterilen o anın yol açtığı devasa sonuçları sorgulamak gerekir. Her şey daha o zamandan mı olup bitmişti? Ya da 1988 Temmuzunda Estonyalılar kaale alınmış olsalardı birkaç ay sonra bütün Birlik çevresinde yankıları durmaksızın çınlayacak olan köktenci "Estonya'nın egemenlik hakkı" tezini ileri sürmeyecekleri hayal edilebilir miydi? Bu soruya yanıt bulmak, SSCB'nin ulusal evrimi için başka bir yol hayal etmek mümkün olmasa da, Estonyalıların maruz kaldıkları küçümsemenin anında bir kopmaya ve kısa vadede SSCB'nin dağılmasına yol açtığı kuşku götürmez.

15 Ae., s. 147-155.

16 Ibid. S. 154.

Soğuk Savaş'a Bir Son Vermek

Gorbaçov Genel Sekreter olduğu andan itibaren uluslararası camiada büyük bir ilgi uyandırmıştır. Gromiko'yu dışişleri bakanlığı koltuğundan etmesinin nedeni onun yıpranmış olduğunu, özellikle Afganistan Savaşı'nda SSCB'nin elini zayıflatanlardan farklı bir siyaseti temsil edip yürütmeye yetersiz olduğunu düşünmesidir. Yeni bir siyaset geliştirmek üzere dünyaya yeni bir gözle bakabilecek bir bakan istiyordu yanında. Eduard Şevardnadze'nin sürpriz atamasının gerekçesini bu niyeti açıklar. Oysa Şevardnadze bu alanda hiçbir uzmanlığı olmadığını vurgulayarak kendisini uyarmıştır. Ama Gorbaçov onu dinlemez. Dış politika uzmanlarından oluşan bir tür yakın koruma ordusu donatmıştır çevresini ve bu kişilerin onun görüşlerini paylaşacaklarını bilir.

Bunların başında, Kanada'daki elçilik yıllarında Kuzey Amerika'ya ve bu bölgenin uluslararası uygulamalarına büyük bir aşinalık kazanmış olan Aleksander Yakovlev gelir. Onu 1985 yılında Boris Ponomarev'in yardımcısı olarak Parti'nin uluslararası ilişkiler biriminde çalışmış olan Anatoli Çerniya-yev izler. Bunlara bir de uzun süre Budapeşte'de Parti'nin Gençlik İçin Eylem biriminin sorumluluğunu üstlenmiş parlak bir uluslararası ilişkiler uzmanı ve *Perestrojka* yıllarında Gorbaçov Galaksisi'nin yükselen yıldızlarından biri addedilecek olan Andrey Graçev eklenecektir. Bu uzmanlar grubuna ayrıca ünlü ABD uzmanı Giorgi Arbatov, Almanya konusunda büyük bilgi sahibi Valentin Falin ve yeni Genel Sekreter'in kafasını meşgul eden iç ve dış siyasete dair bütün soruları bitmek bilmez bir coşkuyla yanıtlayan Giorgi Şah-nazarov da katılacaktır.¹ Bu yandaşlar grubu fikirlerini derleyip toparlamada Gorbaçov'a yardımcı olur. Konuşmalarını hazırlar, yeniden okur, kendisine bilgi akışı sağlar.

Gorbaçov'un önceden bir dış dünya deneyimi vardır kuşkusuz. 1984'te İngiltere'ye yaptığı yolculuk bu ülkenin Avrupa'daki ve dünyadaki yeri üzerinde kafa yormasına vesile olur.² Ve Büyük Britanya parlamentosuna hitap ederken şunu duyuracaktır: "Nükleer dönem acilen yeni bir siyasetin kurulmasını zorunlu kılmaktadır." Gelecekte yapacaklarının ana çizgileri –Avrupa, silahlanma yarışı, nükleer dönemde devletler arasında yeni bir ilişki kurma biçimi– büyük

1 Giratchev, a.g.e., s. 227.

2 Zamiatine, L.M., *Gorbi I Megi. Zapiski posla o dvoux izvestnykh politikov. Mikhail Gorbachev I Margaret Thatcher*, Moskova, 1995.

ses getiren bu konuşma içerisinde şimdiden yerini alır. İlk resmi ziyareti için 1985'te Fransa'nın seçilmiş olması nasıl şaşırtıcı olabilirdi ki? 1977'de Raisa'yla birlikte Fransa'da uzun uzun, serbestçe dolaşmış, bu ülkenin Avrupa'daki rolünü kavramış ve üstelik bu geziden çok güzel anılarla dönmüştü.

Oysa ki 1985'te Fransa-Sovyetler Birliği ilişkileri istenilen düzeyde değildi. Polonya ve Afganistan sorunları çok sık olarak Fransız göstericileri seferber etmekteydi. 1983 yılında casusların ve diplomatların sınır dışı edilmeleri siyasi iklimi kayda değer biçimde ağırlaştırmıştır. Kremlin de Fransa'daki tepkilerin gücüne karşı pek sempati beslemez, medya ve toplumun gösterdiği –sistematik– düşmanca tutumun sosyalist hükümet ve sağ siyasi güçler tarafından da paylaşıldığını düşünmektedir. Yine Gorbacov'un ziyareti başarılı olur. Bu öncelikle kişisel bir başarıdır çünkü Raisa-Mihail çifti cezbedicidir. Raisa büyük giysi tasarımcılarını ziyaret eder, Fransız şıklığını över ve yaygın “pek medeni olmayan Sovyet” klişesini tuzla buz ederek, Fransız kültürüyle çok yakından ilgilenir. Gorbacov'un basınla yaptığı görüşmelerde kullandığı serbest üslup başarısını getiren öğelerden birisi olmuştur. Bir basın konferansında geliştirdiği “ortak Avrupa evi” düşüncesi de buna dahildir. Pratik açısından ziyaret önemli sonuçlar getirmez ama Gorbacov Fransa ziyaretiyle uluslararası sahneye parlak bir biçimde girmeyi başarmıştır.

“Şer İmparatorluğu”yla anlaşmaya hiç de niyeti olmayan Başkan Reagan ile diyalog ise çok daha güç olacaktır. Gorbacov'un nükleer silahların azaltılma çağrılarına yanıt vermeye de hiç niyetli değildir.³ Öte yandan Kasım 1985'te Cenevre'deki ilk Reagan-Gorbacov buluşması SSCB'nin yeni patronuna Stratejik Savunma Girişimi'ne (Yıldız Savaşları projesi –ç.n.) olan karışıklığını ardından uluslararası iklimin iyileştirilmesini sağlamak amacıyla bu Girişim'in terk edildiğini görme arzusunu hararetle dile getirme fırsatı tanır. Başkan Reagan kulak tıkasa da yine de sık sık yapılacak buluşmaların nükleer silah pazarlıklarının ilerlemesine katkıda bulunabileceği ve hızla nükleer silahların yasaklanmasının görüşülmesi gerektiği konusunda anlaşır. Dolayısıyla Gorbacov Moskova'ya eli boş dönmez. Yanında pek fazla anlaşma getirmez ama nispeten sıkıntısız bir temas kurmayı başarmıştır. Aynı zamanda bu buluşmayı, uzun görüşmeler sonucunda Amerikan başkanına Afgan batağından en kısa sürede çıkma niyeti konusunda güvence vermek –ve belki de ikna etmek– için bir fırsata dönüştürmüştür.

Nispeten başarıyla güçlenen Gorbacov 2000 yılında dünyadaki nükleer silahların tasfiye edilmiş olması doğrultusunda “bir program belgesi” diye adlandırdığı metni 15 Ocak 1986'da yayımlar.⁴ Beklentilerini dile getiren bu

3 Gorbachev, *Mémoires*, a.g.e., s. 503.

4 *Pravda*'da yayımlanan metin 16 Ocak 1986, ve Medvedev, J. A., *Gorbachev*, New York-Londra, 1987, s. 228-240.

plana göre iki büyük nükleer güç Avrupa'da konuşlandırılmış orta menzilli nükleer silahları ve kendi stratejik nükleer silahlarını tasfiye etme taahhü-dünde bulunacaklardır. Stratejik silahlar için işlem XX. yüzyıl sonunda bütü-nüyle ortadan kaldırılması amacıyla iki evrede gerçekleştirilecektir. Böylece Gorbaçov ABD'nin Stratejik Savunma Girişimi'nden vazgeçeceğini ummuştur.

Gorbaçov'un çok gurur duyduğu bu girişim Washington'ı öylesine öfke-lendirir ki "Şer İmparatorluğu"na karşı hemen yeni bir kampanya başlatılır: Tek hedefi "dünyayı silahsızlandırmak" olan "barıştan yana ikiyüzlü bir tu-tum" almakla itham edilir fütursuzca. ABD'nin müttefikleri ihtiyatla 15 Ocak bildirisine yorum yapmaktan, hatta bildiriye dikkate almaktan kaçınır. Sonuç olarak bildiri yalnızca Moskova'da ve sosyalist cephede büyük ses getirir.

Gorbaçov yine de dünyayı değiştirmek gerektiği düşüncesinden vazgeç-mez. Mayıs 1986'da programını tanıtmak, uluslararası ilişkilerden sorum-lu Sovyet kurumlarını bu yeni dünya düşüncesi ve yenilikçi yaklaşımlarla uyumlu hale getirme niyetini açıklamak üzere bütün Sovyet elçilerini ve Moskova'da görevli üst düzey diplomatları dışişleri bakanlığında bir araya getirir.⁵ Nükleer silahlardan arınma planının buz gibi karşılanmasından ötürü kesinlikle cesaretini yitirmeyen Gorbaçov sarsılmaz bir biçimde cazibesini kullanarak taarruzlarını sürdürmüştür. 11 Haziran 1986'da, Varşova Paktı ülkeleri –Moskova'ya kesinkes bağımlıydılar– NATO'ya Avrupa'da konuşlan-dırılmış konvansiyonel güçlerin aşama aşama azaltılmasını ve kısa menzilli nükleer silahların tamamının imha edilmesini önerirler. Daha bundan bir yıl önce Gorbaçov Willy Brandt'la yaptığı bir görüşmede aynı teklifi götürmüştür.

Ama onun öncelik verdiği konu gerçek bir Rus-Amerikan diyalogu ku-rulmasıdır. Hamlelerini ve önerilerini çoğaltır ve 11-12 Ekim 1986 tarihleri arasında Reykjavik'te bir zirve düzenleme olanağını elde eder. Bu zirveye, Cenevre buluşmasının nispeten başarısızlığına yol açan aynı karşılıklı an-laşmazlık damgasını vurur. Gorbaçov önceki deneyimini hesaba katarak Avrupa'daki ve kıtalararası füzelerde bir azaltmaya gitmeyi önermektedir, bu Reagan'ın en azından görüşmeyi kabul ettiği bir konudur. Ama ABD başkanının müzakere etmeyi reddettiği Stratejik Savunma Girişimi meselesi masaya gelince diyalog yine tıkanır. ABD başkanı inatla bunu geri çevirir: Birleşik Devletler SSG araştırmalarını asla durdurmayacaktır. Reagan kendi-sini Washington'a götüren uçağa binerken Gorbaçov bu zirvenin dünyanın dört bir tarafından çektiği gazetecilerin karşısına çıkar. Ve Amerikan dışişleri bakanı George Schultz biraz önce basına buluşmanın başarısız olduğunu söy-lemişken Gorbaçov herkesi şaşırtan biçimde çok sakince "zirvenin başarısız olmadığını", ancak başka ilerlemelere yol verecek "bir geçit açtığını" açıklar.

Gorbaçov'un iyimserliği belki güldürebilir ama ona göre halkların geleceğini tehdit eden bir soruna çare bulma isteğinin kanıtıdır.

1987 yılı ona "nihai geçitler" açma olanağı tanıyacaktı. 28 şubat'ın hemen ardından Reagan'a, bizzat Reagan'ın 1981'de öne sürdüğü, "opsiyon sıfır" planına yakın bir öneri getirir. Bu kez, beş yıl içerisinde gerçekleştirilecek olan orta menzilli füzelerin (1000 ila 5000 km) sökülmesine dair bir anlaşma söz konusudur. Washington bunu öyle olumlu karşılar ki Cenevre'de bir araya gelen Rus ve Amerikalı müzakereciler birkaç gün sonra kendi h k metlerine "opsiyon  ifte sıfır" adında bir plan  onereceklerdir. Bunun hemen ardından  oneriler birbirini izler, Gorbaçov'un 7-10 Aralık tarihleri arasında Washington'a yaptığı ziyaret sırasında somutlaşacak olan ciddi bir müzakere için elverişli bir iklim yaratır. 8 Aralık'ta tarihi bir anlaşma imzalanır. Olay kayda değerdir: Bu ilk nükleer silahsızlanma anlaşmasıdır. İki süper güç orta ve kısa menzilli füzeleri kaldırmak konusunda anlaşmışlardır. Gorbaçov kuşkusuz bunu elde etmek için birçok talebini "unutmuştur". SSG araştırmaları devam edecek, Fransız ve İngiliz nükleer silahları hesaba katılmayacaktır. Son olarak, Reykjavik'te tam anlamıyla kavgaya yol açan denetleme sorunu SSCB'nin kendi topraklarında yabancı denetçilerin varlığını kabul etmesiyle Amerikalıların arzuladıkları gibi çözülecektir.

Beyhude olmak şöyle dursun, bu özveriler silahsızlanma için genel bir ilerleme sağlar. 9 Mart 1989'da Viyana'da Avrupa'daki konvansiyonel g  lerin azaltılması ve iki ittifak arasında güven verici  onlemlerin alınması konularının görüşüleceği bir konferans toplanır. Müzakere fırsatını elde eden Gorbaçov için kişisel bir başarıdır bu. Üç ay önce, 7 Aralık 1988'de New York'ta Başkan Reagan ve yeni seçilmiş halefi George Bush'la görüştükten hemen sonra Birleşmiş Milletler'de konuşma yapmıştır. Burada, anlaşmazlıkların artık bütün dünyayı tehlikeye atacak çatışmalarla değil de barışçıl bir yoldan Birleşmiş Milletler içerisinde çözülmesi gerektiğini duyurarak ülkesinin "yeni siyasi görüşünü" açıklamıştır.

Bu inatçı girişimleriyle Gorbaçov böylelikle *barış insanı* imajı çizmeyi başarır. Batılı yöneticilerin takdirini kazanır ve kendisine Nobel Barış  d l  verilmesi fikri ortaya atılır. "şer İmparatorluğu" efsanesi Gorbaçov'un ısrarla yeni bir dünya düşüncesini ortaya atma isteği karşısında daha fazla varlığını sürdüremez.

Afganistan meselesinin uzun süredir ülke içi durum üzerinde olduğu kadar SSCB'nin feci bir şöhret edinmesinde de ağır etkisi olmuştur. Gorbaçov iktidara gelir gelmez kendisini ve çevresini sorgular: Bu bataktan nasıl çıkmalıdır? Çünkü mesele tam da budur: Afganistan'dan, Moskova'nın himayesindeki komünizm yanlısı rejimlerin Sovyet desteğine duydukları güveni kırmadan ve sosyalist blokta bağımsızlık yanlısı yeni eğilimlere ve krizlere

meydan vermeden çıkmak söz konusudur. *Perestroyka* başlıklı kitabında Gorbaçov 1979 işgalini kısmen şöyle haklı çıkarmıştır: “Afganistan’daki ilerici değişimler karşısında emperyalistler bu ülke üzerinde baskı yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine, Sovyet-Afgan Anlaşması’na dayanarak ülke yöneticileri Sovyetler Birliği’ni yardıma çağırdılar. Biz oraya sınırlı sayıda kuvvet gönderme kararı almadan önce bizi on bir kez çağırdılar.” Ve şöyle bağlar: “Askerlerimizi yurda geri getirmek istiyoruz ama bu arzu, Afganistan’daki ve çevresindeki durumu yatıştırma isteğiyle at başı gitmektedir.”⁶ Gorbaçov’un sözleri ihtiyatlıdır. Afganistan sosyalist blok içerisinde yer alması bile kısmen onun parçasıdır. Gorbaçov öncelikle Sovyet yurttaşlarının Kâbil’den tahliyesini hazırlayarak, tedbiri elden bırakmaksızın, aşama aşama yol almak gerektiğinin farkındadır.

Birinci aşamada Gorbaçov, bir görüşme sırasında Babrak Karmal’a Sovyet birliklerini geri çekme niyetinden dolayısıyla nüfuz alanını genişletmek doğrultusunda bir strateji geliştirmesinin Afgan hükümeti için zorunlu olduğundan söz eder. İkinci aşama Mayıs 1986’da Karmal’ın yerine, Sovyetler’in geri çekilmesine rağmen 1992’ye dek iktidarda kalmayı başaracak olan Muhammed Necibullah’ın getirilmesi olacaktır. Kasım 1986’da Gorbaçov, her ne kadar Sovyet askerleri bunu bir inkâr olarak görüp eleştirirlerse de, angajmandan çıkma tasarısı için Politbüro’nun onayını alır. Hızla ilerlemeye ve dünyaya “Sovyet yayılmacılığı” döneminin geçtiğini göstermeye istekli Gorbaçov yalnızca ordu komutanlarıyla değil Şevardnadze’yle de karşı karşıya gelir. Askerler için çifte anlaşmazlık söz konusudur. Güç kaybına yol açacağını söyledikleri bir geri çekilmeyi doğru bulmazlar; kimi komutanlar ise, özellikle General Varennikov ve Yazov, çekilme tezine karşı Necibullah’ın iktidarını güçlendirmek amacıyla mücahitlerin kesintisiz, çok geniş çaplı bir bombardımana tutulması önerisini getirirler.

Şevardnadze’yle olan çatışmanın üstü örtülür ama gerçektir.⁷ Dışişleri Bakanı sene başında Afganistan’a gitmiş, SSCB’nin bu kadar olumsuz koşullarda bulunan müttefikini “yolda bırakmayacağına” ikna olarak geri dönmüştür. Dolayısıyla Gorbaçov’a zaman kazanmayı ve birliklerin geri çekilmesinin ertelenmesi telkininde bulunur. 1989 yılının mart ayı başında, yerleştiği Novo-Ogarevo’da, farklı görüşlerle yüzleşmek üzere Politbüro’yu sınırlı bir toplantıya çağırır. Askerlerin desteğini alan Şevardnadze bir mühlet verilmesini, Necibullah’a Sovyet askeri desteğinin sürdürülmesini savunur. Bunun için şu gerekçeleri sunar: Üçüncü Dünya karşısında saygınlığını kaybetmeme zorunluluğu ve Afganistan’da mücahitleri destekleyen Pakistan’ın oluşturduğu tehdit. Bu oturumu aktaran Çerniaev, Gorbaçov’un bunun üzerine kıpkırmı-

6 Gorbatchev, M., *Perestroika*, New York, 1987, s. 176-177.

7 Chevardnadze, E., *L’avenir s’écrit liberté*, Paris, 1991, s. 136-139.

zı kesildiğini ve yüzünü buruşturup şöyle bağırdığını vurgulamıştır: “Ben, *Gensek* olarak dünyayla girdiğimiz [Cenevre’de!] angajmana ihanet etmemizi asla kabul etmeyeceğim!” Afgan batağından çıkma düşüncesiyle yatıp kalkan Gorbaçov aslında kendisinin duyurduğu kararı erteleme seçeneğini ortadan kaldırmıştır. 8 Şubat 1988’de Afganistan’dan dokuz ay içerisinde çıkma kararını ilan eder. Reagan’la bu vaadini ve takvimini paylaşır. 14 Nisan 1988’de bu karar, Cenevre’de iki süper güç arasında varılan ve her ikisini birliklerin Afganistan’dan çekilmesinde garantör tayin eden anlaşmada kayda geçer. Kâbil’le Pakistan arasındaki ilişkiler ise önceden BM’nin himayesinde düzenlenir. Tahliye 15 Mayıs 1988’de başlar ve 19 Şubat 1989’da tamamlanır. Gorbaçov kazanmıştır.

Şevardnadze anılarında Gorbaçov’un tutumunun radikalliği ve sertliği karşısında duyduğu rahatsızlığı uzun uzun açıklar. SSCB Afganistan’da evlatlarını kaybetmişse de (resmi kayıp sayısı 13.500’dür) çekilme anında Afgan kayıplarının 700.000’e ulaşmış olduğunun altını çizer. Sovyetler’in 1979’da yaptığı seçim buna yabancı kalmamıştır. Şevardnadze’nin yazdıklarına bakılırsa, Afganistan’ın hem işgalinden hem de yüz üstü bırakılmasından ötürü çifte suçluluk duyduğu kolayca anlaşılır, oysa ki Gorbaçov tek bir düşüncenin peşindedir: Afganistan’dan hızlı bir biçimde çekilme ABD ve Avrupa’yla yapılacak bütün öteki müzakereleri kolaylaştıracaktır. Şevardnadze’nin önceden bildirmiş olduğu gibi Sovyet birliklerinin çekilmesiyle hiçbir şey çözülmez. İç savaş kalıcı olur ve başka yabancı birlikler onların yerini alır; Pakistan ayrıca Afganistan’ın “İslami evrimine” katkıda bulunur. Çeyrek yüzyıl sonra Şevardnadze’nin bu konuda Gorbaçov’dan daha açık görüşlü olduğu görülebilir.

Ama “Afgan meselesinin” sona ermesinin son bir vechesi, ki ne kadar kayda değerdir, burada bir kere daha hatırlanmalıdır: Politbüro’da başlayan konuyu tartışma özgürlüğü. Kimsenin *gensek*’e karşı çıkamadığı Sovyet âdetinin tersine bu vesileyle herkes kendi tutumunu savunur ve bunu kamuya açar. Sonunda ABD, özgür dünyanın bir zaferi –dolayısıyla Amerikalıların– olarak yorumlanan geri çekilmeden çok hoşnut olur. Sovyet-Amerikan ilişkileri bu sayede kolaylaşır.⁸

SOSYALİST AVRUPA’NIN DESTABİLİZASYONUNUN BAŞLANGIÇLARI

Şevardnadze ya da başka Politbüro üyelerinin Gorbaçov’u *Perestroyka*’nın “sosyalist ailedeki” istikrarsızlaştırıcı etkileri konusunda uyarmaları gerekmemiştir. Gorbaçov kendisini buna hazırlamıştır. Üstelik sosyalist devletle-

8 Bkz. Şevardnadze, SBKP’nin XIX. Konferansı’na sunduğu rapor, y.a.g.e., s. 110-111.

rin yöneticilerinin sergilediği manzara neredeyse hepsinin Brejnev dönemi üst düzey görevlilerin benzeri olduğu kanısına vardırır: Yetmişli yaşlarda, muhafazakâr, mevkilerini ve kişisel çıkarlarını güvenceye alan kurulu düzene bağlıdır. İki ülke bu hoşgörüsüz yargının dışında kalır, ihtiyatlı bir biçimde kendilerine özgü bir tuturmaya yönelik seçimlerini korumayı başarmışlardır.

Polonya'da General Jaruzelski'nin iktidara gelmesi ve Aralık 1981'de sıkıyönetim ilan edilmesi Sovyet bakış açısından "Polonya usulü" denebilecek bir çözümdür.⁹ Elbette Solidarność'un gücü kırılmış görünmektedir ve Polonya'nın NATO'nun yararına Varşova Pakti'nden ayrılmasından duyulan kaygı uzaklaştırılmıştır. Sovyet yönetimi "Polonyalı kardeşlere", "sosyalizmin bekası" üzerinde durarak, bol bol sebat etme tavsiyesinde bulunur ama ekonomik alanda ve belli bir noktaya kadar siyasal alandaki özgüllüklerine gözlerini kapamak gerektiğini anlamıştır. Uygulamada Kremlin Polonya'yı sosyalist bloktan tecrit etmeyi ve böylece durumun başkasına sirayet etmesini durdurmayı umuyordur. Ama Gorbaçov Polonya'yı boğan cendereyi gevşetmek gerektiğinin farkındadır. 1987'de Jaruzelski bir Sovyet-Polonya işbirliğini görüşmek üzere Moskova'ya geldiğinde kendisine iki ülke ilişkilerindeki *karanlık sayfaların* araştırılmasına izin verilmesi gerektiği konusunda taviz verilmesi zorunlu olur.¹⁰ Sovyet ve Polonyalı tarihçilerden oluşan karma bir komiyon 1920'deki savaş, Sovyet-Alman Pakti ve Katyn konularını aydınlatmak üzere hemen çalışmaya koyulur. Gorbaçov *Perestroyka*'da "iki sosyalist ülke arasındaki siyasi ilişkilerin tam bir bağımsızlığı temel aldığını" yazmıştır. Aynı dönemde Polonyalılar Gorbaçov'un sosyalist ülkeler arasındaki zorunlu dayanışma üzerinde durmuş olmasını görmezden gelmek istemişlerdir. Sözlerini çok dikkate almazlar ve kendilerine tanıdığı bağımsızlıkla yetinirler.

Bir biçimde, gözü pek ekonomik reformlara dayalı olan "gulaş* sosyalizmi" adını verdikleri kavramı geliştiren ve *Perestroyka*'nın getirdiği tezlerden yaptıkları yeniliklere destek bulan Macarlarla da aynı şey olur.

Ama Pakt üyesi diğer ülke yöneticileri için Moskova'ya yönelme alışkanlığı ya da ondan ayrı düşme kaygısı söz konusudur. Mart 1985'te Çernenko'nun cenaze töreni Bulgar Jivkov'u, Doğu Alman Honecker'i, Macar Kadar'ı, Çek Husak'ı, ve Polonyalı Jaruzelski'yi Kremlin'de bir araya getirir. Kısaca bütün Varşova Pakti artı aykırı görüşlü Çavuşesku toplanır. Gorbaçov yoldaşlarına sosyalist devletler camiasında ilişkileri belirleyen ilkeleri anımsatır: Eşit iliş-

* Dana eti, soğan, kırmızı ve yeşil biberden yapılan geleneksel Macar haşmala yemeği (ed. n.).

9 Sovyet yönetimi bir Polonyalının ülkesini düzene sokması ve SSCB'yi askeri güç kullanmaktan kurtarması anlamına gelen "Polonya usulü çözüme" her zaman olumlu bakmıştır, 1956'da Gomulka'nın sonra da Jaruzelski'nin müdahalesinde böyle bir durum söz konusudur.

10 Mink, G., "Les effets croisés du gorbatchévisme", Tanguy, (A. De), yön., *L'Effondrement de l'Empire soviétique*, Brüksel, 1998, s. 355.

kiler, bütün üyelerin egemenlik ve bağımsızlık haklarına saygı ve karşılıklı yararlı işbirliğidir bunlar. Görünürde üzerinde anlaşılan bu sözler şimdiden Brejnev Doktrini'nin terk edildiğini ima ediyordur ama bu açık söylemin dinleyicilerinin bunun tamamıyla bilincine vardıkları kesin değildir. Daha sonra Gorbaçov, onları kâh Komekon'da kâh Varşova Paktı çatısı altında bir araya getirerek, Sovyet yönetimindeki tartışmalardan ve alınan kararlardan düzenli olarak haberdar ederek, kendilerini de *Perestroyka*'ya ortak ettiğine ikna etmek için büyük çaba harcayacaktır. Ama bu bilgilendirme ya da somut bir sorunu tartışma toplantılarının (nitekim 1986 sonbaharında sosyalist camia içerisinde piyasa ekonomisine yönelik değişimin ya da ekonomik ilişkilerin görüşülmesi için Moskova'da bir toplantı yapılır) etkileri zayıf kalır. Elbette bu toplantılar, 1986 sonunda Moskova'dakinin benzeri, davet eden güç ile katılımcılar arasında kimi kez çok fırtınalı tartışmalara sahne olur, ama hiçbir zaman anında eyleme geçilmesini sağlamamıştır. Sosyalist blok ülkelerinde *Perestroyka* ve *Glasnost*, Gorbaçov'un umduğu gibi onları Sovyet değişimine uyumlu bir anlayış içerisinde bir araya getirmek yerine, yöneticiler ve toplum üzerinde farklı, hatta birbirine aykırı sonuçlar doğurmaktaydı.¹¹

Söylemi ve yöntemleriyle Gorbaçov birçok inancı sarsmıştır. 1988'de Parti'nin elinden meşruiyeti alınır. Sınırlı egemenlik ilkesi zayıflatılır ve özellikle Afganistan'dan çekilmesi SSCB'nin sosyalist olduğunu söyleyen bir "kardeş ülkenin" ya da öyle görünen bir ülkenin sosyalist camiadan çıkabilir olmasını hoş görebileceği düşüncesini uyandırır. Son olarak Gorbaçov ideolojik engellerin ister istemez ortadan kalkacağı dayanışmacı ve barışçıl bir dünya düşüncesini yaymıştır. Somut örneklerle bezeli bu yeni dünya görüşü –ABD'yle yakınlaşma ve silahların karşılıklı azaltılması, Afganistan'ın terk edilmesi– kimi kez Gorbaçov'un dilediğinden ve beklediğinden daha hızlı dönüşen sosyalist toplumlarda umutlar ve yeni alışkanlıklar uyandırarak zihinlerde yerini alır. Sonuç olarak ne durumlara ne de zihniyetlerin değişimine egemen olabilmıştır.

1988 yılı sona erdiğinde –neredeyse *Perestroyka*'nın başlangıcından üç yıl sonra– Gorbaçov'un hamlesi kayda değer sonuçlar verir. Lenin'in tasarladığı ve Stalin'in geliştirdiği biçimde Parti otoritesi üzerine kurulmuş Sovyet iktidarı çözülür. Bu siyasal değişime *Glasnost*'un getirdiği gerçek bir devrim eşlik eder, hatta onu önceler. Sovyet toplumu Nina Andreyeva'nın yaptığı gibi *Perestroyka*'ya karşı çıktığı dönemde bile kendi yolunda gider, siyasi kadrolardan farklı düşünür ve henüz kendi isteklerini hayata geçirmese de en azından özerk bir biçimde kendisini ifade etmek için bir araya gelmeye

11 Iakovlev, a.g.e., s. 608-609.

başlar. Toplumu temsil eden toplumsal gruplaşma düşüncesi –*cephelere* dönüşecektir– gelişmeye başlıyordur.

Uluslararası alanda da ne büyük bir değişim olur! Gorbaçov 2. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkmış iki bloğu, “özgür dünyayla”, sosyalist dünyayı birbirinden ayıran duvarı yıkmıştır. Soğuk Savaş artık neredeyse bitmiştir. Gorbaçov tasarladığı gibi kırk yıldır geçerli olan uluslararası durumu kökten bir biçimde altüst etmeyi başarmıştır – bu başarı rahatlıkla onun hanesine yazılabilir.

1985'te kimsenin hayal edemeyeceği bu geçici bilanço üzerinde biraz durmak gerekiyor. Soğuk Savaş'la bölünmüş dünyadan ve durgunluk içerisindeki SSCB'den uzlaşmış bir dünyaya ve atılım içerisindeki SSCB'ye dek katedilen yol çarpıcıdır. Yalnızca olayların akışı, görüşmeler, müzakereler izlense bunun öyle olduğu görülür, tek bir adamın, Gorbaçov'un iradesinin bunun başını çektiği kabul edilmelidir. Ülkesinin durumunun onu bu yola girmeye zorladığı söylenecektir kuşkusuz. Ama kan kaybetmiş bir ülkeyi, muhalif siyasi seçkinleri, ona güvenmekte ya da basitçe izlemek istediği yolu anlamakta bir süre duraksayan seçkin entelektüelleri hesaba katarak hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan kendisi de, özellikle iktidarının ilk iki yılında her zaman açık ve yürekli olmamıştır. Peki ya kendisine korkuyla, kuşkuyla, hatta düşmanca bakan dış dünyaya ne demeli? Başkan Reagan ve onunla işbirliği yapanlara göre Gorbaçov'un söylemi ve uygulamaları “SSCB'yi dize getirmeyi” ve onu her türlü uluslararası nüfuzdan ve eylemden uzak tutmayı hedefleyen bir Amerikan politikasının sonucuydu.

Bu tarihin önemli bir verisi de 1985-1988 yılları arası üç yıllık dönemde Gorbaçov'un değiştiğidir. Herkes onun 1989'daki ülkeye ve dünyaya bakışının artık 1985'teki gibi olmadığına tanıklık eder. 1985'te iktidara getirilen adam Sovyetler'in bir yıkımla karşı karşıya olduğu gerçeğini biliyordur ama hâlâ sistemi kurtarmanın mümkün olduğuna inanmaktadır. Gorbaçov bunu sıklıkla söylemiştir, o bir komünisttir ve 1985'te komünizm düşüncesinin, Lenin'in kurduğu sistemin sorgulanabilir olduğunu hayal bile edemez. 1987'deki Gorbaçov ise artık aynı adam değildir. Kuşkusuz, Parti'nin iktidarını Sovyetlere kaydırırken Lenin'e Nisan 1917'de “Bütün iktidar Sovyetlere” diye duyuruda bulunan adama hâlâ sadık kaldığını düşünmektedir. Yeni bir dünyanın kenar çizgilerini çekerken–Soğuk Savaş'a son verilmesi bunun bir parçasıdır– XX. yüzyıl sonunun koşullarına ayak uydurmasını sağlayarak korumak istediği hâlâ 1917 Devrimi'nde doğan sistem ve devlet anlayışıdır. 1985-1988 döneminde Gorbaçov'a ilham veren şey, inandığı şeyi kurtarmakla birlikte zamanına ayak uydurmasını sağlamak, ülkesini bataktan ve başarısızlıktan çekip çıkarmak, dünyayı bölünmeye götüren alışkıllardan arındırmak için duyduğu tutkulu istektir. İşte bu nedenledir ki onu önce kuşkuyla karşılamış olanlar,

François Mitterand, Margaret Thatcher, Ronald Reagan sonunda kendisini anlayıp alkışlamış ve çoğunluğu “gorbimania” olmuşlardır.¹²

Kendisine birçok fikir ve tasarı getirmiş olan Yakovlev 1985'te Gorbaçov'un demokratik bir sosyalizm getireceğine içtenlikle inandığını ama demokrasi-nin, ifade özgürlüğünün, Soğuk Savaş'ın ve kendi halklarıyla olan karşıtlığın sona ermesinin kaçınılmaz olarak bütün sistemin çökmesine yol açacağını önceden sezdiğini yazar. “O biliyordu, biz de biliyorduk” der Yakovlev, “ne bunu kendimize itiraf edebiliyor ne de aramızda konuşabiliyorduk. Özgürlüğün sosyalizmi yıkmayacağını, bilakis onun için yararlı olacağını söyleyerek kendimizi kandırıyorduk.”

Gorbaçov'da gözlemlenen, yakın çevresinin de vurguladığı, ihtiyat ile açık görüşlülük karışımı bu yaklaşım ona eyleme geçme olanağını vermiştir. Ama gün gelecek *Perestroika* kendi yolunda ilerleyecek, Gorbaçov'un başta-ki görüşünün çok ötesinde etkileri olacaktır. Bu bakımdan 1989 yılı, onun hamlesinden doğan yeni bir dönemi başlatacaktır ama bu dönem boyunca iplerin elinden kaçması kaygısını güdecektir. Acemi büyücünün hikâyesi değil midir bu?

12 Zelikov, P. I., Rice, C., *Germany Unified and Europe Transformed*, Cambridge Mass., 1995, s. 369, Gorbaçovizmin batılı yöneticilerdeki etkisinin altını çizerek.

İkinci Kısım

“Halkların Hukuku”nun Zaferi

Ulusların İsyanı

25 Şubat 1986'da açılan XXVII. Parti Kongresi Gorbaçov'a, SSCB içerisindeki uluslar arasındaki ilişkilere ve çokuluslu Sovyet devletine ilişkin görüşlerini sunma fırsatını tanır.

Ülkesinin içinde bulunduğu durumu resmettiği oldukça karanlık tabloda, çokuluslu devlete ait uluslar arasındaki ilişkilere ilişkin sunumu tuhaf bir biçimde en olumlu bölümü oluşturmaktadır. Kongre'nin 1986'da toplandığını ve *Glasnost*'un henüz Gorbaçov'un gözde konu maddesi olmadığını burada hatırlatmak gerekir; dolayısıyla söyleminin geleneksel ve basmakalıp Sovyet görüşlerini yinelemesi hiç şaşırtıcı değildir: "Sovyet halkı, baskıların ve eşitsizliklerin ortadan kalktığı yeni bir tür toplumsal ve uluslararası camiadır" ve onun temeli de "halkların kardeşliği, ulusal kültürlere saygı ve herkesin ulusal onurudur".

Öte yandan her şeyi tozpembe gören bu bakış açısında bazı karanlık noktalar göze çarpar. Kimi topluluklar, diye belirtir Gorbaçov, her şeyi Birlik'ten bekleyen "asalaklar" olma eğilimindedir, oysa ki hepsi ortak çabaya katkıda bulunmalıdır ve SSCB tanımı itibarıyla "birleşik bir ekonomik alandır". Kimilerinin asalaklık eğiliminin yanı sıra Gorbaçov birlik cumhuriyetlerinin başka bir kusurunu kıyasıya eleştirir: ileri gelenlerinin ulusal kayırmacılığa, hemşericiliğe, hatta yolsuzluğa olan eğilimini belirleyen yerelciliktir bu (*mesniçevsko*); bütün bunlar Birlik'in zararına, ulusal topluluğun çıkarıdır. Böylesi can sıkıcı eğilimlerle nasıl mücadele edilecektir? Öncelikle ortak yarar için ilan edilecek ekonomik bir seferberlikle sonra ve özellikle kadroların *uluslararasılaştırılması*yla yapılacaktır. Peki kim Cumhuriyetlere "uluslararası" kadroları sağlayabilir? Çok doğal olarak iktidar sistemi içerisinde azınlık konumuna indirgenmiş olan gruplar sağlayacaktır: Ruslar ve Ukraynalılar.¹

O sırada gücünün doruğunda olan Ligaçev neredeyse Parti'deki ikinci adamdır. Gorbaçov'un söylediklerini Kongre'de daha katı bir biçimde daha da ileriye götürecektir. Bu "zaafları" gidermek için gereken "kadro değişimidir." Yıllardan beri, Kruşçev'in Sovyet siyaset sahnesine hâkim olduğu dönemden beri, ulusal seçkinler cumhuriyetlerde merkezden gelen seçilmişlerden daha üstün olmuşlardır. Brejnev ölümünden kısa süre önce, XXVI. Kongre'de

1 Pravda, 26.02.1986, ve Gorbaçov, M., *Perestroika*, New York, 1987, s. 18.

Rusların cumhuriyetlerdeki bütün önemli mevkilerden temizlenmesini ve ulus elitlerinin iktidarı ele geçirme ve kendi içlerine kapanma eğilimini kınarken bu durumu kaygıyla ortaya koymuştur.² Bununla kalsa iyidir! Beş yıl sonra Gorbaçov Brejnev'in suçlamalarını yinelemektedir. Ve Kongre'nin ertesinde *Pravda* sütunlarını bu hassas konuyla ilgili tartışmalara açar. Gazete ülkenin dört bir yanından gelen yorumlar ve önerilerle dolup taşar. Hepsi de aynı yönde görüş bildirir: Birlik içerisinde her yerde Rusya'nın rolü, Rus dili ve tarihi bilgisi pekiştirilmelidir. XXVI. Kongre'nin bitiminde Parti'nin görüşü –*Pravda* da bunu yayımlar– açıkça dile getirilir. Sovyetler Birliği birleşik Sovyet halkının devletidir (*edinyi sovetetskii narod*); “yerelci” tutumlar ve bunların türevleri artık geçerliğini yitirmiştir.

Ne ki Kongre'nin üzerinden birkaç ay geçer geçmez bu birlik öncelikle Kazakistan'dan gelen korkunç saldırılara maruz kalacaktır.

KAZAKİSTAN KAZAKLARINDIR

Kazakistan Birlik'in en önemli cumhuriyetlerinden biridir. Coğrafi olarak Sibiry'a'nın uzantısıdır ve Çin'e yakındır. 1985 yılında 15 milyon nüfusu sayesinde Birlik içerisinde dördüncü sırayı alır. 1971'den bu yana Politbüro'da Kazak Komünist Partisi birinci sekreteri Dinmuhammedov Kunaev tarafından temsil edilmektedir. Şubat 1986'da yolsuzluk sorunu ortaya konduğunda, toplanan Kazak Komünist Partisi Kongresi ve Kunaev bir tasfiye kampanyası başlatmak üzere başı çekerler. Sonunda başını kurtardığını düşünür ve huzur içinde XXVII. Kongre'ye katılmak üzere Moskova'ya uçar. Bu yanılığdan öte bir şey değildir çünkü Politbüro'daki koltuğunu korumuşsa da bu soluklanması kısa süreli olacaktır. 16 Aralık'ta görevden alınır, Kazak Komünist Partisi'ndeki ve Politbüro'daki mevkilerine anında Gennadi Kolbin atanır.

Bu el çekirme gerçek anlamda siyasi bir devrim olur. O zamana dek, ulusal kadroların önceliği görüntüsünü korumak için 1956'da Kruşçev tarafından başlatılan teamül, bir cumhuriyetteki Parti birinci sekreterliği makamının –çoğunlukla bu Politbüro üyeliğiyle tamamlanırdı– o ulustan bir yöneticiye emanet edilmesidir. Buna karşılık ikinci sekreterlik bir Rus'a verilir. Elbette makamların, dolayısıyla iktidarın bu biçimde paylaşılması kimi sorgulamalara yol açmıştır. Birinci sekreter, yani o cumhuriyetteki Komünist Parti'nin patronu olmak makam sahibine tartışmasız bir itibar ve üstün bir otorite sağlamaktadır. Öte yandan gerçek daha farklıdır. İkinci sekreter de bir o kadar güçlüdür, çünkü kadrolardan sorumludur (hem parti kadrola-

2 Tadevosian, E., “Internatsionalizm sovetetskogo mnogonatsional'nogo gosoudartstva”, *Voprosy filosofi*, no: 11, 1982, s. 28 sqq.

rının hem de ondan öte bütün mevkilerden ya da görev yerlerinden), yani bütün atamalardan sorumludur ve son kertede Parti'nin işleyişi ona bağlıdır. Ama muhtemelen ne birinci sekreterin örgütün Moskova'daki zirvesinde, Politbüro'daki varlığından gelen ağırlığına sahip olmuştur ne de olacaktır. İktidarın bu paylaşımı, ulusal kökenli etkileri küçümseyen Stalin'in çok kişisel yönetiminin ilişkilerini allak bullak ettiği merkez ile cumhuriyetleri uzlaştırmak amacıyla Kruşçev tarafından düzenlenmiştir. 1956'dan beri bu duruma kimse el atmaz.

Gorbaçov, Kolbin'i Kunaev'in yerine atayarak ulusal hassasiyetleri bir biçimde görmezden geldiğini ve iktidarın merkezileştirilmesi düşüncesini taşıdığını göstermektedir.³ Kuşkusuz XXVII. Kongre kendisini bu konuda cesaretlendirir, çünkü bölgelerdeki Rus kadrolarının varlığının yetersiz olduğunu gün ışığına çıkarmış ve buna çare bulmak için "kadro değişimi" yapılması gerektiğine karar vermiştir. Özellikle Kazakistan bu değişim için elverişlidir diye düşünebilir Gorbaçov, çünkü, kayda değer sayıdaki Ukraynalıyı da dahil etmeden bakılırsa, bu cumhuriyetdeki Rusların sayısı Kazaklardan fazladır (1978 yılında burada 5,3 milyon Kazak'a karşılık 6 milyon Rus yaşamaktadır). Bununla birlikte 1980'li yılların başında büyük bir nüfus artışı olan Kazaklar bu oranı tersine çevirerek Rusların sayısını geçmiştir, dahası bununla çok gurur duyarlar; ama kendileri için yüreklendirici olan bu istatistikler o dönemde pek rağbet görmemiştir.

Kolbin kendisini yeniliği temsil etme iddiasındaki bir ekibe yakın kılan özelliklerine karşın –Gorbaçov'la aynı yaşıyordu– yöneteceği cumhuriyeti hiç tanımamaktadır, Orta Asyalı ya da Müslüman bir toplum konusunda da bir o kadar bilgisizdir. Gürcistan'da, Sverdlovsk'ta, Şevardnadze'nin yanında iyi bir yönetici olduğunu kanıtlamıştır, orada söylendiğine göre Andropov dönemine damgasını vuran alkolizme ve yoksulluğa karşı katıldığı kampanyalarda iyi sonuçlar almıştır. Ama Kazakların gözünde merkezi iktidarın ulusal yaşamlarına yaptığı baskının temsilcisidir. Oysa onun atanması güney bölgesindeki gelişmelerden Moskova'nın kaygı duyduğunun bir kanıtıdır. Savaş ertesi yıllarından daha huzurlu olan Stalin sonrası dönem cumhuriyetleri merkeze karşı mesafe almaya yöneltmiştir ve ulusal kadrolarının siyasi zekâsı da buna katkıda bulunmuştur. Kunaev elbette Moskova'da, merkezi iktidar kademelerinde genel sekreterin çizgisini desteklemek, Parti'sinin ve cumhuriyetinin merkezi iktidara ve SSCB halklarının dayanışmasına olan bağlılığını dile getirme konusunda her zaman dikkatli olmuştur. Merkeze gösterdiği yumuşak başlılık sayesinde kavuştuğunu düşündüğü hareket özgürlüğünden güç alarak kendi bölgesinde bir kâbile reisi gibi davranmış,

3 Tatu, M., *Gorbachev*, Paris, 1986, s. 168-169.

artan yolsuzluğa ve suç oranlarına göz yummuş ve milliyetçi duyguların belirli bir noktaya kadar gelişmesini teşvik etmiştir.⁴

1986 olayları Moskova'nın farkına varmadığı bu duyguları gün ışığına çıkaracaktır. 17 Aralık'ta Kolbin atanır atanmaz Alma-Ata'da isyanlar patlak verir. Kırk sekiz saat sürer, bu süre içerisinde göstericiler "Kazakistan Kazaklarıdır!" sloganıyla kamu binalarına –ilk başta Parti binasına– saldırırlar. Buna son vermek için güvenlik güçlerinin –askerler ve zırhlı birlikler– müdahalesi gerekecektir. 1986'nın aralık ayında Gorbaçov'un bu programı, siyasal açılım ve *Glasnost*, burada büyük bir hezimete uğrar. Olayların bastırılması onun resmi söylemiyle uyuşmaz ve *Glasnost* yerini bildik suskunluğa bırakır.⁵ Bunun ardından konuyla ilgili haberler seyrekleşecek ve denetlenecektir; ne isyanların büyüklüğü ne de kaç insanın hayatına mal olduğu bilinecektir. O bildik "aşırı uçtan, alkolik ve uyuşturucu almış serseriler", "düzen bozucular" ifadeleri yeniden yürürlük kazanır.

Bu geri adım fazla uzun sürmeyecektir. 10 Ocak 1987'de,⁶ isyanlardan üç hafta sonra, buna yol açan durum kısmen ortadan kalkmıştır. Gorbaçov Kazak Komünist Partisi'ne Rus yöneticiler dayatmanın –bu bir yeniliktir çünkü her iki parti önderi de Rus'tur– Kazaklar için tahammül edilemez olduğunu anlamıştır. Bunun üzerine bir yarı-önlem olarak bir Kazak'ın ikinci sekreter olması kararını alır. Ve Haziran 1989'da hatanın kendisinde olduğunu kabul edip, Parti'nin başına –yani birinci sekreter olarak– bir Kazak'ı, neredeyse otuz yıl sonra hâlâ ülkesinin başında bulunacak olan Nursultan Nazarbayev'i atayarak çok daha ileri gider. Nazarbayev Moskova'da gerçek bir otoritesi olan ve gerçekten güvenilen, yurttaşlarının saygı duyduğu, kayda değer bir kişiliktir. Bu atamayla içleri rahat etmişse de Kazaklar ne kendilerini hedef almış olan Parti'nin bütünüyle Ruslaştırılması tehdidini ne de özellikle Gorbaçov'un söylediklerine bütünüyle ters düşen kanlı müdahaleyi unutmış gibidirler. Onların bu kırıngılığının bilincinde olan Gorbaçov bütün bir 1987 yılı boyunca, inisiyatifi ve gerilimleri yatıştırma işini yerel yöneticilere bırakarak Kazakistan'dan uzak duracaktır.

Kolbin ise kendi tarafında Kazaklara, onların ülkesine bağlı, hatta onunla özdeşleşmiş bir adam görüntüsü verme uğraşında olmuştur. Hızlı bir biçimde Kazakça öğrenir, ülkenin seçkin kültür insanlarıyla yaptığı görüşmelerin sayısını artırır ve Kazakların dillerini daha iyi ve daha çok kullanabilmeye yönelik taleplerini yerine getirerek etnik topluluklar arası ilişkileri yumuşatmaya çabalar. Ama aynı zamanda kendilerini ayrıcalıklı topluluk statüsünden mahrum bırakabilecek bir "pozitif ayrımcılık" politikasının olası

4 *Pravda*, 22.07.1986.

5 *Litteratournia Gazeta*, 14.01.1987, ve *Argoumenty i fakty*, sayı 16, 1987.

6 *Pravda*, 21.01.1987.

yükselişinden kaygı duyan ülkedeki Ruslara da göğüs germek zorundadır. İçinden çıkmaya çalıştığı çelişki⁷ –uygun bir dil politikası ve önemli bir istihdam kolaylığıyla Kazakları hoşnut etmek bir yandan da bu iki alandaki ayrıcalıklarını koruyarak Rusları rahatlatmak– neredeyse içinden çıkılmazdır. SSCB’de çok büyük önem taşıyan bu dil meselesi rakamlarla ortaya çıkar. 1980’lerin başında Kazakların % 62’si çift dilliyken buradaki Rusların % 1’den azı Kazakça bilir. Kazakların bütün taleplerine boyun eğilse de, yerel otoriteler Kazak insanının kamu yaşamında rol almasını dayatabiliyor ve ona eğitim sisteminde daha çok yer verebiliyor olsalar da, Ruslar buna uyum sağlayamayacaklardır. 1989’da Nazarbayev Parti’nin başına geçtiğinde yurttaşlarının sabırsızlıklarını dindirmek ve Rusları yatıştırmak için uğraşacaktır çünkü Gorbaçov’un dört yıl önce başlattığı değişimin merkez-çevre ilişkilerinde kökten bir değişikliğe kapı açtığını şimdiden sezinlemektedir. Üstelik öteki cumhuriyetlerde üst üste meydana gelen olaylar bütün Sovyetler ölçeğinde ulus meselesinin tartışmaya açılmasına katkıda bulunuyordur, bu da ulusal yetkililerin otoritesini güçlendirmektedir.

KAFKAS FACİALARI

Başka bir kriz bölgesi de 1920’li yıllarda büyük çabalar karşılığında Bolşevik devlet içerisinde tutulan, farklılıklarla dolu karmaşık Kafkasya’dır.

1988 yılı her şeyden önce Dağlık Karabağ’ı yasa boğan kan gölü yılıdır. Birçok ulusal sorun gibi Dağlık Karabağ’daki sorun da Sovyet iktidarının kökenlerine uzanır. Bu dönemde komşu halklar, hatta aynı topraklar üzerinde iç içe geçmiş halklar arasındaki derin karşıtlıklara, büyük bir komşuyu, ezeli düşmanken dost devlete dönüşen Türkiye’yi hoşnut etme arzusunadaki SSCB’nin uluslararası kaygılarıyla birlikte o dönemde çok güçlü olan ulusal eğilimleri durdurmayı hedefleyen Leninci-Stalinci proje eklenir. Lenin, devrimi ulusların kaderlerini tayin hakkı sloganına bağlayarak başlatmamış mıdır? Tabii ki bu herkes tarafından duyulmuştur, özellikle de o kadar çok çeşitlilik gösteren Kafkasya’da:

Ermeniler ile Azeriler arasında hâlâ çekişme konusu olan Karabağ sorunu da burada ortaya çıkar.⁸ 1920’de Ermenistan Bolşeviklerin egemenliğine girdiğinde, nüfusunun % 95’i Ermeni olan Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması vaat edilmiştir. Ama 1923’te Mustafa Kemal’e yaranmak için sonuçta bölge Azerbaycan’a bağlanır. Dolayısıyla Türkiye Azerbaycan’ın sı-

7 *Kazakhstanskaia Pravda*, 06.05.1987, ve Esibaev, T., *Pravda*, 11.02.1987.

8 Bkz: Ter Mimassian, T. tarafından mükemmel biçimde derlenen *Dossier Karabagh*, Paris, Cambridge, 1989.

nırları içerisinde, Ermeni nüfusun bulunduğu bir *özerk bölge*dir. Stalin'den arınma dönemi, ardından Ermeni soykırımının ellinci yıldönümü Karabağ halkını Moskova'dan Ermenistan'a bağlanma talebinde bulunmaya teşvik eder. 1987'de, *Glasnost*'u ve sözleriyle bütün isteklerin ifade edilmesine çağırarak çıkararak Gorbaçov'u dayanak alan Dağlık Karabağ'dan 80.000 yetişkinin imzaladığı bir dilekçe (nüfusu 145.000 Ermeni, 45.000 Azeri'den oluşur) Kremlin'den 1923 sınırlarının gözden geçirilmesini talep eder. Bir yılın sonunda SBKP olumsuz yanıt verir ama *Glasnost* muhalif görüşlerin sürmesi konusunda cesaretlendirir.

Bütün SSCB'yi saran çalkantılar içerisinde Ermenilerin kayda değer bir yeri olacaktır. Küçük özerk cumhuriyetin başkenti Stepanakert'te sürekli yapılan yürüyüşler büyük kalabalıkları bir araya getirir; günlük yaşam durur; her şey halkların kendi kaderini tayin hakkına saygı duyulması talebi üzerinde yoğunlaşır. Gösterilerde "Birlik!" diye bağırılır. Ve bu hareket Ermenistan'da öyle müthiş bir yankı bulur ki Ermeni halkını iki mesele etrafında seferber eder: Birlik ve ekoloji. Burada da yine *Glasnost* belirleyici rol oynar. Çernobil'den önce mutlak bir sessizlik çevre felaketleri ve bunların insan yaşamı üzerindeki etkileri sorununun üzerini örtmüştür. SSCB'de kamu sağlığı sorunlarının –1979 nüfus sayımı bunu ortaya koymuştur– ne kadar vahim olduğu bilinmemektedir; çevre felaketlerinin ne kadar büyük olduğu da –ama bunu dile getirmek yasaktır– bilinir. Yasaklara rağmen Sovyet bilim adamları ve yazarlar, bu bağlamda SSCB'de olup bitenin dünyada eşi benzeri olmadığını vurgulayarak, art arda kaygı dolu çağrılarda bulunmaktadırlar. Nitekim Ermeniler bu felaketlerin ilk kurbanlarıdır; başkentleri Erivan SSCB'nin en kirli şehirlerinden biridir.⁹ Bunun üzerine Stepanakert'ten Erivan'a gösterilerde bir araya gelen Ermeniler şöyle bağırırlar: "Birlik istiyoruz. Yaşamak istiyoruz!"

Ermenistan'daki çalkantının sonucu olarak yoğun bir hareketlenme de, nedenleri farklı olsa da, Azerbaycan'da olur. 1987'ye kadar Azeriler kendilerini Moskova'da ve Kafkaslar'da güçlü konumda hissediyorlardı. Moskova'daki sözcüleri, tam bir elçi olan, Azerbaycan Komünist Partisi'nin birinci sekreterliğine geçtikten sonra 1981'de Sovyet hükümeti birinci başkan yardımcılığına ve Politbüro üyeliğine atanan Haydar Aliyev'dir. Azeriler Kafkaslar'daki nüfuslarının artıyor oluşunu memnuniyetle karşılar. Kendi cumhuriyetlerinde o dönemde sayıları 7 milyon olmuştur (10 yıl önce 6 milyondur), Karabağ'a doğru yönelirler ve coğrafi olarak Ermenistan topraklarında bulunan ama 1920'deki Kars Anlaşması ve bu anlaşmadaki arazi çözümüne Türklerin güvence vermesi sayesinde 1923'te Azerbaycan'a bağlanan küçük Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin tamamına Azerilerin yerleşmesini sağlamışlardır.

9 "Opasnye goroda", *Trud*, 03.06.1989.

Azerilerin 1987'ye dek yaşadıkları huzur yerini birden kaygıya bırakır. Aliyev Sovyet hükümetindeki görevinden olur ve Politbüro'dan ayrılır. Böylece Azeriler, tam da Gorbaçov'un kendisine Ermeni danışmanlar edindiği dönemde Moskova'daki savunucularından mahrum kalırlar. Üstelik geçmişte arazi anlaşmazlığında büyük bir rol oynayan Türk himayesi de artık yoktur.

Facia 18 Şubat 1988'de patlak verir çünkü Dağlık Karabağ Ermenileri daha fazla beklemeyi reddederler. Stepanakert'te ve Erivan'da, Dağlık Karabağ'da çalışanlarla birlikte öğrencileri sokağa döken genel grevle desteklenen devasa gösteriler düzenlenir. Aynı 20'sinde ezici bir çoğunlukla –110 oya karşı 30, bu 30 oy Azeri temsilcilerden gelmiştir– bölgenin Ermenistan'a bağlanması oylanır. Bu bir devrimdir. Oysa Sovyet usulü seçilmiş, yani Parti'nin belirlemiş olduğu temsilciler şimdi birden kendilerini gerçek bir parlamentonun üyesi olarak hissetmektedirler ve halk iradesinin temsilcisi olduklarını ilan etmişlerdir. Şubat 1988'de Sovyet seçim hukuku henüz değiştirilmemiştir ama şimdiden SSCB'nin köşe bucağında vekiller demokratik misyonlarının halkı temsil etmek ve onun adına konuşmak olduğuna karar vermişlerdir.

Aynı dönemde Karabağ'da –ki bu yakında başka yerlerde beliriverecek olan halk cephelerinin habercisidir– gerçek bir halk cephesi olan, vekillerin yerine halkı temsil ettiğini öne süren Karabağ Komitesi ortaya çıkar ve merkezi iktidara karşı tek ses olur. Hareket Ermenistan'a sızır. Göstericiler Gorbaçov'un kendilerini dinlemesi, Ermeni parlamentosunun da Dağlık Karabağ bölge parlamentosunun sahiplenmesi talebinde bulunur. Sivil toplum ayağa kalkmıştır.

Gorbaçov kötü bir tepki verir, yani tepkisi hareketin gelişme hızı göz önüne alındığında duruma uygun değildir.¹⁰ İki tarafı sükunete çağırır, *Perestroyka* ruhuna uygun hareket edilmesi gerekliliğini vurgular, “adil bir çözüm” –çözümün ne olacağını belirtmez– ve Parti'de bu konuyla ilgili bir oturum yapılacağı sözünü verir. Bu oyalayıcı sözler, göstericilerin dağılmasını sağlamaksızın Ermenistan'da dinlenilmişse de, Gorbaçov'un Ermenilerin tarafına geçtiği kanaatine varan Azerilerin şiddetli ve kanlı bir tepki vermesine yol açar. Stepanakert'te genç Azeriler Ermenilere saldırır. Çatışmalarda iki kişi ölür –ölenler Azeri'dir– onlarca kişi yaralanır. Bunun üzerine Azeriler ölülerinin intikamını almaya karar verir ve Bakü'nün banliyösü olan –iki topluluğun yan yana yaşadığı– sanayi bölgesi Sumgait'de 28 Şubat günü Ermenilere karşı bir pogrom başlatırlar. Tüpler ürpertici bir iki gün geçer, tecavüzler, katliamlar ve yağmalar olur. Resmi kaynaklar 30 ölü, 300 yaralı olduğunu bildirecektir ama bilanço kuşkusuz çok daha ağırdır. Başka şehirlerde, hatta Bakü'de bile benzer pogromlar patlak verir. Ermeniler dehşet içerisinde;

10 *Komsomol'skaia Pravda*, 21.02.1988; *Bakinskii rabotchi*, 27.02.1988, ve *Kommunist* (Erivan), aynı gün.

Azerbeycan'dan kaçarlardı, öte yanda Azeriler de ardı arkası kesilmeyen bir şiddet iklimi içerisinde Ermenistan'dan kaçarlardı. Elbette Moskova tepki verir. Her defasında olduğu gibi bölgeye askeri birlikler gönderilir ama çok geç kalmıştır; birlikler düzeni sağlayamayacaktır.

Kazakistan örneğinde olduğu gibi Gorbaçov belirgin bir tutum almakta güçlük çeker. İlk olarak uygun zamanı kollar, Karabağ için bir kalkınma planı yapılacağını duyurur – bu da, bölgenin cumhuriyetin geri kalanına göre zaten fazlasıyla kayırıldığını düşünen Azerileri kızdırır.¹¹ Aynı sırada Yüksek Sovyet Karabağ'ın toprak statüsünü değiştirmenin söz konusu olamayacağını açıkça ortaya koyarak Ermenistan'ın tutumunu kınar. İyiden iyiye öfkelenen Ermeniler gösteriler yapmayı sürdürür. Karabağ Komitesi yürüyüşler ve grevler örgütlerken Moskova'daki basın komiteye ver yansın eder. Gorbaçov iki ülkedeki parti birinci sekreterini, Bakü'de Bağirov'u, Erivan'da Demirciyan'ı görevden alarak, her zamanki gibi iki tarafı yatıştırmaya çalışır. Saf dışı edilmeleri hiçbir şeyi değiştirmez: Ok yaydan çıkmıştır, her iki tarafta da sokaklar tartışma ve çatışma alanına dönüşür. Yalnızca sokak değil, Gorbaçov'un ayak sürümesini, bitmek bilmeyen makam değişimlerini ve soruşturma komisyonları gönderme vaatlerini kabul etmeyen siyasi ortam da kaynamaktadır. 15 Haziran günü Ermenistan Yüksek Sovyeti Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını oybirliğiyle onaylar. Azerbeycan Yüksek Sovyeti de anında yine oybirliğiyle bunun zıttı olan kararı onaylar.¹²

Bu oylamaların siyasi anlamı Gorbaçov'un gözünden kaçmaz. Her iki yandan gelen mesaj ulusal sorunların artık yerinde çözüldüğü ve Moskova'nın artık buna diyeceği bir şeyi olmadığıdır. Gorbaçov tepki verir: Her türlü sınır değişikliğine karşıdır. Ve Ermenilerin desteğini almayı umdukları, ama Dağlık Karabağ'ın adını bile anmadan azınlık haklarının daha iyi bir güvenceye alınması gerektiğini bildirmekle yetinen XIX. Konferans da Gorbaçov'la kısmen aynı çizgidedir.¹³ Bu genel bildiriye tepki, 12 Temmuz'da vekillerin Ermenistan'a bir an evvel bağlanılmasını oyladığı Stepanakert'ten gelir. Bu zaten şubat ayında gerçekleştiğinden daha ziyade bir niyet bildirisi, oysa temmuz ayında –ve bunu oylarıyla belirgin kılarlar– kendi kaderini tayin etme haklarını kullanırlar.

Moskova için zaman artık ayak sürüme zamanı değildir. Bu oylamayı desteklemek ya da sessiz kalmak öncelikle karar alma gücünün merkezden cumhuriyetlere doğru yer değiştirmesi ilkesini kabul etmektir; bu aynı zamanda kendi kaderini tayin hakkının artık bir ilke değil ama gerçek bir

11 Plan *Bakinskii rabotchi*'de yer almıştır, 29.03.1988.

12 *Izvestia*, 17 ve 19.06.1988 (Ermenistan ve Azerbeycan Sovyetlerinin oylamaları).

13 *Pravda*, 20.07.1988, karar metninin tamamı konferans belgelerinin II. Cildinde, s. 156-160'ta yer almaktadır.

olasılık olduğunu kabul etmek anlamına da gelir – ki bu da SSCB'nin 1988 yazındaki istikrarsız durumu içerisinde bütün ayrılıkçı isteklere açık kapı bırakmaktadır. SSCB Yüksek Sovyeti 18 Temmuz'da bu konuyu tartışır, kararı olumsuzdur: Yukarı-Karabağ asla Ermenistan'a katılmayacaktır.

Birkaç ay süren şiddet olaylarının ardından aynı yılın 7 Aralık'ında bir deprem Ermenistan'ı perişan eder. Tahminler 30.000 ila 100.000 arasında insanın öldüğünü belirtir ancak felaketin boyutları ortadadır. Bu yıkımın bilançosunu çıkarırlarken Ermeniler aynı zamanda Sovyet sistemini de yargılarlar. Uygun olmayan, kötü inşa edilmiş, kırılgan yapılar yolsuzluğun ve Sovyet yöneticilerinin yetersizliğinin ürünüdür. Bu sistem eleştirisine bir infial eklenir çünkü deprem kargaşası içerisinde Gorbaçov –asla böyle bir karar almadığını söyleyecektir– bütün Karabağ Komitesi yönetimiyle birlikte sayısız militanı tutuklatmıştır. 10 Kasım 1988'de böylece Transkafkasya'daki huzursuzluklara bir son vermiş olmayı umar.

Gorbaçov tamamen yanılığ içindedir. Ermeniler yumuşamaz. Stepanakert'te de, 28 Mayıs 1989'da bağımsızlığın yetmişinci yılında halkın henüz bağımsızlığı değil ama SSCB'nin uluslar için bütünüyle eşitlikçi bir devlete dönüşmesini isteyerek, kırmızı-mavi-turuncu renkli özgür Ermenistan bayrağıyla geçit yaptığı Ermenistan'da da gösteriler artarak sürer.

Azeriler de bir o kadar öfkeli ki çünkü Gorbaçov bir yandan onların Karabağ üzerindeki otoritelerine güvence verirken bir yandan da oradaki Ermenilerin kültürel haklarının korunması gerektiğini açıklar, oysa Azerilere göre bu topraklar Türk toprağı olmalı ve burada Türk dili konuşulmalıdır. Yine Azerilere göre Moskova Karabağ meselesine karışarak Azerbaycan devletinin egemenlik hakkını sınırlamakta ve anayasayı ihlal etmektedir. Azerilerin buna cevabı, Kasım 1988'de, açık amacı Azerbaycan'ın ulusal çıkarını Sovyet federasyonuna karşı savunmak olan Halk Cephesi'nin kurulması olur. Karabağ sorunu böylece taleplerinin bilincinde olan bir Azeri milliyetçiliğinin gelişmesine ön ayak olacaktır: Her şeyden önce federal iktidarın sınırlanmasını isterler. Bu kriz büyük Azerbaycan hayalinin de yeniden doğmasına yol açacaktır. Lenin de Stalin de birleşik bir Azerbaycan'ın oluşturacağı tehditten tedirgin olmuşlardı, iki bölge Sovyet-İran sınırıyla birbirinden ayrılmıştı. Bu tehdit İkinci Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti olarak somutlaşmıştır. 1980'lerin sonunda Azeri cephesi bunun hayalini kurmakla yetinmez, insani bağların yeniden tesis edilmesi için kimi günler sınırın açılmasını ister. Söz konusu istek tabii ki görmezden gelinir, bu da Azerilerin hayal kırıklığını daha da büyütür.

Bitmek bilmeyen çalkantı ve şiddet olayları karşısında Moskova harekete geçer ve bir süreliğine Bakü'nün vesayetinden alınan Yukarı-Karabağ için

geçici bir statüyü yürürlüğe sokar.¹⁴ Üç Ermeni, bir Azeri'den oluşan ve bir Rus'un –Arkadi Volski'nin– başkanlık ettiği özel bir komisyon kurulur. Sanayi konusunda uzman, Andropov ve Çernenko'nun özel yardımcısı olan Volski'nin Kafkasya konusunda özel bir donanımı yoktur. Çatışan iki taraf için de o bir Rus'tur, yani düşmandır. 12 Ocak'ta ilan edilen bu statü gerçekten istisnai bir durum yaratır, çünkü yerel yetkiler askıya alınmış ve sıkı bir askeri yönetim kurulmuştur. Gorbaçov elbette Karabağ'ı bu statüye bağlar-ken bunun ne cumhuriyetin sınırlarını ne de Karabağ üzerindeki haklarını tehlikeye attığı konusunda Azerbaycan'a güvence vermeye özen göstermiştir. Ama sözleri ne Azerileri ne de Ermenileri sakinleştirir; hepsi, seçim hazırlığı yapılan Halk Vekilleri Kongresi'nin ulusal meselenin yeni çözüm yeri olacağı sonucuna varır. Burada merkezi iktidarın otoritesinin ulusal sorunlarla ne kadar aşıldığı, hatta yıkıldığı görülür. Kongre'nin arifesinde Azeriler de Ermeniler de kendilerini bölen sorunun artık ne SBKP'nin ne Sovyet hükümetinin tasarrufunda olduğunu, ama gerçek yetkinin seçilecek temsilcilerde olacağını varsayarlar. Tam olarak ulusal krizler dolayısıyla ortaya çıkan *halk cephe*leri de bunun üzerine cumhuriyetlerin meşru temsilcileri ve bu yeni iktidar mercilerinin muhatabı olarak görür kendini. Kongre'nin soruna çare bulmak şöyle dursun memnuniyetsizlikleri büyüttüğü ve Kafkasya'da, Sovyetler Birliği'yle bağları kesmeye kararlı ve daha şiddetli hareketlere yol açtığı görülecektir. Savaş bunun sonucunda çıkacaktır.

Öte yandan Transkafkasya'da üçüncü bir devlet, aynı dönemde bu ulusal yeniden doğuş hareketi içerisinde yerini alıp Sovyet Federasyonu'nda yeni bir çatlak yaratacak olan Gürcistan vardır.

Gürcistan krizi I. Halk Vekilleri Kongresi'nin hemen ertesinde patlak verir, sonuçta 9 Nisan 1989'da ortalık korkunç bir kan gölüne döner. Gürcüler açısından bu facia onları, Sovyet Rusya'nın bağımsız Gürcistan'ı ilhak ettiği tarih olan 25 Şubat 1921'den bu yana Bolşevik iktidarla ve 27 Ağustos 1923'te ulusal bir kalkışmayı kanla bastıran Sovyet iktidarıyla karşı karşıya getiren o büyük ihtilafın hanesine yazılır. Gürcülere göre 9 Nisan'da yaşananlar, Gorbaçov'un *Perestroyka*'sının Lenin ve Stalin tarafından uygulanan şiddetin devamı olduğunun kanıtıdır.

Bu drama değinmeden önce Gürcistan'ı kırıp geçirecek olan krizin çok karmaşık unsurlarını dikkate almak gerekir. Dağlık Karabağ'da olduğu gibi bu kriz de bir toprak anlaşmazlığından ve Bolşevik iktidarının ilk dönemlerinde milliyetçi hareketleri kırmak ve ulusları Moskova'nın egemenliğine sokmak için Lenin ve Stalin tarafından Gürcistan topraklarının parçalara ayrılmasıyla beliren topluluklar arası uyumsuzluktan beslenir. Gürcistan'da Gürcülerin

infialine neden olan sorun en başta Abhazlar'la olan sorundur.¹⁵ Peki kimdir bunlar? Kendi dilleri olan Müslümanlar. Sayıları pek fazla değildir: 1989'da neredeyse 4 milyon Gürcü'ye karşılık sayıları 102.000'dir. Abhazlar hiçbir zaman Gürcülerle birlikte yaşamak istememişlerdir, ne devrimden önce ne de sonra. Stalin kendisine o kadar çok karşı durmuş olan Gürcü milliyetçiliğini kırmak için Abhaz bölgesini Gürcistan topraklarının kuşattığı bir özerk cumhuriyet statüsüne yükseltir, böylece Abhazlar'a önemli kültürel haklar ve özerk cumhuriyet sınırları içerisinde kendilerinden üç misli kalabalık olan Gürcülere kafa tutma olanağı verir. Yani Gürcüler ile Abhazlar arasındaki anlaşmazlık 1920'lerden beri dinmemiştir. 1978 yılında Gürcistan yeni bir anayasaya sahip olduğunda (1977'de kabul edilen yeni Sovyet anayasasının ardından) ve anayasaya bütün cumhuriyette resmi dilin Gürcüce olduğunu eklediğinde ki bu azınlık haklarını kısıtlamaktadır, bu anlaşmazlık yeni bir yön kazanır. Bunun üzerine Abhazlar Rusya Cumhuriyeti'ne bağlanma talebinde bulunurlar. Dilleri tehdit altına giren azınlıkların bu tepkisi Kırım'ın Rusça konuşan sakinlerinin 2014'teki tepkisinin habercisi değil midir?

Gürcistan isyan etme noktasına gelmiştir. 1978'de Sovyet devleti hâlâ güçlüdür ancak yöneticiler ulus sorununun vahametinin farkındadırlar. O zamanlar hükümet edebilecek durumda olan Brejnev yüz bin civarındaki Abhaz yerine asi ruhlu olmakla nam salmış 4 milyon Gürcünün gönlünü almanın daha yerinde olduğunu düşünür. Gürcüler dil birliği tasarılarını hayata geçirme iznini alırlar ve Moskova'daki yetkililerin kaygısız bakışları altında Abhazların topraklarına, onların kendi özerk cumhuriyetleri içerisindeki azınlık konumunu daha da ağırlaştırarak, Gürcü yerleşimcileri iskân ederler. Bölgede "etnik suçların", şiddetin sıradan olaylar olması kimsenin derdi değildir; SBKP için önemli olan hâlâ bağımsızlık eğilimleri olan Gürcistan'da "düzenin hâkim olmasıdır".

Üstelik Moskova daha 1972'de Gürcistan'da iktidar sınıfını kemiren yolsuzluğu ve kişisel çıkarıcılığı ortadan kaldırmak ya da azaltmak için epey uğraşmıştır. O dönemde bölgenin patronu olan Mjavanadze bu tür uygulamaları nedeniyle kovulmuş, yerine "hırsız ve yolsuzluk avına" öncelik tanıyan Şevardnadze getirilmiştir. Gromiko'nun yerini almak üzere Gorbaçov tarafından Moskova'ya çağrıldığında Tiflis'teki halefi Patiaşvili Şevardnadze döneminde Gürcistan'da hiçbir şeyin değişmediğini ve bu cumhuriyetin yolsuzluğun timsali olduğunu söylemekten geri durmayacaktır. Ama Gürcülere göre 1972'den bu yana ileri gelenlerini hedef alan ekonomi alanındaki tasfiyeler, kendilerine yöneltilen kınamaların baskısı, basitçe bir kez daha onların gururunu ve milli duygularını incitme isteğinin bir ifadesidir – bütün halk

15 Karşıtlığın kökenlerin dair, Tchoumalov, M. Ju., *Abkhazskii ouzel'*, Moskova, 1995, vyp. 2, s. 190 sqq.; Carrère d'Encausse, H., *La Gloire des nations*, Paris, 1990, s. 134-142.

bu kanaati taşır. Gürcüler 1985'e kadar az çok suskun kalmışlarsa da, bunun nedeni Kremlin'de itibarı olan –Politbüro üyesiydi– Gürcistan Komünist Partisi'nin patronu Şevardnadze'nin onları koruyabilecek ve seslerini duyurabilecek güçte olduğunu düşünmeleridir. Ama 1985'te Şevardnadze bakan olunca bu siyasi korumayı kaybettiklerini düşünürler ve yeni parti birinci sekreteri Patiaşvili'yi merkezi iktidarın kendilerini yola getirmekle görevli ajanı olarak görürler. 1989'da ortaya çıkan kriz görüldüğü gibi 1985'ten bu yana mayalanıyordu ve patlak vermek için bir bahane bekliyordu.

Ne ki bu yıl siyasi iklim bütün Transkafkasya'da hareketlidir. Gürcüler Dağlık Karabağ'daki durumu gözlerler ve –*özel statü* de buna katkıda bulunur– Moskova'nın azınlıkların taleplerine boyun eğerek sınırların düzeltilmesi kararını almasından kaygı duyarlar. Haksız değildirlir çünkü Abhazlar da komşu devletleri altüst eden olayları izlerler ve bundan ders çıkarırlar. XIX. Parti Konferansı'nda temsilcileri Gürcistan'dan ayrılma hakkını talep eder. Sınırların düzeltilmesi çok sayıdaki azınlık bölgesinde yıldırım hızında yayılan bir parola olur. Azeriler için olduğu kadar Gürcüler için de cumhuriyetin sınırlarına dokunulması düşünülemez. Topluluklar arasındaki ilişkiler kızışır, şiddet olayları birbiri ardına gelir ve bir kez daha bu sarsıntıdan bütün Sovyet devlet yapısı –toprak ve iktidar sistemi– etkilenir.

Abhazlar, sayısız ayrılıkçı talepten başını alamayan XIX. Konferans'ın sessizliğine rağmen yumuşamazlar. Bütün karar mercilerini –Moskova'yı olduğu kadar Tiflis'i de– dilekçe bombardımanına tutarlar. Tabii Gürcüler de bir o kadar güçlü tepki verirler. 18 Şubat 1989'da “Ayrılığa hayır” sloganlarıyla Tiflis'te devasa bir gösteri düzenlenir, göstericiler burada bir düşüncüyü, daha doğrusu bir sloganı öne çıkarırlar: Abhazlar, sayılarının az olması göz önüne alındığında “ölçüsüz bir statüden” yararlanmaktadırlar ve statülerini sayılarına göre ayarlamalıdır, yani haklarını kısıtlamalıdır.

Abhazların yanıtı gecikmez. 15 Mart 1989'da on yıl önce ayrılıkçı hareketin başladığı şehir olan Likhmy'de yalnızca Gürcistan'dan ayrılmayı değil bölgelerinin –Gürcistan gibi– egemen cumhuriyet konumuna yükseltilmesini talep eden –bu talep, yapılacak olan Halkın Vekilleri Kongresi'ne taşınacaktır– etkileyici bir gösteri düzenlerler. Bu istek gülünç görünebilir: Abhazlar yarım milyonluk özerk cumhuriyet nüfusunun beşte birini oluşturmaktadır. Öte yandan 1989 baharında bütün azınlıklar çalkalanır ve taleplerde bulunurlar. Üstelik SSCB'yi çevreleyen Varşova Paktı bölgesindeki ayrılıkçı isteklerin gerçekleşmek üzere olduğunu görürler. Moskova'da şaşkınlığın egemen olduğunu herkes bilir. Merkezi iktidar her tarafta baş gösteren ya da tehdit eden yangını söndürmeye girişmek amacıyla görevinin, sayıları ve toprak sınırları ne olursa olsun bütün azınlıkların haklarını korumak olduğunu ilan eder.

Bakü'de olduğu gibi Tiflis'te de öfkeyi yatıştırmaya yönelik bu söylem ortamı kızıştırır. Gürcüler ve Azeriler Sovyet sınırları dışındaki benzer ulusal taleplerden başını alamayan Gorbaçov'un zaman kazanmak için SSCB içerisinde kendileri aleyhine ödünler vermesinden çekinmektedirler.

Nisan 1989'daki faciayı bu derin kaygı ortamı bağlamında okumak gerekir.¹⁶ Aslında bu facia 25 Şubat 1989'da, kitlenin ilhakın ölümcül yıldönümünde anma yaptığı sırada başlamıştır. hâlâ hüznün ve tefekkürün damgasını vurduğu, isyandan çok bir hatırlama töreni olan bir önceki yılki gösteriden farklı olarak 1989'dakine egemen olan artık bağımsızlık çağrısıdır. Ve bu anmayı izleyen haftalarda Gürcistan hemen hemen sürekli yapılan gösterilere sahne olur. O korkunç nisan ayı günlerine işte böyle varılır. 4 Nisan'dan itibaren göstericiler bir daha terk etmeyecekleri Tiflis'in merkezine –iktidarın merkezine– yerleşirler. Bu sırada yasa dışı bir parti –üyeleri hükümet binasının karşısında açlık grevine başlayan Gürcü Ulusal-Demokrat Partisi– ortaya çıkar. Kitle rehberini bulmuştur; ayın 9'undaki bastırma girişimine kadar gece gündüz onların çevresinde nöbet tutacaktır. Hareket Abhazy'a'nın başkenti Sukumi'ye –burada çoğunlukta olan Gürcüler, ürkütülen bir azınlığı kaçırarak Abhaz taleplerine karşı gürültülü bir gösteri yaparlar– ve Gürcistan'ın ikinci büyük şehri olan Kutaisi'ye sığınır.

Böylelikle üç protesto hareketi bu kanlı günlerde halkları ayağı kaldırır: Bağımsızlık isteği doğrultusunda Gürcistan'ın merkezi yönetime olan muhalefeti; Gürcülerin sayılarına uygun bir statüye indirgenmesi gereken bir azınlık olarak gördükleri Abhazlara muhalefeti; Abhazların şiddetli bir ayrılık isteğiyle Gürcülere olan muhalefeti. Hepsi Moskova'yı muhatap alan bu taleplerin üst üste gelişi –Gürcüler Moskova'dan bağımsızlıklarını ve Abhazları yola getirmelerini isterler, beri yanda Abhazlar Moskova'nın bir olasılık kendilerini Rusya'ya dahil ederek Gürcülerden kurtarmalarını talep ederler– merkezi iktidarı çaresiz bırakır ve elindeki düzen sağlayıcı imkânlarla göstericileri dindirmesi için önce bölge Komünist Partisi'nin başı Patiaşvili'ye bel bağlar. Ama başarısız olur: Kendisi ile devlet arasındaki güç ilişkilerinin değiştiğine inanan kitle, varlığını duyuran polisin tehditlerine rağmen, yürüyüşüne devam eder. İktidarın bastırma hamlesini tetikleyen işte bu durum olur.

Askerler meydana doluşur, kaçamayan kalabalığı çembere alır ve orada toplanmış olan herkese –erkek, kadın, çocuk– acımasızca saldırır. Bu tam anlamıyla bir kıyımdır. Resmi verilere göre 20'den fazla ölü, 200'den fazla yaralı vardır. Ama göstericiler ve soruşturma komisyonu çok düşük olan bu rakamlara karşı çıkacaklardır. Uygulanan şiddetin kuşkusuz hemen bir so-

16 Fdelkhanov, E., *Referandum içinde*, sayı 26, 1-15 Şubat 1989, s. 9-12.

nucu olur: Bağımsızlık yanlısı gösterilerin yerini kurbanlarla dayanışma için yapılan yürüyüşler alır. Kitle hayretten donakalır; yaralıların sayısı o kadar çoktur ki hastaneler hizmet vermekte güçlük çeker. Ve şimdiden kendini Gürcü halkının temsilcisi konumunda gören Halk Cephesi'nden korkunç bir suçlama gelir: Göstericiler zehirli gazla öldürülmüşlerdir. SSCB'de şimdiye dek asla böyle bir suçlamada bulunulmamıştır, ama benzer bir hadise kısa süre sonra Moldavya'da karşımıza çıkacaktır. Tiflis'te olduğu gibi Moskova'da da yetkililer, göstericilerin yarattığı huzursuzluğun kontrol edilemeyen kitle hareketini doğurduğunu iddia ederek bunu inkâr edeceklerdir. Ancak çok sayıda gösterici boğulmuştur. *Izvestia* haberi üç gün sonra verir. Olayların vahameti karşısında merkezi ve yerel iktidar tereddütte kalır. Sınır yabancı gazetecilere kapatılır. Yetkililer dört bir yandan gelen sorulara yanıt vermek zorundadırlar: Kaç ölü vardır? Nasıl ölmüşlerdir? Patiaşvili istifa eder ve yerine birkaç ay Gürcü KGB'sinin başında bulunan Givi Gumbaridze geçer. KGB şefi bir aparatçığin atanması bir önceliğin ifadesidir: Yeniden düzeni sağlamak. Ve neredeyse bütün yerel iktidar örgütü yenilenir, ancak bu acil düzenlemeler hiçbir sorunu çözmeyecektir.

Zorlu dışişleri bakanlığı görevini üstlenmek üzere başka yerde seferber edilmiş olan Şevardnadze, sükuneti sağlama girişiminde bulunmak için anında Tiflis'e gelir. Gorbaçov ve çevresinin dahil olmadığı ama "kim tarafından ve hangi düzeyde karar verildiği bilinmeyen" bastırma hareketinin *Perestroyka*'yı gözden düşürmeye yönelik bir "provokasyon" olduğunu savunur. Sonuçta muhafazakârların işlediği bir suçtur. Pek inandırıcı görünmeyen bu söylem, Şevardnadze'nin karizması ve yurttaşların hâlâ ona duydukları güven, aşırı gergin halkı bir süreliğine sakinleştirir. Ciddi bir soruşturma açılacağı sözü de etkili olur. İşin doğrusu, iki soruşturma komisyonu sorumluları bulmak için çalışacaktır. Komisyonlardan biri hemen orada Gürcistan Yüksek Sovyeti tarafından atanmış ve insan hakları uzmanı olan ünlü bir hukukçuya, Tamaz Şogulidze'ye emanet edilmiştir. Ardından Halk Vekilleri Kongresi başka bir seçkin hukukçuyu, o dönemde güç kazanmaya başlayan Rus demokrasi hareketinin büyük simalarından ve geleceğin Sankt-Petersburg belediye başkanı Anatoli Sobçak'ı Tiflis'te yaşanan dramı aydınlatmak üzere görevlendirecektir. Sonunda, *Perestroyka*'nın Tian'anmen'i olarak görülecek bu olay karşısında bütün Rus demokratlar gibi altüst olan Andrey Saharov da soruşturma komisyonunda işlerin nasıl yürüdüğünü gözlemlemek üzere Tiflis'e gelir.¹⁷

Herkesin farklı biçimde sorduğu soru şudur: Sorumlu kimdi? Böylesi bir bastırma hareketine nerede karar verildi? Hangi düzeyde? Tiflis meselesinin Moskova'nın liberal çevrelerinde olduğu kadar iktidarın merkezinde

17 Resmi komisyonun raporu, *Zaria Vostoka*, 05.10.1989; Sobçak Komisyonu'nun raporu, *ibid.*, 29.12.1989 ve *Ogoniok*, sayı: 10, 1990, s. 26-27.

de hararetle tartışılmasının nedeni bu kıyımın *Perestroyka*'nın sınındığı bir felaket olarak görülmesidir. Her şeye Gorbaçov'la karar verilmişse şayet, hatta onun arkasından iş çevrilmişse, imajı ve siyasetine olan inanç tuzla buz olacaktır. Şevardnadze'nin Tiflis'te öne sürdüğü iddia Politbüro tarafından da benimsenecektir. Gürcü yönetimi büyük telaşa kapılır. Bu iddiaya göre bastırma harekâtına oybirliğiyle karar verilmiştir ve Gürcüleri bu kıyımı kendi olanaklarıyla örgütlemek üzere kendi başlarına bırakan Transkafkasya kuvvetleri komutanı Rus general Rodionov da bu karara uymamıştır.

Gorbaçov'u her türlü sorumluluktan muaf tutmaya ve bastırma girişiminden hiçbir haberi olmadığını temin etmeye çalışan Şevardnadze'nin yadsımlarına rağmen,¹⁸ bütün soruşturma komisyonları farklı sonuçlara varır. Yerel yetkililerin kararı Moskova tarafından onanmış ya da en azından uygulamaya göz yumulmuştur. Gorbaçov'un yakın çevresinden üç kişi soruşturma komisyonu tarafından açık seçik zan altında bırakılır: Bunlar Lukianov, Mareşal İazov ve 8 Nisan'da Tiflis'te kontrolden çıktığı düşünülen durumun tartışıldığı Politbüro'ya başkanlık eden Çebrikov. Son kararda, ciddiyeti ve dürüstlüğü asla tartışılmamış olan iki araştırma komisyonu bastırma hareketinin doğru olmadığı görüşüne varır, çünkü sert sloganlar atılsa da kitle barışçıl ve silahsızdır. Ama kim karar verdi sorusuna tartışmasız bir yanıt bulmak imkânsızdır. Bu durumda nasıl olur da *Glasnost*'un istenileni vermediği, hatta Tiflis'te iflas ettiği sonucuna varılmaz? Burada tam anlamıyla bir geri adım atma söz konusudur. Ayrıca bu facia Gorbaçov'un iç siyaset alanındaki zaafının bir göstergesidir. Dışarıda kimse onun girişimlerine karşı çıkmaz ya da otoritesini sarsmazken imparatorluk içerisinde yakın çevresindeki kişilerin ona karşı harekete geçtiği ve başına buyruk müdahalelerde bulunduğu görülür ve her şeyi kontrol edemediği izlenimi ağır basar.

Les Nouvelles de Moscou gazetesinin, bu işteki rolünü aydınlatmaya çalıştığı eski KGB şefi Çebrikov söz konusu olduğunda Şevardnadze sessiz kalmayı tercih etmiştir. Gorbaçov'un böylece kurmaylarına onun yetkisini aşma yolunu açmış olması, yakın çevresine yaptırım uygulamamış olması onun bu faciadan sorumlu olduğunun değilse de en azından bizzat kendisinin kusurlarını açığa çıkardığı bir bürokrasinin karmaşıklığına hâkim olamadığını gösterir. Bu dönemdeki zafiyeti çalışma arkadaşları arasında bile acıma duygusu uyandırmıştır.

Ama Gürcistan kriziyle ilgili her analiz başka bir aktörü, Oset halkını da hesaba katmalıdır. O dönemde 600.000 Oset neredeyse yarı yarıya –biri kuzeyde Rusya'ya bağlı, öteki güneyde Gürcistan'a bağlı olan– iki cumhuriyet arasında paylaştırılmıştır. 1985 yılında Güney Osetyalıların nüfusu kendi

18 Şevardnadze'yle söyleşi, *Ogoniok*, sayı: 11, 1990, s. 6.

cumhuriyetleri içerisinde yalnızca 65.000'dir, geri kalanlar Gürcistan topraklarına dağılmıştır. Kuzeydeki Osetler Müslüman, güneydekiler Hristiyanıdır ancak Rusya'daki kardeşlerine kavuşma hayali kurmaktadır – Stalin'in gerçekleşmesini kabul etmediği bir hayaldir bu.

Nisan 1989'da Gürcistan'daki Osetler¹⁹ Gürcülerin katledilmesine inanılması güç bir biçimde kayıtsız kalınca Gürcü basını bu dayanışma eksikliğine öfkelenir. Dahası sonbaharda Moskova'dan Osetlerin Rusya içinde birleşmesini ya da hiç olmazsa güneydeki özerk cumhuriyetin Gürcistan gibi onunla eşit statüde bir cumhuriyet olmasını talep eden bir Oset Halk cephesi kurulur. Gürcüler bu isteklere tahammül edemezler ve 18 Kasım 1989'da Gürcistan Yüksek Sovyeti anayasada değişiklik ön gören yasaları geçirir. Bu değişiklikler çok önemlidir çünkü cumhuriyete, cumhuriyet çıkarlarına aykırı görülecek her federal yasağı geri çevirme hakkını tanıır. Gürcüler federal yasaların üstünlüğüne itiraz ederek, federalizmi, dolayısıyla Federasyon'u tartışmaya açar. Bu anayasa reformunun temelinde, Gorbaçov'un ulusal talepleri yatıştırma umuduyla tasarladığı statü değişikliklerine karşı Gürcülerin önlem alma isteği yatar yalnızca. Ama varılan sonuç Sovyet federalizminin geleceğinin şimdiden tartışmaya açılmış olmasıdır.

9 Nisan felaketi Sovyet iktidarının kavramsal yapısına gölge düşürmüştür. Gürcülere göre yaşananların telafisi yoktur. Sovyet iktidarının ve SSCB'nin aslında Rus olduğu, yani düşman olduğu kanısındadırlar ve bundan çıkarılan sonuç onlardan nihai olarak ayrılma zorunluluğudur. Ermeniler, ne kadar küskün olurlarsa olsunlar, henüz bu kadar radikal bir çözüme varamazlar çünkü başlıca düşmanları hemen yanı başlarındaki komşuları Azerbaycan'dır; ama Rusya'nın ya da SSCB'nin kendilerini onlardan koruyacağına inanmaktan vazgeçmişlerdir. Azerilere gelince, Ermenilerden daha güçlü olabilmek dolayısıyla Rusların desteğinden vazgeçebilmek gerektiğine kani olmuşlardır. Böylece bağımsızlık düşüncesi 1989 ilkbaharından itibaren Transkafkasya'da anahtar kelime olacaktır.

ESTONYA'DAN BAŞLAYAN SALGIN: HALK CEPHELERİ

XIX. Parti Konferansı'ndan, yukarıda değindiğimiz gibi, egemenliğini ilan eden ve fiili bir ikili iktidar kuran Estonya Halk Cephesi'nin sisteme karşı hamlesiyle birlikte üst mercilerin beklemedikleri bir sonuç çıkmıştı. 1989'un başında ise Komünist Partisi böylesi bir anlayışın uzağındadır; yalnızca kendi yönetici rolünü tanıır. Oysa bu gelişme diğer taraftan Komünist Partisi'nin başı da olan Gorbaçov'a çok şey borçludur. *Perestroyka*'yı güçlendirmek ve

19 Bkz. Carrère d'Encausse, H., a.g.e., s. 164-170.

Nina Andreyeva'yı alkışlayan muhafazakârlara benimsetmek için Gorbaçov toplumdan, *Glasnost*'un meydana çıkardığı *gayri resmi gruplardan* destek almak istemiştir. Ama kendi teşvikiyle tabandan gelen bu girişimlerin *Perestroyka*'yı güçlendirmek yerine zayıflatma tehlikesine karşı denetlenmesi gerektiğini düşünür. Bu nedenledir ki toplumun içinden gelen girişimleri yönetebileceğini düşündüğü halk cephelerinin oluşmasını desteklemiştir. Estonya örneği 1989'un başından itibaren inisiyatifin onun elinden çıktığını, Estonya Cumhuriyeti seçkinlerinin iradesiyle ulusal topraklar üzerinde fiili bir çoğulculuğun oluştuğunu gösterir.

Litvanya Halk Cephesi 3 Haziran 1988'de kurulmuş ve radikal bir ulusal program hazırlamıştır – programda kuşkusuz *Perestroyka*'ya destek vardır ama özellikle kültür, dil ve çevre alanlarında cumhuriyetin tam anlamıyla özerk olması öngörülür. 24 Haziran'da Vilnius halkını bir araya getiren gösteride milliyetçi sloganlar atılır ve Halk Cephesi'nin *Perestroyka*'yı ulusal bir içeriği olması koşuluyla savunacağı dile getirilir. Gorbaçov'un reform düşüncesi şimdiden tartışmaya açılmıştır.

Letonya Ekim 1988'de kurulan, kuruluşundan birkaç hafta sonra 250.000 üye toplayan bir halk cephesiyle aynı yolu izler. Tallin'de, Vilnius'da olduğu gibi Riga'da cephelerin gösterileri çoğalır, bunlar elbette barışçıl gösterilerdir ama ortak bir talebi görünür kılar: cumhuriyetlerin özerkliklerinin gelişmesi talebini.

Baltık cumhuriyetlerinin her birinde, medya araçlarının ele geçirilmesi, yani toplumu cephelerin etrafında toplama olanağı çabucak elde edilen, öncelikli hedeftir. Vilnius'da Cephe'nin yaptığı bir televizyon programı vardır ayrıca Litvanya dilinde ve Rusça basılan yüksek tirajlı, onlarca yasal gazete çıkarır. Letonlar ise daha çok radyolara ve süreli yayınlara ağırlık vereceklerdir. Özellikle Baltık cephelerinin birliği onlara daha hızlı bir ilerleme sağlayacaktır.²⁰ Burada başı, Mayıs 1989'da Tallin'de, egemenlik ilanlarına somut bir içerik kazandırmak için ortak bir strateji belirleyen Baltık Cepheleri Konseyi'ni kuran Estonyalılar çeker. Çünkü Estonya örneği anında bir ekol olur. Litvanya Yüksek Sovyeti, devletin egemenliğini 18 Mayıs 1989'da ilan eder; onu 28 Temmuz 1989'da Letonya Yüksek Sovyeti izleyecektir.

SSCB Komünist Partisi, cephelere Baltık devletlerinin adı SSCB olan bir bütünün parçası olduklarını hatırlatarak bu egemenlik ilanlarına sert tepki verir.²¹ Ve özellikle yerel komünist partilere fazla hağimsız hareket eden bu mercileri denetleme görevi verir. Ne ki yerel komünist partiler tereddüt gösterirler, halk cephelerini temsilcileri olarak gören sürekli kaynar durumdaki

20 Karklins, R., *Ethnopolitics and the Transition to the Democracy. The Collapse of the USSR and letonia*, Baltimore, 1994, s. 93 ve sonraki sayfalar.

21 SBKP Merkezi Komitesi'nin 27.08.1989 tarihli bildirisi, *Pravda*, 27.08.1989.

bir toplum ile Sovyet dayanışmasının gereklikleri arasında tutturulacak denge konusunda kararsızdrlar.

Şimdiden ortak bir örgütlenmeye sahip olan ve ortak bir strateji belirleyen halk cephelerinden farklı olarak yerel komünist partiler Moskova'nın kendilerine önerdiği zorlu yolda dağınık düzende ilerleyeceklerdir. Estonya bir kez daha model oluşturmaktadır. Estonya Komünist Partisi Moskova'ya ulusal bir *Perestroyka* anlayışını dayatmak üzere Halk Cephesi'yle işbirliği yapma niyetindedir. Litvanya Komünist Partisi buna çok benzer bir yol izler ama ulusal özerkliğin en emin, belki de tek savunucusu olduğunu ilan ederek Estonyalı komşusundan daha ileri gider. Bu söylem etkili olur. Litvanya Komünist Partisi'nin şefi soğukkanlılıkla SBKP'yi yerel meselelere müdahale etmekle suçlar, oysa bu mevkie Moskova'nın desteğiyle geldiği herkesçe bilinir...

Enternasyonalizm kartını oynayan ve Halk Cephesi'nin varlığını hesaba katmayı reddeden Leton Komünist Partisi'nin çizgisi bambaşka olacaktır. İşin doğrusu buradaki nüfusun yapısı çok farklıdır. 1989'da bu cumhuriyette yaşayan 2.650.000 yurttaşın içinde 1.400.000 Leton'a karşılık 905.000 Rus, 120.000 Belarus ve 92.000 Ukraynalı vardır, kısacası Slav kökenli halkın sayısı neredeyse Letonların sayısına eşittir, ve bu cumhuriyet içerisinde Rus azınlığın kayda değer bir ağırlığı vardır. Letonlara göre –Halk Cephesi de onların bu ortak duygularını dile getirir– Rus ya da Slav baskısı tahammül edilmezdir; Leton halkının varlığını tehdit eden gerçek anlamda bir istilayı andırmaktadır. Bu “yabancılardan” kurtulmak Cephe'nin kaçınılmaz düsturlarından biri olur. Enternasyonalizmi öne süren ve Rus yanlısı tutumları savunan Komünist Parti Letonya'da her türlü işbirliğinden uzak, Moskova'nın bir temsilciliği gibi görülür yalnızca. Halk Cephesi Leton halkının hayatta kalması için Parti'ye karşı durur. Ama Halk Cephesi, aynı zamanda, çoğunluğunu Rusların oluşturduğu, düsturları “halkların kardeşliği” ve Sovyet devlet yapısına bağlılık olan Leton Halkı Emekçileri Uluslararası Cephesi'yle de uğraşmak zorundadır. Parti'nin Moskova yanlısı tutumları gibi Rusça konuşulan ve Rus yanlısı olan bu cephenin varlığı da Leton Halk Cephesinin başka yerlerde özellikle Kafkasya'da iyice belirginleşmiş Rus karşıtı tutumlara yakınlaştıran aşırı milliyetçi bir yöne itilmesine katkıda bulunur. Böylece yavaş yavaş halk cephelerinin gelişimi *Perestroyka*'yı destekleyen tutumdan merkezi iktidara, Sovyet Federasyonu'na ve “Ruslara” karşı birbirine benzer biçimde yönlendirilen çok tehlikeli bir milliyetçiliğe doğru kaymaya yol açar.

Baltıklılar hareketi başlatarak böyle bir şeyin en az beklendiği yer olan Moldova'yı bile cezbeden bir model önerir. 1945'te Romanya'dan koparılan, Rumen dili ve kültürüyle bağlarını koparmak ve SSCB'ye katılımını kolaylaştırmak için dili Kiril alfabesi Rusçası olarak belirlenen bu cumhuriyet birçok etnik grubu barındırır. Moldov çoğunluk –4.332.000'lik nüfusun

2.790.000'ini oluşturur— bir milyondan fazla Rus, Ukraynalı, Belarus ve kalabalık bir Yahudi cemaatiyle birlikte yaşamaktadır. Başlangıçta her şey yolunda ve Moskova'nın isteklerine uygun görünür. *Perestrojka*'yı destekleyen Demokratik Hareket, Gorbaçov'un reformlarını savunur. Ama hareket çabucak pek safiyane olmayan meselelerle de ilgilenir: Bunlar öncelikle tam bir özerklik isteğiyle birlikte, bu hareketin Moldovcanın öteki azınlıkların hilafına resmi dil olmasını ve Kiril alfabesinin bırakılıp Latin alfabesine dönülmesiyle Romanya'yla kopan bağının yeniden kurulmasını talep ettiği dil sorunudur. “Bizi kökenlerimizden ayıran Çin Seddi'ni yıkalım!”, gösterilerde durmaksızın tekrar edilen bu slogan ne Moskova ne de azınlıklar tarafından kabul edilir bir şeydir. Son olarak henüz üstü kapalı olan ama komşu cumhuriyetleri sarsan bir talep sınırların düzeltilmesi talebi ortaya çıkar.²² Moldova, bu meselenin alevlendirilmesini kesinlikle kabul etmeyen Ukrayna'nın yararına bazı topraklarından olmuştur. Bu durum Ocak 1989'da, Latin alfabesine dönüşü ve her türlü sınır düzenlemesi düşüncesine karşı çıkarak Rusçanın Moldovcayla eşit konumda resmi dil olmasını talep eden enternasyonalist bir Rus-Ukrayna Cephesi'nin oluşum nedenini açıklar. Bu uzlaşmaz ve sert ifadeli tutumlar hızlı bir tırmanışa götürür. 20 Mayıs 1989'da Kişinev'de Moldova Halk Cephesi kurulur. Baltık bölgesindekilere çok yakın duran cephe cumhuriyetin egemenlik hakkının tanınmasını, sınır sorunlarını ve Romencenin özendirilmesini konu alan bir tartışmanın başlatılmasını talep eder.

Kısa süre öncesine kadar örnek gösterilen bir cumhuriyetin başkenti olan Kişinev kesintisiz ve tartışmalı bir hareketliliğin merkezi olur. Her gün binlerce gösterici yürüyüş yapar, çatışır, birbirini kışkırtır, kimi kez *Perestrojka*'ya toplu destek verilmesini, kimi kez Rusların kovulmasını, kimi kez Stalin mağdurlarının durumunun iyileştirilmesini ister. Ekim 1989'da Cephe yasal statü kazanır ve ortak taleplere sayı çokluğuyla güç vermek amacıyla başta Baltık cepheleri olmak üzere yüzünü benzer örgütlere döner.

Ukrayna ise özel bir vakadır. 51 milyonluk nüfusuyla SSCB'nin ikinci büyük cumhuriyetidir; çoğunluğu oluşturan 37 milyon Ukraynalıya karşılık 11 milyon Rus vardır. SSCB'nin geri kalan bütünü 44 milyon Ukraynalıyı barındırır, bu da onların Ruslardan sonra Sovyet topraklarındaki en güçlü ulusal topluluk olması demektir. Çernobil'den bu yana Ukrayna SSCB'nin “nükleer çöplüğü” olduğunu söylemekten geri durmamıştır ve felaketin daha çok öncesinde Rusya ile Ukrayna arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla Ukrayna dili yerine Rus dilini dayatan bir politikayı protesto etmişlerdir. İstenilen sonuca 1989'da Doğu Ukrayna'da aşağı yukarı ulaşılmışsa bunun

22 King, Ch., “Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism”, *Slavic Review*, 53/2, 1994 ve aynı yayında, “The Politics of Language in Moldova 1924-1994”, 1995'te Oxford'da kabul edilen tez, s. 214-224.

nedeni bölgenin tarihinin Rusya'nın tarihiyle iç içe geçmiş olmasıdır,²³ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçası olan Batı Ukrayna ise SSCB'ye ancak 1945'te bağlanmış, dilini, kültürünü ve dine olan bağlılığını çok daha iyi korumuştur. Tabii ki Stalin, Doğu Katolik Kiliseleri'ne bağlı olmalarına karşın Ukraynalıları Ortodoks Kilisesi'nin egemenliği altına girmeye zorlamıştır. 1978'de bir Polonyalının papa seçilmesi, Katolik cemaatlerin bir anlamda varlığını sürdürmesini sağlamak için hayatları pahasına gizlice sınırı geçen Polonyalı din adamlarının kahramanca eylemleri, 1945'ten beri Avrupa'nın geri kalanından ayırarak Batı Ukraynalıları kalıcı bir umutsuzluğa düşüren sınırın kısmen de olsa yeniden açılmasını sağlar.

Ukrayna böylece, 1988-1989 döneminde SSCB'nin çevresini çalkalayan cepheci harekete geç katılır. Sayıları hayli fazla, küçük ve dağınık hareketler bir süreliğine halktan gelen dalgalanmaları bastırır. Ukraynalı Çerbitski'nin SBKP'nin zirvesinde yer alması da yurttaşlarını rahatlatmış ve onların yenilik heveslerini frenlemiştir.

Ama 1989 sonbaharında cephelerin sloganları ve talepleri bütün cumhuriyetlerde güçlü biçimde yankılandığında Ukrayna harekete katılır.²⁴ 9 Eylül'de *Perestroyka* için Halk Cephesi –Rukh– Kiev'de kurulur ve başına büyük ulusal şair İvan Draç getirilir. Cephenin kuruluşu 1989 yazında SSCB'yi sarsan madenci greviyle hız kazanır. Bu grev Ukrayna'da, bütün geleneksel örgütler karşısında –devlet, Parti ya da sendikalar– hemen bağımsızlığını ilan eden güçlü bir işçi hareketini seferber etmiştir. Bu hareket Rukh için çifte bir meydan okumadır. Bunun nedeni madenci hareketinin cumhuriyetin doğusunda çok güçlü olurken Rukh'un daha çok seçkin entelektüellerin yönetiminde ve Batı Ukrayna'da iyice kök salmış olmasıdır. Rukh'un birinci hedefi seçkinlerle işçi hareketini, dahası Ukrayna'nın birbirinden çok farklı olan iki bölgesini uzlaştırmaktır. Bu açıkça Rukh'un neden önce Baltık kıyısındakilerin radikal taleplerinden çok uzak –cumhuriyetin ekonomik özerkliği, çevre sorunlarının bir an önce ele alınması, dilde milliyetçilik ve özellikle insan haklarının savunulması–, ılımlı bir program oluşturduğunu açıklar. Merkez yönetim-cumhuriyet ilişkileri, egemenlik sorunu, cumhuriyet içerisindeki Ruslarla ilişki, bütün bunlar bir süre gölgede kalır. Gorbaçov'un *Perestroyka* anlayışı Ukraynalılara yeterli görünür önce.

Gorbaçov ve Parti ise bu konuda yanılmamışlardır. Rukh onlar için Ukrayna kadar büyük bir kaygı konusu olur. Başka yerlerde olduğu gibi

23 Bogdan Hmelniński tarafından 1654'te Rusya'ya bağlanan Doğu Ukrayna, Rus olarak kabul edilmiştir. Öte yandan Batı Ukrayna önce Polonya-Litvanya egemenliğinde, sonra da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu egemenliğinde kalmış, dilini ve belli bir noktaya kadar kültürel kimliğini geliştirebilmiştir.

24 Kuzlo, T., Wilson, A., *Ukraine: Perestroika to Independence*, Edmonton, 1994.

ılımlı bir söylemin ardından Ukraynalıların derin düş kırıklıklarıyla –Batı Ukrayna'nın nispeten yeni ve kabul edilemez olan ilhakı ve 1933'teki açlığın korkunç anısıyla– beslenen ulusal düşüncelerin yeşermesinden çekinirler. Gorbaçov kaygılanmakta haklıdır. Uluslararası camianın kayıtsız kaldığı bir ortamda ortaya çıkan ve yayılan öteki ulusal cephelerin tersine Rukh'un yalnızca kendi gücüne yaslanmadığını hemen ayırt eder. Lech Walesa'nın yakın danışmanı Adam Mişnik kuruluş kongresine gelir, Solidarność'la Polonya Parlamentosu'nun doğmakta olan Ukrayna Cephesi'ni desteklediğini bildirir. Mişnik'in varlığı ve sözleri sayesinde, birleştirici bir düşünce olan ulusal rönesans bağlamında SSCB'nin bütün çevresini sarsan siyasal hareket Doğu ve Orta Avrupa'yı Sovyet egemenliğinden koparmakta olan büyük demokratikleşme atılımı içerisinde anında yerini bulur.

Böylece 1989'un sonunda Gorbaçovcu deneyimin ikinci evresi son bulur. İzlenecek yolu belirleme konusunda ilk tereddütlerin ardından Çernobil şokuyla başlayan iki yıla damgasını Gorbaçov'un uluslararası ilişkileri ve SSCB'nin dünyadaki konumunu iyileştirmek üzere gösterdiği olağanüstü çaba vurur. Bu alanda muhteşem bir başarı sağlamıştır. Ama aynı zamanda ülke içinde SSCB'yi dönüştürmesi, onu dış dünyaya ve çağına uyumlu kılması dünyayla ilişkilerini değiştirme niyetini meşrulaştırması gereken bir yeniden yapılanmayı, *Perestroyka*'yı başlatmak istemiştir.

Ne var ki Gorbaçov'un başlattığı *Perestroyka*, öngörmediği sonuçlara varır. Belki de girişimler ve etkinlikler açısından çok zengin, kimine göre çok başarılı olan bu iki yıl içerisinde çevre ülkelerdeki, cumhuriyetlerdeki durumun, ulus sorununun epey dikkatinden kaçtığını göz önüne almak gerekir. Kuşkusuz 9 Nisan 1989'da Tiflis'teki şiddet, Karabağ'ı kırıp geçiren yarı-savaş bir süre onu meşgul etmiştir ama dikkati çok çabuk asal olduğunu düşündüğü yöne geri döner: Merkezdeki siyasi gelişmeler, muhafazakâr muhalefeti bastırmak, ABD'yle stratejik müzakereler, öncüsü olmayı düşlediği yeni bir dünyayı muştulamak.

Sonuçta ulusal taleplerin yükselişi, bunların birden ortaya çıkan cepheler içerisinde örgütlenmesi Gorbaçov'un sürdürdüğü siyaset içerisinde, denetim altına almak için büyük çaba göstermemiş olsa da Doğu Avrupa'daki değişikliklerden daha az yer tutmuştur. 1989 yılı sonuna kadar merkezin çevresine ve onun değişimine yönelik bakışı, aldığı Sovyet eğitiminin kendisine öğrettikleriyle örtüşür: Burada söz konusu olan Sovyet sahasıdır; dolayısıyla sistemin yetiştirdiği cumhuriyet ileri gelenlerinin onu yıkma gibi bir hedefleri olamaz. Bu dönemin başında XXVII. Kongre sırasında sistem çevre cumhuriyetler tarafından tehdit edilmiyordu. Ayrıca sistemin elinde güçlü iç kaynaklar ve uyum sağlama olanakları mevcuttu. 1987-1989 yıllarındaki gelişme konusunda uyarıda bulunmaya kalkışan muhafazakârlara, özellikle

le Ligaçev'e Gorbaçov uluslararası *Perestroyka*'nın, uluslararası hamlelerin içerideki bütün muhalefeti etkisiz kılacağını söyleyerek yanıt veriyordu her zaman.

Oysa ki cumhuriyetlerde değişime uğrayan durum iki yıldan az bir sürede Sovyet iktidarının yok oluşuna yol açacaktır. Peki bu zincirleme olayların önüne geçilemez miydi? Platonik egemenlik hakkı bildirimlerinden bağımsızlıklara nasıl geçildi? SSCB kumdan bir kale miydi yalnızca?

“Dış” İmparatorluğun Sonu

Gorbaçov'un bütün engelleri aşabilir görünen parlak siyaseti Doğu Avrupa'da görmezden geldiği ya da küçümsediği gerçeğe gelip çarpacaktır. Ve bunun sonucunda komünist dünyanın 1945'te fethedilmiş bu parçası, Varşova Paktı ve özellikle savaş sonrası iki kutuplu dünyanın simgesi olan bölünmüş Almanya artık var olmayacaktır.

Her zaman olduğu gibi Polonya model olmuştur. Sıkıyönetim, Solidarność'un (Dayanışma Sendikası) görünürdeki mağlubiyeti, “reel sosyalizmin” zaferi –“sosyalist demokrasi” yerine tercih edilen bir terimdir–, bütün bunlar Polonya'daki muhalefetin üstesinden gelmiş ve toplumu uyuşturmuş gibi görünür. Ne var ki Mayıs 1988'den itibaren patlak veren grevler, sinmiş bir Polonya görüntüsünün tersini ortaya koyar. O dönemde “kültür dünyasıyla buluşmaya” gelmiş olan Gorbaçov'a Brejnev doktrini konusunda sorular sorulur: Hâlâ yürürlükte midir yoksa “yeni düşünce” tarafından aşılmış mıdır? Yanıtı pek açık değildir,¹ bu da muhtemelen işçileri ve muhalefeti eylemlerini sürdürme konusunda yüreklendirmiştir. Gorbaçov gider gitmez kesin bir hedefi olan yeni bir grev dalgası patlak verir: Solidarność yasal bir statüye kavuşmalıdır. Hükümet “silahların baskısı altında” müzakereyi reddeder ama yuvarlak masada yeniden toplanma ilkesini kabul etmek zorunda kalır. Bu ilkenin hayata geçmesi zaman alacaktır, çünkü Polonya Komünist Partisi alınacak tutum konusunda ikiye bölünmüştür ve Başbakan Rakowski çevresinde birleşen muhafazakârlar her türlü ileri adımın önünü tıkamaktadırlar. Bu muhalefete karşın yuvarlak masa görüşmeleri 6 Şubat 1989'da başlar ve 5 Nisan'da varılan bir anlaşmayla son bulur. Solidarność siyaset sahnesinde bir yere kavuşmuş ve seçim yapılması programa alınmıştır. 7 Nisan tarihli yasa anayasayı ve seçim sistemini değiştirir: yeni seçim sistemi senatoda ve Diyet Meclisi'nde kısmen özgür seçimler yapılmasını öngörüyordur. Komünist Partisi hâlâ duruma hâkim ve çoğunluğa sahip olduğunu düşünmektedir; 4 Haziran seçim sonuçları Parti'nin bu kanaatini feci şekilde boşa çıkaracaktır.

Bu seçimler –yarı özgürdür– Diyet meclisindeki koltukların tamamını (161), senatodaki koltukların 99'unu (toplam sayısı 100'dür) kazanan

1 Trybuna Ludu, 15.07.1988.

muhafelet için bir zafer olur. 1945'ten bu yana ilk kez Sovyetleştirilmiş bir Avrupa halkı komünistlerin onayıyla kendi yazgısını seçebilmiştir. Bronislaw Geremek Solidarność'lu vekiller grubunun başını çeker; eski köylü partisine yalnızca Diyet meclisi başkanlığı düşer. Seçimlerdeki başarısızlık komünistleri görüşmeye zorlar. Tadeusz Mazowiecki başbakan olur ama dört bakanlığı komünistlere bırakır, bunların arasında –Sovyet sisteminin kalıntısı– Savunma ve Güvenlik bakanlıkları vardır. Lech Walesa'yla uyum içinde Varşova Pakti'nin yükümlülüklerine karşı gelmeme kararı alır. General Jaruzelski cumhurbaşkanı ve genelkurmay başkanı mevkilerini korumaktadır, bu da ona teorik olarak, ihtiyaç duyulduğunda yeniden olağanüstü hal ilan etme olanağını vermektedir. Bu “yumuşak” geçiş Gorbaçov'un içini rahatlatır. Bir “domino etkisine” yol açmaması için Polonya'nın sistem dışına kayışını durdurması isteğiyle kendisine yalvaran Çavuşesku tarafından taciz edilmiştir, Çavuşesku bunun Romanya üzerindeki sonuçlarından çekinmektedir. Ama Gorbaçov'a göre Polonya modeli güven uyandırıcıdır. Siyasal gelişmeler ne askeri ittifakı ne de Moskova'nın kurduğu dayanışma sistemine olan aidiyeti tehlikeye atmaktadır. *Perestroyka*'nın nimetlerinin bir nişanesi değil midir bu? Böyle düşünmekte haksız değildir, en azından 1989 yazında, çünkü Polonya değişse de hiçbir ayrılık emaresi yoktur. Böylesi bir Polonya, Gorbaçov için daha kabul edilebilirdir öyle ki aynı dönemde Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni de ziyaret ederken burada halkların kendi kaderini tayin hakkına olan bağlılığını dile getirir. Bu Gorbaçov'un liberal imgesini güçlendirir ve “yeni düşünce”nin itibarını pekiştirir.

Macaristan Polonya'nınkinden farklı ama neredeyse benzer bir sonuca varan farklı bir yol izler. Değişim girişimi Parti'den gelir. Değişimin acil olduğu duyurulur ve her türlü reforma karşı olduğu düşünülen János Kádár genel sekreterlik makamından uzaklaştırılır. Kádár'ın yerine Parti'nin reformist kanadının başındaki Imre Pozsgay'a yakın duran başbakan Károly Grösz geçer. Bu andan itibaren her şey çorap söküğü gibi üst üste gelir. Pozsgay Şubat 1989'da, 1956'daki ayaklanmanın Merkezi Komite'nin her zaman nitelendirdiği gibi bir karşı-devrim değil ulusal diriliş olduğunu Parti'ye kabul ettirir. Ne itiraf ama! Ve bunun hemen ardından Parti çok partililiği de kabul etmek zorunda kalacaktır. Artık Kádár'ın Macaristan'ı yoktur. Ve 1989 Haziranı'ndan itibaren Macar Komünist Partisi kendisini tanımlayan her şeyi, Marksizm-Leninizm'i, proletarya diktatörlüğünü, özellikle de kendi yönetici rolünü kaldırıp atar. Macaristan bir cumhuriyete dönüşmek üzeredir.

1990 başı için öngörülen serbest seçimlere katılmak üzere kimi siyasal partiler yeniden doğar ya da yenileri oluşur.² Aralarında en dikkat çekici

olanı 1987'de kurulan ve 1989'da siyasal partiye dönüşen Macar Demokratik Forumu'dur. 1990 yılı Mart-Nisan dönemindeki seçimlerde oyların % 42,7'sini alarak meclisteki sandalyelerin 160'ını, yani % 40'ından fazlasını elde eder. Független Kisgazdapárt (Küçük Mülk Sahipleri Partisi) ve Hristiyan Demokratlar'la ittifak yaparak 230 sandalyelik geniş bir çoğunluğu arkasına alır. Bu koalisyon Arpad Göncz'ü cumhurbaşkanlığına, József Antall'ı başbakanlığa taşır. Antall Macar siyasetinin istikrarının göstergesi olarak ölümüne dek (1993) bu mevkide kacaktır – bu istikrar anayasayı değiştirmeye karar vermiş olan Antall'ın güçlü kişiliğiyle sürdürülmüştür. Macaristan böylece dolaylı oyla seçildiği için yetkileri kısıtlı başkan karşısında güçlü bir meclise ve yürütme erkine sahip bir parlamenter demokrasi olmuştur.

Başkan Bush'un 1989 yazında bizzat yerinde tanık olduğu bu hızlı gelişme Gorbaçov'u özellikle kaygılandırıyor görünmedi. Doğrusu Macaristan'da çok partili sistem kabul edildiğinde, Gorbaçov henüz buna SSCB adına karar vermemişti. Macaristan'daki gelişme, tek partili sistemden çok partililiğe geçişin komünist sistemi yıkmadığını, bilakis iyileştirdiğini kanıtlayarak onun bu düşüncüyü ileri götürmesine yardımcı olabilirdi. Macaristan örneği SSCB'deki gelişmelerin ve Brejnev Doktrini'nin terk edilmesiyle sağlanan güvenin samimi olduğunu kanıtlamak için avantaj da sağlıyordu. Üstelik Gorbaçov o zaman ve haklı olarak Batılı yöneticilerin Polonya ve Macaristan'daki devrime gösterdiği ilginin, duydukları heyecanın, bu ülkelere yardım önerilerinin –Bush'un Polonya ve Macaristan'a yaptığı ziyaretlerin amacı budur– bu sürece müdahale etmek istedikleri anlamına gelmediğine inanıyordu. Aksine, Gorbaçov Batılıların bu gelişmeler karşısında temkinli olduklarını ve açıkça Avrupa'daki *statu quo*'yu korumak istediklerini gözlemler. Buna karşılık Gorbaçov'un öngöremediği –ki bunu düşünebilirdi– bu değişimlerin Sovyet nüfuz alanının bütünü üzerindeki etkileridir.

Macaristan'ın özgür bir cumhuriyete dönüşmesi Avusturya-Macaristan sınırı meselesini de ortaya koymuştur. Sınır 1989 ağustosunda kendilerini Avusturya'dan ayıran dikenli telleri kesen Macarlar tarafından açılacak, bu da Doğu Almanya'daki Almanların kitlesel göçünü tetikleyecektir. Doğu Almanya'dakiler Avusturya üzerinden Federal Almanya'ya ulaşıp Batı'ya kaçmak için bu gediğe doluşacaklardır. Kapalı kalması gereken bir sınıra hücum eden Macarlar Berlin Duvarı'nı yıkacak olan Almanlardan üç ay öndedirler. Kısacası Almanlara yolu Macarların açtığı çok sık unutulur.³

Başka bir ülkede başka bir devrim daha olur: Çekoslovakya'nın kaderini değiştiren kadife devrimdir işte bu.⁴ Ağustos 1968'de Varşova Paktı tankla-

3 Gratchev, a.e., s. 264-265 ve Gorbatchev, *Mémoires*, a.e., s. 654; Olanların kaygı verici olduğu ama "yeni anlayışımızın temel ilkelerinden vazgeçme düşüncesi aklımızdan geçmedi" notunu düşer.

4 "Czechoslovakia 1918-1992", in *New Europe. The Impact of the First Decade*, ed. Rakowska-Harm-

rının ezdiği ülke ve halk, Ocak 1969'da üniversite öğrencisi Jan Palach Wenceslas Meydanı'nda kendini yakarak yurttaşlarına "normalleşmenin" kabul edilemez olduğunu hatırlatmışsa da, o zamandan beri bir bitkinlik ve pasif bekleyiş dönemine girmiştir. Daha sonra Jiri Hašek, Jan Patočka ve Václav Havel'in başını çektiği 77 Bildirgesi hareketi çifte bir misyon edinir: 1968'deki ezme girişiminin tanıklığını yapmak ve Helsinki Nihai Senedi'nin üçüncü ana başlık çerçevesindeki insan hakları ihlallerine ilişkin bütün verilerin bir araya toplanması. Çekoslovakya'nın Senet'in imzacılarından biri olduğunu hatırlatmak gerekir. Zulmedilen, hapse atılan "bildirgeciler" mümkün olduğunda aktif olmaktan ya da her türlü varlık gösterme olasılığını kollamaktan geri durmazlar ve *Perestroyka* onlara bu olanakları verir.

1988'den itibaren Çekoslovakya'da olası bütün olayları –Jan Palach'ın intiharı, ülkenin işgali, İnsan Hakları Günü vs.– anmak üzere yapılan gösteriler çoğalır ve ardından bu hareketi durdurmakta asla başarılı olmayan tutuklamalar gelir. 1989'un başında Çekoslovakya hâlâ komünist muhafazakârlığın temel direği olarak görülüyordur. Oysa kasım ayında Berlin Duvarı'nın yıkılışının ardından bu imaj yıkılmıştır. Neredeyse eşzamanlı olan iki olay Çekoslovakya'daki sükunetli manzarayı birdenbire değiştirir. O dönemde Bohemya'yı işgal eden Alman birlikleri tarafından bastırılan 1939 öğrenci ayaklanmasını anmak üzere 17 Kasım 1989'da Prag'da devasa bir öğrenci mitingi düzenlenir. İki gün sonra Václav Havel ve başka muhalifler tarafından Yurttaşlık Forumu kurulur. Bu Forum anında taşraya yayılır. Slovakya'da türdeşi Şiddete Karşı Halk Hareketi ortaya çıkar. Çılgına dönen Komünist Partisi yetkilileri yüzlerini Gorbaçov'a dönerek onu yardıma çağırırlar. O ise bir şey yapmaz. Brejnev Doktrini artık mazide kalmıştır. Bunun üzerine komünistler, 26 Kasım'dan 9 Aralık'a kadar süren ve muhaliflere açık, yeni bir hükümetin oluşmasını sağlayan, ki oluşumu olaylı geçecektir, bir yuvarlak masa toplantısı çağırısı yapmak zorunda kalırlar.

Devlet çehre değiştirir. Gustav Hasek cumhurbaşkanlığını Václav Havel'e bırakmak zorunda kalır; Peter Pithart Prag'da, Ján Čarnogurski Bratislava'da hükümetin başına geçer. En son olarak meclis başkanlığı Prag Baharı'nın simgesi olan Alexander Dubček'e düşer. Kadife Devrim tamamlanmıştır ama onu kalıcı kılmak için anayasayı ve seçim yasasını değiştirmek gerekir. Václav Havel hemen ilerde ciddi sonuçları olacak iki meseleyi gündeme getirir. Her şeyden önce o güne dek tabu olan Südet Almanlarının ülkenin atılmaları konusunu hatırlatır. Havel onların yaşadığı adaletsizliği, bu azınlığın maruz kaldığı şiddeti gündeme getirerek yurttaşlarında unutulmuş bu dramın bilincine varmaları gerektiği düşüncesini uyandırmak ve

Alman-Çek uzlaşmasına giden yolun taşlarını döşemek niyetindedir. Çek yönetici, zaten birleşme hayali kuran Almanya'nın ve komünizmden kurulan Çekoslovakya'nın karşılıklı anlayış ve sıkı işbirliği üzerinden ilişki kurlmaları gerektiği görüşündedir.

Aynı cesaretle ele aldığı öteki konu ise Slovakya ile ilgilidir. Bu kıyamet benzeri sarsıntı döneminde, Havel, Slovakların bağımsızlık düşüncesinin sönmediğini, hatta Čarnogurski'nin bunu gizliden gizliye işlediğini bilmiyor değildir. Dolayısıyla *gerçek* bir federasyonu ve devletin ad değiştirmesini savunur, buna göre "sosyalist" sözcüğü çıkarılıp adı "Çekoslovak Cumhuriyeti" olacaktır. Öte yandan Slovaklar bu adlandırmanın merkezi bir devleti nitelemek için 1918'de konan ada fazlasıyla benzediğini öne sürerek itiraz ederler. Sonuçta "Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti" adında karar kılınacaktır.⁵ Havel uyanıktır: Slovakların bu ortak devlet örgütlenmesiyle çok uzun süre yetinmeyeceklerini bilir. Ama zaman azdır, acilen yeni meclislerin üyelerini seçmek ve özellikle yeni devletin demokratik dönüşümünü sonuna vardırarak gerekmektedir. Yeni yöneticiler bir Sovyet müdahalesinden çekinmezler çünkü 1990 arifesinde Gorbaçov'un gözünün Almanya üzerinde olduğunu bilirler. İşte Stalin'in kurduğu sistem tam burada batacaktır. O zamana dek Almanya'nın bölünmesi ve 1960'ların başında Berlin Duvarı'nın inşa edilmesi Sovyetlerin Avrupa'ya bakışının ve hiç değişmez olduğu sanılan o anlayışın simgeleri olmuştur.⁶

1989'da Doğu Almanya hareketlidir. Macaristan ile Avusturya arasındaki tel örgüden perdenin açılması Doğu Almanları, onları Batı'dan ayıran duvara sırt çevirmeye ve Macarların cesaretle onlara önerdiği yeni güzergâha doğru atılmaya teşvik etmiştir. Böylece 1989'da bu mucizevi yola doluşanların sayısı 400.000'e yakındır. Varşova ve Budapeşte'deki siyasal sarsıntılar başta Alman Komünist Partisi'nin başı Erich Honecker ve Bulgar mevkidaşı Todor Jivkov olmak üzere Varşova Paktı üyesi birçok devlet başkanını alarına geçirmiştir. Temmuz ayında Varşova Paktı Danışma Konseyi Bükreş'te toplandığında Gorbaçov'u sosyalist cephenin tehlikede olduğuna ikna etmek için didinirler. Bir ay önce Polonya'daki seçimler görünürde sağlam olan bir iktidarın halktan gelen dalgayla süpürülebildiğini ortaya koymamış mıdır? Bu nedendir ki baş gösteren karmaşaya bir son vermesi için Gorbaçov'a yalvarırlar. Gorbaçov bu konuda uzlaşmazdır; Doğu Avrupa'daki gelişmelere askeri bir yanıt verilmeyecektir.

Bu karşı çıkış, Gorbaçov'un Polonya ve Macaristan'daki olaylara kayıtsız kalışı ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni saran karışıklık nedeniyle

5 Zak., V., "The Velvet Divorce", in Musil, J., ed., *The End of Czechoslovakia*, Budapest, 1995.

6 Fritsch-Bournazel, R., *De Rapallo à Zavidovo. Reflexions sur l'avenir des relations germano-russes*, Paris, 1993.

Honecker deliye döner. “Yeni düşünce”nin Federal Cumhuriyet’teki mevkidaşı Helmut Kohl’e Almanya’nın bölünmesinin öngörülebilir bir sürede son bulabileceği umudunu aşıladığını da bilmektedir. Gorbaçov 1989 Haziranı’nda Bonn’a resmi ziyarette bulunmuştur; bu, kaçınılmaz olarak Moskova ile dünkü düşmanı arasındaki bir yakınlaşmanın göstergesidir. Ve orada, *Perestroyka*’nın Almanya meselesini de çözebileceğini düşünen bir topluluk tarafından çılgınca alkışlanmıştır.⁷ Gorbi şaşkınlık içerisinde inanılmaz bir popülariteye sahip olduğunu görür. Geçtiği her yerde kulağında “Gorbi” adı yankılanır. Ekim ayında şansölye Kohl Moskova’ya gelir. Gorbaçov’la baş başa yaptığı görüşme Çernyayev tarafından şöyle yorumlanır: “Zirvede her iki tarafın da bire bir konuşma isteği olduğu gözlemlendiğinde, yeni bir dünyaya adım atıldığı anlaşılır.”

Bununla birlikte Gorbaçov –bunu anılarında da yazacaktır– *Perestroyka* sayesinde doğacak yeni dünyanın savaş sonrası dünyanın yerini almak ya da onu kökten değiştirmek zorunda olduğunu düşünmez. Tersine –aldığı bütün eğitim bu inancını beslemektedir– Doğu Almanya’nın zaten tarihe kök saldıgını ve iki Almanya’nın, biri Batıya ve NATO’ya, diğeri Moskova’ya ve sosyalist devletler topluluğuna yönelik farklı yollar izleyeceği düşüncesindedir. 1989 yazında, ona göre –bu, anıları okunurken görülür– “Alman sorunu” yoktur. Buna karşılık bir Demokratik Alman Cumhuriyeti ve onun akla yatkın reformların zamanının, yani *Perestroyka* zamanının geldiğini hâlâ anlamamış olan yönetici sınıfı sorunu vardır. Varşova’nın üzerine bir askeri güçle gidilmesini düşleyen Honecker tutuculuğu ve duyarsızlığı onu kaygılandırmaktadır. Üstelik Doğu Berlin’de ve DAC’nin başka şehirlerinde yükselen çalkantıların dışında başka şeyler vardır kafasını meşgul eden.⁸

Ne var ki kendi katı bakış açısından Honecker telaşlanmakta haklıdır. Ülkede büyük otoriteye sahip Protestan Kilisesi tarafından gizlice teşvik edilen bir muhalefet hızla yayılmaktadır. Pazartesi akşamları Berlin’de olduğu gibi Dresden’de ve DAC’nin başka şehirlerinde sisteme yönelik reform çağrısı talebiyle yürüyüş yapılması alışıldık olur. 7 Ekim 1989’da DAC kuruluşunun kırkinci yılını kutlar; bütün Doğu Avrupalı Komünist Parti önderleri kutlamalara katılır, en başta Gorbaçov vardır. 1985’ten bu yana –bunu da yazmıştır– Honecker’le yedi ya da sekiz kez bir araya gelmişse de ona olan bakışı çok eleştireldir; onu halkın yükselen taleplerini göz önüne alması konusunda teşvik etmiştir ama tavsiyelerinin muhatabı üzerinde en ufak bir etkisi olmamıştır. Aynı partinin önderleri olan iki adam arasındaki ilişkiler Gorbaçov ile Kohl arasında kurulan ilişkilerden çok daha zorludur. Ve o 7 Ekim günü Gorbaçov yalnızca pazartesi göstericilerinden etkilenmekle

7 Bkz. Makale, Dachitchev, V., *Der Spiegel*, 06.1990, s. 150.

8 Gorbachov, a.g.e., s. 654-655.

kalmaz, Raisa da kendisine DAC'de yaptığı görüşmeleri anlatmıştır. Yönetici olsun, aydın olsun karşılaştığı herkes kendisiyle şunu ifşa etmiştir: “Ülkemiz için gece yarısına beş var.” Berlin'deki törenler de Gorbaçov'u rahatsız etmiştir çünkü Honecker konuşmasında, “var olan duruma ve geleceğe dair hiçbir sonuç çıkarmaksızın” diye yazar Gorbaçov, son kırk yılda yapılan işlerle övünmekle yetinmiştir. Ardından Parti'nin ya da ona yakın örgütlerin genç militanlarından oluşmuş heyetlerin üstüne basa basa “*Perestroyka*, Gorbaçov, yetişin!” diye seslenerek geçit yaptığı fener alayıyla duyduğu rahatsızlık artar. Kaçınılmaz gözlemi şudur: hâlâ durumundan hoşnut olan ve gerçeği görmeyen Honecker ile özgürlüğe susamış bir toplum arasındaki kopuş gerçekleşmiştir. Bundan sonra olanlar Gorbaçov'un “DAC ateş üzerinde unutulmuş sımsıkı kapalı bir tencereye benziyordu”⁹ saptamasını doğrulayacaktır.

Bunu anlayan bir tek o değildir. DAC Komünist Partisi 18 Ekim'de bu durumdan sonuç çıkarır. O gün toplanan MK genel kurulu Honecker'i itibarlı iki makamdan –Parti genel sekreteri ve aynı zamanda Devlet Konseyi başkanıdır– el çektmeye ve bu görevlere o güne dek Politbüro'da devlet güvenliği ve gençlikten sorumlu olan Egon Krenz'i atamaya karar verir. “Gece yarısına beş var” değerlendirmesinin iyimser olduğu ortaya çıkmaktadır. Krenz kısa sürede, durmaksızın süren kitlesel gösterilerden ve halkın giderek daha gözü pek taleplerinden –demokratikleşme, sistem suiistimallerinin son bulması, sınırların açılması– başını alamaz. 1 Kasım'da radikal reformları başlatması için kendisini yüreklendiren Gorbaçov'la Moskova'da buluşur. Ama çok geçtir, 8 Kasım'ı 9'una bağlayan gece Berlin Duvarı önünde toplanan kalabalık yetkilileri geçiş noktalarını açmaya zorlar. Bölünmüş bir Almanya'nın simgesi olan Duvar birkaç saat içerisinde yok olur. Honecker'in orada olmaması ve halefinin tepki göstermeye cesaret edemeyişi Almanların şansındır. Krenz Sovyet askeri birliklerinin yerinden kıpırdamayacağına ikna olmuştur –Gorbaçov bunu, müdahale etmesini isteyen bütün Varşova Paktı yöneticilerine yeterince yinelemişti– ve kısa bir süre öncesine kadar hayal edilmesi mümkün olmayan şeyi kabul eder.

Şansöyelikleri altüst eden olağanüstü kitlesel bir sevincin izlediği Duvar'ın yıkılışı yalnızca bir sürecin başlangıcının altını çizmiştir. Kuşkusuz kimi devlet başkanları bunun üzerine bu olayın büyüklüğünün, Duvar'ın dibinde muhteşem viyolonselini tınlatan Rostropoviç'in temsil ettiği o heyecanın çok hızlı ilerleyen tarihi bir an için durduracağını düşünmüşlerdir.

Kimsenin uyandırmaya cesaret edemediği Gorbaçov haberi sabah almış ve –Andrey Graçev'e göre– Doğu Alman yetkililerin geçiş noktaları açma

kararını kapitalist dünyadan kimsenin Alman sorununa karışmaması gerektiğini ekleyerek¹⁰ şöyle yorumlamıştır: “İyi yapmışlar.”

Duvar’ın yıkılması ve reformlar meşru konular olmakla birlikte, Almanya’nın birleşmesi Gorbaçov’un ele almak istemediği başka bir konudur. Oysa Şansölye Kohl’ün büyük isteğini gemlemesi mümkün olmayacaktır. Bir yıl önce, Ekim 1988’de, Moskova’daki buluşmalarında¹¹ Kohl genel konulardan söz ettikten sonra –Çernyayev 28 Ekim tarihli günlüğünde böyle aktarır– tekrar tekrar “birleşmiş Almanya’ya” ve “Berlin’e” değindiği bir konuşma yapmıştır. Danışmanına göre Gorbaçov, buluşmalarında dile gelecek talepleri önceden sezmiştir ve Falin ile Çernyayev’den muhatabının taşkınlığını dizginlemeye yönelik bir not hazırlamalarını istemiş sonra –bu Çernyayev’in yorumudur– Kohl’ün özellikle müttefiklerini ve seçmen kitlelerini hoşnut etmek için böyle sözler ettiğini düşünerek bundan vazgeçmiştir.

Gorbaçov, geçen yılki yanılsamalarının tersine, Almanya’nın yeniden birleşmesini sağlama isteğinin şansölyenin politikasının merkezini oluşturduğunu çabucak görmek zorunda kalır. 28 Kasım’da Kohl Bundestag’a Almanya’nın birleşmesini düzenlemeye yönelik on maddelik bir plan sunar. Plandan kimseyi, özellikle de bunu bir ihanet olarak gördüğü için hem şaşırın hem de çok öfkelenen Gorbaçov’u haberdar etmemiştir. Anılarında planın bir “ültimatoma” teğet geçen talepler içerdiğini yazacaktır ve Alman sorununa bakışını kesin olarak şöyle dile getirir: “DAC bağımsız ve Varşova Paktı üyesi olarak kalacaktır.”

Kohl Planı’na karşı çekincelerini, hatta kızgınlığını aralık ayı başında Moskova’ya gelen Dietrich Genscher’e açar, onun da şansölyesinin açıklamasına hazırlıksız yakalandığını bilmektedir. Görüşmeler hararetle geçer. Gorbaçov, bunu ilerde yazacaktır, Genscher aracılığıyla gönderdiği işaretin Kohl’ü düşünmeye iteceği kansasındadır. Şansölyenin sabırsızlığı ve kendi deyişle “bir tür maceracılığı” yüzünden öfkelenen Gorbaçov bu tavrına destek olması açısından Batı ülkelerinin Almanya’nın birleşmesine karşı oluşlarına da bel bağlar. Cumhurbaşkanı Mitterand’ın, birleşmeyle yeni güç ve iktidar hayallerine kapılacak ve Avrupa Birliği’nden uzaklaşacak bir Almanya’dan çekindiğini bilir. Buna ne Margaret Thatcher taraftardır ne de ABD. François Mitterand’ın “bir birleşik Avrupa sürecinin derinleştirilmesini” önde tutan duruşu, yine kendisine ait olan “ortak Avrupa evi” düşüncesiyle buluşur.”¹² Bununla birlikte her yerde dile getirilen sıkıntılar komünizmin giderek eridiği bir sahada kaygı verici olayların birbirini izlemesine engel olmaz. Değişim *Perestroyka*’da “nal toplayanlara” bulaşır.

10 Graçev, a.g.e., s. 285-287.

11 Pravda, 25.10.1988.

12 Gorbachev, a.g.e., Mitterand’la Kiev’de buluşmasına dair, s. 661-662.

Bulgaristan'da reformlar gecikmektedir çünkü birçok konu –Türk karşıtı milliyetçi duygular, Ortodoksluk, burjuva elitin neredeyse ortadan yok olması, aydınların sistemle bir biçimde anlaşmaları– bu ülkeyi Moskova'ya yakınlaştırmıştır. Tabii ki orada da 1987-1989 yılları arasında bir muhalefet giderek gelişir, ama bu muhalefet özellikle Parti'den gerekli reformlara girişmesini bekleyen komünist aydınlardan oluşmaktadır. Bu muhalifler ancak daha sonra, ortam giderek daha radikalleştiğinde sistemin kendisini eleştirmeye başlarlar. Duvar'ın yıkılmasının hemen ertesinde bir komünist "darbe" Todor Jivkov ile muhafazakâr ekibini iktidardan indirir. Darbe başarılıdır çünkü Bulgar silahlı kuvvetleri müdahale etmeme kararı almıştır. Bunun sonucunda yeni iktidar sahipleri –"Gorbaçov tarzı" komünist reformcular– daha ılımlı bir yorumuyla bir süreliğine komünist sistemi kurtarırlar. Jivkov'un halefi Petar Mladenov, reform yoluna girmekle birlikte "sosyalizmi" sahiplenir.

Birkaç ay daha durum belirsiz kalır ama iktidardaki yeni ekibin karşılaştığı güçlüklerin bilincinde olan muhalefet öncelikle kendini örgütlenmeye ve birleşmeye verir. Ünlü muhalif Jelyü Jelev'in güçlü kişiliğiyle başını çektiği Demokrat Güçler Birliği 7 Aralık'ta kurulur, 1940'lı yıllardan beri kış uykusunda olan siyasal partiler de hemen ona katılır. İktidardaki ekip yükselen muhalefetin bu gücünü görmezden gelemmez. Zaman kazanmak için ödünler verir: serbest seçim vaat eder, Parti'nin yönetici rolünü ve "SSCB'yle özel bir ilişkiyi" güvenceye alan yasaları anayasadan çıkarır. Ama hiçbir şey muhalefeti dağıtmada başarılı olamaz ve Mladenov Şubat-Mart 1990'da muhalefetle müzakereye oturmak ve Bulgaristan'ın gelecekteki yapısıyla ilgili görüşme yapmak zorunda kalır. Yuvarlak masa toplantısından seçimlerin haziranda yapılması kararı çıkar. Aynı zamanda Komünist Parti Kongresi de Parti'nin adını değiştirmeye, "Bulgar Sosyalist Partisi" adını koymaya kara verir. Hatta bizzat Parti, Demokrat Güçler Birliği'ne kendisiyle bir koalisyon hükümeti kurmayı önerir. Bu fikrin arkası gelmez, ama Mladenov ekibinin çaresizliğinin kanıtıdır.

Bir kurucu meclis oluşturmaya yönelik Haziran 1990 seçimleri, kamuoyu yoklamalarına göre komünistlere bir zafer getirebilirdi. hâlâ seçmen toplayabilecek saha örgütlerine ve artık gerçekten denetlemeseler de medya üzerinde belli bir otoriteye sahiptiler. Bu geçiş döneminde sonuç oldukça dikkat çekicidir. Parti % 53'lük bir çoğunluk yakalarken Demokrat Güçler Birliği'nin oy oranı % 38'dir. Muhalefet kendi içindeki bölünmelerden zayıf düşmüştür: Çok büyük sayıda parti seçime katılma niyetindedir; yirmiden fazlası bunu başarır ama bunlardan yalnızca dördü parlamentoya girmeyi sağlayan % 4'lük yazgısal eşiği aşar. Bu parti bolluğu muhalefete yakın seçmenlerin oylarını dağıtmıştır ama seçim Bulgaristan'ın demokratik ilerlemesinin kanıtıdır. Topladığı oyların sayısına rağmen çoğunluk bu seçimden güç kaybıyla çıkar.

Bulgar Sosyalist Partisi meşruiyetini, komünist olmayan ve kendisini eski yönetici partinin kılık değiştirmiş bir çeşidi gibi görenlere olduğu kadar bu partinin yeterince komünist olmadığını düşünen komünistlere de kanıtlamakta güçlük çeker. Karışıklık büyür, kalabalıklar “Mladenov istifa!” diye bağırarak yürürler, bir yandan da toplum sivil itaatsizliğe ve grev tehditlerine başlar. Mladenov boyun eğmek zorunda kalır. Jelyü Jeleu onun yerine cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçer ama yönetimde tekrar istikrar sağlayamaz. Varşova Paketi’nin payandası sayılan, uzun süre Moskova tarafından neredeyse SSCB’nin bir cumhuriyeti gibi görülen Bulgaristan kardeşler topluluğundan büyük hızla uzaklaşmaktadır. Bu 1989-1990 döneminde bloktan geriye ne kalmıştır? Görünüşe bakılırsa Romanya.

Ama yine burada da sanki Varşova’nın, Budapeşte’nin, Prag’ın üzerinden geçen demokratik dalganın etkisiyle olmuş gibi felaket çabuk gelir...

20-24 Kasım tarihleri arasında Rumen Komünist Partisi XIV. Kongresini yapar, Çavuşesku da gücünden ve Stalinci denebilecek iktidarından emin bir biçimde gövde gösterisi yapar.¹³ Kongre dışarıdaki aşırı gergin durumu hiçe sayarak onu yeniden genel sekreter seçer. Askeri birlikler gösterileri önlemek için gece gündüz Bükreş sokaklarında devriye gezer. Romanya bu dönemde *Perestroika*’yı, bölgedeki komünist partileri, geçirdiği sarsıntıyı görmezden geliyor gibidir. Komünist dünya içerisinde tecrit oluşu uluslararası ölçekteki yalnızlığıyla birdir. Oysa ki fırtına Übü’nün, daha doğrusu Çavuşesku çiftinin krallığını muaf tutmayacaktır. 16 Aralık’ta Kongre’deki başarısından üç hafta sonra vurur.

Kriz neredeyse ülkenin en uç köşesinde, Macaristan ile Romanya arasında çekişme konusu olan Transilvanya bölgesindeki Timisoara’da patlak verir. Yerel yöneticilerin sınır dışı etmek istedikleri Macar bir papaz olan Laszlo Tokés’e yapılan zulüm krizin tetikleyicisi olur. Bütün halk ayağa kalkar, onu savunmak ister ve nihayetinde devasa bir gösteriyle şehir felç olur. Çavuşesku orduyu müdahaleye gönderir ve göstericilerin “emperyalist güçlerin hizmetinde olan faşist holoğanlar” olduğunu haykırır. Dünya da basının akla hayale sığmaz rakamlar ve olaylar içeren haberleriyle şoktadır: 4000’den fazla ölü, bulunan toplu mezarlar...

İsyan, yine ordunun devreye girdiği Bükreş’e de sıçrar. Müdahale emrini verdikten sonra 22 Aralık’ta Çavuşesku karısı Elena’yla birlikte kaçma girişiminde bulunur ama ikili yakalanıp tutuklanır ve ayaküstü kurulan bir askeri mahkemenin verdiği baştan savma bir kararla 25 Aralık’ta infaz edilir.

Meşru olmayan bu karar,¹⁴ bu dönemdeki şiddet olayları ve abartının ötesine giden aktarımlarla birlikte (Timisoara’da öldüğü söylenen yüzlerce

13 Popescu, L., “Romania”, Rakowska Harmstone, ve Dutkiewicz, a.g.e., s. 438.

14 Sandulescu, S., *Decembris 89*, Bucurest, 1996, s. 66.

kişiye medyada yer alan bir o kadar akla sığmaz rakamlar eklenir) Rumen devrimine çok trajik bir boyut kazandırır. Komünizmin sonunun kıyametvari ve kanlı olduğu tek ülkedir.

Bükreş'te Çavuşeskuların kaçtığıнын öğrenilmesiyle aynı sırada iktidara yeni sorumlular geçer. Ion Iliescu ve Petre Roman, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kurulduğunu ilan ederler, demokrasiyi, çoğulculuğu ve ilk aşamada *Perestroika*'dan esinlenen, yani nispeten temkinli ekonomik reformları hayata geçirmeye çalışırlar.

Iliescu tarafından önerilen siyasi programın temeli bütünüyle batılı demokrasi anlayışına uygun değildir.¹⁵ Iliescu ayrıca şunu söylemiştir: “İdeolojinin kölesi değiliz.” Ulusal Kurtuluş Cephesi de halkın siyasal yaşama katılımını sağlamaya yönelik bir kitle hareketi olarak sunulmuştur. Rumen devrimine, korkunç çiftin kaçışını ve infazını izleyen günlerde, belirli bir karışıklık damgasını vurmuştur. Onlarca can alan sokak savaşı Bükreş'ten Sibiu'ya, Brasov'a ve taşradaki diğer şehirlere yayılmıştır. Yeni yöneticiler “terörist saldırılara” karşı önlemleri artırarak bir panik havası oluşmasına yol açarlar. Tarihçiler bir halk devrimi tezinden ziyade, ardında Sovyet desteği olan bir komplo tezi atarlar ortaya. Bu tezi doğrulamak ya da çürütmek mümkün değilse de yine de Gorbaçov'un Çavuşesku'dan çok rahatsız olduğu ve ölümünün doğru bir zamana denk geldiği kabul edilebilir. İnsanları sakinleştirme, dedikodulara son verme ve seçim hazırlığı yapma görevleri bu sıkıntılı günlerde başbakan olarak atanan Petre Roman'a düşer.

Öte yandan böyle trajik bir biçimde ölmeden önce Çavuşesku'nun 4 Aralık'ta Moskova'daki son Varşova Paktı zirvesine katılacak zamanı olmuştur. O tarihte Gorbaçov'un ve Çavuşesku'nun çevresini yeni yüzler sarar: Polonyalı Mazowiecki, Bulgar Mladenov, Alman Modrow, Çek Adamec. Bu toplantı Moskova'da değil de Berlin'de yapılmış olsaydı etkisi belki başka türlü olacaktı. Nitekim Modrow ve Krenz'in bunu arzuladıkları ve araçlardan üzerinde baskı yapmalarını rica ederek Gorbaçov'u buna ikna etmek istedikleri bilinmektedir. Gorbaçov tereddüt eder ama çok acele kaleme aldığı bir notla Pakt zirvesinin Berlin'de toplanmasına karşı kendisini uyaran Şahnazarov'un izinden gider, oysa ki Almanya meselesi çoktan tartışılmaya başlanmıştır. Şahnazarov bu notta çok doğru olarak bir askeri ittifak üyelerini orada toplamanın güç gösterisi olarak görünebileceğini yazmıştır.¹⁶ Bu tasarıdan vazgeçmekle, Gorbaçov baskı yapma düşüncesinin bile –güç kullanmak şöyle dursun– kendisi için bir tabuta dönüştüğünü ortaya koyar.

15 Iliescu, I., “New year Speech”, *Adevarul*, 04.01.1990.

16 Chachnazarov, G., *İsena svobody i refomatsiia Gorbatheva glazami ego pomochnika*, Moskova, 1993, s. 440.

Bu zirve, basitçe bir siyasi ittifaka dönüşen askeri ittifakın bitişine damgasını vurur. Sovyet komutanlarının bu değişikliği kabul etmeleri güçtür; bunu önce Gorbaçov'un güçten vazgeçme kararı olarak algırlarlar.¹⁷ Ve kısa bir süre sonra desteklerine ihtiyaç duyduğunda da akıllarından çıkarmayacaklardır.

Duvar'ın yıkılışının çarpıcı simgesi olduğu Doğu Avrupa devrimleri Gorbaçov'un dış siyasetinin şanlı döneminin sonunu getirir. O güne dek demokratik ilerlemeye verdiği onayla, uygulamaya geçirmedeği yeniden düzeni sağlamaya yönelik çok kapsamlı bir tehdidi ustalıkla uzlaştırarak art arda başarı sağlamıştı, çünkü benimsediği Avrupa siyasetini ve *Perestrojka*'nın saygınlığını tehlikeye atmaktan çok çekiniyordu. Zaman zaman, Varşova Pakti'ndeki mevkidaşları, özellikle Çavuşesku, bizzat kendisinin başlattığı hareketi durdurmak ya da denetim altına almak için onu güç kullanmaya zorlamak istemişlerdir. Kimi kez bu tehdidi –tabii ki üstü örtülü sözlerle– bir silah gibi doğrultsa da, Doğu Avrupa'da ve Merkez'deki gelişmeler her türlü denetimden olduğu gibi kendi öngörülerinin dışına çıktığında bile bunu kullanmamıştır. 1989 kışına kadar Varşova Pakti ülkelerindeki siyasal gelişme tam da onun bu ülkeleri *Perestrojka*'ya yöneltme isteğinin sonucudur. İlk yıllarında gerçekten de değişimin akışını hızlandırmak istemiştir.

1989'dan sonra niyeti dönüşür. Olayları yavaşlatma girişiminde bulunması zorunlu olur ve bu çok daha zordur, çünkü artık ne eski olanaklara ne de daha önce SSCB'ye biat etmiş ülkeler üzerindeki eski otoriteye sahiptir. Kendilerinden bağımsız politikalar talep eden toplumların desteğini almış yeni muhataplarla karşı karşıyadır; bu aşamadan sonra güce başvurmak olanaksızlaşır ve bu güce başvurunun zemini olan askeri ittifak ortadan kalkar. Gorbaçov bahsi kazanmış ve komünist Avrupa'yı dönüştürmüştür, şimdi bu başarının bedelini göğüslemek zorundadır: Teşvik ettiği dönüşüm SSCB'ye karşı döner ve ülkeyi tecrit etmekle tehdit eder.¹⁸

1989 yılının sonunda, hâlâ Batılı muhataplarına, giderek aşınıyor olsa da Sovyet gücüne duydukları saygıya, çatışma değil de barışçıl temeller üzerinde yeni bir dünya kurma çabalarının onlarda uyandırması gerektiğini düşündüğü saygınlığa bel bağlayabileceğini düşünmektedir. Batı'yla ilişkilere yönelik bu iyimser anlayış bir süre için geçerli olmuşsa da, SSCB'nin dışarıdaki güç kaybının ardından kendi sınırları içerisinde güç kaybına uğraması ve Gorbaçov'un da kişisel olarak zayıf düşmesi muhataplarının onun umduğu gibi kendisine yardımcı olmaları konusunda cesaretlerini kıracaktır.

Ama 2 Aralık'ta Malta'da Başkan Bush'la gerçekleştirdiği buluşmayla hâlâ aydınlanan bir gelecek umudu besleyebilir, çünkü bu görüşmelerde dünyada

17 Lebed, A., *Za derjavou obidno*, Moskova, 1995, s. 463.

18 Levesque, J., 1989, *la fin d'un Empire. L'URSS et la libération de l'Europe de l'Est*, Paris, 1995.

gerçekleşen ilerlemeler ve kendisinin burada oynadığı rol üzerinde ısrarla durabilmektedir.

Afganistan’dan çıkış, yıkılan Berlin Duvarı, Almanya’daki olayların görünümleri olduğu Soğuk Savaş’ın sonu, Doğu Avrupa’daki özgürleşme hareketleri ve Varşova Paktı’nın parçalanması sürecinde hiçbir Sovyet baskısının olmaması aynı zamanda SSCB’nin ötekilere benzeyen ve uluslararası camianın hakkaniyetle yaklaşması gerektiği bir ülkeye dönüştüğünün işaretleri değil midir? Fırtınanın salladığı savaş gemilerinde yapılan Sovyet-Amerikan sohbetleri (zirve Malta açıklarındaki savaş gemilerinde gerçekleştirilmiştir -ç.n.) “*Perestroyka* başarılı olursa dünya daha iyi olacak” diyerek Gorbaçov’a güven veren Bush’un sıcak sözleri Gorbaçov’a sonunda Amerikalıları ikna ettiğini düşündürür. Dolayısıyla dünyayı iyileştiren şu *Perestroyka*’ya Batılıların vereceği destekten neden kuşku duyacaktır ki? Malta zirvesi, içerideki sayısız sıkıntıyı azımsamasına neden olacak bu yanılsamanın Gorbaçov’un kafasında iyice yer etmesine yol açacaktır.

Lenin'in İkinci Ölümü

1989 yılına "İkinci Sovyet İmparatorluğu'nun" yok oluşu ve Lenin'in yeniden kurmayı başardığı imparatorluğun giderek çözülmesi damgasını vurur. Ama bunlardan daha çok 1917'de kurulan ve Stalin'in "kusursuzlaştırdığı" siyasal sistemin çöküş yılı olacaktır. XIX. Parti Konferansı Parti'nin hilafına Sovyetlerin iktidar sahnesine programlı bir geri dönüşünün, çok partililiğe doğru atılan ilk adımların ve Parti'nin tekelinin tartışmaya açılmasıyla kökten bir sistem değişikliğinin yolunu açmıştır.

I. HALK VEKİLLERİ KONGRESİ

Konferans'ın doğrudan sonucu, Konferans'ta düzenlenen ve anayasayı revize eden 1 Aralık 1988 tarihli yasada yer alan maddelere göre seçilmiş temsilcilerin 25-30 Mayıs 1989 tarihlerinde toplandığı I. Halkın Vekilleri Kongresi'dir. Bu kongreyi oluşturan 2250 vekil gizli oy pusulası genel oy hakkı sistemine göre seçilmişlerdir (1 Aralık tarihli yasanın 13. Maddesi). Sistem toplumsal örgütleri temsil eden grupların aday seçimini Parti'nin otoritesine bağlamaktadır, ama öteki temsilcilerin özgürce aday olması 1918'den bu yana ilk kez seçmenlere gerçek bir iktidar sağlamıştır. Seçimler, Parti'nin baskı uygulamaya ya da seçim sürecine hile karıştırmaya yönelik sayısız girişimine rağmen bu iktidarın yanılısına olmadığını kanıtlar. Parti'nin desteklediği önde gelen adaylar Leningrad'da yenilgiye uğrar ve Yeltsin, ki bu utanç vesilesidir, onu bertaraf etmeye yönelik sayısız manevraya rağmen Moskova'da oyların % 89'unu alır. Durgunluk döneminde olsaydı Parti seçim sonuçlarından pek memnun kalırdı: Seçilenlerin % 85'i parti üyesidir, Yüksek Sovyet'in % 30'unun "partisizlerden" oluştuğu geçmiş yıllara nispeten çok yüksek bir orandı bu, % 30 da zaten bir şey ifade etmemekteydi. Oysa 1989'da oyların % 85'ini alan Parti üyeleri çok yeni bir siyasal ortamda hareket etmektedir ve SBKP tarafından öngörülemezdirler, çünkü kendilerini özgür hissediyorlardır. Muhafazakâr mı olacaklardır yoksa kopuşa giden yolu izlemeye mi meyledeceklerdir? Parti hâlâ aynı parti görüntüsü verse de Sovyet toplumu derinlemesine değişmiştir ve yeni seçilmişler bu değişimin ürünüdür. Sonuçları görünürde pek göz alıcı olmayan bu seçimler toplumu elektrikleştirir ve

Parti'yi karıştırır – bu durum seçim ile Kongre arasındaki zaman aralığında gözlemlenir.

21 Mayıs'ta şimdiye dek neredeyse hiç görülmemiş büyüklükte bir gösteri başkenti altüst eder. 100.000'den fazla insan Lujniki Stadyumu'nu tepeleme doldurur, ülkenin dört bir yanından gelen yeni seçilmiş vekillerin, özellikle de muhalefet önderi yerine konulan iki yükselen figürün –Andrey Saharov ile Boris Yeltsin'in– ateşli söylevlerini çılgınca alkışlar. Yeltsin bu toplantının gerçek yıldızı olur çünkü kalabalık şimdiden onu Gorbaçov'un rakibi ve alternatif bir iktidarın öncüsü olarak görmektedir.

Sovyet halkı 1918'den bu yana neredeyse serbest yapılan ilk seçimlerde kendi iradesini benimsettiğini düşünüyorken Gorbaçov da mesajı almıştır. Seçmenlerin reddettiği iktidarın şu anki işleyişiyle var olan iktidardır, yani Parti'nin otoritesidir.¹ Aynı zamanda gıda maddeleri satan mağazaların “boş reyonlarıdır”, hiçbir zaman bulunamayan ve fazla küçük olan konutlar, yetersiz kamu hizmetleridir – savaştan bu yana yenilenmeyen toplu taşıma sistemi başı çeker. Sovyet yurttaşları günlük hayatlarının hiç bu kadar zor olmadığını söyler.

Başındakileri değiştirerek, böylesine gözden düşmüş bir Parti'nin görüntüsünü iyileştirmeye girişmekten başka ne yapılabilirdi ki? Gorbaçov Kongre'den bir ay önce 25 Nisan'da 301'i asil, 157'si yedek olmak üzere 458 üyelik Merkez Komite'yi toplamıştı. Birdenbire bu cemaat içi toplantıda aralarından 110'unun yaş, yorgunluk gibi farklı gerekçelerle “çekilmeyi arzuladıklarını” açıklamıştı... Gidişi oybirliğiyle ve mağdurların protestosu olmaksızın kabul edilen bu “gönüllü” emekliler arasında Parti örgütünden –Ponomarev, Solomontsev–, devlet kademelerinden –Gromiko, Tikhonov–, ordudan –Mareşaller Ogarkov, Kulikov, Sokolov– önemli şahsiyetler, bir de Azeri Komünist Partisi önderi ve Aliyev ailesinin güçlü reisi yer almaktaydı.²

Gorbaçov'un bu kararı –oybirliğiyle alınmış olsa da– şiddetle kınanmıştır ve o da Alexander Melnikov gibi kendisini suçlayan konuşmacıların arkasında gerçek hasmının, ipleri elinde tutan Ligaçev'in olmasından kuşkulandır. Bu da onun yenilikçi, öncü olmanın geride kaldığı ve bunu kırması gerektiği düşüncesini güçlendirir. I. Halk Vekilleri Kongresi, Kremlin'de, büyük bir toplumsal çalkantının ve sarsıntı geçiren bir Parti'nin belirlediği bir ortamda toplanır. Birçok bakımdan bu kongre, öncelikle Kongre Sarayı'nda yapılması ve Parti'nin ezici ağırlığı olması açısından oturmuş gelenekleri sürdürüyor görünür...

Oysa ki her şey çoktan değişmiştir. Alışıldığı üzere kürsüde oturması gereken Politbüro, vekillerin arasına yerleştirilmiş, âdet olduğu üzere Kongre'yi

1 Gorbachev, M., *Jizn'i reformy*, cilt 1, Moskova, s. 427.

2 A.g.e., s. 431.

açması gereken Parti genel sekreteri yerini seçim komisyonu başkanına bırakmıştır. Sonunda gündem tartışılmaya başlanır başlanmaz –yine burada da teamül tartışmasız kabul edilmesini gerektirir– önemli bir değişiklik yapılmasını talep eden nüfuzlu bir temsilcinin, akademisyen Saharov’un sesi yükselir. Her zaman olduğu gibi gündemin ilk maddesinde Kongre’de belirlenmesi gereken Yüksek Sovyet Başkanı’nın seçimi yer almaktadır. Tek aday Gorbaçov’dur. Ama Nobel ödüllü akademisyen karşı çıkar, işleri sırasına göre yapmalıdır: Aday Gorbaçov önce geçmiş icraatlarına dair raporunu sunmalı, rapor ülkenin bulunduğu durum bağlamında tartışılmalı ve seçim yalnızca bütün vekillere açık olacak bir tartışmanın ardından yapılmalıdır.³ 1989’da Kongre’ye hâlâ Parti hâkimdir ve Saharov’un yenilikçi önerisinin hiçbir gerçekleşme şansı yoktur. Öneri reddedilir ve pek anlam ifade etmeyen birkaç konuşmanın ardından Gorbaçov 87’ye karşı 2123 oyla, yani oyların % 95’ini alarak seçilir. Sovyet geleneği ağır basmıştır.

Ne ki vekiller arasında intikam alacaklardır, Yüksek Sovyet üyelerinin seçimi onlara bu fırsatı sağlar. İki meclisi –Birlik Sovyeti ile Milletler Sovyeti– oluşturmak için 542 üye seçilmelidir. Karışık manevralar seçimdeki sandalye sayısını çoğaltarak ya da azaltarak ortalığı bulandırır, Boris Yeltsin az kalsın en ağır manevrayla bertaraf edilecektir. Bunun üzerine “bölgelerarası grup” adı altında toplanan reformcu vekiller duruma el koyarlar. Grubun başını çekenler Yuri Afanasyev, Boris Yeltsin, Gavril Popov vb. isimlerdir: tekelin kırılmasına, ademi merkeziyete, partiden ve ideolojiden arınmaya ve demokratikleşmeye önem veren bir programı savunurlar. Sırayla Gorbaçov’a saldırırlar. En şiddetli saldırı, “Yüksek Sovyet’i Stalinci-Brejnevci⁴” olmakla itham eden ve ona karşı sokağa çıkma çağrısında bulunma tehdidini savunan grubun sözcüsü Yuri Afanasyev’den gelir. Mesele Kongre’de, Milletler Sovyeti’ndeki kolтуğunu Yeltsin’e bırakan, o ana kadar kimsenin tanımadığı Omsk vekili Aleksis Kazannik tarafından çözülecektir.

Sonu tatlıya bağlansa da bu olay siyasi manzarayı değiştirmiştir. İki gün önce Yüksek Sovyet’in başına görkemli bir biçimde seçilmiş olan Gorbaçov, başkanlık kovuşturmasının kurbanı olmaktan halkın coşkulu desteğine sahip rakibi konumuna geçen muzaffer Yeltsin’in karşısında mağlup birisi durumuna düşmüştür. Rejimin sonuna kadar SSCB’nin siyasal yaşamına egemen olacak karşıt ikili artık sahneye çıkmıştır. Gorbaçov her fırsatta istediği kadar Yeltsin’in seçilmesinde bir engel olmamasını istediğini söylerse söylesin kimse ona inanmaz. O gün manipülatör damgasını yemiştir. Reformcular da böyle düşünürler, Parti’deki muhafazakârlar ise zafiyetini ve başarısızlıklarını affetmemektedirler. Bunun üzerine siyasetçiler arasında giderek daha

3 Pervy s’ezd narodnykh deputatov SSSr. Stenograficheskie otchet, Moskova, 1989, cilt I, s. 9 ve 10.

4 A.y. s. 223-224.

çok gözden düşer, toplum içerisinde de popülaritesi düşüşe geçer, kamuoyu yoklamaları bunu doğrulamaktadır. Kongre, televizyonlarına kilitlenen ve daha çok muhaliflerin tarafını tutan bütün ülke tarafından hiç eksilmeyen bir heyecanla takip edilmiştir.

Ama I. Halk Vekilleri Kongresi yalnızca kişilerin ve benimsenecek yöntemlerin savaşına vesile olmaz; kongreye Sovyetler'in geçmişinde olan bitenin ve özellikle de Parti'nin rolünün tartışıldığı oturumlar da damgasını vurur. Estonya vekili Lipmaa, gizli protokollerin halkın bilgisine sunulmasını talep ederek, tabu olan Sovyet-Alman Paktı meselesini ortaya atar. Gorbacov ve Şevardnadze bütün çabalara rağmen protokollerin bulunamadığı yanıtını verirler. Kimse onlara inanmaz, meclis bir Sovyet Soruşturma Komisyonu oluşturulması talebi doğrultusunda Eston vekile katılır. II. Halk Vekilleri Kongresi'nde bu konuya tekrar dönülecektir ve bu konudaki açıklamaların sertliğinin Parti'nin otoritesi üzerinde ağır sonuçları olacaktır, sürekli yalan söylemekle, özellikle bu yalanın bedelini bağımsızlıklarıyla ödemiş Baltık devletleriyle olan ilişkilerinde yalan söylemekle suçlanacaktır.⁵

I. Kongre'ye, tabu yıkan bir fikri, anayasanın Parti'ye yönetici rolü veren 6. maddenin kaldırılmasını ileri sürerek ortalığı karıştıran Saharov güçlü bir biçimde damgasını vuracaktır. Mayıs 1989'da erken dile getirilmiş bir niyettir bu: az sayıda taraftardan destek bulur. Ama bu fikri 24 Eylül'de Moskova'da yapılan toplantılar sırasında üstü kapalıca sahiplenmiş olan Bölgelerarası Grup'a ilham verecektir. Saharov, Afanasyev, Yeltsin ve Popov burada sistem için yıkıcı olan basit bir tezi savunurlar: Siyasal partiler, yani çok partililik kabul görmelidir, bunlar olmadan ne demokrasi ne de hukuk devleti olabilir. Dolayısıyla anayasanın 6. maddesi unutulmalıdır.

Sovyet yurttaşlarının yerleşik doğruların sonsuz, Parti içerisinde de kimse-nin yasaların üzerinde olmadığı sonucunu çıkardığı kongrenin bitiminden az sonra, ki bu kayda değer bir ahlaki sarsıntı yaratmıştır, SSCB 10-20 Temmuz tarihleri arasında Kuzbass'tan Donbass'a dek yayılan ve ülkenin bütün kömür üretimini felç edecek görünen bir madenci greviyle şimdiye dek hiç olmadığı denli sarsılacaktır. Nedeni açıktır, –emekçilerin anayurduysa eğer– SSCB'deki madenciler asgari gereksinimlerinden yoksun, korkunç maddi koşullar içerisinde yaşamaktadırlar. Stalin sonrası SSCB'de zaman zaman grevler olmuştur ancak bu grevler derin bir sessizlikle kuşatılmıştır. 1989 yazında *Glasnost* vardır, artık suskunluk yoktur. Bütün ülkenin ve dış dünyanın anında haberi olacaktır. Haber Gorbacov'un SSCB'sinin içine gömüldüğü ekonomik felaket tablosunu tamamlar. Giderek daha çok ses "Gorbacov'un SSCB'yi sürüklediği felaketten" dem vuracaktır.

5 Iakovlev, a.g.e., s. 417.

Yüksek Sovyet sistemin bütün *doxa*'sını kenara bırakan bir yasayı oylamak üzere grevi göz önüne alır. 9 Ekim 1989'da tabii ki stratejik sektörler için getirilen kimi sınırlamalarla bütün Sovyet emekçilerine grev hakkı tanınır, ama bu yasa çalkantılı bir toplum açısından ileriye doğru devasa bir adım oluştururken Parti için geriye doğru bir adımdır. Bir ay sonra, 7 Kasım'da, Devrim'in 70. yıldönümü için yapılan geleneksel kutlamalar iktidarı kuşatan felaket havasını gözler önüne serer. Kızıl Meydan'ın çevresinde protestocular bitiverir ve eskiden çok gösterişli olan törenler parlıtısını kaybeder. Her şey yıkımı çağırıştır.

Gorbaçov bunu sezer ve reformcular ile seslerini giderek daha çok duyuran muhafazakârların talepleri arasında eşit bir denge kurmaya girişir. Tanıdığı grev hakkı büyük bir ödündür. Buradan Parti'nin yönetici rolüne dokunmaya giden yolda ise aşmayı reddettiği bir hendek vardır.

6. MADDE SAVAŞI

Gorbaçov'un da anlattığı gibi Politbüro bu konuyu Haziran 1989'da tartışmıştır. Bütün üyeleri 6. maddenin değiştirilmesi gerektiğini anlamıştı ama görüşler bu noktadan sonra çatışmıştı diye yazacaktır. Muhafazakârlara göre –Ligaçev, Nikonov, Çerbitski– “kozmetik iyileştirmeler” yapılması gerekiyordur. Reformcular –Şevardnadze, Yakovlev, Medvedev– karşı çıkılan maddeye dair aldatıcı olacak hiçbir reformun geçemeyeceğini ileri sürer, dolayısıyla ya hep ya hiçtir. Son olarak “merkezci” bir grup –Rijkov, Vorotnikov, Çebrikov– nispeten gözü pek ama “Parti'nin öncülüğü” kavramının gözetilmesiyle dengelenecek bir formül önermektedirler. Gorbaçov *Pravda*'nın 26 Kasım'da yayımladığı uzun bir makalede meseleyi açıklığa kavuşturur. Makalede bir kez daha sistemde derinlemesine değişiklik yapılmasının zorunlu olduğunu kabul eder ama şu anda onun ekseni olan Parti'nin yönetici rolüne dokunulmasına karşı çıkar.

Bu uyarı, gerçekten de bir uyarıdır bu, sorunun II. Halk Vekilleri Kongresi'nde hem de geçen kongreden çok daha sert ve dramatik koşullarda yeniden gündeme gelmesine engel olmayacaktır. 12 Aralık'ta başlayan bu ikinci toplantı on gün sürer. Vekiller daha baştan, sırasıyla Estonyalı bir kadın vekilin, ardından Rusların çok sevdiği şair Yevtuşenko'nun ve fizikçi Saharov'un ortaya attıkları 6. maddenin kaldırılmasına ilişkin yaşamsal sorunla yüz yüze geleceklerdir. Gorbaçov anılarında bu akademisyenle kurduğu sıcak ilişkiler üzerinde durur ve davalarını bu kadar ünlü birinin himayesinde sürdürmek için didinen muhalifler tarafından kimi kez kullanıldığına değinir. Bu sözleri ihtiyatla söylese de Gorbaçov haksızdır çünkü Saharov

I. Halk Vekilleri Kongresi'nden beri Parti'den 6. maddenin kaldırılması kararını koparma isteğini dile getirmiştir ve II. Kongre'de şiddetli bir ısrarla bu soruna geri döner. Bu konuyla ilgili olarak birçok kez müdahil olur ve sonuncusunda, 14 Aralık saat 15:00'te, mikrofonunu kapatarak kendisini susturan Gorbaçov'la hazin bir biçimde karşı karşıya gelir. Gorbaçov bir kez daha kazanmıştır çünkü 6. maddeyi yürürlükten kaldırma önerisi reddedilmiştir. Ama muhafazakârlar ile reformcuların oyları arasında 244 oy fark vardır. Bu bir Pirus zaferidir, çünkü 6. maddenin kaldırılmasından yana olan bir çoğunluğun oluşmaya başladığını ortaya koyar, bu sorunun oturumlarda tekrar gündeme gelmesi gecikmeyecektir.

Bu çatışmada Gorbaçov özellikle moral bakımından kayba uğrar. Ülkenin en saygı duyulan şahsiyetlerinden birine kabalık etmiştir. Daha da kötüsü, bu yüzleşmenin ertesi günü Saharov geçirdiği bir kalp kriziyle hayatını kaybeder. Ölümü, onu ahlaki bilincin timsali olarak gören yurttaşlar için tam bir ulusal dram olur. Ölüm haberi duyurulduğunda vekiller bir dakikalık saygı duruşunda bulunacaklardır; dostları Lujniki Parkı'nda halka açık gösteri düzenleyeceklerdir, kendiliğinden oluşan kalabalık "6. maddeyi kaldırın!" haykırılarıyla merhumu ve Bölgelerarası Grup'un başlarını alkışlayacaktır; Gorbaçov yuhalanacak, "Onu siz öldürdünüz!" sesleri duyulacaktır. Kalabalık tabutun önünde geçit de yapacaktır. Kendisine rehber olarak gördüğü birinin ölümüyle şaşkınlığa düşmüş bir halkın saygı ifadesidir bu.

Ayrıca II. Kongre'nin toplanmasından az önce Saharov Bölgelerarası Grup'taki meslektaşlarına en son konuşmasında savunmaya giriştiği görüşlerin özünü içeren bir Asya ve Avrupa Sovyet Cumhuriyetleri Birliği Anayasası⁶ tasarısı sunmuştu. Kendisinin kaleme aldığı bu tasarı gerçek bir iktidar eşitliği ve Birlik'e girme ya da çıkma konusunda tam bir özgürlük temelinde kurulması gereken merkez-çevre ilişkilerini bütünüyle yeniliyordu. Yurttaşların hakları ve özgürlükleri Birleşmiş Milletler'in tanımladıklarına uygun olmalıydı. Merkezdeki devlet kurumlarına ayrılan bölümde ise Parti'nin artık bir varlığı yoktu. Kesinliği ile dikkat çeken metin SSCB'yi bu türden en gelişmiş devletlerde olduğu gibi çok kavimli, demokratik ve federal bir devlete dönüştürebilirdi. Metin Bölgelerarası Grup'un çabalarıyla dağıtıldı ve 1990'da yayımlandı. Ama ne yazık ki SSCB yurttaşlarının çoğunluğu bundan haberdar olmamıştır.

Saharov'un yorulmaksızın sürdürdüğü mücadele ve onun trajik ölümü Gorbaçov'un 6. madde sorununu sürüncemeye bırakmasına olanak tanımamıştır. Üstelik 1989 yılı kötü bitmiştir: Doğu ve Orta Avrupa'da komünizm bozguna uğramış, SSCB'nin bizzat içinde Litvanya'da koyu milliyetçi görüşler

benimsenmiştir. Güzel bir Aralık günü Litvanya Meclisi kendi kararıyla ünlü 6. maddeyi yürürlükten kaldırır; onu Litvanya Cumhuriyeti Komünist Partisi izler, Parti'nin başı Algirdas Brazauskas, 25 Aralık'ta partisinin SBKP'den bağımsızlığını ilan eder – dolayısıyla Litvanya Komünist Partisi söz konusu maddenin encamı konusunda tek başına karar verme hakkına sahip olacaktır. Letonya Komünist Partisi 28 Aralık'ta aynısını yaparak tuz biber eker. Gorbaçov'un partisi başka partilerde varlığı sona eren “yönetici rolüne” hâlâ nasıl tutunabilir?⁷ Çernyayev günlüğünde duruma ciddi bir teşhis koyar: “Bu 1989 yılında Sovyet devleti çökmeye başladı. İktidarın merkezi olan Politbüro bütün otoritesini ve kararlarını uygulatma olanağını kaybetti.”

Gorbaçov'un çevresinde bu çöküş kabul edilir değildir. Nitekim dostu ve sadık esin perisi Yakovlev'in ona fısıldadığı kendi “darbesini” yapma önerisi bunu doğrular. Yakovlev'in hazırladığı program genişliğiyle etki bırakıcıdır. Gorbaçov'a tam bir başkanlık rejimi kurmayı, bir an önce toprakları köylüye, fabrikaları işçilere vermeyi, özel girişimi teşvik etmeyi, talep eden cumhuriyetlere bağımsızlıklarını vermeyi, çok partiliğe dayalı, yani tek parti ve onun tekeline dayalı düzeni bir kenara bırakan bir demokratik sistem kurmayı önerir. Yakovlev'in o dönemde telkin ettiği şey devlet iktidarının Yüksek Sovyet'in kumandasından kurtulmuş bir başkanın ellerinde toplanmasıdır. Aralarında Çernyayev'in de bulunduğu Gorbaçov'un yakın çevresi telaşa kapılır: “Tavsiye ettiğiniz şey tek kelimeyle bir devlet darbesi.” “Evet” diye yanıtlar Yakovlev, “ve daha fazla bekleyemez.” Bunu gerçekleştirmek için ileri sürdüğü yöntem de bir o kadar radikaldir. Gorbaçov bir an önce televizyondan yayınlanacak bir konuşmada halka çağrı yapmalıdır. “Gorbaçov buna ne diyor?” sorusuna Yakovlev kendisinin onayını aldığına dair güvence verir, Çernyayev'e göre bu onayın tam olarak ne konuda verildiğini belirtmez.⁸

İşin gerçeği Gorbaçov her zaman sıkça olduğu gibi tereddüt etmektedir, Yakovlev'in kendisini yalnızca bir darbe değil aynı zamanda bir *devrim* diye de adlandırdığı bir girişime sokmak istediğinin bilincindedir, çünkü bu tam anlamıyla, uzun vadeli politika terimleriyle söylemek gerekirse, siyasi ve ekonomik sistemde yapmayı hayal ettiği bir devrimdi. Yakovlev yakın çevresinden 4 ya da 5 Şubat için öngördüğü televizyon konuşmasını hazırlamalarını isterken Gorbaçov, Yakovlev'in istediği gibi halkı devrime çağırmak yerine bir kez daha uygun zamanı kollamaya, tam olarak 5 ve 6 Şubat'ta toplamayı düşündüğü Parti genel kuruluna başvurmaya karar vermiştir. Parti'ye her iki taraftan ekstremistleri yatıştırmasını umduğu bazı geçici önlemler önermeyi istiyordur. Ama söylenti tasarısını bastırır; herkes Merkezi Komite'de

7 SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun 16.01.1990 tarihli bildirisi, *Vedomosti SND I VS SSSR*, sayı 3, 1990, madde 42.

8 Tcherniaev, *Sovmestnyi iskhod*, a.g.e., s. 839.

hazırlanmakta olana dair kendi düşüncesini taşır ve *Glasnost* sayesinde kaygılarını ya da kanılarını olabildiğince paylaşır. 4 Şubat 1990'da 100.000'den fazla insan Moskova'da gösteri yapar ve bütün konuşmalarda 6. maddenin feshedilmesine değinilir.⁹ Bunun üzerine Gorbaçov ilke olarak XXVIII. Parti Kongresi'ne hazırlık yapmak, gerçekte de bu baş belası maddeyi ele almak amacıyla Merkezi Komite'yi mart ortasında toplamaya karar verir. 11, 15 ve 16 Mart günleri toplanan genel kurul, bir SSCB devlet başkanlığı makamının oluşturulmasıyla 6. maddeye ilişkin düzenlenmeleri birleştirerek sonunda bu tehlikeli tartışmaya artık son noktayı koymayı sağlayacak bir anayasa değişikliği tasarısını görüşmeye karar verir.

Bu tasarıya uygun olarak 14 Mart'ta III. Halk Vekilleri Kongresi'nde kabul edilen metin yürürlükteki anayasada –1977 anayasası– iki büyük yenilik gerçekleştirir.¹⁰ İlk madde, “kendi anayasaları ve SSCB anayasasında tanımlandığı üzere egemen ve özerk cumhuriyetlerin yetkilerini sınırlamadığı” belirtilerek Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Başkanlığı makamının oluşturulmasını buyurur. İkinci madde ise anayasanın başındaki “bütün halkın öncüsü, Komünist Parti'nin yönetici rolü” ibarelerinin çıkarılmasını ve şöyle kaleme alınmış bir 6. maddenin eklenmesini buyurur: “Sovyetler Birliği Komünist Partisi, başka siyasi partiler ve sendikalar, kitle hareketi örgütleriyle birlikte gençlik örgütleri [...] Sovyet devleti siyasasının oluşturulmasına katılırlar.”

Burada bir uzlaşma anlayışının kaçınılmaz olan bu anayasa değişikliğine yön verdiği görülmektedir. Kuşkusuz yeni 6. maddedeki değişim baştaki Parti'nin yönetici rolü ifadesinin çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir ve yasa maddesinde devlet siyasetinin belirlenmesine katkıda bulunan toplumsal örgütlerden *bir tanesi* diye tanıtılır. Ama Parti öteki örgütlerden ayrı anılır, birinci sırada yer alır ve bir tek onun adı geçer. Gorbaçov anılarında bu maddenin ele alındığı oturumların çok gergin geçtiğini, kimi vekillerin Parti'yle olan bütün bağların kaldırılması için ısrar ettiklerini ama azınlıkta kaldıklarını söyler. Küçültülmüş de olsa öteki toplumsal örgütlere rakip konumuna yerleştirilen Komünist Parti değiştirilen anayasada özel yerini korumuştur. Gorbaçov bir yandan değişimin –6. madde reformcuların şiddetle talep ettikleri üzere bütünyle feshedilmemiştir– bir anlaşmanın ürünü olduğunu kabul ederken, bütün görüşleri uzlaştırabilecek bir çözüm arayıp öne sürdüğünü söyleyerek savunur kendini.¹¹ Oysa kabul edilen çözüm reformcu vekillerin onayını almamıştır ve bu yüzden Gorbaçov'un popülaritesi büyük zarar görür. Liberal hasımlarına göre o demokrasinin güvenilir öncüsü değil, bir manevracıdır.

9 Juravlev, V. V., yönetiminde, *Vlast'i oppsitsia*, Moskova, 1995, s. 316, bu hareketin ülke bütününe yayılması üzerinde durur.

10 *Vedomosti SSSR*, sayı 12, 1990, st. 189.

11 Gorbachev, M., *Jizn'i reformy*, cilt 1, s. 485.

Gorbaçov artık öyle kendiliğinden olmayacak başkanlık seçimiyle de uğraşmak zorunda kalır. Ona rakip çıkarma girişiminde bulunulur ama boşunadır. Son kertede tek aday olacaktır – Bölgelerarası Grup'un bu başkanlık makamının oluşturulmasına ve onun adaylığına karşı olduğunu ilan etmesine rağmen seçilecektir. Yuri Afanasyev bu karşıtlığı öylesine şiddetle dile getirir ki Gorbaçov onu “kuduz” diye nitelendirmiştir, hatta onu Robespierre'e benzetip şunu da ekler: “Afanasyev *Perestroyka*'da benzer bir rolü mü oynamayı düşünüyor acaba?” Çevrenin olmasa bile en azından dile gelen görüşlerin öteki ucunda Kazakistan'ın patronu Nazarbayev cumhuriyetlerin sesini çok ustalıkla bir biçimde duyurur. Bir başkanlık makamı olması ilkesini ve Gorbaçov'un adaylığını savunma bahanesiyle bu sistemin kusursuz olduğunu ve cumhuriyetlere de yayılması gerektiğini açıklar. Böylece bu sayede merkez karşısında çok çabuk kayda değer bir ağırlıkları olacaktır. Bunu da ilk olarak Rusya uygulamaya koymalıdır. Ne ki, Mart 1990'da keskin bir siyasi zekâyâya sahip olan Nazarbayev cumhuriyetlerin bu reformdan elde edebilecekleri avantajın ayırdına varmışsa da Meclis'in çoğunluğu bunun o denli bilincinde değildir ve sonrasını sorgulamadan kendisine önerilen adaya oy verecektir.¹²

Dolayısıyla Gorbaçov kolayca seçilir, tabii ki elde ettiği Sovyet usulü bir sonuç değildir çünkü oyların yalnızca % 59'unu toplar – 495'e karşı 1329 oy alır. Ama anılarında yazdıkları devletin zirvesine tırmanmaktan ne kadar hoşnut olduğunu ortaya koyar. Başkanlık saygın bir makamdır. Başkanın yetkisini güçlendirecek iki yeni merci (madde 127.5) ona eşlik edecektir: Federasyon Konseyi –Gorbaçov'a göre ulusların çalkalandığı ve merkezin yetkilerini sorguladığı bir dönemde olması zorunludur– ve bir Başkanlık Konseyi. Birlik Başkanı aynı zamanda Federasyon Konseyi'nin de başkanı olacak ve Başkanlık Konseyi üyelerini atama ayrıcalığı olacaktır. Böylece doğrudan kendisine bağlı olan iki kurum Sovyet Devlet Başkanı'na yeniden bir şan ve özel eylem olanakları kazandırır. Bu durumda Gorbaçov'un neden buna bu kadar önem verdiği, reformcuların dağılmakta olan bir devleti yeniden merkezileştirmenin ve tükenmiş bir öndere yeniden güç kazandırmanın bir aracı olarak gördükleri bir reforma neden inatla karşı çıktıkları anlaşılır.

Bu reformla birlikte Gorbaçov Stalin'in asla sahip olmadığı güce kavuşur. Ne büyük başarı! En yüksek mevkîe aday olması Kongre'den önce toplanan Komünist Parti genel kurulunda oybirliğiyle önerilmiştir. Parti böylece ülkeyi Lenin'in çizdiği yolda tutacağı doğrultusunda kendisine duyduğu güveni açığa vurmuştur. Ve bu yeni meşruiyeti Halk Vekilleri Kongresi'nde elde eder. Başarısı işte bu noktada sınırlanır. Değiştirilen anayasanın 127.1 maddesi bir mecliste iki dereceli seçimle değil genel oy hakkı sistemine göre seçilmesini

12 Medvedev, V., v komande Gorbacheva, a.g.e., s. 110.

gerektirmektedir. Gorbaçov 1990 seçiminin istisnai olduğunu ve gelecekte genel oy hakkına başvurunun kural olacağını savunmuştur. Kamuoyu ve tarih Gorbaçov'un Mart 1990'da Parti'dekileri tercih ederek, kendi yurttaşlarının oylarına talip olmaktan kaçındığını kayda geçecektir.

Yakovlev bu bağlamda zaman geçtikçe Gorbaçov'un giderek daha çok karışt tezler arasında savrulduğunu ve onun gözde sözünün "henüz çok erken"¹³ olduğunu kaydeder. Yine ona yakın olan Çernyayev daha da acımasızdır, şubat protestocularının çoğunluğunun diline düşen bir cümleyi alıntılar, buna göre Gorbaçov "ışığı hâlâ Batı'da biraz parlayan sönmüş bir yıldızdır."¹⁴ Beş yıl önce ülkesinde göz alıcı bir yıldız gibi görülen birisi için ne acıklı bir düşüştür! Ama o cümleyi böylesine sert bir biçimde haykıran protestocular ülkenin kaotik durumunu, artan yoksulluğu, tırmanan fiyatları düşünmektedirler. Bunun üzerine bütün Sovyet topraklarında, büyük Rus şehirlerinde farklı adlar altında –komite, halk cephesi...– kendiliğinden, "gayri resmi" yetki odakları biter: Yaroslav, Sverdlosk, İvanovo-Voznessensk, Volgograd, Perm, Murmansk ve daha birçoklarında. Yerel bağımsızlığın temsilcisi olduklarını iddia ederler ve halkın gündelik yaşamıyla birlikte ekonomik yaşamdan geri kalanı yönetmek üzere devlet ve Parti makamlarının yerini alma niyetlerini haykırırlar. Anarşi havası mı yoksa tabanın yönlendirdiği bir devrim midir bu?

VİLNİUS'TAN MOSKOVA'YA ULUSAL SAPMA

Gorbaçov daha başkan seçilir seçilmez, 1989'dan bu yana vahametini gördüğü milliyetçilik sorunuyla baş etmek zorundadır.

1989'da protesto gösterileriyle Sovyet gündemine egemen olan Litvanyalılar ve 24 Şubat'ta yerel seçimleri alan Sajudis Halk Cephesi –seçimler özgürce yapılmıştır çünkü Litvanyalılar kendi ülkelerinin efendisi olmak istemektedirler– 11 Mart'ta tam da Sovyetler Birliği'ni reforma sokması beklenen Halk Vekilleri Kongresi'nin toplandığı sırada cumhuriyetin bağımsızlığını oylamışlardır.¹⁵ Kışkırtma aşıkardır! Üstelik iki ay öncesinde Vilnius Meclisi kendi inisiyatifiyle 6. maddeyi feshetmiştir. Litvanya milliyetçiliğine öfkelenen Gorbaçov Litvanya'ya gitme kararı almıştır. Orada tam bir cesaretle düşman kalabalıklarla yüz yüze gelmiş ve vaatlerini çoğaltmıştır, özellikle bir an önce birlikten ayrılmaya ilişkin bir yasa hazırlama vaadinde bulunmuştur. Ve bunu sonra Ligaçev de yinelemiştir, Moskova ve çevre cumhuriyetlerle ilgili anlaşmazlıkların kaosla çözülemeyeceğini söylemiştir. Litvanyalılar

¹³ Iakovlev, a.g.e., s. 422-423.

¹⁴ Tcherniaev, a.g.e., s. 843.

¹⁵ Kongre 15 Mart'ta bir deklarasyon yayımlar, *Pravda*, 17.03.1990.

ayak direyince Gorbaçov sertleşir ve 11 Mart'ta Vilnius'un kararlarının yasa dışı olduğunu, Sovyetler Birliği'nin hayati çıkarlarını tehdit ettiğini ilan eder ve verdiği hükmü inandırıcı kılmak için başkentte tanklar ve paraşütçü birlikleri gönderir.

Kısa vadede hesabı doğru çıkar. Litvanyalılar bağımsızlık ilanından vazgeçmeyi reddederek kendi görüşlerini sıkı sıkıya korumuşlarsa da, "Baltıklı kardeşlerinin" örneğini takip etmeye hazırlanan Estonyalılar kararlarını geciktirirler. Her şey, SSCB'nin geleceğinin belli olacağı Halk Vekilleri Kongresi'nin toplanması aynı zamanda daha ilerde (mayıs sonu) yapılacak Sovyet-Amerikan zirvesinin yaklaşması Gorbaçov'u katı bir tutum sergilemeye iter; ayrıca Amerikan Başkanı Vilnius'ta olup bitenlerden kaygı duyduklarını gizlememektedir. Gorbaçov'a göre Litvanya sorunu gelecek zirveyi "kirletmemelidir". Bu sırada oylanan anayasa değişiklikleri ulusal çalkalanmalar karşısında merkezi güçlendirme isteğini ortaya koyar. Bunun üzerine Kongre'nin ertesinde yeni yasalar ulusal tartışmalar içerisinde aşılmaması gereken sınırları belirler. 3 Nisan tarihli bir yasa birlikten ayrılma hakkının hangi koşullarda kullanılabileceğini ortaya koyar. Referanduma bağlı ve gereken oy yetersayısı cumhuriyetin nüfusunun üçte ikisi oranında olmalıdır.¹⁶

Litvanyalılar yasa metninin anlaşılması güç olduğundan dolayı kabul edilemez olduğunu açıklarlar. Oysa bu yasayı hemen ertesi günü olağanüstü durum koşullarını düzenleyen bir başka yasa izler, "Sovyet devletini tehlikeye sokan bir durum yaratacak" olanlar için neredeyse açık bir tehdit niteliğindedir. Gorbaçov yine alışıldığı gibi kararlarını eleştirenlere kaçamak yanıtlar verir. Tek taraflı bağımsızlık ilanını tanımayan 3 Nisan tarihli yasa Litvanya'yı illegal bir konuma sokar ve Gorbaçov asilerin karşısına uluslararası hukukla ve kendi kaderini tayin etmek niyetinde olan devleti ayrılmak istediği ülkenin hukukuna uymayı, yani 3 Nisan tarihli yasaya uymayı zorunlu kılan 23 Nisan 1978 tarihli Viyana Konvansiyonu'yla çıkar! Ama Gorbaçov aynı zamanda Vilnius'u ekonomik yaptırımlarla da tehdit eder ve toprak düzenlemelerinin her şeyi üstüne tuz biber ekebileceğini ima eder. Vilnius 1945'ten önce Belarus'un üzerinde hak edebileceği Wilna değil midir?

Bu baskı silsilesine koşut olarak giderek daha çok mavi boncuk dağıtır.¹⁷ XXI. Komsomol Kongresi'nde 10 Nisan günü yaptığı bir konuşmada "cumhuriyetlerin egemenlik haklarına gerçek bir nitelik kazandırmak, ekonomik bağımsızlık ve anadillerin ve kültürel geleneklerin özgürce gelişmesi olanağını vermek" gerektiğini dile getirir.

Tehditlerin yanı sıra bu yüreklendirici sözlerin de Baltık cephesini sakinleştirceğini düşünür. Acilen sağlanması gereken bir sükunettir bu, çünkü

16 *Velomosti SSSR*, sayı 15, 1990, st. 189.

17 Gorbaçov'un "Litvanya halkına" seslenişi, *Pravda*, 17.03.1990.

başka boyuttan bir hasım ortaya çıkıp SSCB'ye ve başkanına kafa tutmaktadır: Rusya. Gorbaçov bu konuda yanılmamıştır: "Litvanya sendromu" ya da "Litvanya manevra alanı" adını verdiği şeyin kuşkusuz derin bir milli duygunun dışı vurumu olduğunu ama aynı zamanda Rusya'nın da SSCB'den kopma yoluna girerek Litvanya'nın artık Kremlin'in misillemelerinden korkmaksızın bağımsızlığını elde etmesini sağladığını anlamıştır.

Rus sorununun birden siyaset sahnesinde belirmesi yeni bir şey değildir ve sürpriz sayılmamalıdır. 1989'da özellikle Rus siyasi yetkililer, Gorbaçov ve ekibi tarafından geliştirilen "alçalan özerklik" tasarılarından kaygı duymaktadırlar. O dönemde Parti özerk cumhuriyetleri egemen cumhuriyet statüsüne çıkarmayı hayal etmiştir, bu da Rusya'yı böylece terfi eden cumhuriyetler yığını içinde boğabilir ve onu Tatar ya da Bakır cumhuriyetleriyle aynı düzeye indirgeyebilir. Bu tasarıya bundan daha az kötücül olmayan bir başkası eklenir, buna göre de Rusya beş büyük ekonomik bölgeye bölünecektir: Merkez Rusya, Doğu Rusya, Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Uzak-Doğu. İlk öneri onu öne sürenlerin gözünde "bütün milliyetlere adalet sağlama isteğiyle" açıklanırken, ikincisinin gerekçesi ekonomik rasyonalite sağlama kaygısıdır. Ruslar buna aldanmış değildirlir. Çünkü Rusya, onun gücü, hatta bizzat varlığı bu manipülasyonların kurbanı olacaktır.¹⁸ Bu tasarıların 1989 yılında Rusya'da milli bir seferberliğin oluşmasına ve bu hareketin başını çekenlerin başarılarına büyük katkıları olmuştur. III. Halk Vekilleri Kongresi'nin ertesinde bunun etkileri görülebilmıştır. Nisan ayında yapılan yerel seçimlerden Rus demokratik hareketinin Kongre'de çok aktif olan iki önemli ismi zaferle çıkar: Gavril Popov Moskova, Anatoli Sobçak ise Leningrad belediye başkanı olur.

Ama bunu izleyen, özellikle Gorbaçov'u tasalandıran ve beyhude bir biçimde engellemeye kalkıştığı asıl olay 29 Mayıs'ta Boris Yeltsin'in Rus Parlamentosu'nun başına seçilmesidir. Gorbaçov ona karşı manevralarını çoğaltacaktır: şaşırtma niyetine aday olanlardan cesaret alıp Rus vekillere baskı yapar. Böylece Yeltsin'in Rus Parlamentosu Başkanlığı adaylığı bir yanda Yeltsin'le Gorbaçov'u bir yanda Rusya'yla Birlik'i karşı karşıya getiren çifte düello görünümü kazanır. Yeltsin 1062 oyun 508'ini alır – ucu ucuna elde edilmiş bir sonuçtur ama Yeltsin'i "yıkıcı" olmakla suçlayacak olan Gorbaçov'un aşırı derecede öfkelenmesi için yeterli olacaktır.

Bundan sonra olanların önüne geçilemez. Rusya 12 Haziran 1990'da egemenliğini ilan ederek çok yerinde bir ifadeyle "egemenlikler geçidi" denilecek

18 Birlik ve Federasyon uyrukları arasındaki ilişkileri belirleyen 10 ve 24 Nisan 1990 tarihli yasalar özerk oluşumların (cumhuriyetler, bölgeler) önemi üzerinde durur. *Vedomosti SSSR*, 18.04.1990, sayı 16, st. 230, s. 334-340 ve *Vedomosti SSSR*, sayı 19, 1990, st. 329.

şeyin yolunu açmıştır.¹⁹ Baltıklılar SSCB'nin öteki halklarına esin kaynağı olmak için çok uzaktaydılar ve hikâyeleri özeldi. Oysa ki devasa Rusya herkes için tartışmasız bir modeldir, SSCB içerisindeki gücü onun örneğini takip edenlere merkeze karşı gerçek koruma sağlamaktadır. 12 Haziran'daki Rus deklarasyonu devletin egemenliğini, her alanda özerkliği ve *Birlik'ten özgürce çıkma* hakkını talep etmektedir. 3 Nisan tarihli yasa ve saptadığı sınırlar unutulup gitmiştir. Rusya örneği anında bir dizi cumhuriyetin takip edeceği öngörülebilir bir durumdur. Moskova'nın şakirdi, Gorbaçov'un gözünde de en önemlisidir, tabii ki 16 Temmuz 1990'da egemenliğini ilan eden Ukrayna olacaktır.

SSCB'nin devlet yapılanmasındaki bu çöküş yetmiyormuş gibi Gorbaçov'un 14 Mart'ta kurtardığını düşündüğü, desteğini almayı umabildiği Parti de Rusya'nın egemenliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır. 1925'ten bu yana Rusya'nın –diğer cumhuriyetlerden farklı olarak– kendi komünist partisi yoktur, buradaki komünist hareketin Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından temsil edildiği varsayılmıştır. 1989'da Gorbaçov SBKP içerisinde küçük bir yapılanmaya gider, belirttiğine göre bu Rus komünistlere yöneliktir ama özellikle de Rusya'nın kendine özgü siyasi yapıya sahip olmayı istediği bir zamanda bir Rus Komünist Partisi'nin kurulmasını engellemeyi amaçlamaktadır. Gorbaçov tarafından kurulan bu “Merkez Komite Rus Bürosu”, yazdığına göre, kendisi de Rus sorunuyla baş etmek zorunda kalan Kruşçev'in bir girişimine dayanır, Kruşçev o zamanlar Birlik Partisi Merkezi Komitesi'ne bağlı kendi örgütüne sahip bir Rusya bürosu açmıştı. Bu kuruluş birkaç yıl ayakta kalıp sonra sönüp gitmiştir; Gorbaçov ona yeniden varlık kazandırır. Bir kez daha Kruşçev'in girişimleri *Perestroyka*'ya esin kaynağı olmaktadır.

Kuşkusuz Demokratik Rusya hareketinin yöneticileri zaten Parti'den uzaklaştırılmışlardı. Parti'nin yönetici rolünün lağvedilmesini talep etmelerine rağmen çoğu hâlâ parti üyesiydi ve bu bağlamda ona baskı yapmaya kararlıydılar. Bu çalkantılı günlerde Çernyayev şunu kaydeder: “Afanasyev, Yeltsin ve Travkin [Kongre'deki Bölgelerarası Grup'un üyesidir] kamuya “antikomünist” bir parti kurma sözü verirler”. Daha sonra doğrulanan bu sözler belirli bir kafa karışıklığına tanıklık eder, aynı Rus yetkililer hem bir Rus Komünist partisi kurmak için mücadele eder hem de bir “antikomünist parti” isterler. Ama bu çelişkiler her şeyden önce merkezi kurumlar içerisinde Rusya'ya güçlü bir konum sağlama isteklerini ortaya koyar.

20 Haziran 1990'da egemenlik ilanının izinde ayaküstü oluşmuş bir merci olan Rusya Komünistleri Konferansı Rus Komünist Partisi'ne dönüşür ve art arda gelen hakaretlere katlanmak zorunda kalan Gorbaçov'un gözü

pek bakışları altında yetkililerini seçer.²⁰ Ivan Polozkov'un Rus Komünist Partisi birinci sekreteri seçilmesi Gorbaçov için bir yenilgi daha olur. Bu makam için kendisi bir aday önermiştir. Polozkov Gorbaçov'un önermediği ve 1056 oy alan Lobov'un karşısında 1396 oy alarak seçimi kazanır, öte yandan Gorbaçov'un desteklediği aday tam anlamıyla bertaraf edilmiştir. Gorbaçov ilk kez Parti içerisinde –Rus komünistler SBKP'nin % 62'sini oluşturur– genel sekreterin bir önerisinin hiçbir biçimde dikkate alınmadığını görebilmiştir. Bütün bunlar toplayacağı ve üzerinde yeniden nüfuz sağlamayı umduğu XXXVIII. Kongre'den hayırlı bir sonuç çıkmayacağını işaretidir. Rusya bütün hesapları altüst ediyordu.

Ünlü bir Rus gazeteci olan Stanislav Kondraşev, 15 Nisan'da *Izvestia*'da “Rus dirilişi”ni konu alan “1990'da Prag Baharı” başlıklı öngörülü bir makale yayımlamıştır. Bu da yine Gorbaçov için tuz biber olur. İş arkadaşları suskunluğundan, pasifliğinden, muğlak tutumundan kaygı duymaktadırlar. “Fazlasıyla değişti; sınırlarımızın dışında başka bir Gorbaçov var, burada başka. Bu özellikle ABD'ye yaptığı son ziyaretten sonra açıkça görülüyor [31 Mayıs-2 Haziran tarihleri arasında toplanan Washington Zirvesi]. Orada akıllıca davranıyordu, gelişime doğru ilerleyen bir ülkeyi savunuyordu; burada ise içgüdüsel bir korku, bir aparatçık, bir taktikçi gibi davranma, siyasetimize büyük zarar getiren bir uzlaşma saplantısı söz konusu... Orada samimi, burada ise hile yapıyor.” Çernyayev'in bu uyanık sözleri Gorbaçov'un yakın iş arkadaşlarının yaptıkları acı sohbetlerini yansıtır. Seçimle Rusya'nın patronu konumuna gelen Yeltsin'in imajı hüyükken Gorbaçov'un ki giderek solar.

Çernyayev doğru görmüştür. Gorbaçov kendisini, *Gorbymania*'nın kırıp geçirdiği dış dünyada daha rahat hissetmektedir. Kendi ülkelerinde güçlüklerle karşılaşan devlet başkanları için çoğunlukla böyle olur. Ama *Glasnost* topluma kendisini ifade etme olanağı sunana dek SSCB'nin efendisi “gözden düşmenin” ne anlama geldiğini bilmiyordu.

Washington Zirvesi onun için mutlu bir an olmuştur. 1 Haziran'da imzalanan kimyasal silahların yok edilmesi anlaşması ve gelecekte yapılacak bir “Start” (stratejik silahların azaltılması) anlaşmasına dair niyet bildirgesinin yanı sıra, ki bunlar önemli başarılarıdır, Gorbaçov ABD'yi dolaşır, Minnesota'da Stanford Üniversitesi'nde konuşma yapar, burada onu eski dostu Georges Shulz ağırlar ve öğrencilere “büyük şahsiyet”, “zamanımızın büyük düşünüürü” diye tanıtır. Bu sırada Moskova'da zirvenin başarısı ve Gorbaçov'un görkemli karşılanışı konusunda sessizlik hâkimdir.²¹ Yeltsin'le kafa kafaya mücadele kendini belli ederken kafalar SSCB'deki güç ilişkilerinin gelişimine odaklanmıştır.

20 Tcherniaev, a.g.e., s. 859-860.

21 A.e., s. 858.

SON PARTİ KONGRESİ

Gorbaçov ülkeye döndüğünde tereddüt içindedir. Rus komünistlerin oturumlarda ağırlıklarını koymalarından, kendi görüşlerini dayatmalarından kaygılanan Ligaçev ve Rijkov'un tavsiye ettikleri gibi Parti Kongresi'ni ertelemek mi gerekir? Bu iki adam ondan “vekilleri işleyebilmeleri” için bir erteleme talebinde bulunurlar. Gorbaçov takvime uymayı tercih eder çünkü muhafazakârlarla reformcular arasındaki çukurun giderek daha da derinleştiğini görür. Duyduğu kaygı tutumunun gerekçesini açıklar. Bütün değişim sürecinin denetimi dışına çıkmakta olduğunu ve artık *Perestroyka*'nın gözden düştüğünü hissetmektedir. Bütün iş arkadaşlarının Gorbaçov'da gözlemledikleri “korkuların” yükselişi gerçektir. Bu yükseliş onu artık denetim altına alamadığı değişimlerin tırmanışını durdurma yollarını aramaya götürür. SSCB tarihinin ve Gorbaçov iktidarının yeni bir evresi açılacaktır.

Oraya girmeden doksan yıl önce kurulan Lenin'in partisinin tarihinde sonuncusu olan ve 2-13 Temmuz 1990 tarihleri arasında tam bir karmaşa içerisinde toplanan Kongre üzerinde duralım. Parti birincil niteliğini, yönetici vasfını kaybetmiştir ama hâlâ diğerleri arasında sıradan bir parti olmayı reddetmektedir. İlk günlerde özellikle çok sert tavır takınan konuşmacılar parti yönetimini hegemonyasını kaybetmeyi kabullenmekle suçlarlar. Havada uçuşan bu muhafazakâr görüşlerin hedefleri öncelikle genel sekreter, Yakovlev, Şevardnadze, Medvedev'dir... Söz alanlar Parti'nin yarı iflasının yönetim tarafından örgütlendiğini haykırırlar. Ama kolektif yönetimin hâlâ varlığını sürdürdüğünü ve karşı çıkılan düzenlemelerin bütün üyelerin sorumluluğunda olduğunu unutup suçlamalarında yalnızca reformcuları anarlar. Yeltsin Parti'nin isim değiştirmesini ve demokratik bir sosyalizme yönelişe uygun yeni bir isim almasını salık vermek üzere söz alır, ona göre SSCB'nin gecikmeden izlemesi gereken yoldur bu. İktisatçı Abalkin SSCB'nin var olan ekonomik örgütlenmesinin bir kenara bırakmasını ve gecikmeksizin Yeltsin'in de Rusya Cumhuriyeti adına desteklediği piyasa ekonomisine yönelmesini savunur. Gorbaçov yine burada da denetimli piyasa ekonomisini övüp, ekonomik reformu zaten *Perestroyka*'nın merkezine aldığını hatırlatarak tereddütte kalır. Bütün Kongre boyunca “birbirine dış bileyen” iki büyük yirtıcı arasında bir anlaşma zemini yok mudur peki? Hiçbir anlaşma mümkün değildir – Mevki savaşı bunu açıkça ortaya koymuştur.

Gorbaçov yepyeni bir konjonktür içerisinde genel sekreterliğe adaylığını koymakta tereddüt etmişti.²² SSCB'nin devlet başkanı siyasal sistem içerisinde artık merkezi bir konumda olmayacağına ve başka partilerle karşı karşıya geleceğine göre Parti'nin başında kalabilecek miydi? Sonunda aday olmaya

22 Çernyayev ve Şahnazarov aday olmaması için ona baskı yaparlar. Tcherniaev, a.g.e., s. 860.

karar verir, ama büyük karışıklık çıkar, herkes bir adayı, Şevardnadze'yi, Yakovlev'i, Bakatin'i, hatta adı sanı duyulmamış başka kişileri öne sürer. Velhasıl Gorbaçov'un karşısına Kemorovo bölgesindeki bir taşkömürü ocağının müdür yardımcısı olan Avaliani çıkar. Rus Komünist Partisi'nin kuruluşunda etkin bir rol oynayan Avaliani 501 oy alırken güçlü rakibi oyların 3411'ini toplar.

Ardından genel sekreter yardımcısı seçimi gelir, resmi söyleme göre çok ağır görevleri omuzlayan genel sekreterin yükünü hafifletmek için oluşturulmuş çok yeni bir makamdır bu. Gorbaçov, kendisi Rus olduğuna göre, Parti'nin genel sekreter yardımcılığına başka bir ulusun temsilcisini seçmesi gerektiğini açıklar ve Ukrayna Komünist Partisi birinci sekreteri Vladimir İvaşko'yu aday gösterir. İvaşko genel sekreterliğe geçici bir süre için adaylığını koymuş hemen geri çekilmiştir; kendisinin azimli bir reform yanlısı olduğunu söylemektedir. Ligaçev de adaylığını koyar, eleştiri ve alay konusu olur: "Sonunuz Çernenko gibi olacak" der bir vekil. O ise ayak direr ve Ukraynalı adayla kapışması bozgunla biter. İvaşko oyların 3109'unu toplarken, Ligaçev 776 oy alır.

Son olarak Gorbaçov'un düşüncesine göre federalizmi yansıtmaması gereken bir Merkezi Komite'nin üyelerini seçmek gerekir. Federal Devlet reformu gündemdedir; Parti bunu desteklemekle yükümlüdür. Dolayısıyla Merkez Komite'deki 85 sandalyenin 75'i Birlik'i temsil eden komünistlere ayrılmalıdır – Parti yönetiminin, SSCB hükümetinin seçkin üyeleri, sanatçılar, askerler vs. Bu 85 üye arasında Rusya'nın yöneticileri Yeltsin, Silaye ve Hasbulatov yer almaktadır. Yeltsin bir kez daha sansasyon yaratır ve bu çıkışıyla Gorbaçov'un elde ettiği başarıyı silip atar. 12 Temmuz'da Kongre'nin kapanışından bir gün önce söz ister ve çok partili düzene geçen Rusya'nın Yüksek Sovyet'ine başkan seçilmiş olduğu için görevinin ve yükümlülüklerinin SBKP'nin kararlarıyla çatışmasından kaygı duyduğunu açıklar. Bunun sonucu olarak Parti'den istifa ettiğini duyurur.²³ Gorbaçov bu istifayı kayda değmeyen bir olay olarak görmeye karar vermiştir. Sağdan soldan "Ayıptır!" haykırışları yükselirken Gorbaçov Yeltsin'in Parti'den ayrılan tek kişi olduğunu görmekten hoşnuttur. Ama birkaç gün sonra, Popov ile Sobçak da aynısını yaparlar.

12 Temmuz 1990 günü Gorbaçov ve Yeltsin'in zıt seçimleri –Parti'nin başına geçmek ya da ondan skandal yaratarak ayrılmak– onların çatışmalarına hiç görülmemiş bir boyut kazandırmıştır. Gorbaçov Parti'nin saygınlığını kaybettiğini bilmektedir. Ama bu soğukluk özellikle seçkinlerden, nüfusun en eğitilmiş kesiminden, büyük şehirlerden kaynaklanmaktadır. Ülkenin derinliklerinde sokaktaki insan için Parti bir efsane olarak durmaktadır: Mumyası

hâlâ mozoleda yatan Lenin'in partisidir. Tabandaki insanlar ve sefaletlerini Moskova'daki göstericilerin yüzüne haykırmak için madenlerin dibinde iş bırakanlar Parti'nin başı olan Gorbaçov'a bağlıdırlar. Bu tartışmasız halk desteğine Parti'nin maddi gücünü, sayısız militanını –zirvedekinin, yani Lenin'in yasal mirasçısının peşinden gitmeye hazır olduklarını düşünmektedir– hâlâ seferber edilebilir örgütlerini, altyapısını, bütün ülkeye yayılmışlığını, zenginliklerini de ekleyebilecektir. Muhalif görüşlerin meydan okuması karşısında iktidarının sağlam temelleri koruduğuna dair bir güvence değil midir bu?

Yeltsin bunun tersini düşünür. Önce tek başına girilen isyan hareketinin uyandırdığı heyecan üzerinden oynar. 1990 yazında insanların fazlasıyla coşkulu olduğu bir Rusya'da pek az kişi bunun dışında kalmıştır. Ama ülkenin bütününe ve onun Gorbaçov'un meşruiyet, hatta Parti üzerinde belirli bir üstünlük kazandırdığı yasal temsilcileri olan Sovyetlere de seslenmektedir. "Parti'nin dönemi kapandı, nihayet sizlerin, Sovyetlerin zamanı geldi" derken onlara hitap etmiştir. Yeltsin'in olağanüstü girişimi ikona kırııcıdır: Üç çeyrek yüzyıldır oluşturulan ideolojik doğruları yıkmaktadır. SSCB 1917'den beri öncü işareti doğrultusunda yaşamıştı. Parti üyesi olmak, bir Parti kartı sahibi olmak var olabilmek için gerçek bir geçiş belgesi yerine geçiyordu. Tabii sakıncaları da vardı ama sonuçta avantajları ağır basmaktaydı. Yeltsin'in gösterişli istifası yıkıcı bir mesaj taşıyordu: Bir Parti kimlik kartına sahip olmadan yaşanabilirdi. Bu yolla Parti'ye aidiyetin simgesi olan Gorbaçov'un meşruiyetini ortadan kaldırmaktaydı. Kısmen simgesel olan bu yarışta ikisinden hangisi galip gelecekti?

GORBAÇOV GİRİŞİMLERİNİ SIKLAŞTIRIYOR

SSCB'nin başkanı gözü pek girişimlerde bulunmadan rakibiyle baş edemeyeceğini anlamıştır. Bu nedenle XXVIII. Kongre'nin hemen ertesinde tartışmaların bir halk seferberliğinin mümkün olduğunu gösterdiği iki alanla, ekonomi ve milliyet sorunlarıyla ilgili gerekli sonuçları çıkarır. Piyasa ekonomisi sözü Kongre Sarayı'ndan birçok kez dile gelmiştir, ve Gorbaçov rakibini bu alanda silahsız bırakabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Kongre'de başbakanını piyasa ekonomisi yolunda ilerlemekte geciktiği için eleştirmiştir. Yeltsin ise piyasa ekonomisi yanlısı genç bir iktisatçı olan Grigori Yavlinski'nin çekimine kapılmış, onun düşüncelerini benimsemiştir. Grigori Yavlinski Rusya için hazırlamakta olduğu projesinin derinleştirilmesini ve bütün Birlik'e uyarlanmasını salık vermektedir. Gorbaçov'la işbirliği yapmaya pek istekli olmayan Yeltsin'in tereddütlerine rağmen bu düşünce yolunu bulur ve Başkanlık Konseyi üyesi akademisyen Stanislav Şatalin'in yönetiminde reformcu iktisatçılardan oluş-

muş bir ekip –aralarında Yavlinski, Petrakov, Yassin, Fedorov vardır– piyasa ekonomisine geçişi düzenleyen “beş yüz günlük programı” hazırlar. Merkez ile cumhuriyetler arasındaki yetki paylaşımına ilişkin hassas sorunu göz önüne alan cüretkâr bir plandır bu. Plan Ağustos 1990'da kaleme alınır ve bir an için Gorbaçov'la Yeltsin arasındaki ilişkileri yatıştırabileceği düşünülür. Üstelik tatil dönemi gelmiştir, SSCB'nin başkanı Foros'daki şatafatlı yazlık konutuna doğru yola çıkmıştır, Yeltsin de Moskova yakınlarındaki kırsalda kalacaktır. İki düşman arasındaki temas seyrekleşmiştir; gerilim düşebilir.

Ama ne yaz mevsimi ne de tatil ekonomik durumun bozulmasını durduracaktır. Kimi bölgelerde açlığın başlamasından korkulur, her yerde kıtlık artar ve hep olduğu gibi genel hoşnutsuzluk büyür. 24 Eylül'de Yüksek Sovyet'in çıkardığı bir yasa ekonominin ayağa kaldırılması ve piyasa ekonomisine geçişi sağlamak için başkana yönetmelik yoluyla yasama yetkisi verir.²⁴ Bu düzenleme reformcularda infial uyandırır. Bir kriz durumunda bunun zorunlu olduğunu bilseler de ülkeyi geri götürecek otoriter önlemlerin artmasından korkuyorlardı. *Perestroyka*'nın fikir babası Yakovlev şimdiden Gorbaçov'dan uzaklaşmaktadır, Politbüro'da yer almayı reddeder ve Parti'den ayrılma hazırlığı yapar, bunu aralık ayında gerçekleştirecektir. Kendisine bağlı olanların gözünde Gorbaçov, yeniden düzen ve otorite kurulmazsa ülkede denetimin kaybedileceğini durmadan tekrar eden muhafazakâr kanada doğru kayıyordu.

Yükselen ulusçu eğilimler de endişe kaynağıdır. “Egemenlikler geçidi” cumhuriyetlerin çoğunun ilgisini çekmiştir. 16 Temmuz'da XXVIII. Kongre çalışmalarını bitirir bitirmez Ukrayna Meclisi egemenliğini ve cumhuriyet yasalarının SSCB yasalarına üstünlüğünü ilan eder.²⁵ Belarus aynıını 27 Temmuz'da yapar.²⁶ Ukrayna Rusya'dan sonra Birlik'te en çok ağırlığı olan cumhuriyettir ama en büyüğünden en küçüğüne konumu ne olursa olsun bütün uluslar bu geçide katılmaktadır. Özbek Cumhuriyeti egemenliğini daha 20 Haziran'da, Moldova 23 Haziran'da, Ermenistan ve Türkmenistan 23 Ağustos'ta, Kazakistan 25 Ekim'de, Kırgızistan ise 15 Aralık'ta ilan eder. Özerk cumhuriyetler de palazlanır ve harekete katılır.²⁷ Böylece Kuzey Osetya (Gürcistan sınırları içinde bulunan Güney Osetya'dan farklı olarak Rus topraklarında yer alır), Karelya, Komi, Tatar, Udmurt, Yakut, Buryat, Başkurt, Kalmuk, Mari, Çuvaş özerk cumhuriyetlerinin egemenlik ilanları birbirini izler. 1990 sonbaharı boyunca Rusya'nın özerk cumhuriyetleri ona

24 1674-1 sayılı yasa, *Vedomosti SSSR*, sayı 40, 1990, st. 802 ve Yüksek Sovyet'in ekonomi istikrar sağlayacak düzenlemelere ilişkin aynı gün hazırladığı bildirge, *Vedomosti SSSR*, sayı 40, 1990, st. 80.

25 *Argumenty i fakty*, sayı 29, Temmuz 1990, ve *Kommunist Ukrainy*, sayı 8, 1990, s. 40-41.

26 *Vedomosti V. S Respubliki Belarus*, sayı 31, 1991, st. 536.

27 *Raspad SSSR*, a.g.e., s. 224-250, bildirge metinleri.

karşı dönerler, tıpkı Rusya'nın SSCB'ye karşı gelişi gibi. Böylelikle milliyet sorunuyla uğraşma sırası Rusya'ya gelmiştir. Ama görünürde bir çatışmadır bu, egemenlik ilanları son kertede Moskova ile onun etki alanındaki birimler arasındaki ilişkilere zarar vermez. Rus topraklarıyla çevrili, çoğunlukla yerli halklar kadar Rusların da içinde yaşadığı, Rus dilinin kullanıldığı özerk cumhuriyetler bağımsız olmayı zor hayal edebilirlerdi. Bu dönemde egemenlik yaygınlaştığı için özerk cumhuriyetlerin onu ilan etme hakkını kullanmak istemeleri de doğaldır.

Gürcistan'ın durumu hemen Moskova'nın dikkatini çeker çünkü egemenlik arzusu burada çok erken biçimde bağımsızlık sürecine dönüşür. 20 Haziran'da, ulusalcı ateş büyürken, Gürcistan Yüksek Sovyeti Tiflis'te ağır basan havayı çok iyi ortaya koyan iki yasa metnini oylamaktadır.²⁸ İlki "Gürcistan'ın devlet egemenliğinin korunmasına yönelik güvenceleri", ikincisi "Gürcistan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşmasına yönelik hukuki mekanizmaları" ele alır. Cumhuriyetlerini çoğu henüz egemenlik isteklerini dile getirme aşamasındayken, Gürcistan "1921 ilhakının sona ermesini" talep eder. Bu talep, 1990'da cumhuriyet içerisinde Gürcü olmayanlara, Ruslar başta olmak üzere kendi özerk cumhuriyetleri olan Abhazlar ve Osetlere karşı açık bir düşmanlığa dönüşen güçlü bir milliyetçi duygudan destek almıştır.

Osetlerin durumu özellikle açıklayıcıdır. Özerk bir bölgede (*oblast*) yaşamaktadırlar, ilk aşamada özerk cumhuriyet düzeyine çıkarılmasını talep ederler (10 Kasım 1989 tarihli bildirge).²⁹ Yeni özerk cumhuriyetin Yüksek Sovyeti, "egemenlik geçidine" katılarak, 20 Eylül 1990'da egemenliğini ilan eder. Abhazyaya egemenliğini 25 Ağustos 1990'da ilan eder ama buna "Abhazyaya'nın devlet statüsünün hukuki güvencelerine" ilişkin bir yasa metni ekler. Bu belge çok açıktır.³⁰ Abhazyaya bağımsız Gürcistan'ın kaderini paylaşmayı reddeder ve Sovyetler Birliği'nin, onun yeni örgütlenmesine uygun biçimde yenileştirilmesi gereken *bihakkın üyesi* olmayı ister. Bu tutum –özellikle Gürcistan'ın tam bağımsızlığa kavuşması varsayımı doğrultusunda Gürcistan'dan ayrılma ve SSCB bünyesinde bir statüye sahip olma isteği– doğal olarak 1989 yılı boyunca Gürcü-Abhaz ilişkilerine damga vuran kanlı krizlerin yansıması olduğu gibi aynı zamanda Gürcülerin aşırı milliyetçi duygularına karşı da bir tepkidir.

Böylece 1990, Gorbaçov'un uluslara bol keseden gönderdiği güven verici bildirimlere rağmen, egemenlik ilanlarının ve hızı artan bir merkezkaç hareketinin yılı olacaktır. Gorbaçov daha çok vaatte bulunmuş ve haklarının tanın-

28 *Raspad*'da yer alan metinler, a.g.e., s. 186.

29 Özerk cumhuriyet statüsü bölümüne erişmek için bkz: a.e., s. 250, ve egemenliğin örgütlenişi için s. 260-264.

30 A.e., s. 253-260.

ması konusunda cumhuriyetlere güvence vermeye yönelik karar metinleri de eksik olmamıştır. XXVIII. Kongre'nin bitiminde Merkezi Komite'nin kararı "ulusal demokratik bir siyaseti –gönüllü bir birliğe giden yolu, halklar arasındaki barışı ve uyumu"³¹ tanımlar. 20 Temmuz'da Kongre tarafından yeni bir Birlik Paku'nun hazırlandığı duyurulur, Başkanlık Konseyi ve federasyon Konseyi yeni bir antlaşma tasarısı onaylar, 24 Kasım'da bunun yerini yeni Birlik'in ilkelerini ve örgütlenmesini tanımlayan, Novo-Ogarevo diye adlandırılacak süreci başlatan başka bir tasarı alır.³²

Gorbaçov Birlik'in dağılmasını engellemeye yönelik bir tasarı sunarak inisiyatifi yeniden ele aldığına kanidir. Kasım belgesi 11 Aralık'ta Komünist Parti'nin Merkez Komitesi'nin onayını alır; belgeye cumhuriyetlerdeki komünist partileri kendi tavsiyelerini ele almaya ve dile getirmeye davet eden bir çağrı eklenecektir. Komsomol'un merkezi örgütü de katkı verecektir, bir uyarıyla birlikte olur verdiği yasaya katkı metni 15 Aralık'ta yayın organı *Komsomol'skaya Pravda*'da yayımlanır. Komsomol, yeni topluluğun işlerlik kazanabilmesi için yenileştirilen Birlik devletinin güçlü olması, simgesel bir yapılanmayla sınırlanmaması gerektiğini belirtir. Komünist Parti'den tasarıya dolayısıyla Gorbaçov'a destek sağlanmıştır ama bu, merkeziyetçiliğin ve düzenin egemenliğini güvenceye alan unsurların yeni Birlik içerisinde korunmasına bağlı "dikkatli" bir destektir. Gorbaçov bu projenin toplumun onayına sunulmasını istemiştir; Halk Vekilleri Kongresi iki kararı oylayarak onun izinden gidecektir – kararlardan biri "yenileştirilmiş bir Federasyon biçimi altında SSCB'yi koruma" gerekliliğini vurgulamaya, öteki bu konuda bir referandum yapılması duyurusuna ilişkindir.³³

IV. Halk Vekilleri Kongresi 17-20 Aralık 1990 tarihleri arasında toplanır. Yenilenmiş bir Birlik düşüncesine çok sayıda yandaş bulacağından emin olan Gorbaçov kongreye güvenle yaklaşır. Bunun üzerine kurumların merkez ile çevre arasındaki yeni iktidar dengesine uyumunu sağlayacak önemli reform tasarıları sunmaya karar verir. İyimserliği çabucak çok sayıda vekilin kavgacı mizacıyla karşı karşıya gelir ve bir zafer beklediği bu günlere hasımlarıyla olan sert yüzleşmeler ya da çoğunlukla hoyratça yapılan eleştiriler damgasını vurur. Kongre'nin açılışı Gorbaçov için tatsız olur. Çeçenistan'dan gelen Umalatova adındaki bir kadın vekil, Gorbaçov'un kendisini kolladığı söylenmektedir –nitekim onun Merkez Komite'ye girmesine destek olmuştur– SSCB devlet başkanı için bir güven oylaması yapılmasının gündemin ilk maddesi olmasını talep eder. Bu talep teamüllere aykırıdır ve bir ayak oyununun ya da saf bir vekilin kullanılmasının sonucu olarak görünmektedir. Nitekim

31 *Materially XXVIII'sezda kommunisticheskoj partii sovet'skogo soiuza*, Moskova, 1990, s. 171-172.

32 *Pravda*'da yer alan metinler, 24.11.1990.

33 *Raspad*, y.a.g.e., s. 686 ve 687 (referandum).

birkaç gün önce bir miting sırasında Afanasyev Gorbaçov'u istifaya çağırmıştır. Oylama düşüncesi yavaş yavaş yayılır ve een vekilin talebi bu konuyla ilgili bir görüşme yapılması yolunu açacak gibidir. Tabii ki çok sayıda vekili çevresinde toplamayı başaran bütün Bölgelerarası Grup –Meclis'in yaklaşık %10'unu temsil eden 400 oy almışlardır– bu öneriye dolayısıyla Gorbaçov'a olan güvene karşı oy verir. Oturum etin geçer ve ona beslenen düşmanlık açıkça dile gelir.

Gorbaçov birçok cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır. Öncelikle de daha önceleri giriştiği liberal programa –piyasa ekonomisi– mesafe koyduğu, kendisine yapılmış şiddetli saldırılara mal olan ekonomi alanında. Kısa süre önce, şatalin “programının” ekonomik reformlarını hayata geçirmekle görevli başbakanı Rijkov'un öfkesini çekerek özel toprak mülkiyetinin mümkün olmadığını açıklamamış mıdır? Gorbaçov Kongre'ye gelirken ekonomiden daha ziyade ülkede yeniden düzenin sağlanmasıya yönelik önlemler aldırmayı düşünüyordu. Kuşkusuz artan ekonomik zorluklar halkı  fkelendirmektedir. Bunu gösterilerde, kamuoyu yoklamalarında söylemektedir ve halkın öfkesinin kargaşaya dönüşebileceği hissedilmektedir. Sonuç olarak Gorbaçov düzenin korunmasının günün siyasi önceliği olduğu kanısındadır.

Kurumlara dair  nerileri kaygısını yansıtır. Ona göre çalkalanan bir toplum karşısında 1989 anayasa reformunda yer alandan daha katı bir başkanlık iktidarı olması zorunludur. Ve bu hedefi gerçekleştirmek için üç öneri ileri sürer. Her şeyden önce Bakanlar Konseyi'ni, yürütmeyi doğrudan başkanın yetkisine bağlayan daha sınırlı organa, bir kabineye dönüştürmek. Sonra Başkanlık Konseyi'ni Güvenlik Konseyi'ne dönüştürmek. Bu noktada basit bir anlamsal değişikliği değil bir danışma ve müzakere merciinin yerini güvenlik sorunlarına bakan belki de asayiş güçleri üzerinde yetkisi olacak bir organın almasını önermektedir. Son olarak bir yenilik önerir: beş yıllığına atanan ve gerekli olduğunda vekâleten başkanlık görevini yürütebilen başkan yardımcılığı makamının oluşturulması. SSCB'de hiçbir zaman başkan yardımcısı olmamıştır ve başkanın yerine geçebilir olması ülkenin birinci adamı için muhtemelen bir tehdit oluşturabileceğini d ş nd rt r. Görünüşe bakılırsa Gorbaçov Aralık 1990'da sezinleyememiştir ama birkaç ay sonra bunu hatırlamak zorunda kalacaktır.

Yönetim kademelerindeki bu önemli değişiklikler onandır ve Kongre bunun sonucunda kimlerin seçileceği sorularına eğilmek durumunda kalacaktır.

İktidar organlarını değiştirmek isteyen bir tek Gorbaçov değildir. Birlik'teki dönüşüm g  önüne alındığında çevreden mantıklı bir talep gelir. Başkanlık Konseyi'yle aynı zamanda kurulan Federasyon Konseyi'nin bi-leşimiyle ilgilidir. Bu talep özerk cumhuriyetlerin temsilcilerini de içine

olarak Federasyon Konseyi'nin genişletilmesini hedefler. Gorbaçov buna karşı çıkar. Bu konunun oylanması sırasında azınlıkta kalır: yalnızca 140 vekil onun görüşünü destekler, 1890 vekil ise Federasyon Konseyi'nin genişletilmesinden yana oy kullanır. Varlığını Gorbaçov'a borçlu olan Halk Vekilleri Kongresi vekilleri böylece onu artık çıkarlarının ve görüşlerinin sözcüsü olarak görmediklerini çok açık biçimde vurgulamışlardır. Boşanma süreci başlamıştır. Başkanlık Konseyi'nin kaldırılması görüşülmeden oylanır; yalnızca 34 karşı oy kullanılır. Bunun Gorbaçov için ciddi siyasi sonuçları olur çünkü konseyin kaldırılması en yakın çalışma arkadaşlarını, onunla birlikte *Perestroyka*'nın hayalini kuranları ya da başından beri kendisine eşlik edenleri kendisinden uzaklaştırmıştır. Yakovlev, Şatalin, Medvedev, Primakov, feshedilen Konsey'den ayrılarak iktidar sahnesinden kaybolurlar. Bir tek Primakov, Orta Doğu uzmanlığı ve gazetecilik kariyeri sırasında bütün stratejik bölgelerle kurduğu temasları sayesinde Güvenlik Konseyi tarafından "telafi edilir". Peki ya yakın çevresi içinde en yakını olan, *Perestroyka*'ya fikir babalığı yapmış, hayal kırıklığına uğrayıp Gorbaçov'dan uzaklaşmayı isteyen Yakovlev'in ayrılmasına ne demeli? Yeni Konsey birincil öncelikleri liberal yönelim olmayan kişileri bir araya getirecektir. Bu "muhafazakârlar" Yanayev, Pugo, Kryuçkov, Yazov'dur. Bu isimler Ağustos 1991'de meşhur olacaklardır – Gorbaçov henüz onlardan kuşku duymamaktadır.

Kabine oluşumuyla Başkanlar Konseyi'nin ortadan kalkması hükümet başkanı makamının erozyona uğramasına yol açar. Kabinayı yönetenin artık gerçek bir yetkisi olmayacak mıdır? Rijkov ne yapılacaktır? Bu sadık adama bu rütbe tenzili nasıl kabul ettirilecektir? Sorunu doğa çözer: 25 Aralık'ı 26'sına bağlayan gece Rijkov bir kalp kriziyle yıkılır. Böylece boşalan koltuğa Gorbaçov bir maliye uzmanı olan Valentin Pavlov'u atayacaktır, 1991 Ağustosunda onun da darbeci kanatta yer aldığı görülecektir. Rijkov'un halefi olan isim Gorbaçov'un çevresinde hararetle tartışmalara yol açmıştır. Çernyayev, "Demokratik Rusya'nın da" yer alacağı bir koalisyon hükümetini yönetmek için Sobçak'a çağrıda bulunarak Gorbaçov'un bu grubun kendisine olan düşmanlığını yatıştırabileceğini, hatta Sobçak'ı Yeltsin'e karşı kullanabileceğini salık verir. Bu öneriyi Gorbaçov kayıtsızlıkla karşılar.

Son soru: Başkan yardımcısı olarak kim atanmalıdır? Daha önce söylediğimiz gibi iktidarı elinde tutan için ürkütücü bir makamdır. Görev toplumsal örgüt mekanizmalarında –sendikalar yurtdışı dostluk grupları...– kariyer yapmış ve Halk Vekilleri Kongresi'nde komünist grubun başını çeken sıkı komünist Gennadi Yanayev'e düşer. Gorbaçov Yanayev'in, Pavlov'da olduğu gibi, büyük çekince uyandıran atamasını dayatmak zorunda kalır. Nitekim Anılar'ında bu konuda hiç uyanık davranmadığı için pişman olduğunu ekleyerek "Pavlov'un içkiye olan düşkünlüğünün" kendisine bildirildiğini yazacaktır.

Bu Kongre Gorbaçov için tam anlamıyla çarpmıha giden yol olmuştur. Ama ilk üç gün boyunca üzerine çökecek büyük felaketten kuşkulanamamaktadır.

20 Aralık'ta Şevardnadze boğuk bir sesle "diktatörlük kapımızdadır" beyanında bulunmadan önce dışişleri bakanlığı görevinden ve dolayısıyla Politbüro üyeliğinden istifa ettiğini duyurmak için kürsüye çıkar. Bu sahenin tanıkları, hazırlıksız yakalanan Gorbaçov'un büyük yankı uyandıran bu beyanı donmuş bir ifadeyle karşıladığını anlatırlar. Şaşkınlığı ve öfkesi arkadan çığ gibi gelip Şevardnadze'yi doğrulamak için onun söylediklerini yineleyen konuşmalarla katlanır. Akademisyen Likhaçev –Saharov'un ölümünden sonra onun ahlaki mirasçısı olarak görülür–, Stalin dönemi tarihçisi Medvedev, yetkinliği herkesçe kabul gören siyasetbilimci Fidor Burlatski gibi seçkin konuşmacılar ve daha başkaları Şevardnadze'nin duyurduğu diktatörlüğün gelişini görmekten duydukları kaygıyı ateşli bir biçimde gözler önüne sererler.

Kongre, geleceğin doğrulayacağı bu uğursuz kehanetle son bulur. Afanasyev Halk Vekilleri Kongreleri'nin de iki yıldan az bir sürede çok değişmiş olduğu sonucunu çıkarır. Başlangıçta, diye yazar, bu meclislerdeki oturumlar saldırgan ve ustalıkla bir biçimde gerçekleşmiştir. 1990'da ise hâlâ saldırgandır ama daha çok laf kalabalığı vardır. Görüldüğü gibi Afanasyev verimliliğini tartışmaya açarak kongrelere uzun ömür biçmez.

İçerde Gorbaçov için çok zor geçen 1990 yılı bu Kongre'yle son bulur. Yakın çevresi ondan uzaklaşır; çok cesurca hazırlanmış reform programı kısmen terk edilir; popülaritesi yarı yarıya azalır. Protesto gösterilerinde giderek daha sık yuhalanır ve istifa çağrıları çoğalır öyle ki zaman zaman her şeyi bırakma eğilimine kapıldığını kendisi de kabul eder. Oysa bu değişikliklerin yapılmasını öncelikle de ifade özgürlüğünün ve Sovyetlerden Halk Vekilleri Kongresi'ne her düzeyde toplumun gerçek bir temsilinin sağlanmasını o istemiştir. Ve topluma ona itiraz etme olanağını veren tam da budur. Onun izinden gidenlere göre –Yakovlev de bu konudaki görüşlerini lafı dolandırmadan dile getirecektir– trajedisi karakterinden, 1990 sonunda onu Parti'ye yaslanmaya, kimi hedeflerinden caymaya, toplumsal inisiyatiften çok düzen yanlısı olmaya iten kararsızlığından, her konuda nabza göre şerbet verme isteğinden doğar.

Oysa yandaşları tarafından bile kıyasıya karşı çıktığı dönemde başka bir Gorbaçov daha vardır, dış dünyanın gördüğü, yoluna SSCB sınırları dışında da devam eden ve savaş yanlısı bir dünyayı barışçıl bir dünyaya dönüştürme tasarısını şaşmadan yürüten bir Gorbaçov.

ALMANYA'NIN YENİDEN KURULAN BİRLİĞİ

1990 yılına Sovyet gücünün giderek ufalanması ve bir gerçeklik damgasını vurur: Bu sürecin denetlenemez ve geri döndürülemez oluşu. Ama bu dönemde Gorbaçov'un dikkati dışarıdadır. Ona göre Almanya sorununu çözerek Soğuk Savaş'a nihai bir nokta koymanın zamanı gelmiştir. Başlangıçta iş kolay değildir. On yıllardır Almanya'nın bölünmüşlüğü ve Sovyet birliklerinin doğu bölgesinde konuşlanmış olması Sovyet güvenlik politikasının temeli olarak görülmüştü. SSCB'de her defasında Almanya'nın yeniden birleşmesi varsayımı ortaya atıldığında yanı sıra bu ülkenin tarafsız olması gerektiği öne sürülmüş ve Batı kaynaklı birleşme önerileri Moskova tarafından sistematik biçimde geri çevrilmişti. Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra Gorbaçov Almanya'nın birleşmesi bahsini duymak istemediğini üstüne basa basa söylemişti ve Avrupalı liderlerin çoğu onun bu karşı çıkışını desteklemişlerdi. "Ortak Avrupa Evi'nin" iki Almanya'yı barındırabileceğini düşünüyordu. Hiç sözü sakınmadan duyurulan Kohl Planı'nın Gorbaçov'u hazırlıksız yakaladığını ve olumsuz bir tavırda uzun süre ısrar edemeyeceğini hemen anladığını görmüştük. Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki koalisyon hükümetinin başı Hans Modrow durumu kabullenmesi için onu teşvik etmiş, Doğu Almanya'daki kamuoyu göz önüne alındığında bölünmüş bir Almanya'nın varlığını uzun süre sürdürmesinin olanaksız olduğunu kendisine açıklamıştır.

Bunun üzerine Gorbaçov önkoşulu Almanya birliğinin kabulü olan başka bir meseleyi gündeme getirir: Avrupa'nın güvenliği açısından bu birleşmenin doğuracağı sonuçlardır bu mesele. Şubat 1990'da Şansölye Kohl'e Almanya'nın birleşmesine karşı olmadığını ama önce ittifaklar sorununun çözülmesi gerektiğini bildirir.³⁴ Aynı sırada iki hasım paktın –NATO ve Varşova– dışişleri bakanları 4+2 Konferansları'nda (dört işgalci güç ve iki Almanya) Almanya'nın birleşmesinden doğacak uluslararası sorunları ele almak üzere görüşürler.

Gorbaçov'a göre yeniden birleşen Almanya tarafsız kalmalıdır ya da General de Gaulle'ün Fransası gibi NATO'nun birleşik komuta kademesinde yer almamalıdır. SSCB'nin ekonomik sorunlarının farkında olan Şansölye Kohl, bu sorunları aşmak için bir yardım önererek anlaşma yolunu açar ve özellikle de buna SSCB'nin yüreğine su serpecek askeri hükümleri ekler. Alman ordusunun asker sayısı en çok 370.000'le sınırlanacaktır ve Atlantik Paktı bütün Sovyet birlikleri çekilmeden eski Doğu Alman topraklarında birlik konuşlandırmayacaktır. Son olarak Alman hükümeti Almanya'da konuşlanmış Sovyet güçlerinin ülkeye dönüşü için önemli bir mali destekte bulunacaktır; buradaki Sovyet mevcudu 380.000 asker ve 120.000 sivil den oluşmaktadır.

34 Gorbachev, M., *Mémoires*, s. 663-664 ve 668.

Özellikle ekonomik anlamda Şansölye Kohl ülkesinin 1991-1995 dönemini kapsayan beş yıllık plan çerçevesinde Demokratik Almanya'nın Moskova'ya olan borçlarını üstlenmesini kabul eder ve SSCB'ye banka kredisi açar. Bu öneriler sonunda yeniden birleşmiş bir Almanya'nın NATO'ya üye olmasını kabul ettiğini açıklayan Gorbaçov'u ikna eder.

Ama bir sorun kafasını kurcalamaktadır: NATO'nun 1990 yılındaki sınırlarının ötesine olası bir yayılımı sorundur bu. Şansölye Kohl ve ardından 9 Şubat'ta Moskova'ya gelen Amerikan dışişleri bakanı Baker'la yaptığı görüşmelerde bu kaygısının dikkate alındığından emin olur, Baker şu soruyu sorar: "NATO dışında kalan, Amerikan birliklerinin bulunmadığı bir birleşik Almanya'yı mı yoksa ittifakın etki alanının ve birliklerinin güncel sınırın doğusuna yayılmayacağı güvencesiyle birlikte NATO'yla bağlarını koruyan bir birleşik Almanya'yı mı tercih edersiniz?" Anlaşma ikinci varsayım üzerinden yapılır. Bunun üzerine Baker Gorbaçov'a açıkça –ve bu söz Moskova'da Amerikan elçisi John Matlock tarafından doğrulanacaktır– "NATO'nun var olan etki alanının artık doğuya yayılımı olmayacaktır" der. Gorbaçov tekrar eder: "NATO bölgesinin genişlemesi kabul edilemez." Avrupa'nın güvenliğinin Pan-Avrupacı çerçeveye içerisinde oluşturulmuş kurumlara emanet edilmesini arzulamaktadır.³⁵

Gorbaçov'un NATO'nun doğuya Sovyet sınırlarına doğru yayılmasına yönelik bu kaygısı takıntısı olmuştur ve bunu bütün muhataplarına üstüne basa basa dile getirir. Peki ama ilk sırada Şansölye Kohl'le James Baker'ın bulunduğu o kadar çok sayıdaki üst düzey yetkiliden güvence almışken bunu yazılı bir belgeyle resmen karara bağlama kaygısını gütmemiş olması nasıl anlaşılır? NATO'nun olası genişlemesi kendileri için sürekli bir kaygı vesilesi olan Gorbaçov da, onun dışişleri bakanı Şevardnadze de görünüşe göre güven verici sözleri, hatta Almanya'nın birleşmesi pahasına mevkidaşlarından talep ettikleri taahhütleri yazılı olarak kayda geçirmek gerektiğini düşünmemişlerdir.³⁶ Bu lakayitlik nasıl açıklanır? Gorbaçov'un iyimserliğiyle mi? Şevardnadze'nin yetersizliğiyle mi? NATO'nun doğuya doğru olası genişlemesi sorununun tam da Almanya örneğinden cesaret alan Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını istediği sırada ortaya atılması açısından da bir o kadar tuhaf bir durumdur. Baltık ülkeleri ve Ukrayna bağımsızlık talep etmektedir. Bağımsızlığa doğru giden bu gelişmenin cumhuriyetleri SSCB'ye karşı batıdan, dolayısıyla NATO'dan destek alma arayışına yöneltmeyeceği nasıl düşünülebilir? Kuşkusuz Avrupa'da yeni bir düzenin sağlanması için iki ittifakın eşzamanlı olarak lağvedilmesi düşüncesi SSCB'de uzun süre tartışılmıştı. Ama bu tasarı SSCB'nin hâlâ güçlü olduğu döneme uzanıyordu.

35 A.e., s. 670.

36 Chevardnadze, E., *L'avenir s'écrit liberté*, Paris, 1991, s. 261-265.

1990'da ise SSCB çözülüp, Varşova Paktı can çekişirken Gorbaçov NATO'nun genişlemesinden korkmaktadır, ne ki kendisine sunulan güvenceleri resmî-yete bağlatmamıştır. XXI. yüzyılın başında Vladimir Putin'in elinde NATO'ya katılma isteklerini haykıran Ukraynalılara ve Gürcülere karşı ileri süreceği hiçbir anlaşma metni olmayacaktır. Gorbaçov'un yazdıklarında buna ilişkin hiçbir doğrulayıcı gerekçe bulunmaz.

NATO'ya bağlı bir Almanya'nın birleşme anlaşması Kohl ve Gorbaçov tarafından 16 Temmuz'da Kafkasya'da, Jeleznovodsk'ta imzalanır.³⁷ 12 Eylül'de 4+2 Konferansı böylece çalışmalarını tamamlayabilir ve ertesi gün Şansölye Kohl Sovyet birliklerinin 1994 yılı sonundan önce çekilmesi karşılığında SSCB'ye 15 milyar Mark verme taahhüdünde bulunur. 3 Ekim'de iki Almanya birleşmiştir ve NATO'ya bağlanmasıyla tam bir egemenlik hakkı elde eder. 9 Kasım'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından günü gününe tam bir yıl sonra Rusya ve Almanya Bonn'da bir komşuluk, ortaklık ve işbirliği anlaşması imzalamışlardır ve Dietrich Genscher “yeniden canlanan Rusya'nın Avrupa'ya geri dönüşünü” selamlar. Bu alışılmadık ifadeyi kullanırken Genscher, Almanya'nın neredeyse yarım asır süren bölünmüşlüğü ve utanç verici Berlin Duvarı'nı ortadan kaldıran tarihi dönüm noktasının mimarı Gorbaçov'a duyduğu minneti ifade eder. Yine Gorbaçov tarafından Avrupa'nın doğusuna getirilen barışa selam durmaktadır.

Bununla birlikte bir sorun mevcudiyetini korumaktadır, uygulamaya konması kolay olmayan Sovyet birliklerinin Almanya'dan tahliyesi sorunudur bu. Alman yardımına rağmen, SSCB geri dönüşleriyle kendisinin ve ordusunun uğradığı bozgunu ifşa eden o askerlerle dolup taşacaktır. Üstelik onları karışlamak için hiçbir hazırlık yapılmamıştır. Doğu Almanya Cumhuriyeti'nden geri dönen o zamana dek Sovyet ordusunun seçkin birimleri olarak görülen birlikler bütün ülkeye dağılacaklardır, tıpkı Varşova Paktı ülkelerinin geri dönen birlikleri gibi. Bu çekilme muazzam bir karışıklığa yol açar. İşgal edilmiş ya da müttefik olan bir ülkede konuşlanan Sovyet birlikleri burada rahat koşullardan yararlanmışlardır şimdi birden, özellikle konut kıtlığıyla, gıda sıkıntısıyla –artık onlara özel mağazalar yoktur– ve maaşların geç ödenmesi sorunlarıyla yüz yüze gelirler. 1990'a dek ordu Sovyet rejiminin en çok sevilen çocuğu iken ülkede kimsenin yardımına koşmayı istemediği “yoksul akrabaya” dönüşür. Bu kaybedilen bir savaşın sonucu değil de Moskova'nın karar verdiği bir uzlaşmanın sonucu olsa bile askerler mağlup dönmüşlerdir. Sovyet ordusu bu itibar ve imkân kaybını ağır biçimde hisseder. General İyazov komuta ettiği birliğin duyduğu acıyı ve bütün askerlerin Rusya'nın küçük düşmesinden sorumlu tuttuğu kişiye karşı duyulan ve pek de sak-

37 Bkz: Almanya ve SSCB arasında imzalanan metinlerin tamamı, *Istoria sovremennoi Rosii. Dokumenty i materialy*, Moskova, 2011, s. 323-337.

lanmayan ortak düşmanlığı keskin bir biçimde ifade edecektir. İşin gerçeği, başta Almanya'nın bölünmesi ve topraklarının işgal edilmesi olmak üzere 1945 zaferinin bütün simgelerinin silinmesi Sovyet devletinin dağılmasıyla aynı zamana denk gelir. Tuhaf rastlantı, Gorbaçov'un Almanya'nın egemenliğini tanımayı kabul ettiği gün Ukrayna da bağımsızlığını ilan ediyordu.

Ağustos 1991 darbesi sırasında Almanya Fransa'dan daha açık bir tutum sergilemiştir. Dışişleri bakanı Dietrich Genscher SSCB'deki bu iktidar krizinin Almanya'yı "Sovyetler Birliği'ne yönelik siyasetini bütünüyle gözden geçirmeye" yöneltmesi gerektiğini ileri sürer, gelecekte "başlıca ilişkilerin cumhuriyetlerle kurulacağını" ekler. Bu yeni siyasi yönelimin ilk uygulaması şu olur: Kasım ayında SSCB henüz varken, darbeden sonra oluşan yeni iktidar dengesini dikkate alarak Rusya Federasyonu'nun seçilmiş başkanı Boris Yeltsin'i Bonn'a davet eder.

On dört maddelik bir ortak bildirge iki egemen devlet arasında kurulan ilişkilerin niteliğini, bir yıl önce FAC-SSCB anlaşmasının ardından tanımlanmış Alman-Sovyet ilişkilerinde kullanılan aynı terimleri yineleyen ikili ilişkileri belirlemiştir.³⁸ Şansölye Kohl, Yeltsin Almanya'dan ayrılır ayrılmaz Fransız televizyonuna şu açıklamayı yapar: "Sovyetler Birliği artık yoktur... Yapılması gereken ilk iş kaosu yayılmasını beklemek değil kaosu önüne geçmek için ne yapmak gerektiğini sorgulamaktır."

Bundan bir yıl önce Gorbaçov ayrıcalıklı muhatabının daha oyunu kaybetmeden kendisini terk edeceğini hayal edebilir miydi?

SON İHTİŞAM PIRILTILARI

Ama birçok Sovyet yurttaşı için felaket olan şey Avrupa'daki güvenlik örgütlenmesinin sürekli ilerleyişiyle hâlâ gizlenmektedir. 19 Kasım 1990'da Fransız Dışişleri Bakanlığı Konferans Merkezi iki günlüğüne II. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) ev sahipliği yapar. Avrupa'dan otuz dört devlet başkanını bir araya getiren bu iki gün boyunca Gorbaçov bir yıldız muamelesi görür – François Mitterand'ın sıcak karşılaması buna katkıda bulunur. AGİK'i kurumsallaştıran bu forumun sonunda imzalanan Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı, SSCB başkanının "ortak Avrupa evine" bağlanmasının ve James Baker'a karşı savunduğu bir Pan-Avrupa güvenlik sistemi tezinin sonucu değil midir? Ve bu da –bunun bilincindedir– "yeni düşünce" adına Soğuk Savaş'a son vermesiyle mümkün olmamış mıdır?

Konferans'ın ilk akşamı otuz dört devlet adamı Versailles Şatosu'ndaki Kraliyet Operası'na davet edilir. Gorbaçov kaygılardan böylesine uzak bir

ortamda, muhteşem altın işlemelerin ortasında, birkaç saat önce açıklanan yenilgisine rağmen Victoria dönemi soğukkanlılığıyla pek vakur duran Margaret Thatcher'i görürken kendi kaderinin hızla benzer bir seyir izleyeceğini aklına bile getirmez. Oysa gün iyimserlik günüdür. Aynı gün NATO ve Varşova Paktı Avrupa'daki konvansiyonel silahların azaltılmasına yönelik ilk anlaşmayı imzalamıştır, iki ittifakın 1994'ten önce sayısal olarak tam eşitliğe ulaşmasını öngören bir anlaşmadır. Böylece Sovyet gücünün önünde güzel günler var görünür. Şevardnadze Gorbaçov'un yanında hâlâ SSCB dış siyasetini temsil etmektedir. Yetkinliği ve bilgisi Batı elçiliklerinde takdir edilen bu Gürcü'nün on gün sonra büyük yankı uyandıran bir hareketle Sovyet sahnesinden çekileceğini kim öngörebilirdi ki?

Ülke içindeki zorluklara barışçı girişiminin dünya tarafından tanınmasıyla göğüs gerebilen Gorbaçov, yasaklı Andrey Saharov'un sıra dışı meziyetlerini selamlamış olan aynı Nobel Komitesi Oslo'da kendisini Barış Ödülü'ne layık gördüğüne göre, bu konumundan nasıl kuşkuya düşebilirdi ki? 15 Ekim'de layık görülen ödül 10 Aralık'ta Oslo'da törenle kendisine verilecektir. Ne ki Nobel Ödülü açıklamasının ertesi günü Gorbaçov, Yeltsin'in Rusya Yüksek Sovyet'inde ona karşı bulunduğu çok sert bir saldırıya maruz kalmıştır. Rakibi –çünkü açıkça rakip olduğunu belli etmiştir– ateşli bir biçimde onu SSCB'yi iflasa ve ani bir iç patlamaya götürecek olan gerçekleştirilmesi imkânsız bir ekonomik programın benimsenmesinden sorumlu tutar. Gorbaçov Rusya'ya “ihnet etmekle” ve onu boğmak istemekle suçlanır. Bu tam anlamıyla bir savaş ilan değil midir? Gorbaçov bundan ders çıkarır ve Oslo'ya gitmekten vazgeçer. Kendisini temsilen Nobel Ödülü teslim törenine dışişleri bakanı birinci yardımcısı Anatoli Kovalev'i gönderir.

1990 yılındaki bu uluslararası başarılar Sovyet tarihinin çelişkili karakterinin altını çizer. Bu tarih henüz Gorbaçov'un iktidarıyla iç içe geçse de –ama bu durum yalnızca kısmidir ve uzun sürmeyecektir– SSCB dışarıda dünyayı tehdit eden tasarılarından vazgeçmesiyle özgüllüğünden sıyrılmış bir ülke görüntüsü verir. Böylece Sovyet İmparatorluğu uluslararası camianın normal bir üyesine dönüşür. Paris Zirvesi buna tanıklık etmiştir.

Aynı sırada Sovyet sınırları içerisinde devletin ekonomiyi iyileştirme ve toplumsal barışı koruma kapasitesi bağlamında Birlik'in geleceğine dair belirsizlik egemendir. Aynı ülkenin iki zıt imajıdır bu! Ve çok etkili bir dış siyasetin kararlı uygulayıcısı olup SSCB'nin imajını büyüten Şevardnadze'nin sert bir biçimde *Perestrojka*'nın başarısızlığını ilan eden kişi olması anlamlıdır.

Üçüncü Kısım

SSCB'nin Ölümü

Uçuruma Doğru

Bir depremle –güçlü Sovyet İmparatorluğu’nun, komünist sistemin sonuyla ve bilinmeyen bir ülkenin, Rusya’nın uluslararası sahneye girişiyle– biten sıra dışı ve öngörülemez bir dönemin anlatısını nasıl kuralıyız?

ÖNCÜ BALTİK DEVLETLERİ

Açıkçası başlangıçta milliyetçi şiddet olayları ikiye katlanmıştır. Cumhuriyetlerdeki iktidarlar 1990’da ilan edilen bağımsızlıkların hemen ardından toprakları üzerindeki ordunun denetimi konusunda hak iddiasında bulunmuşlardır. Bu istek Varşova Paktı birliklerinin Macaristan ve Çekoslovakya’dan çekilme duyurusundan cesaret alır. Baltık devletleri buradan, cumhuriyetlerin de kendi ulusal birliklerine sahip olma ve uyruklarının askeri eğitimini sağlama hakkına sahip oldukları sonucunu çıkarırlar. Vytautas Landsbergis’in başını çektiği Litvanya Bağımsızlık Hareketi Sajudis bu talebi öne süren ilk örgüt olur, bu da Sovyet cumhuriyetlerinden askere çağrılan gençleri ulusal birliklere katılmayı beklerken Sovyet ordusunun çağrılarına yanıt vermemeye ve firar etmeye teşvik edecektir. Seslerini duyurabildikleri andan itibaren Gürcistan’daki ve Moldova’daki Halk Cephepleri aynı talebi öne sürer. Ukrayna’ya gelince, bağımsızlığı ilan edilir edilmez, kendi ordusunu kuracağını duyurur. Mareşal Yazov başta olmak üzere, ordunun moralsizliğinden, dağılması tehdidinden ve giderek artan firarlardan kaygılanan Sovyet ordu yetkilileri ulusal orduların kurulmasına karşı olmalarına rağmen tepki vermekte tereddüt etmektedirler. Moskova’da iktidar uzlaşmaz bir tutum sergiler –ulusal orduların reddi ve bu netameli konudaki bütün tartışmaların durdurulmasından yanadır–, ama çevrede tartışma artık başlamıştır. Dolaşısıyla askeri sorunun Litvanya’ya yapılan bir askeri müdahaleye gerekçe oluşturması şaşırtıcı değildir.

Kremlin giderek daha fazla güç kullanmaktan yanadır, öyle ki 24 Eylül’den bu yana SSCB olağanüstü yasalarla yönetilmektedir. Bu da 7 Ocak’ta paraşütçü birliklerin yoklama kaçaklarını bulma bahanesiyle Baltık devletlerinde ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Ama 12 Ocak’tan itibaren görevleri daha kesinleşir: Baltıkları yola getirmek. 12 Ocak’ı 13’üne bağlayan gece,

birlikler Litvanya televizyon binasını ve OMON'ları –içişleri bakanlığına bağlı birlikler– kuşatıp Polis Akademisi'ne saldırır, ardından 20 Ocak'ta bu birlikler bu Litvanya Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı binasına saldırır. Ölü ve yaralıların sayısının yüzlerce olduğu ifade edilir. Üç Baltık cumhuriyetinde halk toplanır ve hükümetlerinin sığındığı parlamento binalarının önüne barikat kurar. Buna karşı olarak Litvanyalı komünistlerden oluşan bir Kamu Güvenliği Komitesi Vilnius'ta iktidarı ele geçirmeye kalkışır, başka bir Kamu Güvenliği Komitesi de Riga'da aynı işe girer. İki girişim de başarısız olunca skandal büyür.

Gorbaçov *Anılar*'ında bir yandan Litvanya'daki güç kullanımı nedeniyle duyduğu üzüntüyü dile getirirken, bir yandan da Başbakan Kazimira Prunskiene'yi Landsbergis'le karşı karşıya getiren Sajunis Cephesi'nin desteklediği çatışmayı ileri sürerek bu müdahaleyi haklı gösterir. Gorbaçov bir yıl sonra Litvanya devlet başkanı seçilen Landsbergis'i Moskova yanlısı olmasından şüphelendiği bir hükümete karşı darbe kışkırtmasında bulunmakla suçlar. Ayrıca –başlıca sitemi de budur– Boris Yeltsin'in Rusya Yüksek Sovyeti Başkanlığı'na seçilmesinin ve Rus milliyetçi söyleminin bu darbeyi hazırladığını ekler.¹

Vilnius'ta güç kullanılmasına karşı tepkiler sert olacaktır. İlk tepki yaklaşık yarım milyon protestocunun Litvanya'ya desteğini haykırdığı ve Gorbaçov'un istifasını istediği Moskova'dan gelir. Gorbaçov ise Baltık devletlerine yapılan müdahaleye kendisinden habersiz karar verildiğine dair yemin eder.² Ama ulusal çatışmalar bizzat ulusal ölçekte de sürmektedir. Ocak ve şubat ayları boyunca Oset başkenti Tshinvali'nin Gürcüler ile Osetler arasındaki aşırı şiddetli bir çatışma alanına dönüştüğü Gürcistan'da olan biten budur.

Rus müdahalesiyle infiale kapılan Baltıklar böylece tam bağımsızlık fikri üzerine bir kamuoyu sondajı yapmak amacıyla kendi başlarına referandum düzenleme kararı alırlar. Moskova yasadışı, dolayısıyla kabul edilemez olduğunu duyurarak bu referandumları kınar.³ Yollarından dönmeyen Baltıklar ayak direrler. 9 Şubat'ta Litvanya'da referandum yapılır: Bağımsızlık tasarısı oyların % 90'ını toplar, 3 Mart'ta sıra Estonya'dadır, seçmenlerin % 77'si bağımsızlığı onaylar. “Evet” oyları bu ülkede Litvanya'da olduğundan daha az çıkmışsa bunun nedeni –bir kısmı yine de olumlu oy kullanmış olan– güçlü bir Rus nüfusunun buradaki varlığıdır.

1 Gorbaçov, *Anılar*, a.g.e., s. 440 ve 443.

2 Gorbaçov, *Jizn'i reformy*, a.g.e., cilt II, s. 507.

3 5.02.1991 tarihli başkanlık kararnamesi, *Vedomosti SND IVS SSSR*, sayı 7, 1991, st. 181.

ASİ ULUSLARIN KALKANI RUSYA

Bu trajik günler sırasında Gorbaçov ne Vilnius'a ne de Riga'ya gitmiştir, oysa bir yıl önce bunu yapmıştır. Bu cumhuriyetlerde hiç kimse onu ne görmeye ne de duymaya razıdır ve bu kendisine bildirilir. Buna karşılık Yeltsin büyük kıyımın hemen başında Baltıklılarla görüşmek ve Rusya'nın onlara yapabileceği yardımları konuşmak üzere Tallin'e gider. Burada yüksek perdeden sert bir biçimde Rusya'nın onların yanında olduğunu duyurur. Zaten bir yıl önce Baltık Cepheleri'nin toplanmasına alkış tuttuğu ve savundukları tezleri desteklediği de bir gerçektir. Bu tezlere göre Baltık devletleri hiçbir zaman SSCB'ye hukuk kuralları çerçevesinde dahil edilmemiştir, dolayısıyla 1919'da elde edilen bağımsızlıklar geçerlidir ve ayrılmak için bile olsa Birlik'in yasalarına uymak zorunda değildirlir.

Bu destek 1991'de üç Baltık devletinin egemenliğini tanıyan bir belgenin imzalanmasıyla belli olur. Daha da ötesi Rus ve Baltık yetkililer aynı anda BM genel sekreterine çağrıda bulunurlar, kendisinden Baltık sorununun çözülmesi için uluslararası bir konferans toplanmasını isterler. Rus desteği önemlidir çünkü Yeltsin 24 Ekim 1990'dan bu yana cumhuriyet yasalarına zıt olduğu ve egemenlik hakkını çiğnediği için sistematik olarak federal yasaya itiraz ettiğini açıklamıştır.⁴ Birlik Yüksek Sovyeti'nin anında hükümsüz kıldığı bu karar Moskova için çok kaygı vericidir çünkü aynı gün Ukrayna Rusya örneğini izlemiştir. Birlik'in iki önemli cumhuriyetinin eşzamanlı başkaldırısı onu kayda değer biçimde zayıflatmakta ve Rusya'nın egemenlik iddialarına karşı çıkma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Yeltsin Rusya'nın doğal kaynaklarını Rus yönetiminin yetkisine bağlayıp, kimseye danışmadan cumhuriyetin Birlik'e vermesi gereken mali katkıyı kısma kararı alarak Birlik'ten "bağlantısız" olmaya yönelik taarruzunu sürdürür. Aynı zamanda Rusya'nın öteki Birlik cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinin Birlik'i yok sayarak doğrudan iki taraflı kurulması gerektiğini duyurur.⁵ Daha da kaygı verici olanı Litvanya'dan dönüşünde Birleşmiş Milletler'e SSCB'nin iç işlerine müdahale etmesi için çağrı çıkarmasının ardından dörtlü bir anlaşmanın –Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan– yapıldığını duyurmasıdır, bu anlaşmanın gerekçesi cumhuriyetlerin egemenlik haklarının savunulmasıdır.⁶ Ve Birlik'i zayıflatan bu kararlar silsilesine Rusya'nın "bir Rus ordusuna" ihtiyaç duyduğunu ekler.

Yeltsin bir ay sonra 19 Şubat'ta Rus televizyonunda bir savcı edasıyla kırk dakika konuşur: "Gorbaçov ülkeyi aldatıyor, halk karşıtı bir siyaset güdüyor,

4 II. RSFSR [Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti] Halk Vekilleri Kongresi'nde resmileştirilmiştir, 27.11.1990, *Vedomosti SND RSFSR i verkhovnogo sovieta RSFSR*, sayı 28, 1990.

5 RSFSR Yüksek Sovyeti'nin 31.10.1990 tarihli bildirileri ve 31.10.1990 tarihli yasa, *Vedomosti (RSFSR)*, sayı 22, 1990, st. 261 ve 260.

6 Çernyayev, a.g.e., s. 904.

ulusal çatışmalarda dökülen kanın ve SSCB'nin dağılmasının sorumluluğunu taşıyor.” Bu suçlamadan çıkan sonuç, ki bu kolayca anlaşılır, Yeltsin'in Gorbaçov'un görevden alınmasını talep etmesidir. Yanıt gecikmez. Gorbaçov, danışmanların görüşüne uyarak Yeltsin'i kıştırmanın yollarını arayan Yüksek Sovyet'in toplantısından önce “özel kurulumu” (Yakovlev, Bakatin, Medvedev, Revenko, Primakov, Şahnazarov, İgnatenko, Boldin ve Çernyayev) toplar. Yeltsin “yalnızca kendi adına konuştuğunu itiraf etmesi” ve görüşlerini acilen toplantıya çağırılması gereken Rus vekillerin onayına sunması konusunda uyarılmıştır. SSCB Yüksek Sovyeti, daha doğrusu bu fikri ortaya atanlar böylece Rus Parlamentosu'nu Yeltsin'e karşı ayaklandırmayı ve bir görevden alma sürecini başlatmayı ummuştur. Tabii ki önerinin hiçbir etkisi olmaz çünkü Rus Parlamentosu ve daha da ötesinde sokaklar Yeltsin'in elinin altındadır. Onun verdiği yanıt sokaklardan, kalabalıkların verdiği destekten gelir. Tabii ki Gorbaçov 23 Şubat'ta kutlanan Ordu Bayramı'nı kendi davasına bağlı 100.000 göstericiyi seferber etmek için fırsat bilmiştir. Yeltsin'in buna yanıtı iki taraftaki güçlerin ve halk katılımının orantısızlığını ortaya koyar. Yeltsin'in seçtiği 10 Mart gününde Moskova'da toplanan 500.000 gösterici grevdeki Kuzbas madencilerine olan desteklerini haykırır, özellikle Gorbaçov'u yuhalar ve gecikmeden iktidarı bırakmaya davet eder. Gösteri sırasında bir gün önce Yeltsin'in Sinemacılar Evi'nde yaptığı konuşma yayınlanır. Yeltsin orada yandaşlarını “sürekli yalan söyleyen ve bizi çıkmaza götüren Gorbaçov'a karşı savaşa girmeye” çağırmıştır. Kalabalık “Kahrolsun Pavlov ve onun delice yüksek fiyatları!”, “Başkanı [Gorbaçov] çıkarın!” diye bağırarak onu çilingircasına alkışlar.

SSCB devlet başkanının otoritesine yeniden kavuşmak için bel bağladığı Birlik'in o çok zorlu yenilenme evresine Rusya ve SSCB'nin yanı sıra ülkenin iki güçlü adamı –güçlenen Yeltsin ile güç kaybeden Gorbaçov– arasındaki kopma ortamında girilecektir. Birlik'i reforma sokmak onu kurtarmak anlamına gelir: Bu *Perestroyka*'nın temel bir unsuru değil midir?

NOVO-OGAVERO SÜRECİ

Bu Birlik'i kurtarma hedefi Gorbaçov için giderek daha zorunlu hale gelir çünkü sosyalist dünya çözülmüştür. 25 Şubat'ta Budapeşte'de Varşova Savunma Paktı'na bağlı ülke dışişleri bakanları Pakt'ın askeri kuruluşlarının feshedilmesi kararını almışlardır.

O gün Pakt'ın Siyasi Danışma Kurulu birleşik komuta sisteminin kaldırılması kararını alır. Macarların ve Çeklerin bağımsızlık heveslerini kıran ve SSCB'nin öteki “uydularının” benzer isteğine gem vuran Doğu'daki askeri

ittifak artık yoktur. İşin doğrusu o uydular da artık yoktur. Yitip giden bu dünyanın son temsilcisi olan 1949'da kurulmuş Komekon 29 Haziran'da ortadan kaldırılacaktır. İttifaktan bir simge kalsın diye Moskova'nın korumak için çabaladığı Varşova Paktı'nın siyasi kanadı ancak iki gün yaşayacaktır. 1 Temmuz günü Pakt üyesi altı ülke SSCB'nin istediği ve üyelerin çoğunun nefret ettiği, işlevi Atlantik Paktı'na karşı bir savunma sistemi oluşturmaktan ziyade 1945'te kurulan sosyalist dünyaya düzen dayatmak ve onu Moskova'nın boyunduruğuna sokmak olan ittifaka ait her türlü izi siler.

“Enternasyonalizm”in simgesi olarak –Moskova’da anlaşıldığı anlamda– tartışmalı da olsa bir tek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği varlığını sürdürmektedir. Henüz bağımsızlığa dek vardırımadan Rusya'nın egemenliğini ilerletmeye kararlı olan Yeltsin “en iyi düşmanın” Birlik projesine karşı incelikli bir tutum belirlemek zorunda kalacaktır. Kimi buluşmalarda –özellikle 11 Kasım 1990’da– Yeltsin Birlik’te reform yapılmasını kabul ettiğine dair Gorbaçov’a güvence vermiştir kuşkusuz. Ama kendi reform düşüncesini açık etmemiş ve Gorbaçov’un hazırlamakta olduğu belgenin altına mayın döşemek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. 19 Kasım’da da böyle olmuştur. Gorbaçov’un Paris’te Avrupa’nın güvenliğini görüşürken güç kazandığı saatlerde, tam da AGİK’in törenle açıldığı gün, Rusya ve Ukrayna iki cumhuriyet arasındaki sınırların dokunulmazlığını onaylayan bir maddeyi de içeren bir dostluk anlaşması imzalıyorlardır. Bu ikili müzakere hâlâ varlığını sürdüren SSCB’yi pek kale almamıştır ve Birlik’in kötü geleceğinin habercisidir.

Gorbaçov Moskova’ya döndüğünde Yeltsin’in anında eleştirdiği Yeni Birlik Antlaşması tasarısını törensi bir biçimde tanıtır. Yeltsin önce Birlik’in yeni adını eleştirir: ECB (SSCB yerine), Egemen Cumhuriyetler Birliği. Çünkü “egemen” sözcüğü gerçeği, yani belgedeki merkezîyetçi anlayışı gizlemektedir. 17 Ocak’ta Gorbaçov her Sovyet yurttaşına Lenin’in kurduğu birliği kurtarmayı isteyip istemediğinin sorulması için bir referandum yapılacağını duyurur.⁷ Bu referandum önemlidir, çünkü tarihlerinde ilk kez Sovyet vatandaşları, Parti’nin hiçbir müdahalesi olmadan, kendilerini ilgilendiren bir soruna ilişkin görüş bildirmeye çağırılmışlardır. Tek bir soruya cevap vermeleri gerekiyordu: “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin hangi ulustan olursa olsun herkesin hak ve özgürlüklerinin tam olarak güvence altına alınacağı eşit egemenlik haklarına sahip cumhuriyetlerden oluşan yenileştirilmiş bir federasyon olarak sürdürülmesinin vazgeçilmez olduğunu düşünüyor musunuz? Evet ya da hayır” (16 Ocak 1991 tarihli SSCB Yüksek Sovyet kararının 2. Maddesi).

Görüldüğü gibi soru açık ve nettir. Yeltsin hemen Rusya’yla ilgili ek bir soruyu da buna katmaya karar verir. Koltuğa oturacak kişinin genel oyla

seçileceği bir cumhurbaşkanı makamının oluşturulması konusunda da görüş bildirmek zorunda olacaklardır. Bu ekleme, kendisiyle eşit konumda bir başkanın egemen Rusya'ya gerçek bir devlet mevcudiyeti ve başkanına Birlik başkanıyla rekabet edecek benzer bir otorite sağlayacağını bilincinde olan Gorbaçov'u öfkelerendirir. Elbette başka cumhuriyetler şimdiden kendi başkanlık düzenlerini oturtmuşlardır. Nitekim Litvanya'daki durum budur. Ama Rusya ağırlığıyla gelecekteki Birlik için bambaşka bir meydan okumayı temsil eder.

Referandum pek elverişli olmayan bir ortamda yapılacaktır. Bunun nedeni öncelikle 1991 yılında vahimleşen gıda kıtlığıdır. Çernyayev 31 Mart'ta günlüğünde şöyle yazar: "Halkın gıda tedarik sorunlarını ele alan Güvenlik Konseyi toplantısı... Şimdi somut mesele ekmek bulmak. Moskova'da ve başka şehirlerde iki yıl önce sucuk alabilmek için olduğu gibi kuyruklar var. Haziran ayına kadar tahıl tedarik edilmezse açlık başlayacak. Yalnızca Ukrayna ve Kazakistan büyük güçlüklerle bu sorunla başa çıkabiliyor." Aynı günün akşamında şunu ekler: "Bir fırına gidildiğinde ya kapısı kilitli ya da tamamen boş. Moskova, tarihi boyunca, en kötü açlık yıllarında bile böylesini hiç görmedi."

Bu da yetmezmiş gibi Kuzbas madencileri sınırsız bir süre için yeniden greve gitmişlerdir. Donbas madencileri onların izinden gider; toplumsal iklim durmaksızın ağırlaşır.

Başka bir sıkıntı da altı cumhuriyetin referanduma katılmayı reddetmesidir. Üç Baltık cumhuriyeti "hiçbir zaman SSCB'nin parçası olmadıkları için", konunun kendilerini ilgilendirmedeği düşüncesindedir; Gürcistan aynı görüşü paylaşır; Moldova ve Ermenistan da boykota katılmaya karar verir. Referanduma katılmaya hazırlanan dokuz cumhuriyetten çoğu, Rusya örneğini izleyerek, ek sorun kılıfı altında referanduma kendi meselelerini de katma niyetindedir.

Bu güçlüklerle rağmen katılım büyük olur (seçmenlerin % 80'i) ve Gorbaçov'un sorduğu soruya verilen yanıt çok olumludur: Oyların % 76,4'ü yenileştirilmiş bir Birlik'ten yanadır.⁸ Birlik'ten yana oy veren Rus seçmenlerin oranı da neredeyse bir o kadar çoktur: % 71,34. Ve bunların % 69,86'sı bir cumhurbaşkanlığı makamının oluşturulmasından yana oy verir.

Bu şaşırtıcı kamuoyu yoklamasının ardından Gorbaçov ve Yeltsin bir biçimde eşit konuma gelirler. Yeltsin Birlik'in, Gorbaçov da cumhurbaşkanlığının reddini arzulamıştır. Her ikisi seçmenleri ikna etmek için söylevleri ve manevralarıyla çabalamış her ikisi de hem kazanmış hem kaybetmiştir. Artık onlara düşen sandıktan ders çıkarmaktır, Gorbaçov Birlik'in yenilenme

8 SSCB Yüksek Sovyeti'nin 21.03.1991 tarihli açıklaması, ve *Izvestia*, 23.03.1991.

sürecini örgütlemeli, Yeltsin cumhuriyetin başkanlığına aday olmalıdır. Ama referandumun ertesinde siyasal ortam hiç olmadığı kadar iğrençtir. Suçlalar sağdan soldan yağmur gibi yağar. Gorbaçov cephesinden Yeltsin'in alkolikliği ve yurtdışındaki itibarsızlığı –Strasbourg'da kötü karşılanır, ABD'de Johns-Hopkins Üniversitesi öğrencileri önünde kendini ifade etmekten aciz kalır– nedeniyle ülkeyi küçük düşürdüğü söylentileri yayılır! Yeltsin ise Gorbaçov'u fiyatları yükselten Pavlov Planı'nı onaylayarak gıda kıtlığından sorumlu olmakla suçlar. Yeltsin bir kez daha sokağa başvuracaktır.

28 Mart'ta Rusya Yüksek Sovyeti toplantısında Gorbaçov vekillerden –çoğunluğu muhafazakâr ve komünisttir– “seçmenlerin taleplerinin siyasal kurumlara dönüşmesi gerekip gerekmediğini”, başka deyişle 17 Mart referandumunda yer alan ek meselenin ciddiye alınması gerekip gerekmediğini söylemelerini ister. Ortam çok ağırdır. Gorbaçov Moskova'da protesto gösterisi yapılmasını yasaklar ama Moskova Belediye Başkanı Gavril Popov bu kararı kınar ve *İzvestia* da dahil olmak üzere basın onu destekler. Başkentte kargaşa egemendir. Yasaklara rağmen yaklaşık 200.000 protestocu sokakları istila eder, birdenbire çok zayıf düşmüş görünen merkezi iktidarı yuhalar. Rus vekiller gösteri yasasına destek vermeyi ve “tüfeklerin gölgesi altında oturum yapmayı” reddederler. İkili iktidar büyür. Gorbaçov'un Yeltsin'e karşı kullanmaya kalktığı Rus Parlamentosu Yeltsin'den yanadır, sokağın öfkesine karşı duyarlıdır ve bir süre tereddüt ettikten sonra bütünüyle “Rus davasından” yana kayar. 24 Nisan'da Rus vekiller cumhurbaşkanlığı makamını oluşturan, seçim tarihini 12 Haziran olarak belirleyen yasayı oylayıp aradaki süre için Yeltsin'e tam yetki verirler.⁹

Bu Gorbaçov için tek kötü haber değildir: Felaketler üst üste gelir ve kendisine yönelik tehditler artar. 2 Nisan'da dikkati Moskova'daki duruma yoğunlaşmışken Leningrad'da kurulmuş olan “Leninizm ve Komünist İdealler İçin Birlik” adında bir dernek onu istifaya davet eder. Derneğin ileri gelenleri arasında eski bir tanış, Parti üzerinde hâlâ etkili olan Nina Andreyeva vardır. *Perestrojka*'dan rahatsız olan herkesin sözcülüğünü yapar. Sonunda günde me gelene dek hiç duyulmamış olan bu derneğin çağrısı önce Leningrad, sonra Kiev Gorkom'u –kent'in komünist örgütü– ve Belarus Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından yinelenir. Hepsisi SBKP Merkez Komitesi'ne çağrı yaparak Gorbaçov'un durumunu ele almak için olağanüstü genel kurul toplantısı yapılması talebinde bulunurlar.

Çevre cumhuriyetlerde de durum kötüleşir. 17 Mart referandumunu tanımamış olan Gürcistan 31 Mart'ta, Birlik için değil, şimdiden cumhuriyetin bağımsızlığı için kendi referandumunu düzenler. Katılım inanılmazdır, seç-

menlerin % 98,93'ü parlamentonun 9 Nisan'da ilan edeceği bağımsızlıktan yana oy verir. 1990 milletvekili seçimlerinden sonra oluşan parlamentonun başkan seçtiği Zviad Gamsakhurdia 16 Nisan tarihli bir kararnameyle Gürcü halkını Sovyet iktidarına "ulusal ve sivil itaatsizlikle" cevap vermeye çağırır; Gürcistan halkı bu çağrıya uyar. 26 Mayıs'ta Gamsakhurdia genel oy sistemiyle yapılan seçimlerde oyların % 86,5'ini alarak devlet başkanı olur.

Kötü haberlerin iç karartıcı biçimde art arda geldiği bu ortamda kendisine nefes aldırarak kısa Japonya gezisinden dönen Gorbaçov'un üç cephede savaşması gerekecektir. Öncelikle Komünist Parti'nin farklı mercilerinin oluşturduğu cepheyle. Bu cephe Nina Andreyeva grubunun ardından, aynı anlayış içerisinde, "Parti yönetimini" değiştirmek amacıyla yalnızca olağanüstü genel kurul toplantısı değil, olağanüstü hal ilan edilmesi ve Parti'nin diktatörlüğünün yeniden kurulması için olağanüstü bir kongrenin de toplanmasını talep etmek üzere seferber olur. Nisan ayı genel kurul toplantısından önce bu konular Parti içerisinde görüşülür ve Politbüro üyeleri sakın bir biçimde Gorbaçov'a tabanın, yani sıradan komünistlerin ona karşı başkaldırdığını açıklarlar. Parti, tabanın çağrılarını görmezden gelebilir mi? İkinci cephe ise Gorbaçov'un büyük girişimi, toplumun 17 Mart'ta verdiği onaydan sonra başlatılması gereken Novo-Ogavero diye bilinen Birlik'in yenileştirilmesi sürecidir. Son olarak üçüncüsü –ki en kolay olanı değildir– Rusya'yla olan ilişkilerdir. Gorbaçov Yeltsin'in Rusya devlet başkanı seçilmesinin ne anlama geleceğini bilmektedir ve onu engellemeye kalkışacaktır, bu da Parti içinden aldığı desteklerin ona karşı dönmekte olduğu sırada kolay bir iş değildir. Novo-Ogavero süreci görünüşe bakılırsa harekete geçirilmesi en kolay olandır.

Referandum ona tartışmasız bir meşruiyet sağlamıştır. Gorbaçov 23 Nisan'da Novo-Ogavero'daki başkanlık konutunda büyük halk yoklamasına katılan dokuz cumhuriyetin yöneticilerini çağırır. 9+1 bildirisi olarak adlandırılacak bir belge kaleme alınır ve cumhuriyetlerin önerdiği birkaç düzeltmenin ardından onaylanır.¹⁰ Birlik'te yer alacak ve en elverişli konumdaki ulusun yönetim biçimini benimseme konusunda anlaşılan dokuz devlet ile –buna karşı çıkan ve– ilişkilerin uluslararası normlara göre belirleneceği öteki cumhuriyetler arasında bir ayrım koyar. Bu ilk toplantının sonunda bütün katılımcılar grevlerin sonlandırılması ve tekrar düzenin sağlanması çağrısında bulunurlar. Birlik Antlaşması nisan ayında kaleme alındığı biçimiyle cumhuriyet ve SSCB parlamentolarının onayına sunulmak üzere 27 Haziran'da yayımlanır. Bu tasarı cumhuriyetlerin haklarını korur ama merkezin yetkilerini de belirler. *Ortak yetkiler cumhuriyetleri güçlendirir.*¹¹

10 9+1'in bildirisi, *İzvestia*, 24.04.1991, ve RSFSC: Yüksek Sovyeti'nin bildirisi, *Vedomosti RSFSR*, sayı 20, 1991, st. 644.

11 23 Temmuz tarihli son hali, *Pravda*, 15.08.1991.

Yalnızca cumhuriyetlerin imza hakkı olması uygun görülür, Yeltsin bunu Rusya'nın bu noktada çok tereddütlü olan özerk cumhuriyetlerine dayatmak zorunda kalacaktır. Birlik cumhuriyetleriyle aynı statüye gelme olasılığı bu özerk cumhuriyetlerde statü meselesinin anlaşmada yer almasını ummuş olan kamuoyunu çok hareketlendirmiştir. Ama anlaşma istisna içermez.¹² Anlaşma 20 Ağustos'ta onaylanmalıdır, bu konuda bütün cumhuriyetler hemfikirdir. Gorbaçov bu nihai mesele konusunda eli kazandığına ve Birlik'i kurtardığına kani olmuştur. Kuşkusuz bu anlaşmaya neredeyse anında birtakım gölgeler düşer, kaynağı doğal olarak Rusya Cumhuriyeti'dir. Yeltsin 29 Temmuz'da gösterişli bir biçimde Rusya adına Litvanya'nın bağımsızlığını tanır ve devlet başkanı Landsbergis'le Rusya-Litvanya ilişkilerinin temellerini atan on yıllık bir anlaşma imzalar. Bu tasarıyı öğrendiğinde Gorbaçov sert tepki vermiş ve karşı olduğunu bildirmiştir ama Yeltsin bunu dikkate almamıştır. Temmuz 1991'de Rusya ile Merkez arasındaki ilişkiler başka birçok konu nedeniyle, özellikle Yeltsin'in Komünist Parti'ye –bu konuya geri döneceğiz– yönelik kararları nedeniyle gölgelenir.

Birlik projesini ilerletebildiği ve uluslararası alanda üst üste başarı sağladığı dönemde –Londra'da G7 toplantısına katılması, Başkan Bush'un SSCB'nin başkentini ziyaretinde Moskova'da "Start I" anlaşmasının imzalanması– Gorbaçov'a kök söktüren tam olarak Parti'nin kendisidir. Gorbaçov Parti'nin giderek daha çok şiddetlenen eleştirilerine maruz kalır, çok sayıda üyesi o sırada genel sekreterin "reformizmi" denilen şeyin karşısı olan "açık, Leninist bir çizgiye" geri dönüşü talep eder. Bu amaçla 24 Nisan'da bir genel kurul toplanır.

Genel kurulun arifesinde yapılan Politbüro toplantısı da Gorbaçov için yıkıcı olmuştur, "Parti'yi ve ülkeyi yıkan otoriter bir siyaset" gütmekle suçlanır. Bu hususta Gorbaçov'un hasımlarının elinde güçlü bir kanıt vardır: Parti, üyelerini kaybetmektedir. Nisan ayındaki genel kurulda 2 milyon komünist çağrıya uymamıştır. Temmuz ayında yapılan bir sonraki genel kurulda benzer bir kan kaybı olduğu gözlenmiştir. Bir yıl içerisinde Parti 4 milyon üyesinin ayrıldığına tanık olur; bu sayı, toplam mevcudunun % 20'sini oluşturur. Bu soğukluğun suçlusu kimdir? Kınayanlar korosu Gorbaçov diye haykırır. Çok öfkelenen Gorbaçov genel sekreterlik görevinden istifa ettiğini açıklar, bu da bir paniğe yol açmış ve ona bu denli şiddetle saldırmış olanlar tarafından bile görevde kalması için çaba gösterilmiştir. Bu oldukça acınası sahne birkaç ay önce Rus Komünist Partisi Kongresi'nde oynanan oyunu tekrarlamaktadır, kongrede Parti'nin başında bulunan Polozkov bir güvensizlik önergesiyle tehdit edilince genel sekreterliği bıraktığını açıklayarak tepki

12 III. RSFSR Halk Vekilleri Kongresi'nin Egemen Cumhuriyetlerin Birliği'ne ilişkin bildirisi (3. Madde), *Vedomosti RSFSR*, sayı 20, 1991, st. 6 ve 4.

vermiştir. Bunun sonucu gecikmez:  nerge anında yok olur, onun yerini Polozkov'un istifasının herkes tarafından reddedilmesi alır. Gorbaçov bu olaydan mı esinlenmiştir? Kesin olan şu ki meslektaşlarının düşmanlığının derecesini –Polozkov gibi– test ederek duruma el koymuştur.

Kayda değer bir bilanço elde etmekle  v nemez ama Novo-Ogarevo m za-keresi kendisine Birlik'i batırmaktan öte onu kurtarmakta olduğunu gösterme olanağı sağlamaktadır. 9+1'in üzerinde anlaştığı Novo-Ogarevo Bildirisi'ni yeni bir dönemin simgesi olarak sallar. Merkez Komite  yeleri kendi taraflarında ulusların durumundan ziyade ülkenin ekonomik durumuyla meşgul-d rl r, Gorbaçov bunun üzerine piyasa ekonomisi yandaşlarının görüşleri ile planlı ekonomi dışına bir kaymadan dehşete kapılanları uzlaştırmaya girişen politikasını uzun uzadıya savunmak zorunda kalmıştır. Gorbaçov şu açıklamayı yapar: "Toplumumuzun özelliklerini ve geleneklerini dikkate alarak devlet mülkiyetinin yerini bütünüyle özel mülkiyetin almasına karşı-yız. Bütün mülkiyet türlerine serbest bir gelişim sağlayan karma, çok biçimli bir ekonomi yaratmalıyız." şatalin planı unutulur gider! Gorbaçov Merkez Komite'deki reformcuları dindirmek için sosyal demokrasinin değiştiği ve böyle bir gelişimin kendilerine uygun olduğu düşüncesini geliştirir.

Bir sonraki genel kurulun üstüne düşen nisan ayında sorulan sorulara cevap vermek ve Parti'yi "yenileyecek" bir kongre hazırlamak olacaktır. Merkez komite üyelerinin görüş ayrılığına girdiği sırada, bir sonraki buluşmalarının programını saptamalarının ardından  yeler –Gorbaçov da bunu aklından ge irmiyordur– Temmuz'daki genel kurulla birlikte Lenin'in kurduğu partinin artık var olmayacağından habersizdirler.

Bu son genel kurul 25 Temmuz'da toplanır. Gidişatı Gorbaçov'un istediği gibi değildir. Gorbaçov, 5 Temmuz'da tanıtılan nihai metni 20 Ağustos'ta cumhuriyetlerin onayına sunulması gereken Novo-Ogarevo sürecini  ne sürebilmiştir. Bu sürecin belirlenen takvimi konusunda gerçekten de övünebilir. Buna karşılık büyük bir yaygara koparan G7 toplantısı konusunda ne diyebilirdi? Evet, Londra'da gezegenin en güçlü ülkelerinin yöneticilerine katılma daveti almıştır ama ancak onlar çalışmalarını bitirdikten sonra katılabilecektir. Bu d ş kırıklığına rağmen onların karşısında, yapılan reformları özellikle özelleştirmeyi getiren yasayı vurgulayarak SSCB'nin davasını savunmuştur. Ama talep ettiği ekonomik yardım geri çevrilir. Burada Gorbaçov'un ülke içindeki güç kaybının büyük devlet başkanlarını ne denli onu terk etmeye yöneltiği görülebilir. SSCB, teselli  d l  niyetine, IMF'ye "ortak  ye" yapılır – bunun genel kurulda hiçbir etkisi olmaz.

Bu da yetmezmiş gibi Parti'yi en uygunsuz zamanda kışkırtma alışkanlığına bağlı kalan Yeltsin kararname yoluyla Parti'nin fabrikalardaki ve bütün iş yerlerindeki örgütlerinin yasaklanması kararını alarak komünistlerin yoluna

kocaman bir taş koymuştur. Parti'yle çalışma dünyası arasındaki bağ böylece kesilince, komünist örgütlenmenin yeni kurulan bütün öteki partiler gibi yalnızca bölgesel bir tabanı olacaktır.¹³ Neredeyse genel kurulun açılışına dek bu karar, kurulun bütün çalışmaları üzerinde etkili olacaktır. Gorbaçov bu kavganın içine çekilmeyi reddeder –rakibinin kendisine kurduğu bir tuzak olduğunu düşünür– ve müzakereyi en üst düzeyde, kongre hazırlığı ve programı düzeyinde sürdürmeyi arzular. Öte yandan onun yumuşak başlı tavrı Yeltsin'in kaba bir müdahalesine engel olamaz: “Kimin programa ihtiyacı var? Neye yarayacak?” Yine de Gorbaçov ezici bir çoğunlukla programını onaylatmayı başaracaktır ve gelecek Parti Kongresi'nde sosyal demokrat tezler resmen onaylanacaktır.¹⁴ Bu şaşırtıcı oybirliği, üstelik oylama anına dek Gorbaçov'a en ağır eleştiriler yöneltilmişken, bundan sonra olacakların, yani kimi komünistlerin devlet ve Parti usullerine aykırı yollarla *Perestroyka* deneyimine bir son verme isteğinin habercisi değil midir?

Gorbaçov'un bunu görmemesinin sebebi aklının başka yerde dış siyasette olmasıdır. Başkan Bush Moskova'ya beklenmektedir, ve Novo-Ogarevo'da, adını Birlik'in yenilenmesine veren konutta gerçekleşecek olan zirvenin kendisi için yararlı olabileceğini düşünür. İçerde hırpalanan Gorbaçov için uluslararası girişimler 1986'dan bu yana bir telafi, popülerliğini geri kazanma ve sonuç olarak halkın onun siyasetine katılımını elde etme umududur. Yakovlev anılarında, Gorbaçov'un güttüğü siyasetin iki yüzünün hiçbir zaman Temmuz 1991'de olduğu denli birbirinden uzaklaşmadığını ve kişiliğinin hiç bu denli bölünmediğini açıklar. İçerde kararsız görüldüğünü, giderek daha çok orta yolcu çözümlere eğilimli olduğunu, net bir çizgi izlemekten âciz kaldığını yazar. Dışarıda, uluslararası etkinliklerinde ise kararlı bir adamdır, gerçek bir tasarının, dünyayı barışa kavuşturacak ve kendisine hâlâ başarı kazandıracak olan “yeni düşüncenin” yürürlüğe konmasının peşindedir. Onun dramı belki de bu çatalanmada yatar. Parti söz konusu olduğunda Gorbaçov bir genel kuruldan ötekine karşıt cepheleri sakinleştirmek ve kendi programını benimseyecek bir kongreyi takvime aldirmek için dolambaçlı yollar izlemekte nispeten başarılı olmuştur. Bununla birlikte düş kırıklığından başka bir şey elde etmediği bir alan vardır ki o da Yeltsin'le olan çatışmasıdır.

BORİS YELTSİN'İN “ÖNLENEBİLİR YÜKSELİŞİ”

Rusya Cumhuriyeti'nde bir cumhurbaşkanlığı makamının oluşturulmasını engellemekte başarısız olan Gorbaçov bu makam için girilecek rekabette

13 20.07.1991 tarihli kararname, sayı 14, *Vedomosti RSFSR*, sayı 31, 1991, st. 1035.

14 Bu kongre hiçbir zaman yapılmayacaktır.

Yeltsin'i elemek için uğraşmış ve ona karşı iki aday çıkarmıştır: Eski başbakanı Nikolay Rijkov ile kendisine yakın olan Başkanlık Konseyi üyesi Vadim Bakatin'i. Bakatin Rijkov hükümetinde içişleri bakanlığı yapmıştır, ancak reformcu düşünceleri ve Litvanya'da güç kullanımına karşı olması nedeniyle muhafazakârlar tarafından eleştirilip Kasım 1990'da, Pavlov hükümetinin kurulmasından az önce kızağa çekilmiştir. Dolayısıyla Gorbaçov Bakatin'in liberallerce destekleneceğini ummaktadır. Yeltsin, Bakatin ve Rijkov dışında birçok rakiple karşı karşıya gelir, bunlardan bazıları hiç de yabana atılır değildir. Rijkov, Sovyet birliklerinin pek de şanlı olmayan geri çekilişini de organize eden, Afganistan'daki birliklerin komutanlığını da yapan ve bu seçim döneminde Kiev bölgesi birliklerine komuta eden General Gromov'u kendisine yardımcı seçmiştir. Rijkov-Gromov "listesi" Komünist Parti'nin açık desteğini almaktadır.

Şansı olabilecek bir aday daha vardır: Vladimir Jirinovski. Ne adaydır ama! 1990'a kadar tanınmazken kurduğu Liberal Demokrat Parti'nin başında Rus siyaset sahnesine büyük yankı uyandırarak girmiş ve oldukça bulanık bir "liberal monarşi" programını savunmuştur. 1990'lı yılların Rusyası'nda hiç duyulmamış olan bu ifadenin ardında Jirinovski aslında aşırı milliyetçiliği, Rus devleti çevresinde kurmaya niyetlendiği kişisel bir imparatorluk anlayışını, son olarak da üstü örtülü bir ırkçılığı yüceltmektedir. Bu aday ustalıkla kullandığı televizyonun yıldızı olur. Dikkat çekici bir konuşmacı, bir demagog olarak, ulusal ve maddi yoksunlukları kullanarak kalabalıkların sempatisini kazanmayı bilmiştir. Söylentilere bakılırsa ilk Rus cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olması, kafa karışıklığını çoğaltmak, oyları bölmek ve istenmeyen Yeltsin'i düşürmek için Gorbaçov'un çevresi tarafından telkin edilmiştir.

Ziyadesiyle marjinal olan ama çoğunluğun oluşmasını engelleyebilecek iki aday daha vardır: 1990'da orduya "kaotik bir durum" yaratma, yani darbe çağrısı yapmış olan, inanmış bir muhafazakâr, Volga-Ural askeri bölgesi komutanı General Makaşov ile Kemerovo Sovyeti Başkanı işçi aday Aman Tuleyev.

İçlerinde ordunun desteğini alan iki kişinin de bulunduğu –Rijkov ve General Makaşov– adayların çokluğu karşısında Yeltsin geri kalmak istemez. 1990'da bütün askerlerin hayranlığını çeken Afganistan Savaşı kahramanı General Rutskoy'la bir "liste" oluşturur. Yeltsin isabetli bir karar vermiştir. Rutskoy olduktan sonra ordunun oyları dağılmayacaktır. Oysa kamuoyu yoklamaları iki "Gorbaçovcu" adayı önde gösterir, Yeltsin'in pek başarı şansı yoktur, Rusya'daki kamuoyu araştırmacıları deneyimsizdirler.

Bu seçim eksiksiz oy veren Rusları çok heyecanlandırmıştır. Gerçekten de en üst düzeydeki bir yöneticinin genel oyla seçildiği ilk seçimdir bu. Ve onlara gerçek bir seçenek önerilmiştir. Düzenli olarak sandığa çağrılan, hatta

seçeneğin olmadığı, hiçbir sürprize yer verilmeyen seçimlerde oy vermeye zorlanan bir halk için büyük yeniliktir bu. Kimi cumhuriyetlerde başka devlet başkanları şimdiden seçilmiştir, Landsbergis'in Litvanya'da, Gamsahurdia'nın birkaç gün öncesinde Gürcistan'da seçilmiş olması gibi. Ama buralardaki seçmen sayısı çok daha azdır ve özellikle de adayların hemen hemen hiç rakipleri olmamıştır. Vilnius'ta ve Tiflis'te oyunun sonu bellidir, öte yandan çok çeşitli halkları ve kültürleri barındıran devasa Rusya'da sayım işlemleri bitmeden henüz kimse kazanmış sayılamaz. Sonuçlar açıklandığında Gorbaçov ve yakınlarının araştırmacıların deneyimsizliği denli eşi benzeri görülmemiş bir yanılsamaya kapıldıkları görülecektir. Boris Yeltsin oyların % 60'ını alarak ilk turda seçilir. Aynı gün, Lujkov'la tandem yaparak seçimlere katılan arkadaşı Popov, Gorbaçov'un desteklediği bir başka tandem –Saikin ve Krayko ikilisinin– karşısında görkemli bir zafer kazanarak Moskova Belediye Başkanı seçilir. Saikin-Krayko ikilisinin başarısızlığı Rus seçmenlerin “SSCB'nin adayları” olarak gördüklerine karşı duydukları düşmanlığının belirtisidir. Yeltsin'in başarısı Rusya'nın tarih sahnesinde ve ortak bilinçte yeniden belirlediğini ortaya koyar.¹⁵

Çernyayev durumu iyi kavramıştır ve acı bir biçimde şunları yazar – çünkü oyunu Bakatin'e vermiştir: “Hepsinin aklında Rusya var, artık Birlik yok. Bundan bir şey çıkacak mı acaba? Eğer öyleyse ben de alkışlarım. Gerkiyorsa Birlik'i unutulım, yeter ki Rusya olsun.” *Perestroyka*'ya ve Birlik'in yenilenmesine inanmış bir adamın durumu ifşa eden sözleridir bunlar. Aynı zamanda 1985'ten bu yana Gorbaçov'un davasına kendini adanmış bir çalışma arkadaşının düş kırıklığına tanıklık eder. 12 Haziran 1991'de bu sadık adam ülkenin modernleşmesine ilişkin o çok eski sorunun cevabının belki de Rusya'da olacağını düşünmeye başlar. Muzaffer bir Yeltsin'in karşısında öteki adaylar bozguna uğramışlardır: Rijkov-Gromov listesi oyların yalnızca % 17'sini, seçilemeyen saygın aday Bakatin ise % 3,4'ünü alır. Bu kötü sonuçlar açıkça iki aday üzerine oynayan Gorbaçov'a güdülen düşmanlığın da dışı vurumudur. Rus devlet başkanlığına talip olan diğerleri de hayal kırıklığına uğrar; oyların yalnızca % 7,8'ini alan Jirinovski ve Makaşov (%3,8) gibi. Uzun süreden beri işçiden daha çok bir aparatçık olan Tuleyev nispeten iyi bir sonuçla çıkar çünkü aldığı % 7 oy oranıyla Jirinovski'yi sıkıştırır.

Bu seçim sonucu Rusya'da zihniyetlerin değişiminin göstergesidir. Seçmenler karşı çıkma ya da tatminsiz olma refleksiyle değil, açıkça dile getirilmiş bir programı onaylayarak olumlu yaklaşımla bir adaya –Yeltsin– oy vermişlerdir. Söz konusu program Rusya'nın restorasyonu, Rusya'da Komünist Parti'nin otoritesinin azaltılması –20 Temmuz'da kabul edilecek olan parti-

15 Yeltsin, *Zapiski prezidentia*, a.g.e., s. 46-48; Rutskoy'un seçimi ve usüllere dair, Poptsov, O. M., *Khronika vremen "tsaria Borisa"*. *Rossia kreml'i* 1991-1995, Moskova, 1996, s. 58 ve sonraki sayfalar.

den arınmaya yönelik yukarıda anılan kararnameyle bu durum neredeyse anında uygulamaya geçer–, radikal ekonomik reform –piyasa ekonomisinin benimsenmesi, toprakların köylülere aktarımı, askeri-sanayi kompleksin dönüştürülmesi– ve bütün halklar için kendi kaderlerini tayin hakkıdır. Yeltsin’in istediği Rusya’yı tam bir egemen cumhuriyet kılacak olan bir Rus devlet başkanlığı makamının oluşturulması bu hak talebinin kanıtıdır.

Bağımsız gazete *Nevzavisimaia Gazeta*’nın yazı işleri müdürü Vitali Tret-yakov, Boris Yeltsin’in Ruslar için neyi temsil ettiğini ve 12 Haziran’daki ba-şarısını neyin getirdiğini herkesten daha iyi tanımlamıştır. “O, Rus tarihinde her zaman var olan *samozvanets*’tir – terim haksız bir biçimde “dolap ı” diye çevrilmiştir oysa ki Rusya’nın siyaset geleneğinde, içkin bir meşruiyet adına iktidarın dışında ve ona karşı iktidarın meşru sahibi olduğunu ilan eden kişidir.¹⁶ 1987’den bu yana Yeltsin yerleşik iktidara, Parti’nin ve Gorbaçov’un iktidarına karşı baş kaldırmıştır. Gorbaçov Yeltsin’in tavrının yalnızca hırstan, yasal sahibini yerinden ederek en başa geçme isteğinden ibaret olduğunu yazmıştır. Ama daha dikkatli bakıldığında, Sovyet ve Rus tarihinin böylesine karışık bir döneminde, kişiler arası çatışma olmuşsa da, Yeltsin’in desteğini sivil toplumdaki aldığını görmemek mümkün müdür? Bu toplum kendisini siyasal toplumdaki ve merkezi iktidardan farklı kılan ve ondan uzaklaştıran şeyin giderek bilincine varırken, Yeltsin meşruiyetini ondan almıştır.

1991 yılının seçmenleri bir biçimde şubat 1917’den ders çıkarmıştır, o dönemde imparatorun elden bıraktığı sancağı devralmaktan aciz olan geçici hükümetin  yeleri yolu Bolşeviklere açmıştı. 1991’de toplum olgunlaşmıştır; *Perestroika*’yla keşfetme olanağı bulduğu geçmişten gelen dersi kavramıştır. Talih 1991 yılında toplumun reddedilen sistemin iktidar ve yönetim görevlerine hazırlamış olduğu bir adamla karşılaşmasını istemiştir. 1991 yılının *Samoznave*ts’inin  ifte meşruiyeti vardır:  nceki sistemin ona tanıdığı halk desteğinin ve yönetme yeteneğinin getirdiği meşruiyet. Bu da ülkeye kendisini yetersiz, yönetmeyi bilmeyen bir sahtecinin ellerine bırakmadığına dair güvence veriyordur. XX. yüzyıl biterken toplum –1905’te ve 1917’deki seleflerinden farklı olarak– yönetme pratiğinin, açık ve rekabetin egemen olduğu bir dünyada amatörlere emanet edilemeyecek kadar karmaşık olduğunu bilir. Yeltsin Kremlin tarafından aşağılanmış, suçlanmış, ayyaş, beceriksiz, hatta acemi diktatör olmakla itham edilmiştir. Toplum onu seçmiştir çünkü ayyaşlık Rusya’da en büyük günahların başında gelmez, ancak yalan söylenmesi artık kabul edilemez. Kendisini hırslı olmakla kınayanlar bundan kaçınırken acemi diktatör kamu oylaması sonuçlarına razı olduğunda sahteci konumuna düşen onun rakipleridir. 12 Haziran 1991 seçimleri iki

16 Tretiyakov, V., “Boris Yeltsin, un ex-nomenclaturiste  lu pr sident au suffrage universel”, *URSS, la dislocation du pouvoir*, Paris, Documentation française, 1991, s. 13-27.

meşruiyeti ortaya koyar; bunlardan biri Yeltsin'in meşruiyeti, diğeri ise bunun da ötesinde Rusya'nın meşruiyetidir – egemen bir devlet, hatta neredeyse bir ulus-devlet olduğu onaylanmıştır. Ve bu meşruiyet hem bu seçimi engellemek isteyen kişiyi, genel oyla seçilmemiş olan SSCB devlet başkanını, hem de üstelik sandıktan çıkan Rusya'yı tanımakta zorlanan SSCB'yi gayri meşru kılar üstelik. Şu soruların doğması kaçınılmazdır: SSCB ile Rusya nasıl uzlaştırılabilir? Peki artık yalnızca kâğıt üzerinde kalan kurumsal bir devlet sisteminden, çok büyük sayıda seçmenin yeni kabul ettirdiği siyasal gerçekliğe nasıl geçilir?

Bu seçimlerin ertesinde, her biri çatışmayı alevlendirmemeye çalışır. Gorbaçov "süper-başkan" konumunu benimser ve Yeltsin'i zaferinden ötürü –telefonla– tebrik eder. Yeltsin ihtiyatlı davranır ve hiçbir düşmanca söz etmez. Görünürdeki bu sükunet ardından pek hoş olmayan kimi açıklamaların gelmesine engel oluşturmaz. 15 Haziran'da Gorbaçov televizyonda konuşur. Gündemi özelleştirme politikaları olmasına rağmen Rusya seçimlerine değinmekten, 25 milyon Rus'un oy vermediğini vurgulamaktan kendini alamaz, dolayısıyla Yeltsin 103 milyon oyun yalnızca 40 milyonunu almıştır! Katılımcılar nefeslerini tutar: Gorbaçov seçimin yasal olmadığını mı açıklayacaktır? Sonuçta bu rakamların görüş farklılıklarını yansıttığını söyleyerek bitirir. Birkaç gün sonra ABD'yi ziyaret eden Yeltsin televizyondaki bir söyleşide topu geri gönderir ve lafı gedigine oturtur: "Gorbaçov'u sevmiyorum." Yeltsin hemen 18 Haziran'da Moskova'daki yeni güç dengesinin farkına varan ve yeni seçilmiş Rus devlet başkanını görmeyi arzulayan Başkan Bush tarafından Washington'a davet edilmiştir. Ardından Amerikalı başkan, Gorbaçov'la izlenimlerini paylaşmak ister, Gorbaçov ona pırıl pırıl bir tablo çizdiği, beklenmedik bir söylev çekmiştir: "Novo-Ogarevo süreci cumhuriyetlerin desteği ve Yeltsin'in seçilmesiyle güçlenmiştir, dolayısıyla Rusya'nın desteği ona yeni bir güç katmaktadır." İki hasım arasında barış sağlanmış görünür çünkü her ikisi de Birlik'i sürdürmekte yararları olduğunu bilmektedir.

10 Temmuz'da Yeltsin koltuğuna oturur. Bütün televizyon kanallarından yayınlanan tören yeni Rusya'nın eğilimlerine ışık tutar. Toplum tarafından görülmesi istenen yalnızca yeni devlet örgütlenmesi değil yeni bir siyasal sistemdir. Konuşmalarda Rusya'nın uzun tarihine damgasını vurmuş koruyucu azizlere –ülkeyi Hristiyanlaştıran I. Vladimir, Tatar baskısına karşı direnişi simgeleyen Aziz Sergius–, devleti kuran ya da güçlendiren hükümdarlara – Büyük Petro ve II. Katerina– göndermeler yapılır. Patrik II. Aleksî Rusya'da var olan bütün dinler adına konuşur, bu dinlerin üst düzey temsilcileri tören giysileri içinde onunla birlikte ilk sırada yer alır. Moskova kiliselerinde çanların var gücüyle çalınması, Rus Çarımıza Şükürler Olsun ilahisinin çok büyük bir koro tarafından söylenmesi bu törene aşırı bir Rus karakteri

kazandırılmasına katkıda bulunur. Yeltsin'in konuşmasında değindiği Rus düşüncesi bu kutlamaların üzerine biner. Gorbaçov için müdahale etmemek elde değildir. Çalışma arkadaşı Çernyayev onun bu konuda söylediklerinin Rus halkı için böylesine gösterişli, böylesine heyecan verici olan bir olayın üzerine çıkmadığını üzüntüyle kaydeder.¹⁷ Ama Gorbaçov'un varlığı ve söylemi yine de Rusya ile Birlik arasında geçici olarak eğreti bir barışın sağlandığının kanıtıdır. Kremlin'in üzerinde Rus ve Sovyet bayraklarının yan yana dalgalanması ve iki rakip ekibin Bolşeviklerin 1917'den bu yana kimseyle paylaşmadan hüküm sürdükleri bürolarda yan yana oturmaları da bunun bir belirtisidir.

Bu –geçici– barış görünüşte de olsa gereklidir çünkü siyasal ortam hâlâ sıcaktır. Yeltsin'in Parti'yi iş yerlerinden süren kararnamesi SBKP içinde çok sert tepkiler doğurmuştur. Başbakan Pavlov piyasa ekonomisine verdiği desteğin hükümet programına ters düştüğü gerekçesiyle Gorbaçov'a karşı bir “muhalfeet operasyonuna” girer. Serinkanlılıkla kendisine tam yetki verilmesini ister. Bu talebinde KGB'nin başı Kryuçkov, İçişleri Bakanı Pugo ve Savunma Bakanı Yazov tarafından destek görür. Eğer Gorbaçov durumu toparlayamamış olsa “güç” yapıları bir “mini-darbenin” yolunu açacaklardır.

İmdatına dış dünya yetişir. Temmuz ortasında, zirvenin birkaç gün ardından Moskova'da Bush'u ağırlamadan ve arada Birlik Antlaşması'nı imzalamadan önce Londra'daki G7 zirvesine katılmak zorundadır. Gorbaçov muhafazakâr rakiplerini uyarır: komünist sistemin çerçevesi ve kalesi olan Birlik'i bir tek kendisi koruyabilir. Yakın çevresi, ya da daha önce kendisine yakın olanlar, hâkim olamadığı siyasal güçlere katılmak üzere onu terk ederler. Haziran-Temmuz döneminde biçimlenen Demokratik Reformlar Hareketi Yeltsin'e yakın duranları bir araya getirir: Yeltsin'le birlikte seçilen Rutskey, Rusya Başbakanı İvan Silayev, Rus başkentlerinin Yeltsin yanlısı belediye başkanları Popov ve Sobçak, Gorbaçov'un iki arkadaşı Şevardnadze ve Yakovlev de bu dönemde düşman tarafına geçerler.

Bütün bu düş kırıklıklarına rağmen Gorbaçov bahtının açık olduğuna inanmayı sürdürür. Temmuz sonunda SSCB Yüksek Sovyeti ve iki meclisin başkanları yeni Birlik Antlaşması'nın nihai metnine onay vermişlerdir ve imzalamaya hazırlanmaktadırlar. Birlik'in yönetim organlarının iktidarını güçlendirmeye yönelik beyhude taleplerde bulunduktan sonra hükümet de SBKP'yle birlikte bu çizgiye gelir. 25 ve 26 Temmuz'da Politbüro ve Merkez Komite bu metni onarken, Yeltsin 29 Temmuz'da son bir itirazda bulunur –Birlik'in varlığını sürdürmesini sağlayan bir verginin toplanmasına karşı çıkar– ama sonuçta uzlaşmaya varır. Gorbaçov'la yaptığı son bir toplantı

17 Çerniyaev, a.g.e., s. 961.

sırasında¹⁸ Yeltsin, Litvanya'da darbe girişiminde bulunan Kryuçkov KGB'nin başında durduğu sürece cumhuriyetlerin anlaşmayı imzalamayacağını söyleyerek, muhatabının "iğrenç çevresini" eleştirmiştir. Bitmiş bir dönemden kalan "şahin" Yazov için de geçerlidir bu. Toplantıya katılan Nazarbayev istenmeyenler, hatta "olması olanaksızlar" listesine İçişleri Bakanı Pugo'yla Yanayev'i ekler. Gorbaçov yanıt verir: "Kryuçkov ve Pugo'yu görevden alacağız." Konuşma Yeltsin'in Gorbaçov'u şaşkınlığa uğratan bir önerisiyle son bulur: "Yeni Birlik'in başbakanı olarak Nursultan Nazarbayev'i öneriyorum." Önce taş kesilen Gorbaçov sonunda bu fikri kabul eder.

31 Temmuz'da bütün tarafların onayı alınmış görünmektedir ve imzaların 20 Ağustos'ta Moskova'da atılmasına karar verilir. İmza töreninin çok gösterişli olması gerektiği düşünülmüştür. Bir aykırı ses hem de oldukça güçlü bir ses yatışmış görünen ortamı karartır. 23 Temmuz'da genel kurulun arifesinde *Sovetskaia Rossiia* kendilerine "yurtseverler" diyen bir dizi siyasi kişiliğin imzaladığı "Söz Halkın" başlıklı bir çağrı yayımlar. İmzacılar arasında General Varennikov, General Gromov, içlerinde Rasputin'in de bulunduğu yazarlar, sinemacı Bondarev, hatta çok tanınmış bir şarkıcı olan Liudmilla Zykina vardır. Bu manifesto halkı ülkenin parçalanmasını örgütlemiş olan siyasetçilerin ve sorumsuz parlamenterlerin "ihanetine" karşı başkaldırmaya çağırıyordu. Önemli kişiliklerin desteklediği bu çok sert üsluptaki metin Nina Andreyeva'nın birkaç yıl önce aynı gazetede yayımlanan çağrısına değinmeden de geçmemiştir. Gorbaçov'u istikrarsızlaştırmaya yönelik bir girişimdi bu ve o da bunu hafife almamalıydı. Ama –Anılar'ı da bunu doğrular– bundan hiç etkilenmemiş, böyle bir manifestonun Birlik Antlaşması'nın topladığı destekler açısından hiç önemi olmadığına inanmıştır.

Bu göstermelik başarısının mimarları tatile çıkmaktan başka ne yapabilirlerdi ki? 1991 yazı çok sıcak geçiyordur, Moskova'daki hava sıcaklığı dayanılmazdır. Gorbaçov Kırım'a, Foros'da kendisini bekleyen ihtişamlı konutuna gider. Yeltsin ise yazlık karargâhına çekilmeden önce Rusya'yla Kazakistan arasındaki bir anlaşmayı imzalamak için Alma-Ata'ya uçar. 18 Ağustos gecesi döner ve Moskova'nın birkaç kilometre dışında Arkhangelskoe'deki daçasına yerleşir. Gorbaçov onun anlaşma imzalanmadan önce "istenmeyenlerin" uzaklaştırılması –Kryuçkov ve diğerleri– isteğine cevap vermemiş, sık sık yaptığı gibi bu zor kararı ileriye atmıştır. Yeltsin'in kaygıları çok geçmeden doğru çıkacak ve Gorbaçov ikircikli ve oyalamacı siyasetinin bedelini ödeyecektir. Bu bedel, 20 Ağustos 1991'deki darbe girişimi, tutsaklık ve sonuç olarak iktidar kaybı olacaktır.

18 Yeltsin, *Zapiski prezidenta, a.g.e.*, s. 54-56.

Darbe Bir Avuç Darbeci mi?

MOSKOVA, 19 AĞUSTOS 1991

Ağustos ayında Moskovalıların büyük bir bölümü başkent dışında tatildedir. Üstelik günlerden pazartesi, yani izinde olmayanların sıklıkla Moskova dışında serin bir yer bulmaya gittikleri günün ertesi, şehir ancak kendine gelmektedir. Oysa bunaltıcı bir sıcaklığın olduğu o sabah şehrin dört bir yanında telefonlar durmaksızın çalar. “Tanklar Moskova’ya girdi”, “Televizyona bakın, Gorbaçov hasta”, “Olağanüstü Hal Komitesi iktidarı ele geçirdi”. Haberlerin hepsi aynı şeyi söyler: Bir darbe yapılmıştır.

Nitekim sabah 05’te Tass Haber Ajansı’nın yayımladığı bir bildiri Mihail Gorbaçov’un sağlık nedenlerinden ötürü görevini ifa edemez duruma geldiğini ve anayasanın 127. maddesi uyarınca Başkan Yardımcısı Gennadi Yanayev’in vekaleten başkan olduğunu duyurur. Bir Olağanüstü Hal Komitesi (GKÇP) kurulmuş ve altı ay süresince olağanüstü hal ilan edilmiştir. Geçici başkanın dışındaki Olağanüstü Hal Komitesi üyeleri de tanınmış isimlerdir, hepsi kış mevsiminin başında, liberallerin hilafına, Gorbaçov tarafından terfi ettirilmişlerdir. Bunlar Başbakan Pavlov, KGB Başkanı Kryuçkov, İçişleri Bakanı Pugo, Savunma Bakanı Yazov’dur. Yani Yeltsin’in birkaç gün önce gitmelerini talep ettiği bütün “istenmeyenler” grubu. Bunlara daha az tanınan iki kişi eklenir: Sverdlosk’ta bir silah fabrikasının müdürü olan Devlet İşletmeleri Birliği Başkanı Aleksandr Tizyakov ve Çifçiler Birliği Başkanı Vasili Starodubtsev, ikisi de nomenklatura üyesidir ama grup içerisinde varlıklarının nedeni “işçilerin” ve “köylülerin” yeni iktidar örgütlenmesinde yer aldıklarının gösterilmesi gerekliliğidir. GKÇP’nin son katılımcısı Parti Merkez Komitesi’ni temsil eden Baklanov’dur. Olağanüstü Hal Komitesi Sovyet halkına 18 Ağustos’taki seslenişinde müdahalesini ve girişimlerini şöyle gerekçelendirir: “Ölümcül bir tehlike büyük vatanımızı tehdit ediyor. Gorbaçov’un girişimiyle başlatılan reform politikası [...] bir çıkmazdadır [...] Yönetim, halkın güvenini kaybetmiştir [...]. Ülke gerçekte yönetilemez duruma gelmiştir.”¹

1 Darbe hazırlığının mükemmel bir anlatımı için bkz. Pikhoya, R., *URSS. Histoire du pouvoir, a.g.e.*, cilt II, s. 387-395.

Şaşkınlığa uğrayan Moskovalılar hem “ülkeyi tehdit eden tehlikeyi” hem de yeni bir iktidarın teşekkül ettiğini öğrenmiş, dahası şafaktan bu yana tankların Moskova’da geçit yaptığını görmüşlerdir, üstelik dünden bu güne darbeye ilişkin hiçbir haber sızmamıştır. Gorbaçov hastadır – kolay kabul edilebilir bir kurgu değildir bu. İnsan nasıl olur da 1964’te “barışçı” bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılan Kruşçev’in durumunu akla getirmez? Kruşçev kendisine yapılan darbe sırasında Kafkasya’da tatildaydı; Gorbaçov ise Kırım’da dinleniyordur. Yalnızca bu coğrafi ayrıntıda bile koşullar birbirine benzemektedir. Kruşçev’in Moskova’yla iletişime geçmesi engellenmiş, onun lehine tek bir sesin bile yükselmediği bir ortamda başkente getirilmiş ve görevlerinden azledilmiştir. Komite üyeleri –GKÇP, anında herkes komitenin kısaltılmış adını öğrenir– 1964’teki operasyonun aynısını gerçekleştireceklerine inanıyorlardır, ancak tankları devreye sokmak zorunda kalmışlardır. 1964-1991 yılları arasında gerçekten de büyük bir fark vardır: *Perestrojka* konuşma özgürlüğü getirmiştir. Darbeciler korkunun kitleler üzerinde eskisi gibi etkisi olmadığını biliyorlardır. En iyisinin olası protestocuları sindirmek olduğunu düşündürürler.

Gorbaçov’un yalnızca hasta değil, yetersiz de olduğu bildirilir. Durum bir kez daha Kruşçev’le benzerlik gösterir! Komite hemen “emekçileri aydınlatmaya” yönelik duyurularını çoğaltır: Sovyet halkına hitaben bir bildiri, olağanüstü hal ilan eden bir kararname, olağanüstü önlemler getiren birçok yasa metni ve SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı Anatoli Lukyanov’un Yeni Birlik Antlaşması’na ilişkin bir bildirisi yayımlanır. Bu son bildiriye göre anlaşma birçok noktada anayasaya ters düşmektedir, dolayısıyla baştan sona gözden geçirilmelidir. Bu bildiri darbenin hedeflerinden birinin Birlik’in dönüşüm sürecini durdurmak ve onu dağıtmak yerine sağlamlaştırmak olduğunu açıkça gösterir. Olağanüstü hal kararnamesi, olağanüstü halin bütün Birlik topraklarında, dolayısıyla cumhuriyetlerde de uygulanacağını belirterek bunu doğrular. Şaşkınlık içerisinde kalan cumhuriyetlerdeki yöneticiler darbenin ilk saatlerinde bunun Novo-Ogarevo belgesine imza atan devletlerin yeni ilan edilmiş egemenlikleri açısından ne anlama geldiğini kavramaya çalışacaklardır. O günün akşamında GKÇP üyeleri, öncelikle, sabahtan beri komitenin bütün başkentlere gönderdiği haberlerin eksiklerini tamamlamakla görevli yabancı gazetecilere yönelik bir basın toplantısı düzenler. Konuşmacıların üslubu kararlı olmasına karşın ikna edici değildir.

Bir ölçüde amatörlik içeren tuhaf bir darbedir aslında. Moskova’ya çok sayıda askeri güç konuşlanmıştı ama sınırlar açık kalır; telefonlar çalışır ve hiçbir tutuklama haberi yoktur; bunun üzerine halk toplanmaya ve barikatlar kurmaya başlar. Herkes Gorbaçov’un gerçek durumunu merak etmektedir. Aralarında Yeltsin’in, Şevardnadze’nin ve bazı cumhuriyet başkanlarının bu-

lunduğu çok sayıda yetkili başka bir soru sorar: Gorbaçov darbenin mağduru mudur yoksa suç ortağı mı? Sonuçta GKÇP'deki adamları o iktidara getirmiş, yakın çevresinin ve Yeltsin'in onlarla ilgili uyarılarını dinlemeyi reddetmiştir. Şevardnadze büyük ses getiren gidişi sırasında darbenin gelişini haber vermemiş midir? Kuşkuyla geçen bu saatlerde Gorbaçov'dan değil de bizzat Yeltsin'den bir tepki beklenir. Oysa ki darbenin Foros'ta yol açtığı gelişmeler de hafife alınır değildir.

FOROS, 19 AĞUSTOS 1991

Darbenin arifesinde Gorbaçov, ayın 20'sinde onca çabanın sonucu olan Birlik Antlaşması'nı imzalamak üzere başkente dönmeye hazırlanmaktadır. Tatil, Mihail ve Raisa'ya özgü sıcak aile ortamında mutlu mesut geçmiştir. Yanlarında kızları İrina, damatları ve iki kız torunları da vardır. Her sabah başkanlık konutu olan *Zaria* (Seher) Daçası Çernyayev'i, Foros'un yaklaşık on kilometre uzağındaki *Yujnaya* (Güney) Daçası'na yerleşmiş olan sekreterleri Olga Lanina ile Tamara Aleksandrova'yı ağırlar. Başkanın diğer yakın danışmanı olan Şahnazarov da karısıyla birlikte Foros'ta kalmakta ve bitmek bilmeyen telefon görüşmeleri aracılığıyla birlikte çalışmaktadır.

18 Ağustos'ta Gorbaçov son bir kez Çernyayev'le görüşür ve bir saat sonra telefon hattının kesildiğini fark eder. Bu tuhaf kesinti nedeniyle telaşa kapılmasına meydan kalmadan kendisiyle görüşmek isteyen bir heyetin Foros'a vardığı bildirilir. Ne kadar şaşkın olduğu tahmin edilebilir. Son izin günüdür, ziyaretçi beklememektedir ve bu zamansız ziyaret onu oldukça kızdırır. Üstelik protokol kurallarına olduğu kadar Foros'daki güvenlik kurallarına da aykırıdır.

Yarı Parti yarı asker kökenli tuhaf bir heyettir bu. Başkanlık İdaresi'nin başı Boldin, Merkez Komite sekreteri Şanin, Kara Kuvvetleri Komutanı General Varennikov, KGB'den Plekhanov ve askeri sanayi işletmelerinden gelme, GKÇP üyesi –Gorbaçov bunu henüz bilmiyordu– aparatçık Baklanov. Oldukça afallamış olan Gorbaçov, güvenliğinden sorumlu olan Medvedev'e döner, Medvedev bu işten hiçbir şey anlamadığını itiraf eder ve hatların çalışmadığını fark etmeden önce Kryuçkov'u aramaya çalışır.² Bunun üzerine Gorbaçov bu beklenmedik ziyaretçileri kabul etmeye karar verir. Anında tam bir ultimatomla karşı karşıya kalır. Heyet, Gorbaçov'un elbette varlığından haberi olmadığı GKÇP tarafından görevlendirildiğini söyler ve kendisinden hemen orada olağanüstü hal ilan eden kararnameyi imzalamasını rica eder. Gorbaçov karşı çıkar, kıyameti koparır, açıklama ister ve yalnızca karışık,

2 Boldin, V.P., *Krouchenie piedestala*, a.g.e., s. 15.

çelişkili yanıtlar alır. Önce Yeltsin'in Alma-Ata'da ya da dönüş yolunda tutuklanacağı, daha sonra tutuklamanın Moskova'da yapılacağı söylenir. Muhatapları başkentte durumun denetlenemez olduğunu ve kaosa karşı yegâne istikrar unsurunun Olağanüstü Hal Komitesi olduğunu ileri sürer. Yani GKÇP ondan kararnameyi imzalamasını ve yönetimin Yanayev'e geçmesini kabul etmesini ya da istifa etmesini talep etmektedir. Gorbaçov imzalamayı reddeder.³ Bu korkunç anda, Gorbaçov'un 1964'te mağlup edilmiş, yetkisi elinden alınmış ve istifaya zorlanmış bir halde Kruşçev'in Moskova'ya getirilişini hatırlaması aşikâr. Başkanın ayak diremesi GKÇP heyetini şaşkına çevirir. Gorbaçov belgeyi asla imzalamayacağına yemin ederek heyetin çekip gitmesini emreder.

Bu başarısız girişimin haberini alan Kremlin'deki komplocular başka baskı araçları ararlar. Önce askeri baskı söz konusudur: Gorbaçov tutsak olduğunu, dışarıdan yardım bekleyemeyeceğini anlamalıdır. Savaş gemileri Foros Körfezi'ni kapatır, bölge üzerinde uçaklar uçar, askeri muhafızlar konuşlandırılır. Aynı sürede Gorbaçov kızının radyodan yakaladığı BBC kanalından darbecilerin yeni yönetim örgütlenmesini haklı kılmak için sağlığının kötü olduğunu açıkladıklarını öğrenir. Bu andan itibaren, dürbünlü birkaç meraklının onu görmesi ve başkanın sağlığının gayet yerinde olduğu haberini dışarıya iletmesi ya da kendisine sadık kalmış muhafızların bunu yapması umuduyla balkonda görünmek, daçanın parkında yürüyüşe çıkmak için çaba harcar.

Öte yandan durum son derece sıkıntılıdır. Gorbaçov tutsak olduğunun bilincine varmıştır. Haberler ona ailesinin saklamayı başardığı ve doktorunun onardığı eski bir radyo cihazı aracılığıyla ulaşır. Televizyon yayını tekrar başladığında Gorbaçov cumhuriyetlerde kimsenin kaygılı görünmediğini ya da herhangi bir darbeden söz edilmediğini gözlemler. Nazarbayev'in sükunet çağrısı yaptığını duymuştur, ama nedeni meçhuldür.

Gorbaçov geri adım atmayı kabul etmeyecektir. Sovyet halkına hitaben bu yasa dışı durumun sona ermesini talep eden bir bildiri kaleme alır. Yüksek Sovyet Başkanı Lukyanov acilen Meclis'i ya da bir Halk Vekilleri Kongresi toplamalıdır. Ve özellikle de bir uçak onu gecikmeden Moskova'ya götürmelidir. Ama bu gözdağı veren metinleri kaleme alırken Lukyanov'un darbecilerin tarafına geçtiğini aklına getirmez. Lukyanov'un sessizliği ve bildirisine tepki verilmemesi onu kaygılandırır. Televizyonda bütün cumhuriyet yöneticilerinin yaptığı sükunet çağrılarını duyar. Nitekim Başkan Kravçuk Ukraynalılardan "yasalara uymalarını ve provokasyonlara kapılmamalarını" ister. Ama Nazarbayev gibi Kravçuk da Gorbaçov'un adını bile anmaz.

3 Gorbaçov, *Jizn'i reformy*, cilt II, a.g.e., s. 558 ve sonraki sayfalar.

Bu korkunç sessizlik hiç bozulmadan iki gün geçer. Ayın 21'inde Gorbaçov körfeze giren gemilerin Sivastopol yönüne gitmek üzere ayrıldığını görür. Bunun üzerine, uçağını yere bağlayıp havaalanını kendi kontrolleri altına almaktan tatmin olmayan düşmanlarının Foros'a deniz ulaşımını da engellemek niyetinde olduklarını düşünür.⁴ Sonunun ne olacağını merak ederken, Kryuçkov tarafından gönderilen başka bir heyetin geldiği bilgisi verilir kendisine. Gorbaçov bu yeni gelenlerden kesinlikle sakınılması gerektiğini bilir ve kesin olarak onları görmeyi reddeder.

Ama sonunda kurtuluş günü gelir, böylesi bir baht dönüşü aklına hayaline gelmeyecektir. Öylesine zorlu geçen yetmiş üç saatlik tutsaklığın ardından onu özgürlüğüne kavuşturacak olan ezeli düşmanı Boris Yeltsin'dir! Yeltsin ona telefonla ulaşmayı başarır; durumu kontrolüne aldığını ve bir Rus heyeti –Sovyet değil– gönderdiğini söyler. Yeltsin sayesinde özgürlüğüne kavuşmak, ne ironi ama! İşin aslı Yeltsin'in başta düşündüğü bir heyet göndermek değildir. Darbenin başarısız olacağını sezinleyen, çaresizce kendisine tutunmaya karar veren Kryuçkov'un eşliğinde Foros'a bizzat gitmek istemiştir. Tedbirsizce tehlikeli bir maceraya atılmasından kaygılanan kurmayları ardından Rus vekilleri Yeltsin'in bu girişimine engel olmuşlardır. Kendisinin görevlendirdiği bir Rus heyeti hemen Foros'a doğru yola çıkmıştır. Gorbaçov Kryuçkov'a her şeyi anladığını, hainleri tanıdığını ve komplolarının başarısız olduğunu söylemiştir.⁵

Yeltsin'in aracılığı olan Rutskey, Silayev, Primakov, Bakatin'le birlikte Rus vekilleri ve gazetecileri sevinç gösterileriyle karşılar. Ünlü tutsağı geri götürmek için uçak kalkmaya hazırdır. Bundan önce Gorbaçov darbenin hiçbir şeyi değiştirmedikçe göstermek ister. Duruma el koyar, Kremlin'e emirler verir ya da verdiğini düşünür, darbecilerin tutuklanması kararını alır. Sonra o korkulu saatleri paylaştıklarıyla birlikte Moskova'ya uçar, gece vakti iner. Aynı uçuşta koşullar göz önüne alındığında beklenmedik olan bir yolcu vardır: Kryuçkov, kimsenin bu işteki sorumluluğunu bilmediği güçlü darbeci. Neden bu uçuşa dahil edilmiştir? Belki de –bunun açıklaması Gorbaçov ve Yeltsin tarafından yapılmıştır– Rus heyet, başarısız girişimleri nedeniyle umutsuzluğa kapılan darbecilerin uçağı düşürmesinden çekindiği içindir. Açıklama akla yatkındır; böylece Kryuçkov Gorbaçov ve Yeltsin'in elçileri için kalkan görevi görmüştür.

Bu geri dönüşün ayrıntılarına dikkatlice bakıldığında darbenin Gorbaçov üzerindeki trajik etkilerini açığa çıkardığı görülür. Dönüşünün ertesi günü şöyle demiştir: “Foros'dan başka bir ülkeye döndüm, ben bile eskiden

4 Gorbaçov, *Mémoires*, a.g.e., s. 602.

5 Gorbaçov, *jizn'i reformy*, cilt II, a.g.e., s. 569-570.

olduğum kişi değildim, başka bir adamdım.”⁶ Bu durum apaçık ortadadır. Uçağın merdiveninden inen Gorbaçov ruh gibi, güçsüz, geçmişte olduğundan daha sıradan görünür. Görkemini kaybetmiştir. Arkasından gelen, onu her zaman desteklemiş, neredeyse yönlendirmiş olan Raisa bitap bir haldedir. Kibarca “dolaşım bozukluğu” diye adlandırılan bir inme bedenini vurmuştur – kıpırdatamadığı bir kolu bunun kanıtıdır. Gorbaçov sonunda onu ölüme götürecek kan hastalığının nedenini yaşanan bu kötü olaya bağlayacaktır.

Bu konuda her ne düşünürse düşünsün Gorbaçov için her şey baştan başlamıyordur. Durumu kavraması ve darbecileri alt eden kişinin açıkça Boris Yeltsin olduğunu görmesi gerekiyordu. Buradan hareketle hâlâ var olduğunu sandığı Sovyet sistemi içerisindeki yerine yeniden kavuşmaya çalışabilecektir.

MOSKOVA, BEYAZ EV 19-21 AĞUSTOS 1991

Gorbaçov için olduğu kadar Yeltsin için de tarihin bu “en uzun üç günü” 18 Ağustos akşamı başlar. O sırada Alma-Ata’dadır, ziyareti sona erer ve tuhaf bir durum dikkatini çeker. Uçağın kalkışı sürekli gecikir. Sonunda gece on ikide kalkar ve aynı gün yine gece on ikide Moskova’ya iner. Buna zaman farkını ortadan kaldıran “sıfır uçuş” denmektedir, Alma-Ata ile Moskova arasında üç saat dilimi vardır. Yeltsin gün ağarırken Arkhangelskoye’deki konutunda yatağından kalktığı anda bütün üst düzey Rus yetkililerinin orada toplanmış olduğunu görür: Yüksek Sovyet’e vekâleten başkanlık yapan Hasbulatov, hükümet başkanı Silayev, devlet bakanı Burbulis, Lujkov, Sobçak ve sekiz başkanlık koruması. Yeltsin’in askeri danışmanı General Kobets “cuntanın salata kabında çeşni olarak bir ben eksiktim” diye yazar, darbe süresince Moskova’daki günlük yaşamın tanıklığını ona borçluyuz.⁷ Sabahın yedisinde Yeltsin’in yakın korumalarının çoktan çatışmaya hazır konumda olması, darbenin onu hazırlıksız yakalamadığı anlamına gelir. Yeltsin uzun süreden beri böylesi bir komplonun bir gün düzenleneceğini sezmektedir. Ocak 1991’de Litvanya’ya karşı başlatılan askeri operasyonu bir deneme ya da dahası gerçek hedefin Rusya olacağı bir güç gösterisinin provası olarak görmüştür. Rusya’nın 12 Haziran 1990’da egemenliğini ilan ederek siyaset sahnesine geri dönmesinin ve 12 Haziran 1991’de genel oy sistemiyle başkanlık seçiminin yapılmasının hemen ardından Rusya ile SSCB Komünist Partisi’nin bir arada var olamayacaklarını anlamıştır. O andan başlayarak Rusya’ya yönelik olası

6 Gorbaçov, *Mémoires, a.g.e.*, s. 602.

7 Kobets, C. General, *La Vie quotidienne à Moscou pendant le putsch*, Paris, 1991.

bir darbeye karşı hazırlamıştır kendini. Nitekim General Kobets'in yönettiği askeri danışmanlarıyla "X Planı" adında bir direniş planı geliştirmiştir.

Litvanya'daki operasyonun ötesinde, 28 Mart 1991'de Moskova'ya 50.000 silahlı adamın girmesi Yeltsin'i askeri bir karşılık verme konusunu düşünmeye yöneltmiştir. Başkentteki bu silahlı gezintinin gerekçesi Kremlin'deki yirmi dokuz Rus vekilin "demokratlar tarafından tehdit edildiklerini" düşünmeleri ve kendilerini korumaları için federal hükümete başvurmaları olmuştur. Bu gezinti uzun sürmüştü: Birlikler barışçı demokratlar tarafından düzenlenen birkaç mitingi izlemişler ardından geri çekilmişlerdi. Ama Yeltsin bu gövde gösterisinin, bir emirle (ama kimin emriyle?) birliklerin başkente girebileceğini, Rus Parlamentosu'nun toplandığı Kremlin'i kuşatarak –nitekim 28 Mart'ta öyle olmuştur– onu dağıtabileceğini, hatta üyelerini tutuklayabileceğini göstermek için yapılmış olduğunu düşünüyordur. Uygulanış biçimini ilerde göreceğimiz X Planı bu nedenle yapılmıştır.⁸

Durum o kadar da basit değildir. Kâbil'deki savaşa çok aktif olan KGB'nin özel birliği Alfa timleri gece vakti Arkhangelskoye'de mevzilenir. Alfa'nın görevi Rus devlet başkanını gözetlemektir. Yeltsin Kobets'in öğüdüne uyarak bilindik yoldan arabayla yola çıkmaya karar verir. Silayev ondan önce bu yoldan gitmiş ve Beyaz Ev'e ulaşınca yolun açık olduğunu bildirmek için telefon etmiştir. Bunun üzerine Yeltsin harekete geçer ve temkinli bir biçimde yola çıkar. Oradan ayrılır ayrılmaz kamuflajlı bir birlik daçaya girer, Yeltsin'i korumak için General Graçev tarafından gönderildiklerini ileri sürerler, ama daha sonra bu timin görevinin onu tutuklamak olduğu öğrenilmiştir. Bu komando timinin geç gelişi darbeci kanat içerisinde bir düzensizlik olduğunun işaretidir. Sabah saat 8'de daçasından ayrılmadan önce Yeltsin *Rus Yurttaşlarına Çağrı* metnini kaleme almıştır.⁹ "Sağcı, gerici ve anayasa karşıtı bu darbenin yasadışı olduğunu" açıklayıp Olağanüstü Hal Komitesi'nin çıkardığı bütün kararnameleri, genelgeleri ve talimatları yasadışı ilan ederek olağanüstü bir Halk Vekilleri Kongresi'nin toplanmasını talep eder ve Rus halkını direnişe, askerleri darbeye katılmayı reddetmeye ve halkı ülke çapında genel grev başlatmaya çağırır.

Bundan sonrası iyi bilinse de hatırlatmakta fayda var. Bütün ekip hızlı bir yolculuktan sonra, hiçbir engelle karşılaşmadan Moskova'ya varır. Kremlin'i ve geleneksel yönetim merkezlerini es geçen Yeltsin ve arkadaşları Staraya Presniya yolu üzerindeki –daha sonra Beyaz Ev adını alacak olan (duvarları beyaz mermer kaplıdır)– Sovyetler Evi'ne yerleşir. Ve bu Beyaz Ev hemen direnişin kalbi ve Moskova'nın simgesel merkezi olur. Moskovalılar buraya

8 A.e., s. 75-77.

9 "Rus Yurttaşlarına". Boris Yeltsin, İvan Silayev ve Ruslan Hasbulatov imzalı metinler, *Raspad SSSR dokumenty i fakty* içinde, Moskova 2009, cilt I, s. 832.

akın etmeye başlar. Zırhlı araçlar bütün caddelerde ilerler, köprüleri tutar. Moskovalılar tanklardaki mürettebatla uzun uzun konuşurlar, ve olan biteni, yani dostluk kurmak istemesine hiç korku belirtisi göstermeksizin tankların çevresini saran sivilleri pencereden gözlemleyen Yeltsin tereddüt etmeden Beyaz Ev'den çıkar, orada durdurulmuş bir tankın üzerine çıkarak kalabalığa seslenir ve özgürlüğü savunmaya çağırır. Ülke önderini bulmuştur.

Ona kulak verilir. Bu tamamen doğaçlama ve heyecan verici miting bütün televizyon kanallarından yayınlanır. Televizyonlarının başına takılıp kalan Rusya nefesini tutar. Moskova'daki yurttaşlar giderek büyüyen kitleler halinde Beyaz Ev'e doğru üşüşür; kamyonlar kavşakları, sokakları, köprüleri tıkararak tankların herhangi bir harekette bulunmasına engel olur, bir yandan her yerde barikatlar yükselir. Moskova Belediye Başkan Yardımcısı Lujkov, KGB'ye bağlı bir zırhlı birliğin ilerlediği Beyaz Ev'e ve Manej Meydanı'na inşaat malzemeleri, demir kirişler, tankları durdurabilecek sağlam barikatlar kurmak için ne gerekiyorsa getirtir. Rus medyasıyla birlikte bütün dünya medyası da oradadır ve bu halk direnişinin şaşırtıcı görüntülerini, tankın üzerindeki Yeltsin'in ve onun yanına koşanların görüntülerini kesintisiz olarak yayınlayacaklardır. Çok bilinen iki isim de kendisine katılmıştır: zaten iki yıl önce yıkılan Berlin Duvarı önünde boy göstermiş olan büyük çellist Rostropoviç ile Şevardnadze. Her ikisi gece denetimlerini, oracıkta oluşan savunma gruplarının devriyelerini örgütleyeceklerdir. Darbeye karşı girişilen başkaldırı bir efsane olmaya başlamıştır.

Darbe girişiminin soluğu çok çabuk tükenmiş görünür. Başbakan Pavlov sinir krizinin eşiğindedir ve Beyaz Ev'in çevresinde dönen dolapları unutacak derecede alkolde teselli aradığı söylenecektir. Darbe sona erdiğinde, Yanayev de çalışma odasında yarı sarhoş bir halde bulunacaktır. Darbecilerin zaafı ve başarısızlığının nedeni yalnızca önderlerinin yetersizliği değil, ordunun da bu harekete katılmaya hiç niyetli olmayışıdır; komploya ilk katılanlardan Savunma Bakanı Mareşal Yazov üst rütbelileri bir araya getirme girişiminde bulunmuş olsa bile. Boşunadır. Temmuz ayında ülkede düzenin yeniden sağlanması gerektiğini söyleyen oysa ağustos sonunda ortalıklarda görünmeyen Gromov için de durum böyledir, Hava Kuvvetleri Komutanı Şapoşnikov ile Genelkurmay Başkanı Moiseyev için de. Hiçbiri savunma bakanının çağrısına karşılık vermez. Girişimde bulunan tek üst rütbeli Moskova İl Komutanı General Kalinin'dir.

Bu cılız destek ne yapacağını bilemeyen, kendilerine verilen görevden emin olmayan tankçıların neden pek saldırgan görünmediklerini açıklar. Oysa Yazov hiçbir imkânı esirgememiştir. Taman ve Kantemir tümenlerinden iki zırhlı birlik, içinde Yeltsin'i tutuklamak için görevlendirilen ve çok geç kalan ünlü Alfa timinin de olduğu KGB'ye bağlı birlikler sahadadır. Yalnızca Alfa'nın adı bile darbeye direnenleri ürpertmeye yetmelidir çünkü

bu birim Kafkasya'da ve Afganistan'da büyük ün kazanmıştır. Hassas siyasi operasyonlar konusunda uzmanlaşmıştır –rehine kurtarma, Kâbil'deki darbe operasyonları–, savaşta pişmiş paraşütçülere ve zırhlı birliklere sahiptir. Sertliği de iyi bilindir.

X Planı'nı uygulamaya koyan General Kobets, komutanlara “meşruiyeti savunmaları” için Moskova'da destek olarak beklenen birliklerini göndermeyi reddetmeleri çağrısında bulunarak harekette kopmalar yaratmaya çalışır. İyi planlanmış olan tükenmek bilmez çabası genel olarak rakip tarafın düzenini karıştırmada başarılı olur. Düşmanı afflatmaya yönelik bu mükemmel askeri organizasyon bir siyasal planla desteklenir, bu da Rus devlet başkanının daha 1991 Ocak'ında duyduğu darbe kaygıları nedeniyle önceden hazırlanmış bir plandır. Yeltsin tutuklanabileceğini biliyordur ve buradan, bir gün kendisine engel olunursa iktidarın sürekliliğini sağlamak amacıyla birinin nöbeti devralması için önlem alınması gerektiği sonucuna varmıştır. Güvenliği daha da artırmak için iki “alternatif hükümet” oluşturulması öngörülmüştür. Sürgündeki bir hükümet Paris'e yerleşmeli ve bu amaçla ayın 19'unda Fransa'nın başkentine uçan Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in yönetiminde olmalıdır. İkinci bir hükümet ise Rus topraklarında, Sverdlovsk'ta işe koyulmalıdır, bu da General Kobets'in deyişiyle “bir yedek hükümet” olacaktır.¹⁰

Ne tezat ama! Bir tarafta darbecilere karşı kayda değer bir direniş varken, öte tarafta darbecilerin hızla dağıldığı görülür. Öncelikle de başı çekenler: Komplocular soğukkanlılıklarını çok çabuk kaybetmişlerdir. Söyledikleriyle Birlik Antlaşması'na ne kadar karşı olduğunu gösteren Lukyanov sonrasında inatla susar – neredeyse saklandığı bile düşünülebilir. Kryuçkov çabucak kendisine bir çıkış arar ve Gorbaçov'u kurtarmaya birlikte gitmeyi önerir Yeltsin'e. 21 Ağustos sabahı, Olağanüstü Hal Komitesi hâlâ varlığını sürdürdüğü halde emri kimin verdiği bilinmeden birlikler başkentten çekilmeye başlar.

Karşı tarafta ise gözle görülebilir bir meşruiyet vardır. Bu Yeltsin'dir, bu Rusya'nın kurumlarıdır. 21 Ağustos'ta Rus Parlamentosu ve Yüksek Sovyet Prezidyumu aynı zamanda toplanır. Yeltsin parlamentoda hükümet darbesini kınar ve Rusya'da konuşlanmış silahlı kuvvetlerin komutasını aldığını duyurur.¹¹ Yüksek Sovyet Prezidyumu ise Gorbaçov'un görevden alınmasının yasa dışı olduğunu ilan eder. Gorbaçov'un bundan kendisini Moskova'ya getiren uçakta haberi olur ve iktidarının sarsılmadığını düşünür. Suçluları kovar ve anında yerine yenilerini atar.

Darbe başladıktan üç gün sonra sona erince Rusya şaşırtıcı bir manzara tanık olur: kimi darbeciler, karşı cepheye katılmaya çalışan Kryuçkov

10 A.e., s. 135-136.

11 A.e., s. 167, ve Rus devlet başkanının 20.08.1991 tarihli kararları, *Raspad* SSR içinde, a.g.e. cilt I, s. 839-840.

gibi, işin içinden en iyi şekilde sıyrılmaya çabalar ya da Pugo ve Mareşal Akromeev gibi umutsuzluğa gömülen kimi ileri gelenler hayatlarına son verirler.¹² Hiç ateş açmamış birliklerin birden boşalttığı bir kent manzarası da buna dahildir. Üç kişi tankların altında kalarak ölecektir ama asla gerçek bir yayılım ateşi açılmayacaktır. 20 Ağustos'ta birçok kez federal birliklerin Beyaz Ev'e saldıracakları duyurulmuştur ve 20'si öğleden sonrası General Kalinin'in Moskova'da sokağa çıkma yasağı kararı alması bir paniğe yol açar. Yeltsin, kendisine yapılan uyarılara rağmen boyun eğmeyi reddeder. Yasağı geçersiz ilan eder, ordu ve KGB birliklerine iki çağrı yapar, onlardan "Rusya'nın cumhurbaşkanının temsil ettiği anayasal düzenden yana tutum almalarını" ister. Şunu ekler ve bu ustalıkla bir manevra olduğu kadar önemlidir de: "İlan ediyorum: Rus devlet başkanının kararlarını ve talimatlarını derhal ve sıkı sıkıya uygulamaları halinde, Devlet Olağanüstü Hal Komitesi'nin anayasaya aykırı eylemlerine dahil olan KGB'yle birlikte federal savunma ve içişleri bakanlıklarına bağlı askerler ve işbirlikçiler amirlerinin emirlerini yerine getirmelerinden ötürü hiçbir kovuşturmayla uğramayacaklardır." Önerilen af, birliklerin Yeltsin'in yanında yer almasında etkili olacaktır.

Darbenin ardından efsanelerin yayıldığı ve soruların sorulduğu evre gelir. Basın bu soruları habire dolaşıma sokmaktan geri durmayacaktır ve Gorbaçov bile kendisinin darbeye gizli katılımıyla ilgili olanlarına dair şunları söyleyecektir: "Kimi yazarlar darbecilerin suç ortağı olduğumu, bildirileri imzalamak istemediğimi ama her şey yolunda giderse GKÇP'ye katılma sözü verdiğimi iddia etmeye dek vardırıdılar işi. Bunun doğru olmadığını belirtmek bile gereksiz."¹³ Bu varsayımları yayanlar yalnızca konu kılığı çeken gazeteciler değildir. Sözü her zaman tartarak söyleyen Şevardnadze konuya ilişkin soruyu lafı pek dolandırmadan sormuştur. Geleceğin darbecilerini yönetime yerleştirmiş ve darbeden önceki haftalarda kendisine yapılan bütün uyarıları göz ardı etmiş olan Gorbaçov'un bu işte gerçekten sorumluluğu yok mudur? Suskun kalacağı bir tasarıdan haberi var mıdır? Yakovlev de Gorbaçov'un bariz ihmalkârlığıyla, doğrudan suçlu oluşunu birbirinden ayıranın hangi çizgi olduğunu soruşturur.¹⁴ Çok sayıda yurttaşı sonunda Gorbaçov'un bir olasılık bunu "bildiğini" ve başarılı olsun olmasın daha sonra darbeden yararlanmak için susmayı tercih ettiğini düşünmeye başlamışlardır. Meşruiyeti bu nedenle çok sarsılır.

Ama *Gorbymania*'nın hâlâ güçlü olduğu yurtdışında Sovyet devlet başkanının dürüstlüğü asla tartışılmamış ve Foros tutsağı bütün devlet baş-

12 Karolov, A., *Vokrug Kremli*, Moskova, 1990, s. 216, Akromeev'in karamsarlığının altını çizer.

13 Gorbaçov, *Mémoires*, a.g.e., s. 803.

14 Yakovlev, a.g.e., s. 427.

kanları için kendisinden kurtulmak için sahnelenen trajedinin kahramanı olmuştur. Başkan Bush akıbetinden kaygı duyduğu için Foros'tayken onu telefonla arar, Mitterand ise bir an için Yanayev'in vekâleten başkan olmasını meşru gördükten sonra, Gorbaçov Moskova'ya döner dönmez ondan yana olur. Gorbaçov'un şahsına sıcak bir ilgi gösterirken Yeltsin'e karşı mesafeli olacak, kabalığından haz etmediğini söyleyecektir.

General Kobets ise darbe sonrası ortamı daha da rahatsız edici başka bir soru soracaktır: Tankın tepesine tünleyen adamın da bu tasarıdan haberi yok mudur acaba? Bu varsayıma dayanarak, 19 Ağustos sabahı bütün Rus yönetici sınıfının neredeyse mucizevi biçimde Yeltsin'in konutunda toplanışını anar¹⁵ ve Rus başkanın tepki verme ve örgütlenme hızından dem vurur. Bu varsayımın mantığı darbenin Yeltsin'e, komplocularla işbirliği yaptığını ileri sürerek Gorbaçov'dan kurtulma olanağı tanıdığı düşüncesine dayanır. Kobets'in eğlendiğini söylediği kuşkusuz oyalayıcı olan bu fikir bir yere varmaz. Yeltsin buna bizzat yanıt verir. 19 Ağustos'ta gün ağarırken gerçekleşen toplanmanın nedeni kendisi gibi bir şey bilmeden talihsiz bir olayın gelmekte olduğunu sezen yakın çevresinin duyduğu kaygıdır.

Yeltsin ve adamları bir konuda temkinsiz olmakla itham edilebilir. Eğer Alfa timi açık talimatlar almış olsaydı 19 Ağustos sabahı çok başarılı biçimde herkesi toplayıp, darbecileri Yeltsin ve arkadaşlarından kurtarabilecektir. Yukarıda federal yönetimin Yeltsin'i Rusya'ya yönelik bir darbe girişiminden sakınmaya yönelten askeri girişimlerinden söz etmiştik. Bundan iki ay önce de Pavlov parlamentoda darbeye kalkışmamış mıdır? Peki ya Şevardnadze'nin ortalığı velveleye veren uyarıları? 1991 yazında Rusya'nın üzerine büyük bir kaygı çökmüştür. Yeltsin'in ve yanındaki askerlerin bu ortamda muhafazakârların "kötü bir oyununa" karşı neden hazırlıklı oldukları anlaşılır. 19 Ağustos'tan itibaren Yeltsin kuşkulu koşullarda girişilen bu darbenin işine yarayacağını ve 12 Haziran'dan bu yana SSCB'de var olan meşruiyet sorununu nihai olarak çözecek bir siyasal devrime girişmesine olanak tanıyacağını kavramıştır. Yeltsin'e dikkatlice bakarsak Beyaz Ev'e varır varmaz Gorbaçov'un yasal olmayan bir hareketin kurbanı olduğunu açıkladığı görülür ama "Gorbaçovcu meşruiyet" adına değil de Rusya adına konuşur. Gorbaçov'un kurtuluşunu izleyen günler buna dair sayısız kanıt sunacaktır. Son kertede olay darbenin başını çekenlerin amatörliğini gözler önüne serer. General De Gaulle'ün aşağılamayla "bir avuç general" deyişi geliyor akla. Moskova'daki bir avuç darbeci daha fazla mı saygı görmeyi hak ediyordur?

DARBE SONRASI HANGİ MEŞRUIYET GEÇERLİ?

Yeltsin'in yakın çevresinin koruması altında Foros'dan dönen Gorbaçov –rekabet içerisindeki iki yasal yönetici nasıl da yüz yüze gelmişlerdir!– “başka bir ülkeye dönmüş” olsa bile içtenlikle her şeyin eskisi gibi devam edeceğini düşünmüştür – buna kendisini iyice inandırır. SSCB'nin devlet başkanıdır. SSCB Komünist Partisi hâlâ ayaktadır ve kendi meşruiyeti üzerinde hak iddia etmek amacıyla Birlik'in ve Parti'nin başındaki konumunu dayanak alır. Ayrıca, rekabet içerisindeki iki meşruiyet bağlamında husumetle gizli ortaklığın içi içe geçtiği ilişkilerinin alışıldık üslubu üzerinden Yeltsin'le görüşmeyi sürdürebileceğini düşünmektedir, ama bu bağlamda onun meşruiyeti üstün konumdadır. Can alıcı 22 ve 23 Ağustos günleri ona bunun öyle olmayacağını çok acı biçimde gösterecektir.

22 Ağustos, bütün kararların Rus başkanı ve Rus halkı tarafından alındığı bir Rus günü olacaktır gerçekten. O gün iki önemli karar metni onaylanır. Bir başkanlık kararnamesi siyasal örgütlerin ve partilerin Rus topraklarında konuşlu silahlı kuvvetler içerisindeki bütün faaliyetlerini yasaklar.¹⁶ İşin aslı hedef alınan Komünist Parti'dir. Kararnamenin giriş bölümü bunu açıkça ortaya koyar: “SBKP'nin askeri birlikler içerisindeki örgütleri barışçı bir halka karşı güç kullanılmasına [darbe süresince] katkıda bulunmuşlardır.” Bu saptama uyarınca kararnamenin ilk maddesi “ordu içerisindeki siyasal yapıları, örgütleri ve partileri” lağveder.

Aynı gün Rus Yüksek Sovyeti'nin birinci başkan yardımcısı Hasbulatov'un imzasını taşıyan kararı şunu şart koşar: “Rusya'nın yeni devlet simgelerini belirleyecek özel bir yasa çıkana dek Rusya'nın tarihi bayrağı –beyaz, mavi, kırmızı bayrak– Rus Federasyonu'nun resmi bayrağı olacaktır.” Bu bayrağın anında Moskova'daki bütün kamu binaları, Leningrad Belediye binası ve taşra kentleri üzerinde yükseldiği görülür. Tarihteki Rusya geri dönmektedir.

Bu hararetti günün akşamında, kalabalık Sovyet rejiminin nefret edilen bir simgesine, siyasi polisin kurucusu Cerjinski'nin heykeline saldırır. KGB merkez binasının hâkim olduğu Lubianka Meydanı'nın ortasında yükselen bu dev heykel inanılmaz bir şenlik havasında yıkılır. Burada da yine televizyon kanalları dünyaya Sovyet rejiminin idealleştirdiği kişinin çarpıcı biçimde yok oluşunu göstereceklerdir.

23 Ağustos'ta iki başkan arasında açılan mesafe açıkça görülebilecek, bir yandaki Rus gücüyle, öte yanda SSCB'nin uğradığı bozgun da karşılaştırılabilecek duruma gelir. Daha bir gün önce Gorbaçov bir basın toplantısında birkaç üst düzey yetkilinin ihanetiyle Parti'nin otoritesinin sarsılmayacağını

açıkladığı için yakın çevresinde öfke uyandırmış, yuhalanmıştır. Onu ertesi gün bekleyenle karşılaştırıldığında bu bir şey değildir.

23 Ağustos günü Rus makamlarının kendisine verdiği destek ve darbecileri alt etmede oynadıkları rol için duyduğu minneti ifade etmek üzere Rusya Yüksek Sovyeti'ne gelir. Ne yazık ki bir kez daha Parti'yi savunmaktan kendini alamaz, bu da Rus vekillerde büyük öfke uyandırır. Bundan sonra başına gelecekleri düşünememiştir, kendisi için çok aşağılayıcı olacaktır çünkü bütün televizyon kanalları bu sahneyi kaydetmektedir. Ayaktadır ve yanında darbe karşısındaki tutumuyla kahramanlaşan boyu ve cüssesiyle onu ezen Yeltsin sorgusuz sualsiz eline bir kâğıt tutuşturur ve yüksek sesle okumasını ister. Gorbaçov çırpırır, tartışır, reddeder ve sonunda rakibinin baskın çıkması ve o devasa topluluğun düşmanca bekleyişi karşısında boyun eğmek ve bir an bile aklından geçirmedığı şeyi okumak zorunda kalır. Bu, hükümetin darbe günü GKÇP'nin oynadığı rolü ortaya koyan bildirisi, komite üyeleri, yani daha önce Gorbaçov tarafından seçilen bütün vekiller adlarıyla anılmaktadır. Talihsiz SSCB Devlet Başkanı'nın neredeyse duyulamayan kısık bir sesle, kelimelere takılarak, karşısındakilerin bakışlarından kaçınıp, gözlerini kâğıttan hiç ayırmadan okuduğu bu metinde onların ihaneti yer almaktadır. Bu dayanılmaz ama dinleyicilerde sevinç uyandıran bir andır.

Gorbaçov'un, metnin okunması biter bitmez muzafferane biçimde "Rus Komünist Partisi'nin Rus toprakları üzerindeki faaliyetlerinin yasaklandığını"¹⁷ duyuran amansız rakibiyle işi bitmemiştir. Aynı gün bu kararı resmileştiren kararname, içişleri bakanlığının ve Rusya Prokuratası'nın "Parti organlarının anayasaya aykırı faaliyetlerini" (madde 1) soruşturmakla görevlendirildiğini ve "Parti'ye ait mülklere mali kaynakları da dahil olmak üzere adli hüküm verilene dek el koyulduğunu" (madde 3) belirterek söz konusu kararı pekiştirir. Ertesi gün Yeltsin KGB ile Parti'nin arşivlerine ve KGB'nin Rusya toprakları üzerinde sahip olduğu bütün iletişim araçlarına da el koyar (telefon hatları, şifreler, bilgiişlem...).¹⁸ Esasen Rus topraklarının SSCB toprakları olduğu düşünülürse Gorbaçov hâlâ başkanı olduğu Birlik'in nasıl bir etkinlik alanı kaybına uğradığını ölçebilir.

Gorbaçov'a göre Parti'nin yasaklanması, ister Rusya'da olsun (ama Rus Komünist Partisi Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin % 60'ını temsil etmektedir), kabul edilemez. Yeltsin'i beklemeye ikna etmeyi dener ama, vekillerin çılginca alkışlarıyla daha da büyüyen taraf edilmez hayhuy içerisinde kimse onu dinlemez. Hiçbir umudu kalmamış ve oyunu kaybetmiş yalnız bir adamdır. Karşı çıkışlarına rağmen yenilmiştir. Komünizme "insani bir yüz" kazandırmak isteyen o samimi komünistin Yeltsin örneğini izlemekten

17 *Vedomosti...*, RSFSR, sayı 35, 1991.

18 Bkz: Bu araçların tamamı için, *Raspad SSSR*, a.g.e., s. 852-853.

başka çaresi olmayacaktır. 24 Ağustos günü Parti'nin en üst mercilerinin (Politbüro, Sekreterlik, Merkez Komite) darbeye engel olmadığı ve birçok Parti yetkilisinin buna katıldığı saptamasıyla başlayan, SBKP MK Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov imzalı bir bildiri yayımlanır. Buradan hareketle Gorbaçov önce Merkez Komite'ye hitap eder: "Bu zor durumda SBKP Merkez Komitesi zor ama dürüst bir karar, yani kendini feshetme kararı almalıdır." Bu mesele çözüldükten sonra kendi akıbetiyle ilgili kararı verir ve böylece 19-21 Ağustos günlerinde yaşananlardan çıkardığı kişisel sonuçları açıklar: "Bundan sonrasında Parti Genel Sekreteri görevini sürdürmek benim için olanaksızdır."

Bildirinin, "demokrasiye inanan ve anayasal meşruiyete bağlılıklarını koruyan komünistler" ibaresi geçen son satırları bu hazin kopmayı yumuşatmaya çalışsa da Gorbaçov Yeltsin'e uymak zorunda bırakılmıştır.¹⁹ Aynı gün çıkan üç kararname bu küçük düşürücü teslimiyeti doğrular.²⁰ Bir tanesi (2460 sayılı) Parti'nin mülklerini Halk Vekilleri Sovyeti'nin yönetimine verir. Bir başkası (2462 sayılı), Rusya'da olduğu gibi, siyasal partilerin –yani KP'nin– ordu, içişleri bakanlığı, KGB ve bütün güvenlik kurumlarıyla birlikte demiryolları içerisindeki bütün faaliyetlerini yasaklar. Son olarak 2461 sayılı kararname, ihanet içindeki bakanlar kuruluna olan güvensizliği ilke olarak koyduktan sonra Arkadi Volski, Yuri Lujkov ve Grigori Yavlinski yönetiminde bir kurul atar. Sovyet sisteminin dışladığı Rus elitleri böylece SSCB'den geriye kalanın komutasına geçmişlerdir. Bu hükümet başka Yeltsincileri de kabul edecektir. Bakatin KGB'nin başına geçer, Barannikov İçişleri Bakanlığı'na atanır ve Mareşal Şapoşnikov Savunma Bakanı olur, yanında bakan yardımcısı sıfatıyla General Graçev vardır. Darbe süresince Yeltsin'in yanında Moskova'nın savunmasına katılmış General Kobets General Volkogonov'la –çarpıcı bir Lenin biyografisi kaleme alacaktır– orduyu ve onun siyasal kurumlarını yeniden örgütleme sorumluluğunu paylaşacaktır.

25 Ağustos'ta Yeltsin şu kararı alarak SSCB'nin kalıntıları üzerindeki nüfuzunu genişletir (5 Ağustos tarihli kararname): "MK'nin, SBKP'nin feshedilmesi ve Rusya Komünist Partisi'nin yasaklanması nedeniyle SBKP'nin ve Rusya Komünist Partisi'nin taşınır ve taşınmaz bütün mülkleri RSFSC'nin devlet malı olmuştur." 26 Ağustos'ta ise Novosti Haber Ajansı'nın RSFSC'ye devreden kararnameyi imzalayarak Birlik'e yönelik bu el koyma işlemini tamamlayan Gorbaçov olur. Yeltsin'in girişimleriyle Gorbaçov'un teslimiyeti arasında kalan SSCB yalnızca Rusya'nın yararına olacak biçimde durmaksızın otoritesinden ve mülklerinden olur.

19 Medvedev, V. A., *V Komande Gorbaçeva*, a.g.e., s. 199 ve sonrası.

20 Foros sonrası bu küçük düşürücü anlar için bkz: Çernyayev, *Şets'tlet s Gorbaçevim*, Moskova, 1993, s. 491-493.

Küçük düşürülen, inançlarına aykırı metinleri imzalamaya zorlanan Gorbaçov yine de yenildiğini kabul etmez. Hatta üç alanda öcünü almak için hazırlık yapar, en azından bunu yapabileceğini zanneder. Bunlardan biri, SSCB yararına olacak ya da biraz olsun merkezi kurumlarla Rus makamlarını dengeleyecek düzenlemeler yayımlaması konusunda Yüksek Sovyet'e güvendiği iç alandır. İkinci olarak Novo-Ogavero sürecini tamamlamak için Birlik düzeyinde hazırlık yapar – ipleri yeniden ele almanın yolu olacağını umar. Son olarak *Gorbymania*'nın bitmediğini düşündüğü dış dünyanın güçlü devletleriyle olan ilişkilerine güvenir.

Yeniden yetkiyi ele almak bir yanılsama mı olacaktır yoksa gayet gerçekçi bir iş mi? 26 Ağustos'taki Yüksek Sovyet toplantısı böylesi bir tasarının bütün güçlüklerini gözler önüne sermiştir. Gorbaçov burada programını sunar: Yine reformlar vardır, özellikle de siyasal sisteme ilişkin reformlar ama bir de yenileştirilen Birlik Antlaşması'nın tamamlanması söz konusudur. Yüksek Sovyet o gün darbe tartışmasına çokça zaman ayırır ve beklenmedik biçimde yeni kurumların kuruluşu işini Halk Vekilleri Kongresi'ne devrederek kendisini feshetme kararı alır. Kongre bu çağrıya kulak verir ve hemen 22 Eylül'de toplanıp yeni bir Birlik'e geçiş dönemi için yeni bir merkezi iktidar örgütlenmesi önerir. Bu yeni örgütlenme, Cumhuriyet Konseyi ve Birlik Konseyi'nden oluşan iki kamaralı bir meclisle Yüksek Sovyeti yeniden canlandırmaktadır. En büyük yenilik "Devlet Konseyi"nin kurulmasıdır. Gorbaçov önce bir "Güvenlik Konseyi" önerisinde bulunmuş sonra daha tarihsel bir yan anlam taşıyan "Devlet Konseyi"ni tercih etmiştir. Devlet Konseyi, çalışmalarını yöneten SSCB devlet başkanı ve cumhuriyetlerin "en üst düzeydeki kişiliklerinden," yani başkanlarından oluşmaktadır. Devlet Konseyi'nin kararları kanun hükmünde olacaktır.²¹

BİRLİK ANTLAŞMASI ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Gorbaçov'a göre bunlar bir geçiş dönemi kararlarıdır, birincil hedefi Birlik Antlaşması'dır. Ama bu yeni örgütlenme gelecek için önemlidir çünkü cumhuriyetleri ayrıcalıklı kılmaktadır. Yüksek Sovyet şimdiden onlara daha önce edindiklerinden daha çok yer ve yetki sağlar. Cumhuriyetlerin başkanları Devlet Konseyi'nde gerçek anlamda Gorbaçov'la iktidarı paylaşırlar. Son olarak ekonomik konular bir Cumhuriyetler-arası Ekonomi Kurulu'na emanet edilir, kurulun adı bu geçiş evresinde cumhuriyetlerin merkezi rolünü vurgulamaktadır.

21 Pikhoia, a.g.e., s. 432-433 ve *Vedomosti...*, SSSR, sayı 37, 1991, 5 Eylül 1991 tarihli yasada ilan edilen geçiş dönemi iktidar yapıları için.

Gorbaçov cumhuriyetleri yenileştirilmiş bir kurumsal sistemin merkezine böylece yerleştirerek onların dileklerini yerine getirdiğine dolayısıyla başkanları tarafından destek gördüğüne inanmıştır. Daha önceki önerileri ve iki iktidar merkezi Kremlin-Beyaz Ev arasındaki rekabetten doğan karışıklık konularındaki çekincelerini görmüştür. Bunun sonucunda merkezi iktidarın felç olması cumhuriyetlerdeki yetkilileri dağınık düzende hareket etmeye yöneltmiştir. Gorbaçov 5 Eylül'de Halk Vekilleri Kongresi'nce kurulan sistemin, onun önerdiği sistemdir bu, merkezi iktidarın yeniden var olduğunu kanıtlayarak cumhuriyetleri rahatlatılabileceği düşüncesindedir. Yeni birlik ve onun kurumları ortaya çıkana kadar bütün iktidarlara bir araya toplayan yeni bir kurum olan Devlet Konseyi'nin bir anlaşmaya varmanın ve ortak mercilerin oluşturulmasının en iyi aracı olduğu düşüncesindedir.

Gorbaçov kısa sürede ulusal hırsların sıklıkla cumhuriyet yönetimlerindeki anlaşmayı imzalama isteğinin önüne geçtiğinin farkına varır. 1991 yılı Ağustos ayına daha doğrusu bu ayın başarısız darbeyi izleyen son günlerine, 1989-1990 yıllarının "egemenlikler geçidini" daha üst perdeden hatırlatan bir bağımsızlık ilanı silsilesi damgasını vurur. Darbeye dek yalnızca üç cumhuriyet (aldığı cüretkâr kararları daha önce gördüğümüz Litvanya dışında) bağımsızlık yoluna atılmıştı. İki cumhuriyet, Estonya (2 Şubat 1990) ve Letonya ise (15 Şubat) bu olasılığı dile getirmişti ama girişimleri yarıda kalmıştı. Yalnızca Gürcistan 9 Nisan 1991'de bir halkoylamasının ardından "Gürcistan devletinin bağımsızlığına yeniden kavuştuğunu" ilan etme cesaretini göstermişti.

20 Ağustos'tan itibaren Birlik nihai olarak çözülür. Moskova siyasal bir belirsizlik içindeyken bağımsızlık ilanları arka arkaya gelir. Estonya bağımsızlığını 20 Ağustos'ta, Letonya 21'nde, Ukrayna 24'ünde, Moldavya (o zamanlar Moldova adını kullanmaktadır) 27'sinde, Azerbaycan 30'unda, Özbekistan 31'nde ilan eder. Sonraki aylarda, 9 Eylül'de Tacikistan'ın, 23'ünde Ermenistan'ın (ayın 21'inde "SSCB'den çıkış" sorusunun sorulduğu halkoylamasının ardından), 18 Ekim'de Azerbaycan'ın ve 27 Ekim'de Türkmenistan'ın bağımsızlık ilanlarıyla hareketin arkası gelir. Yalnız iki cumhuriyet, Belarus ile Kazakistan hâlâ egemen cumhuriyet statüsünde kalır ancak Belarus 24 Ağustos'tan sonra Ulusal Komünist Parti'nin ve SBKP'nin toprakları üzerindeki faaliyetlerini yasaklar.²²

Aynı sürede kimi cumhuriyetlerin Birlik konusundaki tereddütlerinin arttığının farkına varan Gorbaçov ikinci bir ekonomik yapı düzeyinde güvensizliği ortadan kaldıracak ve Birlik'in gelecekte bütün cumhuriyetlere doğru genişlemesini hazırlayacak bir tür ortak ekonomik alan ya da ortak

22 *Raspad SSSR, a.g.e. s. 883-909, cumhuriyet belgeleri.*

pazar kurmayı düşünür. Bir an için bu ekonomik birliğin SSCB için son çare olabileceği düşünülebilir. Onun reform programı, programın çerçevesi de Yavlinski'nin yönettiği kayda değer bir hazırlık çalışmasının konusu olmuştur. Yavlinski'nin geliştirdiği ve eylül sonunda Gorbaçov'un cumhurbaşkanlarına önerdiği plan onları cezbedebilecektir: ortak bir mal ve hizmet pazarı, ortak bir para birimi bölgesi, cumhuriyetlerdeki işletmelere tam bir özgürlük tanınması ve bunların uluslararası alana dahil olması.

1 Ekim'de Alma-Ata'da toplanan Devlet Konseyi Rusya'nın, Belarus'un, Kazakistan'ın, Kırgızistan'ın, Türkmenistan'ın, Özbekistan'ın, Tacikistan'ın ve Ermenistan'ın katılacağı bir ekonomik topluluk kurulmasına onay verir. Bu dokuz ülke (sekiz cumhuriyet ve SSCB) bu ekonomik topluluğun kurucu anlaşmasını 18 Ekim'de Kremlin'de yapılan çok gösterişli bir törenle imzalar.²³ Ukrayna, Moldavya ve Azerbaycan beklemede kalır – bu üç cumhuriyet daha sonra imza atacaktır. İyimser olan Gorbaçov “birlikçi yapılara duyulan güvensizliği aşmak için ekonomik ilişkileri kullanmanın olası görüldüğünün” altını çizer.

Bu başarıyla güçlenen Gorbaçov Birlik Antlaşması'nı yeniden yoluna koymak için durmaksızın çabalar. Başarmak için Yeltsin'in desteğine ihtiyacı vardır ve onunla birçok kez bir araya gelir, ortak bir metin kaleme almayı önerir. Ama Yeltsin işi ağırdan aldıktan sonra buna karşı Rus uzmanlar tarafından kaleme alınmış bir metin çıkarır, bu da Gorbaçov'u öfkelenendir. Rus mevkidaşının tasarısının bir devletler birliğiyle, hatta bir konfederasyonla dahi herhangi bir ilgisi yoktur; bu –çok öfkelenen Gorbaçov böyle haykırmıştır– bir tür “daha güçsüz merkezi organlara sahip, Avrupa Birliği'ne benzer bir topluluktur”. Bunun üzerine, gidip cumhuriyetlerin devlet başkanlarının kapısını çalar, onları Yeltsin'in tasarısına karşı seferber etmeye çalışır. Zaten yenileştirilmiş Birlik'e karşı kayıtsız olan Yeltsin ısrar etmeyerek Gorbaçov ve çalışma arkadaşlarının kendi görüşlerine daha uygun yeni bir tasarı hazırlamalarına ses çıkarmaz.

Kremlin, Beyaz Ev ve cumhuriyetler arasında bitmek bilmeyen anlaşmazlıklara ve yanlış anlamalara bakınca Bir Birlik Antlaşması hazırlamak olmayacak şeymiş gibi görünür. Gorbaçov yine de inat eder: Anlaşma metninin dört farklı versiyonu daha gün ışığına çıkacak, hepsine de itiraz edilecektir. Asıl engeller Moskova'dan ve Ukrayna'dan çıkmaktadır ve onların muhalefeti Birlik düşüncesinin geleceğini belirsizliğe mahkûm eder.

Ukrayna durmadan farklı görüşte olduğunu vurgular. Ekonomik toplulukla Birlik Antlaşması'nın önem sırasına dair tartışmalarda Ukraynalı başkan Kravçuk Gorbaçov'un tersine ekonomik anlaşmaya öncelik verdiğini açıklar;

23 Anlaşma metni *Raspad SSSR, a.g.e.*, içinde, s. 929-941; Rus tasarısı için bkz. s. 925.

ardından kendi Yüksek Sovyeti'nin isteklerine uygun olarak müzakerelere 1 Aralık'tan önce katılamayacağını duyurur, çünkü bu tarihte Ukrayna 24 Ağustos'ta ilan edilen bağımsızlığı referandum yoluyla onaylamak durumundadır. Ama referandum yalnızca bir teyitten başka bir şey değildir, halk oyuyla meşrulaştırma modadır ve Kravçuk vakit kaybetmeden ülkesinin kendi dili, kendi bayrağı, kendi para birimi, kendi ordusu ve nükleer caydırma gücü olmasını talep eder.

En önemli cumhuriyetlerden birinin başkanı olan Kravçuk'un ayak di-retmeleri süreci felç eder. Dahası 8+1'ler ekonomik anlaşmayı imzaladığı sırada Ukrayna orada değildir ama Ukrayna Yüksek Sovyeti cumhuriyet yönetiminin kendi toprakları üzerindeki bütün silahlı kuvvetlerin ve bütün askeri mülklerin kontrolünü eline aldığını açıklar nitekim. Bu kararlar Gorbaçov'un çalışma arkadaşlarını öfkeliendirir. 7 Ekim'de Çernyayev şu notu düşer: Nükleer silahlara el koydu ve Donbass ile Kırım'ın kendisine ait olduğu görüşünde. Sivastopol'ü de kendisinin sanıyor." 1991 yılı ekim ayındayızdır, SSCB ölmektedir ama resmi olarak hâlâ vardır – ve şimdiden çeyrek yüzyıl sonra yeniden belirecek olan Ukrayna'nın Kırım ve Sivastopol üzerindeki hakları sorunu ortaya çıkar...

O 1991 sonbaharında Ukrayna yalnızca SSCB'yi kaygılandırmaz. Rusya görmezden gelinemez bir "Ukrayna sorunu" olduğunun bilincine varır. Yeltsin'in Birlik'in geleceği konusundaki tereddütlerinin nedenini bu sorun açıklar. Temelde *a minima* bir birlikten yanadır yalnızca. Onun için önemli olan ülkesinin hazırlığını yaptığı kapsamlı reformlardır: Egor Gaydar'ın hazırladığı Polonya usulü "şok terapisi" fiyatların serbest bırakılmasından yola çıkar, aynı zamanda mali bir reformu, ortak para olarak Rus rublesinin kullanılmasını öngörür. 19 Ekim'de Maliye Bakanı Rusya'nın huna hazır olduğunu duyurur. Yeltsin, Rus yönetim mercilerinin federal makamlara olan üstünlüğünü giderek daha güçlü ve daha sık olarak duyurur. 23 Ekim'de Rusya Halk Vekilleri Kongresi'nde ekonomik birlik tasarısını dinamitleyen ve neredeyse SSCB'nin tasfiyesini tamamlayan bir geçiş programı ileri sürer. SSCB Devlet Bankası'nı sahiplenmek, Sovyet Dışişleri Bakanlığı personelinin % 90 oranında azaltmak ve yetmiş adet federal bakanlığı kaldırmak niyetindedir. Bu Rusya için ileriye doğru bir kaçış, var olduğu haliyle, Gorbaçov'un Novo-Ogarevo tartışmaları yoluyla ayağa kaldırmaya çalıştığı haliyle SSCB için de cenaze törenidir.

Yeltsin Gorbaçov karşısında hem nalına hem mihına vurur; sık sık ayak değiştirir. Bu sarsıcı girişiminin ardından anlaşmayı toparlamak için Devlet Konseyi'nin 4 ve 14 Kasım tarihlerindeki toplantılarına katılır. Yeltsin'in bu davranışları görünüşte çelişkilidir. Birlik Antlaşması pek umurunda değildir, ama anlaşma üzerine yapılan tartışmalar Ukrayna'nın ortak edilmesini

sağlar. Ne ki Yeltsin'i o dönemden başlayarak kaygılandıran şey Ukrayna'nın Birlik'ten ve bütün mevkidaşlarından koparak Batı dünyasına doğru kaymasıdır.

14 Kasım'da Devlet Konseyi'nde Yeltsin konfederasyon biçiminde bir Birlik-Devlet ilkesini, yani bağlı devletlerin devrettiği görevleri tek bir konfederasyon devletinin yürüttüğü bir Egemen Devletler Birliği ilkesini kabul ettirerek Gorbaçov'a üstün gelir. Devlet Konseyi'nin 25 Kasım'da yapılan son toplantısında Yeltsin Birlik-Devlet kavramının yerine Devletler Birliği kavramının konmasını bile ister. Gorbaçov öfkelenir, her şeyi bırakmakla tehdit eder, sonunda bu çok esnek konfederasyon formülünün aralık ayı içerisinde onaylanması için cumhuriyetlerin Yüksek Sovyetlerine sunulmasını kabul eder.

En azından bu konuda umutludur. Anlaşmanın kabul edilmesi için böyle bir tarih saptarken kimi cumhuriyetlerde meydana gelecek olayları, özellikle yeni bir statünün kabulünden önce ulusal isteklerini dile getirme niyetindeki azınlıkların yaptıkları halkoylamalarını hesaba katmaz. Nitekim Moldavya'da, Transnistria'daki Rusça konuşan nüfus ve Türkçe konuşan Gagavuzlar Moldavların akıbetini paylaşmaya devam etmek istemediklerini açıklayacaklardır. Hele ki 1 Aralık'ta Ukrayna'da yapılan referandum Kravçuk'u başkanlığa getirir – seçmenlerin % 90'ı bağımsızlık için oy vermiştir. Bu seçim zaferi üzerine Başkan Kravçuk hiç teklifsiz Ukrayna'nın Novo-Ogarevo Anlaşması'na katılmayacağını ilan eder. Yeltsin'e göre Ukrayna olmadan hiçbir şekilde bir Egemen Devletler Birliği var olamaz. Novo-Ogarevo'daki bitmek bilmeyen görüşmelerden çıkan tasarı gerçekten ölmüştür.

Gorbaçov'un durumu ciddiye almazlığı, hatta müzmin iyimserliği onu yolun sonunda ortaya çıkıveren bu engelleri önemsememeye yöneltcektir; oysa ki bu engellerin birçoğu öngörülmüş ya da öngörülebilirdir. Novo-Ogarevo sürecindeki yavaşlamalar ve başarısızlıklar karşısındaki şaşkınlığı, kafa karışıklığı durmaksızın artan ulusal istekleri unutmuş olduğunun kanıtıdır. Yeltsin ise, aksine, tersine gözünü uluslardan, özellikle de Ukrayna'dan ayırmayacaktır. Gorbaçov'a karşı kazandığı zafere bunun katkısı olmuştur.

SSCB Öldü, Yaşasın BDT!

8 Aralık 1991. Dünyanın dört bir yanından medya ajanslarına düşen şaşırtıcı bir haber herkesin ağzını açık bırakır: SSCB, yani ancak ABD'nin boy ölçüşebildiği, herkesin silahlarından ve saldırganca girişimlerinden korktuğu o süper güç artık yoktur! SSCB'yi tasfiye etme kararı Belarus'un başkenti Minsk yakınlarındaki Belovej ormanında bir konutta toplanan üç SSCB cumhuriyeti başkanı tarafından alınmıştır. Bilinmeyen bir yerde, yurttaşları dışında nispeten az tanınan üç adamın, üç devlet adamının dünya dengesini altüst ettikleri söylene yeridir.

BELOVEJ BOMBASI

Kararları bütün gerçeklikleri de sarsan şaşırtıcı ifadelerle duyurulur: “Bizler, daha sonra Yüksek Akit Taraflar olarak anılacak Belarus, Rusya Federasyonu ve Ukrayna Cumhuriyetleri, 1922 yılında Birlik Antlaşması'nı imzalayan ve SSCB'nin kurucusu olan devletler, SSCB'nin bir uluslararası hukuk örneği ve jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona erdiğini beyan ediyoruz.”

Devasa bir ülkeyi ve 1917 Devrimi'nden bu yana dünyanın tanıdığı bir uluslararası hukuk örneğini ortadan kaldıran baştaki bu beyanın ardından birinci madde şunu belirtir: “Yüksek Akit Taraflar Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurarlar.”

“Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Kuruluş Anlaşması” başlığını taşıyan bu metin sırasıyla –belki de Belarus'un başkenti Minsk'in bu kararın alındığı yer olması göz önüne alınarak alfabetik sırada değildir– Belarus Yüksek Sovyeti Başkanı S. Şuşkiyeviç, RSFSC Başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Cumhurbaşkanı L. Kravçuk tarafından imzalanmıştır. Aynı günün tarihini taşıyan, aynı isimlerin aynı sırada imzaladığı bir “Belarus, RSFSC, Ukrayna Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Bildirisi” Bağımsız Devletler Topluluğu'nun “bu anlaşmanın amaçlarına ve ilkelerine katılan –SSCB üyeleri ve diğer devletler– bütün devletlere” açık olduğunu belirtir. “Taraflar eski SSCB'nin taraf olduğu antlaşma ve anlaşmalardan doğan uluslararası

yükümlülüklerin yerine getirilmesini garanti ederler ve nükleer silahların denetiminde birlik sağlayacak ve yayılmasını engelleyeceklerdir.”

Bu inanılmaz haber yayılır yayılmaz herkes ayrıntılarını ve gerekçelerini öğrenmek ister.

Böylece bir süper güç –o dönem dünyaya egemen olan iki süper güçten biri– uluslararası düzeyde ancak Amerikan gücünün boy ölçüşebildiği bir nüfuza sahip olan o müthiş SSCB’nin yetmiş yıllık ömrünün sonunda bir anda ya da birkaç saatte yok olmuştur! Şaşkınlık çok büyüktür. Bu yıldırım o sırada Kremlin’de bulunan Gorbaçov’u da çarpmıştır. O kadar uzun süredir hazırlanan antlaşmayı onaylamak için Alma-Ata’da toplanmış on bir SSCB cumhuriyetinin devlet başkanlarının kanını donduran kasırga denecektir daha sonra buna. Şu kısa “SSCB artık yok” cümlesi toplantılarını ve aylardır süren müzakereleri bütünüyle anlamsız kılar. Haberin dünyayı dolaşmadan tam yirmi üç dakika önce kendilerine ulaşması da onları çok kızdırır. SSCB’yi ve komünizmi hiç uyarısız alıp götüren bu kasırga beklenmedikti, hatta öngörülemezdi. Katılımcılarının ve her şeyden önce Yeltsin’in çalışma arkadaşlarının aktardığı tarihi tekrar ele alalım. Resmi metinler de bunu doğrulamakta.

Her şey 1 Aralık akşamı başlamıştır. Başkan Kravçuk yeni kazandığı seçim zaferinin verdiği rahatlıkla yüksek perdeden Ukrayna’nın, kendisine hangi biçimde önerilmiş olursa olsun, hiçbir Birlik Antlaşması’na katılmayacağını söyler. Yeltsin hemen bundan üç Slav devleti olan Rusya, Ukrayna ve Belarus arasındaki ilişkileri sürdürmek için bir alternatif düşünülmesi gerektiği sonucunu çıkarır. Zaten ayın 6’sında Yeltsin’i Minsk’e bekleyen Belarus cumhurbaşkanı, Başkan Kravçuk’la bir anlaşma zemini bulunmasına katkıda bulunacak üçlü bir buluşmaya ev sahipliği yapmayı önerir. Böylece bir görüşme Moskova’da yapılamaz çünkü darbeden bu yana Kravçuk oraya gitmeyi reddetmektedir. İki Slav mevkidaşı onu Belovej’de buluşma konusunda ikna etmeyi başarırlar. Kravçuk’u bir av partisi yapma önerisiyle cezbederler, çünkü Belovej Ormanı av hayvanlarının zenginliğiyle ünlüdür.² Ayın 7’sinde oraya gelir.

Üç başkan böylece bir araya gelmiştir. Yeltsin’in yanında çalışma arkadaşları –Şakray, Gaydar, Burbulis, Kozirev– vardır; onların birbirini tutan tanıklıkları sayesinde bu buluşma için hiçbir belgenin hazırlanmadığını ve buradaki çalışma için sağlanan olanakların az sayıda ve eski olduğunu –bilgisayar bile yoktur– öğreniriz. Başkanlar geleceği tartışmaya başlarlar; işleri başlarından aşkın çalışma arkadaşları gider gelirler, hep eksik ve çelişkili olan birçok talimat alırlar. Bir tasarımı kaleme almak için yan odaya girerler,

2 Devlet Arşivleri Kurumu’nun (GARF) Kozirev söyleşisi, s. 7.

tasarı anında reddedilir; baştan başlarlar. Her şey hazırlıksız, bir hengame içinde bir anda karar verilerek olur.

Ukrayna Cumhurbaşkanı meslektaşlarıyla tek bir noktada, daha doğrusu tek bir saptama konusunda hemfikirdir: SSCB'nin bütün cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiklerine göre artık SSCB yoktur ve bu durum Belovej Toplantısı'nda resmen onaylanmalıdır, ayrıca 1922'de SSCB'yi kuran antlaşmayı imzalamış olan devletlerin başkanları olduklarına göre üç cumhurbaşkanı da bu fiili durumu kamuya açıklamakla yükümlüdür. Kuşkusuz burada 1922 Antlaşması'nı imzalayan dördüncü bir devlet eksiktir: 1925'te ortadan kalkmasıyla yerine 1991'de bağımsızlıklarını ilan eden üç devletin –Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin– doğduğu Transkafkasya Federasyonu.

Ukraynalı meslektaşlarının ne türlü olursa olsun bir birlik anlaşmasına katılmayı inatla reddedeceğini bilen Yeltsin ve Şuşkiyevîç kısa süre önce Yeltsin'in taslağını çizdiği bir tasarıyı kabul ettirmeyi düşünür: Bu, dört cumhuriyetin –Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan– hiç görülmemiş biçimde birleşmesi tasarısıdır. Yeltsin Ukrayna'nın tamamen kopmasına ve soyutlanmasına engel olacak herhangi bir örgütlenmeyi bir an evvel Kravçuk'a önermek gerektiği düşüncesine takılmıştır.³ Bunun dışındaki görüşleri hiç kesin değildir. Dik başlı Ukrayna Başkanı'na önerilen ilk formül bu durumda üç Slav devletinin birliğidir. Kravçuk yerinden sıçrar, ne türden olursa ya da nasıl telaffuz edilirse edilsin “birlik” lafını duymak istemez. Uzun çabalardan sonra, Yeltsin'in korumayı istediği şeye, yani üç devletin ortak olduğu bir ekonomik, siyasi ve askeri alana çerçeve oluşturması amacıyla daha esnek olan bir kavram bulunur: “topluluk” (*sodrujestvo*).

Sözcük Kravçuk'un olurunun alınca uzmanlar işe koyulur ve buradan topluluğun tanımını yapan ve çok temkinli bir üslupla Ukrayna delegasyonuna sunulan bir metin çıkar. Usanan Ukraynalılar büyük bir zahmetle hazırlanmış bu yeni metinde uzaktan ya da yakından “ortak yapıları” ya da “yükümlülükleri” çağrıştıran her şeyi çıkarmaya girişirler. Kravçuk “topluluktan” ne anladığını açıklar. Bu ne kadar yumuşatılmış olursa olsun kesinlikle bir bütünleştirici yapı değil, yalnızca *uygarca boşanma* formülüdür.

Böylece Belovej'deki daçada iki görüş çatışır. Ruslara ve Belaruslara göre Topluluk ancak bütün kurumsal bağları ortadan kalktıktan sonra bir yakınlık zemini olabilir. Ama Ukraynalılara göre yalnızca ayrılığın ve malların paylaşımının çerçevesinin çizilmesi anlamına gelir. Ukraynalıların yaklaşımı üstün gelir. Bunun üzerine bütün boşanmalarda olduğu gibi –ister siyasette ister özel hayatta olsun– iki sorun ortaya çıkar. Birincisi sınırlarla ve olası

3 Bkz. Devlet Arşivleri Gaydar söyleşi, s. 7.

toprak anlaşmazlıklarıyla ilgilidir. İkincisi ve daha büyüğü, uluslararası camiayı kaygılandırmaktan geri durmayan nükleer güvenlik, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan topraklarında konuşlanmış Sovyet silahları sorunudur, ayrıca doğal olarak bunların en büyük bölümü Rusya'da bulunmaktadır.

BİR SAATLİ BOMBA: KIRIM

Rusya ile Ukrayna arasındaki sınır sorunu keskinleşme eğilimi taşır. Nitekim önceki haftalarda Kırım sorunu birçok kez gündeme gelmiştir.

II. Katerina'nın fethettiği ve Çarların gözdesi Kırım 1954'te parçası olduğu RSFSC'den alınıp Ukrayna'ya bağlanmıştır. Bu yolla Ukrayna'nın Rusya'ya bağlanmasının üç yüzüncü yılının altını çizmek isteyen SSCB'nin o dönemdeki patronu Nikita Kruşçev'in bir girişimiydi bu. Bu çarpıcı jest iki art düşüncüyü gizliyordu. Öncelikle Stalinci şiddetin bıraktığı acılı anıların öfkelenildiği –bunları dile getirmek yasak olsa bile– ve 1945 yılında, güçlü milliyetçi duygulara sahip Batı Ukrayna'nın 1654'te Ruslaştırılan Ukrayna'ya zorla bağlanmasından beslenen Ukrayna milliyetçiliğini yatıştırma isteği vardır. İkinci açıklaması ise 1954'te Stalin ölünce ve Stalin döneminin inkarcılığına karşı ilk önlemler alınınca (komployla suçlanan doktorlara haklarının geri verilmesi, baskıcı sistemin yumuşatılması) herkesin Stalin döneminden arınmaya yönelik düzenlemelerden yararlanmayı istediği SSCB'de sabırsızlığın artmasıdır. Bu talep, onları İkinci Dünya Savaşı boyunca Almanlarla “işbirliği” yapmakla suçlanmış olan Stalin tarafından sürgün edilen halklarda çok güçlü dile getirilir. Orta Asya'ya sürülmüş olan Kırım Tatarları da böylelikle kendi seslerini duyururlar, Kırım'a geri dönmeyi isterler, hatta bazıları Kırım'a gizlice girmeye kalkışır. Kırım'ın Ukrayna'ya devri bu geri dönüşü güçleştirmekten öteye gidemeyecektir. Sonuç olarak bu devir işleminin aslında sonuçsuz kaldığı nasıl anlaşılmasın ki? 1954'te SSCB güçlüdür, bir gün sonunun geleceğini kimse aklına getirmiyordur. Kırım'ın idari olarak Ukrayna'ya ya da Rusya'ya bağlanması statüsünü hiçbir biçimde değiştirmiyordur. Bu imparatorluğun bütün bileşenleri bir kere Sovyetiktir. Üstelik Kruşçev bu yeni toprak dağıtımında makul görünenin ötesine gitmemiştir. Kırım'ın büyük stratejik önemi olan büyük limanı Sivastopol'un bütün tesisleriyle birlikte doğrudan merkezi iktidarın yönetiminde kalacağına karar vermişti. Ama *Perestroyka* yılları ulusal talepleri teşvik etmiştir. Bunu Kafkas'yada ve Rusya'nın merkezinde de görmüştük. Bunun üzerine her yerde ulusal, hatta bağımsızlıkçı talepler dile getirilir.

Yeltsin daha önceki skandalların tersine Belovej'de söz konusu sorundan kaçınmaya gayret etse de Kravçuk hiçbir biçimde Kırım'ın Ukrayna'ya bağ-

lılığının yeniden masaya yatırılmasını kabul etmeyeceği konusunda sürekli uyarıda bulunmuştur.⁴ Oysa daha 1989'da sorun üstü kapalı olarak ortaya konmuştur. O dönemde yapılan nüfus sayımı Kırım'da 2,5 milyon insanın yaşadığını, bunların % 67'sinin Rus, % 25'inin ise yarısı Rusça konuşan Ukraynalılar olduğunu göstermiştir. Üstüne üstlük 1954'ten sonra anayurtlarına dönmüş olan 100.000 Tatar da sayılır, burada korkunç koşullarda yaşıyorlardır, Ruslar tarafından olduğu kadar Ukraynalılar tarafından da hor görülürler. Bölgenin istenmeyen insanlarıdır.

1990'da Ukrayna'nın egemenlik ilanının ertesinde Rus nüfus telaşlanır; huzursuzluk "*Ukraynalılaştırılmaktansa Rusya'ya katılmak yeğdir*" düşüncesi üzerinden dile gelir ve 20 Ocak 1991'de Ukrayna'yı atlayarak doğrudan Birlik'e dahil olacak bir Özerk Kırım Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasına dair bir halkoylaması düzenlenir. Oylama kayda değer biçimde özerklik yanlılarının tezini haklı çıkarır: % 80 oranında katılım olur, bunun da % 93'ü özerklikten ve doğrudan yenileştirilmiş Birlik'e bağlanmaktan yana oy kullanır. İster istemez akla şu soru geliyor: Bu halkoylaması yasal mıydı? Bu soruya verilen yanıt pek açık olmasa da Ukrayna yönetimi halkoylamasını ciddiye alır ve insanları yatıştırmak için ılımlı tepki verir. Şubat 1991'de Kırım'a tekrar "özerk cumhuriyet" statüsü kazandırır (bu statü 1946'da kaldırılmış, özerk bölge olarak sınıflandırılmıştı), bu aynı zamanda Rus nüfusu da hoşnut etmiş ve taleplerini sürdürmeye teşvik etmiştir. O tarihten bu yana bütün bir 1991 yılı boyunca Kırım'ın bağımsızlığı ya da doğrudan SSCB'ye bağlanması düşüncesi halkı seferber etmiştir. Bununla birlikte 1 Aralık 1991 halkoylamasında cumhuriyetteki seçmenlerin % 54'ü Ukrayna'nın bağımsızlığından yana oy kullanır.

Kırım sorununun Kiev'de olduğu kadar Moskova'da da "el yakıcı" olduğu düşünülmüyordu, bu da Rus yönetiminin bu konuda 1 Aralık halkoylamasına kadar neden suskun kaldığını açıklar. Ama o gün doğrulanan Ukrayna'nın bağımsızlığı oyunu değiştirir ve Rus Parlamentosu, Kruşçev'in Kırım'ı Ukrayna Cumhuriyeti'ne bağlayan kararının iptalini isteyen aşırı uçtaki vekillerinin sert baskısına maruz kalır.⁵ 1992 Ocak ayının 12'sinde Rus Parlamentosu daha ılımlı bir tutumdan yana karar alacaktır: Kırım'ın Ukrayna'ya devrinin anayasal meşruiyeti konusunda karar almakla görevli bir soruşturma komisyonu kurulması.

8 Aralık'ta Belovej'de Yeltsin ile Kravçuk arasında kurulan diyalogun arka planı böyledir. Kravçuk'a göre sorun yeniden ele alınması için bir neden yoktur. "Topluluk" düşüncesine çok büyük çekincelerle olur vermiştir – bu

4 A.g.e. ve Devlet Arşivleri Burbulis söyleşi.

5 Bkz. Rus Parlamentosu oturumları, 12.12.1991, GARF. F, 10026 op.1.d.6047, özellikle Baturin söyleşi.

da Topluluk'un kurucularının kesin olarak kabul edilen sınırlarıyla birlikte birbirlerini oldukları gibi kabul ettikleri anlamına gelir. Yeltsin ikna olmasa da bunu çok yüksek perdeden dile getirmez. Bu konuda kendisine soru sorulan o dönemdeki güvenlik şefi Korjakov iki başkanın arasında geçen sert tartışmayı işittiğini söyler ama sonunda Kravçuk'un direndiğini, Yeltsin'in ise pes ettiğini ekler.⁶ Rus başkanın Belovej'deki çalışma arkadaşlarından biri olan Gaydar, Kırım sorunu ortaya atılır atılmaz, Kravçuk'un bu konunun her ne vakitte olursa olsun tartışılmasını açıkça reddettiğini yazar: "Cumhurbaşkanlığı seçimini henüz kazanmış olan Kravçuk Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün tartışılmasını kabul edemiyordu." Kravçuk üstün gelir; sorun bu konuda susulması ve Topluluk'un kurucu belgeleriyle çözülmüştür. Nitekim antlaşmanın 5. maddesi şu koşulu koyar: "Yüksek Akit Taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğünü ve Topluluk içinde mevcut sınırların dokunulmazlığını tanır ve buna saygı duyarlar."

Bu madde açıktır: Sınırlara uyulması güvencesi Topluluk üyesi devletlere verilir, Topluluk'a dahil olmayan devletlere değil.⁷ Başta Topluluk'u tanımak istemeyen Gürcistan, halkların kendi kaderlerini tayin hakkına dayanarak ona karşı çıkan Abhazya ya da Osetya üzerindeki otoritesini doğrulamak için bu maddeyi gerekçe gösteremeyecektir.

Belovej görüşmelerinin değerli tanığı Şakray, Yeltsin'in tavrı konusunda oldukça sert bir yargıda bulunur. Kravçuk'un sert duruşu ve uzlaşmazlığı karşısında Yeltsin tereddütler içerisinde kalmıştır. Bu tereddütleri Rus devlet başkanının Belovej'e tek bir amaç için, Kravçuk'un bütünüyle Rusya'dan kopmasına şu ya da bu biçimde engel olmak için gelmiş olmasının yanı sıra bir kişilik özelliğiyle de açıklar: "Yeltsin Kravçuk'un güçlü iradesinin etkisi altındaydı", der Şakray, "çünkü aslında ödlele biriydi".

Yeltsin'in Kırım sorununa ilişkin tavrının Gorbaçov'un NATO'ya yönelik tavrına yakın olduğunu söylemek yersiz olmaz. Her ikisi de, elbette farklı biçimde, daha sonra yeniden ortaya çıkacak ve Rusya'nın dış dünyayla ilişkilerini sıkıntıya sokacak sorunları belirsizlik içinde bırakmışlardır. Sovyetlerin (daha sonra Rusya'nın) NATO'nun doğuya doğru genişlemesine karşı çıkışına Alman şansölyesinin ya da ABD başkanının gösterdiği anlayışı zapta geçirtmeyecek olan Gorbaçov fazla iyimserdir. Muğlak bir formülle yetinecek olan Yeltsin aşırı zaaf gösterir –devletler Topluluk üyesi olarak kaldıkları sürece sınırlar güvencede olacaktır–, öte yandan 8 Aralık 1991 tarihinde var olan sınırların dokunulmazlığının "kendiliğinden bir olgu" olduğu düşüncesinde olan Kravçuk bu bağı reddeder.

6 Korjakov söyleşi, a.g.e.

7 Şakray söyleşi, a.g.e.

Kravçuk'un tavrı sonuç olarak birkaç gün sonra Kiev Parlamentosu tarafından doğrulanacaktır. Burada Belovej Anlaşması'nın onaylanması sırasında gerçekleşen tartışma Ukrayna'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılımının sınırlarına, Kravçuk'un sert sözlerinden daha fazla ışık tutar. Ukrayna Parlamentosu'na göre bu topluluk uluslararası hukuk açısından var olmayan, öyle kalmaya mahkûm belirsiz bir çerçeveydi. Kendi kurumları yoktu ve olmayacaktı; üstelik danışmanlık edecek ve tavsiyelerde bulunacak yetkilere de sahip değildi ve olmayacaktı. Ukraynalı vekiller özellikle şunu belirtmeye özen göstermişlerdir: Belgede yer alan toprak güvenceleri Topluluk'un lağvedilmesi gerektiği ya da bir devletin ayrılmış olması durumunda bile imza atan devletleri bağlamaktadır. Yeltsin'in inandığı uzlaşma böylece tuzla buz olmaktadır. Rusya'nın Gorbaçov ve Yeltsin'in haleflerine iki saatli bomba bıraktıklarını anlaması için çok zaman geçmesi gerekmeyecektir.

TOPLULUK VE SONUÇLARI

Birçok Rus'un telaşa kapılmasına rağmen Kırım Sorunu böylece belirsiz kalmıştır. Kırım davasının Rusya'da kapanmadığını ilerde göreceğiz. Öte yandan stratejik sorunlarda keskin biçimde kendini belli etmektedir; cumhuriyetlerde konuşlanmış nükleer silahlar söz konusudur. Gaydar tereddüt etmeksizin şunu yazar: "Uzlaşma tabii ki kâğıda geçmemiştir, çünkü toprak talebinde bulunmadık, eski Birlik cumhuriyetlerinin var olan sınırlarını tanıdık, Kuzey Kazakistan ya da Doğu Ukrayna sorunlarını ele almadık. Ama partnerlerimizin toprakları üzerindeki nükleer silahları Rusya'ya nakletmeleri gerekecek."

Pazarlık konusu açıktır: Rusya'nın nükleer silahlarının üzerinde yeniden denetim sağlaması için toprak sorunları sessizce geçirilmiştir. 21 Aralık'ta Alma-Ata'da Belarus, Kazakistan ve Ukrayna devletleri bir "nükleer silahlarla ilgili ortak önlemlere ilişkin bildiri" hazırlar. Bildirinin 5.3 sayılı maddesi "Belarus, Kazakistan ve Ukrayna topraklarındaki nükleer silahların RSFSC topraklarına naklini" şart koşar ve sonraki madde 1 Temmuz'u bu operasyonların bitiş tarihi olarak saptar.⁸

Belovej'de, bu yeni devletler topluluğunun kuruluşunda bir ortak eksiktir: Kazakistan. Anlaşma imzalanır imzalanmaz Moskova'da Gorbaçov'un yanında bulunan Nazarbayev'e, onu meslektaşlarına ve Topluluk'a katılmaya davet etmesi için telefon açılır. Gorbaçov reddeder. Şakray Gorbaçov'un onu hâlâ umut bağladığı Birlik'in başbakanı olarak atama vaadiyle "satın aldığını" yazar ve ne birinin ne de ötekini SSCB'nin öldüğüne gerçekten inanmadığını ekler. Şakray'ın bu noktadaki tanıklığı değerlidir. Ve bu tanıklık Paris'te

kendisiyle yapılan bir söyleşide bu kitabın yazarına Nazarbayev tarafından doğrulanmıştır, Nazarbayev söyleşide SSCB'nin dağıldığı haberi karşısındaki şaşkınlığını ve “böyle saçma bir şey karar verirken normal durumda [ayık] olup olmadığını” sormak için Yeltsin’e telefon edişini anlatmıştır. Gorbaçov Kazak başkanı “Belovej komplocuları” diye adlandırdıklarına katılmaktan vazgeçirmiş olmakla yetinmemiştir; hemen Mareşal Şapoşnikov’u çağırarak ve ordunun desteğini istemiştir. Şapoşnikov bu isteğe kesin olarak karşı çıkmıştır, ayrıca özünde tamamen Slav kökenli olan Topluluk –kurucularının dileği böyle olması değildi– çok çabuk biçim değiştirecektir.

13 Aralık’ta beş Orta Asya cumhuriyetinin devlet başkanları Aşkabad’da buluşur ve BDT’nin kuruluşunda unutulmuş olmaktan yakınır. Kendilerine kurucu devlet statüsü verilmesi koşuluyla Topluluk’a katılmayı talep ederler. 8 Aralık tarihli anlaşma böylesi genişlemeleri öngörmektedir. Bu genişleme 21 Aralık’ta Topluluk’un kurucu devlet olarak yalnızca beş Orta Asya cumhuriyetini değil, Ermenistan, Azerbaycan ve Moldova’yı da içine aldığı Alma-Ata’da somutlaşır.⁹ Bu yeni topluluk, onunla hiçbir temas kurmaya kararlı olan ve şimdiden bir Kuzey Halkları Topluluğu’na, Baltikum’a doğru yönelen Baltık devletleri çağrısına yanıt vermese de, eski Birlik’i bir araya getirmeye başlamıştır. Bunun dışında üç Baltık devleti daha 17 Aralık 1991’de Güvenlik Konseyi’nin tavsiyesi üzerine BM’ye üye olarak kabul edilmiştir. SSCB hâlâ biçimsel olarak vardır ama Birleşmiş Milletler böylece Baltıkların bağımsızlığını onaylamakta ve bunların SSCB’ye dahil edilmesinin yasal olmadığını kabul etmektedir. Baltıkların sürekli olarak savundukları tez bu yolla uluslararası camia tarafından doğrulanmıştır.

Doğmakta olan topluluğun öteki yabancı üyesi Gürcistan’dır ancak o da ulusal kargaşaların pençesindedir ve Alma-Ata’da bu konunun açılmasını istemiyordur. Rusya’ya göre genişlemenin büyük avantajları vardır, çünkü Nazarbayev ve komşu cumhuriyetlerde onun izinden gidenler Topluluğu kalıcı kurumlarla donattıkları gerçek bir federasyona doğru götürmeyi arzulamaktadırlar. Bu aynı zamanda geçmişle bağları koparmamaya ilişkin Rus tezine verilmiş bir destek, Ukrayna’yı aralarına almanın, onu bu topluluğa bağlamanın bir yolu değil midir? Bu bir an için Boris Yeltsin’in yanılması olmuştur, gelecek bunun beyhude olduğunu kanıtlayacaktır.

SSCB’nin ortadan kalkmasının sonuçlarına gelmeden önce bu 8 Aralık kıyametinin, o kasırganın nasıl olduğunu anlamak önemlidir. Tutarlı bir biçimde mi düşünülüp hazırlanmıştır? Peki kimin tarafından düşünülüp hazırlanmıştır? Tarihin bir rastlantısı mıdır? Yoksa önceden iyi algılanamamış olayların ve durumların mantıklı sonucu mudur? *Anılar*’ında ve başka birçok

9 21 Aralık 1991 tarihli protokol, *ya.g.e.*, s. 595-597 ve Alma-Ata Bildirisi, s. 599-601.

konusmasında Minsk kasırgası'nı yorumlarken Gorbaçov 7 Aralık'ta Novo-Ogarevo sürecinin sona ulaşmak için hâlâ bütün şanslara sahip olduğunu ileri sürer; ama SSCB yıkılmasının "Gorbaçov'u oyun dışı bırakmanın" bir yolu olduğunu düşünen Yeltsin süreci bile bile "torpillemiştir", şöyle bitirir: "Rus devlet başkanı ve çevresi Kremlin'de hüküm sürme tutkuları uğruna Birlik'i feda ettiler."¹⁰

Bu sert sözlerde elbette bir doğruluk payı vardır. Yeltsin Gorbaçov rekabeti, meşruiyet çatışmaları SSCB'yi yok olmaya götüren dinamikte bir rol oynamıştır hiç kuşkusuz. Oysa Gorbaçov sorunun temelini kısmen silip atan iki adam arasındaki bu düellonun özel boyutunu hesaba katmayıp hep es geçer: Rusya boyutunu. Yalnızca SSCB'nin çözülmesine katkıda bulunmayıp aynı zamanda sürecin uyanık bir gözlemcisi olan Şakray çözülmenin evrelerini çok iyi çözümlemiştir.¹¹ Ulusal taleplerin açıkça ifade edilmesini sağlayan *Perestroyka*'nın başından beri cumhuriyetlerin anayasada yer alan ayrılma hakkının yıkıcı gizli gücünü nasıl keşsettiklerini göstermiştir. "Her federe cumhuriyetin SSCB'den özgürce ayrılma hakkı vardır" ibaresi bulunan 1936 Anayasası'nın 17. ya da 1977 Anayasası'nın 72. maddeleri yıllar boyunca neredeyse unutulmuştur. 1985 yılından başlayarak cumhuriyetler tarafından yeniden keşfedilip talep edilmiş ve önce "egemenlikler geçidinin", sonra da bağımsızlık taleplerinin temel silahına dönüşmüştür. Bu durumda merkezi iktidar SSCB içerisinde olma ya da olmama özgürlüklerinden yola çıkarak cumhuriyetlerle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmelidir. Bunun üzerine merkez ile cumhuriyetler arasındaki denge bütünüyle değişir. Merkez giderek ulusal isteklere bağımlı duruma gelir. Gorbaçov iktidarının altı yılı boyunca bu dengesizlik durmadan büyüyecektir, çünkü iktidar Sovyet yapısının alt katmanlarına, merkezden üye ya da özerk cumhuriyetlere doğru kayar. Her düzeyde iktidar, Birlik'ten bağımsız bir yetki alanı ve Birlik'ten ayrılma hakkı talep edilir.

İşte Yeltsin-Gorbaçov çekişmesi, merkezi iktidarın cumhuriyetlerin ve ulusların yararına olacak biçimde zayıfladığı bu zemin üzerinde yaşanır. Yeltsin devasa Rusya'nın desteğini alırken Gorbaçov dengeyi kendi yararına olacak biçimde yeniden kurabilmek için bizzat Rusya'ya saldırmayı düşünecektir. Şakray'a göre Merkez Komite tarafından uydurulan, en azından Gorbaçov'un desteklediği ve taslağı MK'nin gizli arşivlerinden çıkan "özerkleştirme planı"nın hedefi bu olmuştur. 26 Nisan 1990'da bu plan SSCB Yüksek Sovyeti tarafından onaylanır.¹² Planın Rusya'yı dağıtabileceğini daha önce

10 Gorbaçov, *Mémoires*, a.g.e., ve aynı zamanda Gorbaçov'un 07.04.2005'te Rus Bilimler Akademisi'nde toplanan *Perestroyka* konulu uluslararası konferansta yaptığı konuşma, a.g.e. içinde, s. 608-610.

11 Şakray, S., "Kak raspalsia sovetsskii soiouz", *Izvestia*, sayı 51, 2002.

12 A.e.

görmüştük. Büyük olasılıkla bu, Yeltsin'in temsilcisi olduğu ve Rusya Halk Vekilleri Kongresi'ni 12 Haziran 1990'da Rusya'nın egemenliğini ilan etmeye götüren Rus ulusal sıçrayışının ateşleyicisi olmuştur.

Oysa ki Yeltsin birçok kez Rusya'nın Birlik'in yenilenmesi sürecine katılacağını yinelemiştir. Rusya'nın egemenliği aslında ayrılmak anlamına gelmemektedir ama Rusya'yı 26 Nisan 1990 tarihli yasanın uygulanmasının yol açtığı çözülmeden korumaktadır. Egemenlik Rusya için ölümcül olacak bir yasanın yürürlüğe girmesine karşı koymak için Rus yasalarının federal yasalardan üstün olduğunu öne sürme olanağı verecektir.

Aynı sırada bir Rus Komünist Partisi'nin kurulması da Birlik'in yıkılma sürecinin belirleyici bir ögesi olmuştur. Öteki Birlik cumhuriyetlerinden farklı olarak Rusya'nın kendi komünist partisi olmamışsa bunun nedeni Lenin'in Parti'nin Birlik'le kaynaşmasını, SSCB'yi oluşturan halkların farklılıkları karşısında Sovyet halkının birliğini temsil etmesini istemesidir. Bir Rus Komünist Partisi'nin kurulması güçlü bir simgeyi, yani enternasyonalizmin simgesini dinamitlemiştir. Böylece sürekli kurumsal ve ideolojik değişikliklerin olduğu bir ortamda meydana gelen Ağustos darbesinin yalnızca “bir su damlası olduğunu, kesinlikle SSCB'nin dağılmasının nedeni olmadığını” yazar Şakray. En sonunda Gorbacov'un Parti'den kopmasına yol açmıştır; oysa Parti SSCB'nin bütünlüğünü kuran öğedir ve Federasyon'un tutarlılığını sağlar.

SSCB'nin bütün dağılma anlarının birbirine bağlandığı da görülür. 1 Aralık'ta Ukrayna'daki halkoylaması ve Kravçuk'un bir birliğe katılmayı reddetmesi, ne olursa olsun, artık bir federal devletin kalmadığı ve çok esnek bir yapıda da olsa onu korumayı istemenin olanaksız olduğu saptamasını tartışmasız hale getirir. Bu sürecin 1990'dan bu yana olan gelişimine bakıldığında Şakray'ın yargısını onaylamamak elde değildir: Minsk Toplantısı'nın birinci hedefi Kravçuk'un Moskova'dan bütünüyle kopmasına engel olmaktı. Şuşkiyeviç ve Yeltsin gerçekte artık var olmayan bir SSCB'yi kurtarabilecek yetenekte değillerdi. Bunu kabul etmeseler de, şimdiden yeni bir sistem tasarlamak gerektiğinin bilincindeydiler. Minsk Toplantısı'nın doğaçlama yürümesinin, bir çalışma metninin olmamasının –Novo-Ogarevo Belgesi bir çırpıda kenara itilmişti– ve metinlerin deneme yanılma yöntemiyle kaleme alınmasının nedeni budur.

Boris Yeltsin işin iç yüzünü bizzat açıklamış ve 1990'dan bu yana SSCB'ye egemen olan durumu “son derece tehlikeli bir çatışma alanı, Gorbacov'un çıkardığı tahterevallı oyunu” olarak betimlemiştir. Bir yanda ulusal özgürlüğe teşvik söz konusuken öte yanda durumun denetimini elden bırakmama söz konusudur – ama Yeltsin “el titremektedir ve Tiflis ya da Bakü'deki ulusal çalkantılar karşısında yapılan birlikleri göndermek olur” diye ekler. Ve lafi dolandırmadan, sezinlediği uçuruma doğru koşunun –darbe bunun ilk

aşaması olmuştur– ortalığı kan gölüne çevirebileceğini, cumhuriyetler ile merkezi karşı karşıya getiren bir iç savaşa götürebileceğini söyler. Dolayısıyla eski örgütlenmenin “orasını burasını onarmak” değil, milletler arası ilişkilere ilişkin yeni bir yapı düşünülmelidir. İlk olarak Rusya-SSCB ilişkilerini yeniden kurmalıdır. Yeltsin’e göre Belovej Buluşması’nın gerekçesi budur. Ve kesin olarak şunu söyler: “Başka bir olasılık, başka bir çıkış kapısı vardı. Yasal yollarla Gorbaçov’un yerini almaya çabalayabilirdim. Reformu yukardan başlatarak Birlik’in başkanlık koltuğuna oturmak... SSCB başkanlığı için yapılacak genel seçimleri kazanabilmek için mücadele etmem gerekecekti. Rus Parlamentosu’nu feshedilen parlamentonun halefi kılmak... Ama bu çıkar yol bana kapalıydı. Psikolojik olarak Gorbaçov’un yerini alabilecek durumda değildim.”¹³

Belovej’deki buluşma bu programın bir bölümünü hayata geçirmiştir: Rusya dağıtılan SSCB’nin yerini almış ama Gorbaçov yerinde kalmıştır.

Minsk’te alınan kararlar Gorbaçov’a o can alıcı günün akşamında Başkan Şuşkiyeviç’in açtığı telefonla resmen bildirilir. Yeltsin ise kendisini sıcak biçimde kutlayan Başkan Bush’u aramıştır. Kısa süre sonra, Kravçuk, Bush’a Yeltsin’in yalnızca Rusya adına konuştuğunu açıklayacaktır. Ukraynalılar 1922’de imzalanan ve Bolşevik Rusya tarafından –Ukrayna hukuki olarak bağımsızdır ama ikili bir antlaşmayla Rusya’ya bağlıdır– kendilerini temsil etme görevini Rusya’ya bırakmaya zorlandıkları Cenova Antlaşması’nı tabii ki unutmamışlardır. Bu nedenden ötürü dünyanın gözünde bağımsız Ukrayna devletinin varlığı Cenova’da sona ermiş ve bağımsızlığı sürmemiştir.

Gorbaçov, ABD başkanının Minsk’te alınan kararları kendisinden önce öğrenmesi ve Yeltsin tarafından şahsen aranmamış olmasından ötürü iki kez öfkelenmiştir. Bu, kopmuş olan kasırganın ve kaypak Şuşkiyeviç’in hâlâ Birlik’in başkanı olan kişiye ihtiyatsızca SSCB’nin öldüğünü duyurmasının yanında hiçbir şeydir ama Gorbaçov’u kendisine karşı kurulan bir komployla karşı karşıya olduğunu ve buna direnmesi gerektiğini düşünmeye yöneltmiştir. Nihayetinde Gorbaçov Yeltsin’le buluşur ve ona şöyle der: “ABD başkanıyla arkamdan yaptığınız şey bir alçaklıktır.”

SSCB DEVLET BAŞKANININ SON GÜNLERİ

8-25 Aralık 1991 tarihleri arasında Kremlin’de meydana gelen durum tarihçilerin şimdiye dek kaydetmedikleri en şaşırtıcı olaylardan biri olur. Bir yanda SSCB’yi oluşturan devletler onun dağıldığını ilan etmişlerdir. Öte yanda

13 Yeltsin’in *Anılar*’ında (Fransızca çev.) yer alan bir yargıyla tamamlanan sözler, Paris, 2000, s. 523: “Burada Bay Gorbaçov’a minnet duyduğumu söylemeliyim.”

SSCB'nin başkanı sanki hiçbir şey olmamış gibi davranmaktadır. Gorbaçov 10 Aralık'ta tavrını açıkça ortaya koyar: Başkanlık statüsü ve meşruiyeti konusunda hak iddia etmektedir.

“Çokuluslu bir devletin yazgısı üç cumhuriyetin yöneticilerinin iradesiyle belirlenemez. Ancak anayasal yoldan, halklarının iradesini göz önüne alan bütün egemen devletlerin katılımıyla belirlenir.”

Gorbaçov'un başkanlığının son günleri neredeyse çalışma arkadaşı olan herkesin kullandığı bir sözcüğü açıklar: *trajedi*. Bu trajedi Gorbaçov'un Belovej'de olan bitenden haberi olduğu anda başlamıştır. Duyduklarına inanmayarak geçirdiği ilk saatlerin sonunda tekrar başkan tavrını takınır. O, SSCB'nin yasal başkanıdır, aynı zamanda ülkenin son altı yıldaki olağanüstü değişimleri borçlu olduğu kişidir. Gorbaçov kendisi ve *Perestroyka* olmasa, Belovej'de toplanan devlet başkanlarının bir ihanet olarak gördüğü şeye asla kalkışamayacaklarını biliyordur. Ona karşı olanlar istedikleri kadar inadıyla dalga geçseler, “koltuğuna yapıştı” deseler de bunu yapmaya hakkı olduğunu ve hukukun kendisinden yana olduğunu göz ardı etmek haksızlık olur. Bunun için Belovej'de alınan kararların Halk Vekilleri Kongresi'nin, cumhuriyetlerin parlamentolarının onayına sunulmasını ve belki bir halkoylamasına götürülmesini talep eder. Gorbaçov bu talepleri ileri sürerken tarihin akışı ve kendi konumu ele alındığında mantıklı davranmaktadır. Birkaç ay önce halkoylaması yoluyla SSCB'yi korumak konusunda bütün halkın çok geniş bir onayını aldığını hatırlatır: “Bu referandum görmezden gelinebilir mi?” diye sorar, “üç yetkilinin bencilce isteklerine öncelik vererek 200 milyon yurttaşın bu oylamada verdikleri yanıt unutulabilir mi?”

Bu soru ne kadar meşru olursa olsun, o güne dek Gorbaçov'un izinden gitmiş olanlar arasında bile halkoylaması düşüncesinin hiçbir destek bulmadığının görülmesi kaçınılmazdır. SSCB nostaljisi içinde olan birkaç kişi hâlâ tepki gösterir. Rusya Demokratik Partisi başkanı Nikolay Travkin Manej Meydanı'nda kalabalıkları toplar, Birlik'in bu biçimde sona erdirilemeyeceğini ilan eder. Ama protesto gösterisi göstermelidir: Bu mitingin Beyaz Ev'e doğru bir protesto yürüyüşüne dönüşeceği hiçbir göstericinin aklından geçmiyordur. Bu, Belovej Devrimi'nin şimdiden bilinçlere kazındığını gösteren, kazanımı olmayacak bir girişimdir.¹⁴

Rusya Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti 12 Aralık'ta Gorbaçov'un talep ettiği meclis oturumunu açar. Gorbaçov SSCB'nin sona ermesine ve yeni Topluluk'un kurulmasına hangi koşullarda karar verildiğini açıklayan Yeltsin'in bildirisini dinler. Uzun bir tartışmanın sonunda vekiller ezici bir çoğunlukla (5 ret ve 10 çekimser oya karşı 185 oy) 1922 Antlaşması'nın ge-

14 Çernyayev, A., *Sovmestnoi iskhod*, a.g.e., s. 1034.

çersizliğini, dolayısıyla SSCB'nin feshini ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kuruluşunu onaylarlar.¹⁵ Kimse SSCB Parlamentosu'nun bu konuda görüş bildirip bildirmeyeceğini sormaz. Yeltsin, bütün cumhuriyetler bağımsızlıklarını Belovej Toplantısı'ndan önce ilan ettiklerine göre, orada alınan kararlara ilişkin yalnızca ulusal meclislerin görüş bildirmeye yetkili olduğunu hatırlatarak zaten bu konuya dair cevabını vermişti.

Gorbaçov yumuşamamıştır. Yeni doğan topluluğun Alma-Ata'daki toplantısından iki gün önce (21 Aralık) –kendisi çağrılmamıştır– bütün devlet başkanlarına bir mektup göndermiştir.¹⁶ Gorbaçov 8 Aralık'ta yeni bir durumun oluştuğunu kabul etmekle birlikte Topluluğun birliği ve eylem kapasitesi sorununu ortaya atmıştır. Mektubunun 5. başlığında şunu belirtir: “Eğer bir Topluluk, yani bir siyasal oluşum varsa uluslararası camiada temsil edilmelidir. Örneğin bir uluslararası hukuk öznesi olan Avrupa Topluluğu modelinde olduğu gibi. Topluluk, SSCB'den süper güç statüsünü miras alması nedeniyle, böylesi bir statü edinmekten vazgeçemez... En akla yatkını, içine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi oluşunu da katarak Topluluğun gereksinimlerine ve ilkelerine uygun bir uluslararası ilişkiler ağına sahip olması olacaktır.”

Gorbaçov dolayısıyla bu mesajda Topluluğu SSCB'nin ortak halefi statüsünü sahiplenmesi amacıyla gerçek kuruluşlarla donanması için teşvik etmeye çalışmıştır. Bu Belovej'dekinden farklı, Novo-Ogarevo tasarılarına daha yakın duran bir Topluluk anlayışıdır. Ayrıca sonuç olarak toplu tartışmaların ardından her konunun SSCB'nin sona ermesine ve yetkilerinin Topluluğa aktarılmasına karar verecek olan SSCB Yüksek Sovyeti'nin önüne gelmesini önermektedir. Aslında Gorbaçov böylece SSCB'nin sona erişinde duruma yeniden hâkim olmaya ve yeni yapı ve kurumları ondan koparmaktan ziyade onun devamı olarak oluşturmaya çabalıyordur. Topluluğun statüsünü de hatırlatarak –uluslararası düzeyde SSCB'nin halefi olma statüsü– Rusya'nın SSCB'den meşaleyi devralmasına, uluslararası kuruluşlarda özellikle de BM Güvenlik Konseyi'ndeki yerini almasına da engel olmaya çalışmıştır.

Benzer biçimde Rusya'nın Topluluk içerisindeki merkezi rolünü elinden almak için verdiği son bir çabayla, bir “Avrasya Bağımsız Devletler Topluluğu” fikrini ortaya atarak yeni sınırlar ve yeni jeopolitik denge oluşturmaya girişmiştir.

Ama mektubu görmezden gelinmiş ve Alma-Ata Forumu başkanlık kurumuyla birlikte –ki bu Gorbaçov için kabul edilmezdi– SSCB'nin dağılmasını karara bağlamıştır. 21 Aralık Anlaşması iki bölüm içeriyordu. İlk bölümde bir Başbakanlar Konseyi'yle birlikte Topluluğun en üst düzey yönetim birimi

15 *Istoriia sovremennoi rossii*, Cilt 1, s. 591.

16 *Raspad SSSR* içinde, Cilt 1, s. 1038-1041.

olan Devlet Başkanları Konseyi oluşturulması karara bağlanıyordu. İkinci bölümde “eski SSCB kurumlarının kaldırılması” için 30 Aralık tarihi saptanmıştı, ki bu öncelikle Birlik’in başkanı olan Gorbaçov’u hedef alıyordu. Böylece Alma-Ata’da oluşan topluluktan bir kalemde silinip atıldı ve kimse bunu ona haber vermeye tenezzül bile etmedi.

Çernyayev “Alma-Ata Programı”ndan söz ederken, artık –Gorbaçov bunu kabul etmeyi reddetse bile– acılı son evrenin, onurlu bir biçimde hazırlanılması gereken ayrılış evresinin başladığını görür. Haklı olarak, komutanlardan oluşan bir heyetin II. Nikolay’ın karşısına çıkıp kendisinden ülkenin iyiliği için tahtından feragat etme ricasında bulunduğunu hatırlatır.¹⁷ 1991’de ise kimse gelip Gorbaçov’dan gitmesini istemez: Ülkesinin tarihinden çıkarılıp atılmıştır. Gorbaçov’un bundan duyacağı acı kolaylıkla anlaşılır. Her şey 25 Aralık’ta bittiği için Kremlin’deki son günleri onun için korkunç olur. Yabancı devlet başkanlarından yüreklendirici dostluk mesajları alır, bir yandan da Başkan Bush’un şimdiden daha mesafeli davrandığını, Yeltsin’le daha sıcak ilişkiler kurmaya özen gösterdiğini fark eder. Bu sırada François Mitterand Gorbaçov’a telefon eder ve Fransa’ya öncekine nazaran daha iyi bir ziyarette bulunması için kendisini davet eder. Ve Gorbaçov hiçbir şey olmamış gibi ziyaretçi kabul edip nişanlar dağıtarak çalışmaya devam etmektedir.

Bununla birlikte onun gidişine Yeltsin’in gölgesi düşer. 8 Aralık’tan bu yana iki adam arasındaki ilişkiler durmaksızın bir uçtan ötekine sallanmış, sıcak samimi anlarla sertlik arasında gidip gelmiştir. Sıcak anlar yine de daha belirsiz ve anlaşılmazdır, tıpkı iki adamın 22 Aralık’ta birlikte geçirdikleri sekiz saat boyunca olduğu gibi. Tanıklıklardan, özellikle Yakovlev’den, bunların Gorbaçov ve Yeltsin’in sohbet ettikleri, zaman zaman çekiştikleri ve bolca içtikleri –alkole o kadar karşı olan Gorbaçov bile içer– tuhaf saatler olduğunu öğreniriz.¹⁸ Birbirinden nefret eden iki adamın sonuçta hiçbir şey onları ayırmıyormuş gibi davrandıkları o sekiz saate nasıl bir havanın hâkim olduğu tahmin edilebilir.

Çatışma üç gün sonra, Gorbaçov’un Kremlin’de geçirdiği son gün patlak verir. Günlerden 25 Aralık olduğu için Gorbaçov Başkan Bush’u iyi Noeller dilemek üzere kırsaldaki konutuna çağırmıştır. Televizyondan yayınlanacak son konuşmasını özenle hazırlamıştır. Bu konuşma şanına yaraşır olmuştur ama Gorbaçov ısrarla kendisini yönetimi bırakmak zorunda bırakan durumu kabullenmediğini dile getirir. Burada gerçekleştirmek istediği şeylerin ve gerçekleşmemiş olanların bilançosunu da çıkarır.

Öğle sonrası herkes için çok önemli bir an olan nükleer kodların devrine ayrılmıştır. Sabık başkan önceden belirlenmiş protokol kuralına göre

17 Çernyayev, *Sovmestnoi iskhod*, a.g.e., s. 1039.

18 Yakovlev, *Sumerki*, a.g.e., s. 516.

Yeltsin'i kabul etmeye hazırlanır. Bu aşamada olup bitenler saygınlıktan uzaktır. Gorbaçov'un televizyondaki söylevine canı sıkılan Yeltsin, programda yer alan buluşmaya gitmemeye karar verir, oysa ki bunun devlet başkanı Gorbaçov'un son icraatı olması gerekiyordur. Yeltsin onu çalışma odasında beklemektedir ve karşısında Yeltsin'in savunma bakanı olarak atadığı Mareşal Şapoşnikov'u bulur. Mareşal, Yeltsin'in yönetim devrinin yapılması gereken yer olan çalışma odasında buluşmaya gelmeyeceğini, tarafsız bir alan olan Kremlin'in Katerina Salonu'nda görüşmeyi tercih ettiğini haber verir. Kısacası Yeltsin Gorbaçov'u nükleer kod çantasını kendisine getirmesi için çağırıyor. Teamüllere aykırı bu tutum karşısında, ülke tarihinin böylesine önemli bir anında Gorbaçov isyan eder. Madem görgü kuralları çiğnenecektir o da sonuna kadar gitmeye karar verir. "Yeltsin'le buluşmaya" gitmeyi reddeder ve nükleer kod çantasını, alıcısına teslim etmekle görevlendirdiği Mareşal Şapoşnikov'a verir. Nükleer güce sahip ülke yöneticilerinin tüyleri diken diken olsa yeridir...¹⁹

Son perde oynanmıştı. Gorbaçov artık düşmüş bir başkandan başkası değildi. Eski başkan statüsünün tanımı zorlu pazarlıklar yapılmasına yol açmıştı. İşin doğrusu bu Rusya'da hiç karşılaşmamış bir sorundu. Hastalığı 1922 yılı sonundan başlayarak Lenin'in ülkeyi yönetmesini engellemiş olsa da Lenin ve Stalin ülkelerinin başındayken ölmüşlerdi. Kruşçev görevinden alındığında "siyasi yaşayan-ölü" konumuna indirgenmişti, daçasında oturmaya mahkûmdu, ne yolculuk edebilir ne de yabancıları konuk edebilirdi. Gorbaçov'un durumu ise özel bir sorundu: Ülkesini dünyaya açmış, bütün yabancı devlet başkanları tarafından kabul edilmiş, onları Kremlin'de bizzat konuk etmiştir. Onun teamülüne uygun bir eski başkan statüsü bulmak, uluslararası teamülleri göz önüne alarak bu statünün somut çizgilerini belirlemek gerekiyordur. Taşınmak zorunda kalsa bile bir apartman dairesi ve bir yazlık, emeklilik ödeneği, emrinde kendisine hizmet edecek ve koruyacak görevliler olur. Kuşkusuz bu avantajlar daha önce sahip olduklarına kıyasla kısıtlıdır, ayrıca hatırı sayılır telif geliri elde etmektedir, yabancı emsalleri gibi çok iyi ücret ödenen konferanslara davet edilmekte ve her yere çağrılmaktadır. Gorbaçov kişisel gelirleriyle kendi vakfını bile mali açıdan destekleyebilecektir.

Rusya'nın emekli devlet başkanı statüsü meselesini bir çırpıda hallettiği sanılabilir. Oysa yeniden kirli çekişmeler alevlenmiştir. Gorbaçov halefi Yeltsin'e rakip konum olmaktan ya da onu eleştirmekten geri durmadığı için, Yeltsin ona sağladığı avantajlara itiraz edip, işi bunları yeniden gözden geçirmeye dek vardıracağı ve bu konuyla ilgili kırılganlıklar artacaktır. Sonuçta

19 Çernyayev, *Sovmestnoi iskhod, a.g.e.*, s. 1041-1042 ve silahlı kuvvetlerin komutasından çekilmeye ilişkin 25 Aralık tarihli başkanlık kararnamesi metni, *Istoriia sovremennoi rosi* içinde, cilt 1, s. 601-602.

Rusya bu alandaki acemiliğini atlatmak ve koltuğundan olan başkanın, en iyimser olasılıkla, tecrite, sessizliğe ve unutuluşa mahkûm edildiği Sovyet geleneklerini unutmak zorunda olacaktır. Yeltsin Gorbaçov'un ülkesinde ve uluslararası sahnede varlığını sürdürmesini kabul etmekte güçlük çekecektir.

SSCB'NİN DEVAMI: RUSYA

Gorbaçov BDT devlet başkanlarına yönelik mesajında onların oluşturdukları ortak mercii SSCB'nin mirasçısı kılmaya çabalamıştır. 21 Aralık kararı bu tasarıyı geri çevirmiştir ve nükleer şifrelerin Yeltsin'e devri yalnızca Rusya'nın SSCB'nin *devamı* olduğunu doğrulamaktadır.

Nihai doğrulama iki gün sonra, 27 Aralık'ta gelecektir. 18 Aralık'ta Rus devlet başkanının bir kararnamesiyle SSCB Dışişleri Bakanlığı varlıklarıyla birlikte Rusya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisi altına alınmıştır. 27 Aralık'ta Rusya Federasyonu'nun BM'deki daimi temsilcisi genel sekretere Rusya'nın Birleşmiş Milletler'de SSCB'yi *devam ettiren* (halefi değil) devlet olarak onun yerini aldığını belirten bir not iletmıştır.²⁰

Rusya'nın ona BM Güvenlik Konseyi'nde daimi bir koltuk sağlayan uluslararası statüsü 1991 yılının sonunda kendi konumundan emin olması için yeterli değildir. Çünkü kendi kimliği de tanımlanmalıdır. SSCB'nin *devamı* olarak emperyal bir devlet midir? Rolü nedir? Eski SSCB'den çıkan bağımsız devletlerle ne tür ilişkileri vardır? Onları bir araya getiren topluluk bu sorulara yanıt vermez. Durumun böyle olduğu, o devletlerin sınırlarında yaşayan Rus topluluklarıyla ilgili hassas mesele ortaya çıktığında da görülecektir.

Emperyal devlet mi? Sorunun yanıtı Rus devletinin ulusal azınlıklarıyla kuracağı ilişkilerden çıkacaktır. 1989-1991 yılları arasındaki bağımsızlık taleplerinin coşkusu içerisinde Rus yönetimi onlara kurumsal ödünlerde bulunma gerekliliğini dikkate almıştı. 24 Mayıs 1991'de kimi cumhuriyetlerin başına eklenmiş olan "özerk" tabiri yürürlükten kaldırılmış ve on altı özerk cumhuriyet tüm haklara sahip Federasyon üyesi cumhuriyet düzeyine çıkarılmıştı.²¹ Dahası 3 Temmuz 1991'de Rusya beş özerk bölgesinden dördüne (Adıge Cumhuriyeti, Altay Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkesya ve Hakasya) aynı statüyü tanımıştır, bu onlar için çifte terfi anlamına gelir. Bu değişiklikler sonucunda Rusya 1991 yılı sonunda eski SSCB gibi federal bir devlet olur. Bu yeni federasyonun adı üzerinden anayasa hazırlığı yapıldığı sırada

20 Rusya'nın BM'deki temsilcisinin notu ve açıklamaları, *İstooriia sovremennoi rossii* içinde, cilt I, s. 605 ve 604.

21 RSFSC anayasasında yapılan değişikliklere ilişkin 24 Mayıs tarihli yasanın 23. maddesinin son paragrafı: "78. maddede *özerk cumhuriyet* sözcüklerinin yerini *cumhuriyet* ibaresi alacaktır", *Vedomosti...*, RSFSC, sayı 22, 1991.

gerçekleşen müzakereler bu eğilime tanıklık eder. Bu değişimlerin doğal sonucu 31 Mart 1992'de kabul edilen Federasyon Antlaşması'nın *egemen* ve *eşit* cumhuriyetleri Rusya Federasyonu içerisinde birleştirmesi olacaktır.²² Federasyon'un statüsünü ve bileşenleriyle ilişkilerini tanımlamakta çekilen güçlüğü ortaya koyan şey ise antlaşmanın birkaç yıl boyunca Tataristan ve Çeçenistan tarafından imzalanmayacak olmasıdır, öte yandan Başkurdistan özel bir protokole dahil edilen çekincelerle bu antlaşmayı imzalayacaktır. İki asi cumhuriyet bu dönemde SSCB ve ona bağlı cumhuriyetleri yakın geçmişte karşı karşıya getiren tartışmayı yeniden başlatmıştır.

Tataristan'ın durumu bu güçlükler ışık tutar. 1991'de neredeyse yarısı Tatar olan 3.641.000 kişinin yaşadığı bu devlete, bütün Rus topraklarına dağılmış anayurtlarındaki siyasi gelişimi dikkatle gözlemleyen yaklaşık 4 milyonluk Tatar diasporasını eklemek gerekir. Tataristan'ın temel olarak petrol, petrokimya ve savunma sanayiine dayalı kayda değer bir ekonomik potansiyeli vardı. Buradan güç alarak kendi kaderini kendi tayin etme hakkını talep ediyordu. Buna 30 Ağustos 1990 tarihli Tataristan'ın egemenlik bildirisinde Rusya'nın anılmamasını ve 1991'de Tatarların yenilenmiş Birlik'e ilişkin müzakerede Rusya'nın aracılığıyla değil de tartışmasız olarak onunla eşit bir statüde Birlik'e girmeyi talep etmiş olmalarını eklersek, Federasyon Antlaşması hazırlıklarının önüne büyük zorluklar çıktığı anlaşılır. Devlet Başkanı Şaymiyev de bir seçim zaferiyle taçlanmış ve bir ayrılığın değil ama *uygar bir bağımsızlığın* savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu da ona göre hukuken eşit ülkeler olan Tataristan ve Rusya'nın antlaşma yoluyla ikili ilişkiler kurması gerektiği anlamına geliyordu.

Böylece Rusya başat bir meydan okumayla karşı karşıyadır: Tatar devleti, her ne olursa olsun cumhuriyet yasalarının başka bütün anlaşma ve antlaşmaların üzerinde olması gerektiğini dayatmış, böylece bir anayasa değişikliğiyle Tataristan'ın artık Rusya Federasyonu'nun parçası olmadığı belirtilmiştir. Son olarak 21 Mart 1992'de bir referandum yapılmasına karar verilir, Tatarlar tek bir soruya yanıt vermeye davet edilir: "Tataristan'ın, Rusya Federasyonu ve öteki devletlerle kurduğu ilişkileri eşit taraflar arasında imzalanmış antlaşmalar üzerinden belirlenmiş, uluslararası hukuk öznesi egemen bir devlet olmasını istiyor musunuz?" Boris Yeltsin öfkelenir, uyarı ve tehditleri yineler, 1991'de Tatarlar tarafından kabul edilen bütün düzenlemelerin, özellikle tasarlanan referandumun anayasaya aykırı olduğunu açıklar. Her şeye rağmen referandum yapılır: Seçmenlerin % 81,6'sı sandığa gider; % 37,2 oranında hayır oyuna karşılık % 61,7 evet oyu Şaymiyev'in tasarısını onaylar. Yeltsin ne yapmalıdır? Elinde zor kullanma ya da böylesi bir felaketin etkilerini

22 Antlaşma metinleri *Istoriia sovremennoi rossii* içinde, cilt II, s. 137.

yumuşatmaya yönelik müzakere yoluna gitme seçenekleri vardır. İkinci çözümü tercih eder. Zaten bu çözüm iki nedenden ötürü ağır basar. Tatar örneği bu yönde bağımsızlığa giden şahane bir yol olduğunu telkin ederek öteki cumhuriyetleri baştan çıkarmaktadır. Sert bir çatışma Tatar ayrımcılığını destansılaştıracak ve bu örneğin itibarını artıracaktır. Bir başka neden de Rusya'nın zaten Kafkasya'da aynı sorunla boğuşuyor olmasıdır. Federasyonu bir dizi savaş alanına çevirmek olası mıdır? Uzlaşma isteği üstün gelmiştir.

Hâlâ başkaldıran Kafkasya da Rusya Federasyonu'nun ağırlığını koymaya çalıştığı bu dönemde silahlı çatışmaya dönüşme tehdidi içeren bir çalkantı odağı olmuştur. Hem bölge halkları arasında, hem onlarla Rusya arasında anlaşmazlık vardır. Öncelikle aynı siyasal-bölgesel örgütlenmeyi paylaşan iki halkı karşı karşıya getiren cumhuriyet içi bir çatışma söz konusudur. Çeçen-İnguşya Cumhuriyeti 1956'da yeniden kurulmuştur. 23 Kasım 1990'da Çeçen-İnguşya Özerk Cumhuriyeti cumhuriyet düzeyine çıkarılmadan bir ay önce Çeçenler (1.270.500'lük nüfusun 734.000'i Çeçenlerden, 163.000'i İnguşlar'dan oluşur) İnguşlar'dan ayrılmaya ve tam bir bağımsızlık ilan etmeye karar verirler. Aynı sırada yeni kurulmuş olan Çeçen Ulusal Kongresi bu kararı alarak, o ana dek Estonya'daki Sovyet hava gücünün komutanı olan General Dudayev'i "Çeçenistan'ın lideri" olarak atar.²³ Rusya sorgusuz sualsiz kendisinden ayrılan nüfusunun bir bölümünü dışlayan bu kendinden menkul cumhuriyeti kabul edebilir miydi? Çeçen milliyetçiliğinin mağduru olan İnguşlar ise Moskova'dan Federasyon içerisinde kalacak ayrı bir cumhuriyet kurulmasını isterler, ama Rusya 1990'da normal devlet statüsüne yükseltilecek başka bir cumhuriyet olan Kuzey Osetya'da yer alan bir bölgeyi de bu cumhuriyete bağlamalıdır. Rusya bu durumda ne yapabilir? Kimi hoşnut etmelidir? Çeçenleri mi? İnguşları mı? Osetleri mi? Diğer halklarla aykırı düşmeden Çeçen ultimatolarına yanıt verebilir mi? Peki dalga dalga gelen bu ayrılma ya da toprak talepleri karşısında bir Rus otoritesi nasıl sağlanır? Rusya'nın 1991'de Kafkasya'da karşılaştığı meydan okuma tuhaf biçimde daha önce Baltıkların ve Gürcülerin SSCB'ye meydan okuyuşunu hatırlatır. Rusya, uluslararası ölçekte devamı olduğunu iddia ederken SSCB gibi dağılacak mıdır?

Yeltsin uygun zamanı kollamakla işe başlar. Bu konuda Rus Parlamentosu başkanı Çeçen Ruslan Hasbulatov tarafından cesaretlendirilir. Ama 1990 Ağustos darbesi olduğunda hâlâ başına buyruk Çeçen Cumhuriyeti'nin dışında varlığını sürdürmekte olan iki uluslu cumhuriyetin Çeçen yöneticileri bağımsızlık çılgınlığına son vereceklerini ve eski düzeni geri getireceklerini umarak darbecilerin yardımına koşarlar. Darbe başarısız olunca Dudayev

23 Bkz. İbragimov, V. M., "Ob osobenostiakh krizisa v çeçenoskoy respublike v 1990g." *Çeçenskaya respublika I çeçenski* içinde, Grozni-Moskova, 2006, s. 371-375, ve Muzayev, *Çeçenskaya respublika*, Moskova, 1996, s. 160 ve sonraki sayfalar.

Sovyet düzeninden arta kalan bu nomenklaturayı tasfiye ederek bir başkanlık seçimi düzenler ve oyların % 85'ini alarak seçilir. Bunun üzerine Rusya yeni bir tehditle karşılaşır. Dudayev Rusya'nın bağımsız Çeçen Cumhuriyeti'ni ve onun cumhurbaşkanını tanımaması talep ederek 15-55 yaş arası sağlıklı bütün erkekleri silah altına alır. Yeltsin veryansın edip bütün cumhuriyetlerini eşitlik ve egemenliklerini gözeterek bünyesinde toplamış olan Rusya'nın "bir ve bölünmez" olduğunu ileri sürer ve topluluğun sınırlarının dokunulmaz olduğunu hatırlatır. Buna karşın Dudayev ise çok sert bir bağımsızlık talebini temsil eder ve bütün Kafkasya'yı aynı hayal doğrultusunda ayaklandırma tehdidinde bulunur. Düzeni yeniden sağlamak için ne yapmalıdır? Çeçenistan'da, yani Rusya Federasyonu topraklarında savaş mı çıkacaktır? Federasyon antlaşmasının hazırlandığı 1991 yılının sonunda ortaya çıkan soru tam olarak şudur: Doğmakta olan Federasyon'un birliği ve istikrarı nasıl sağlanır?

Dolayısıyla onunla aynı yazgıyı paylaşmayı reddeden Tatarlar ve Çeçenlerle karşı karşıya gelen Rusya'nın kimliği ne olacaktır? Sorunun başka bir boyutu da vardır. Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu halklarıyla ilişkileri nasıl tanımlanacaktır? Örgütlenmenin belirsiz, yapılandırılmamış kurumsal çerçevesi Alma-Ata'da onaylanmıştır. Üyelerin hepsi topluluk konusunda aynı görüşe sahip değildir. Ukrayna bunun en uçtaki örneğidir ama doğmakta olan BDT'nin başka özel talepleri karşısında bulduğunu çok çabuk fark etmek gerekecektir. O zaman, Sovyetler içerisinde yer almış ve eski SSCB'nin dışındaki ülkelerin gözünde Rusya'dan kesin olarak koparılmış görünen bu topraklara bir ad vermeye girişmelidir. Eski SSCB içerisindeki ülkeler de başka siyasal oluşumlara yakın durma eğilimindedir. Her zamanki gibi Ukrayna bunun ilk örneği olacaktır. Henüz Mart 1990'da egemenliğini ilan eder etmez Bratislava'da, komünizmin kalkmasıyla olası görünen yeni bir Avrupa düzenine katılmaya niyetli Vişegrad Üçlüsüyle (Polonya, Çekoslovakya, Macaristan) yakınlaşır. Ukrayna 1 Aralık 1991'de bu kez bağımsızlığını ilan edince Polonya ve Macaristan tarafından vakit kaybetmeden tanınır, kısa süre sonra onlara Çekoslovakya da katılır. Bu andan itibaren Ukrayna yüzünü entegre olmayı hayal ettiği Batı dünyasına döner. Görüldüğü gibi Rusya'dan kopuş ne 2004'te ne de Şubat 2014'te olmuştur.

Bu durumda Rusya ile eski SSCB üyesi devletler arasında var olan ilişkilerin niteliği nasıl tanımlanır? Bu ilişkiler, topluluk ve komşu Avrupa ülkeleri arasındaki fark nasıl vurgulanır? Rusya, BDT'yi ve bu toprakları bir araya getiren karmaşık ve zorlu ilişkileri tanımlamak için "yakın çevre" kavramını icat eder. BDT kurulur kurulmaz Boris Yeltsin bu "benzersiz devletler arası oluşumun" yakın çevre politikasının kurumsal formu olduğunu söyleyecektir. BDT'ye katılınsa da katılınmasa da (Gürcistan buna karşı çıkar), ya da Ukrayna'nın yapacağı gibi ondan uzak durmaya çalışılsa da bunların bir

önemi yoktur, aslolan devletleri ve halkları bir araya getiren “yakın çevre” diye adlandırılan benzersiz bir ailenin varlığıdır. Bu ifadeye ne uluslararası hukukta ne de tarihte rastlanır ama bundan böyle Rus siyasal terimlerinin ayrılmaz bir parçası olur. Bunu nasıl açıklamalıdır? Tarihten, coğrafyadan, uzun süredir geçerli olan hukuktan yola çıkarak bunu yapmak zordur çünkü bu öncelikle bir niyet bildirisi. Oldubittinin ve eski cumhuriyetlerin imparatorluktan hukuken ayrılışının kabulü olduğu gibi bu aynı zamanda *uzak çevre* kavramını yumuşatan bir *yakınlık*’ın olumlanmasıdır. “Yakın çevre” nitelik olarak yeni, özel, genel yabancı kavramına indirgenemeyen bir tarihsel olguyu adlandırma isteğini ifade eder. Bu kavram kısacası SSCB’nin devamı olan Rusya’nın, imparatorluğunun içinde yer almış olan komşu devletleri sıradan komşular gibi değil aile üyesi *yakınları* gibi gördüğü anlamına gelir. Rusya kurumlarını bu özel komşuluğa göre uyarlamalıdır. 1991 Ekimi’nde Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı olan Fedor Şelov-Kovediayev “bağımsızlık yolundaki devletlerle” ilişkileri yürütmesi için görevlendirilir. 1992 yılının başında basit bir büro olan merci uzmanlaşmış bir bakanlığa dönüşür. “Yakın çevre” böylece dış ilişkilerde özgül bir yer kazanmıştır. Buna hükümetin görevlendirdiği, başkanı da bakan düzeyinde olan, BDT ülkeleriyle ekonomik işbirliğinden sorumlu bir devlet kuruluyla, görevi “dışarıdaki Rusların sorunlarını” yani “yakın yabancının” sorunlarını gözetmek olan bir Yüksek Sovyet Komisyonu eklenecektir.

Sovyet sisteminin ve Birlik’in son haftalarının, hatta son günlerinin hen-gamesi içerisinde Yeltsin ve çalışma arkadaşları sürekli biçimde Rusya’nın toprak bütünlüğüne ve imparatorluğu oluşturan bölgelerle olan özgül bağların sürdürülmesine ilişkin çifte sorunla karşı karşıya kalacaklardır. Bu güçlükler göz önüne alınınca Gorbaçov’un yeni bir biçim kazandırarak Birlik’i kurtarmak istemesindeki inadı daha iyi anlaşılır. Halkların iradesi ve Sovyet sisteminin ağırlığı ona izin vermeyecektir.²⁴ Yeltsin’in neden bir “Rus Projesi” ile yenilenmiş Birlik’e katılma arasında o kadar tereddüt ettiği de daha iyi anlaşılır. Sözün kısası Vladimir Putin’in daha sonra “XX. yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi” diye nitelendireceği şeydir bu, yani 250 milyon insanın yaşadığı bir imparatorluğun tarihinin ve kimliğinin çok sert biçimde yok oluşudur. Bu yok oluşun ortak bilinçte yarattığı sarsıntı, bunun sonucu oluşan belirsizlik hiç kuşku yok ki “felaket” tabirini hak etmektedir. Solijenitsin’in de Putin gibi, her ikisine göre yitip giden bir erk dünyasına duyulan nostal-jiden ziyade bir durum saptaması olan bu tabiri kullanması şaşırtıcı değildir.

24 Yazarın S. M. Şakray’la 2014’te Moskova’da, E. Gaydar’la 2007’de enstitüsünde yaptığı söyleşiler.

Sondayış

1 Ocak 1992'de Rusya adlı bir ülkenin ortaya çıkışı sona ermekte olan bir yüz-
yılın büyük olayı oldu. Bu Rusya uzun bir geçmişı, Hristiyanlaştıktan sonra
geçen bin yılı, nereden geldiğı bilinmeyen efsanevi bir hükümdarın Dinyeper
kıyılarında Kiev Knezliğı'ni kurmasından bu yana geçen on bir yüzyılı sahip-
lenebilirdi kuşkusuz. 882-1992 yılları arası, dolayısıyla hem uzun bir tarih
hem de başlayan bir tarihtir. Yüzyıllar içerisinde Oleg'in kurduğı devlet kimi
kez "bütün Rusyaların imparatorluğu" denen bir imparatorluğa dönüşmüştür.
Ardından 1917'de SSCB Rusya'yı yutmuş ve bu üç çeyrek yüzyıl sürmüştür.
1 Ocak 1992'de Rus vatandaşları ülkelerinin Belovej anlaşmalarından çıkan
halini keşfettiklerinde haklı olarak bunu sorgulamışlardır. Uzun bir tarihin
biçimlendirdiğı, evrelerini ve topraklarını belledikleri ülkeden bu kadar farklı
olan nasıl bir ülkeydi? Ne beşığı olan Kiev, ne Baltık kıyıları, ne Karadeniz
kıyıları Rusya'nın bir parçasıydı artık. Büyük Petro, Büyük Katerina Rusya'nın
geçmişinde Oleg'den daha fazla varlık göstermemişler miydi? 1992 yılındaki
Rusya'yı anlamak Ruslar'ı geçmiş i unutmaya ve geleceğe bakmaya zorluyordu;
Rus rönesansını başlatan adamın, Boris Yeltsin'in onlara önerdiği de buydu.

UYGAR DEVLETE DOĞRU

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya tarihi üzerine yazılmış ilk kitaplardan
birinde şu saptama göze çarpar: "Geçmişimize bir aynaya bakarmış gibi
bakıyoruz. Oradaki suretimiz kırılıp paramparça oluyor. Giderek daha çok
insan şunu anlıyor: Artık böyle yaşayamayız."¹

Yazarlara göre bu *bir daha asla* düşüncesi her şeyden önce Rus barbarlı-
ğının, bu barbarlığın yol açtığı gecikmenin reddidir. Kurtuluş, uygarlaşmaya
doğru ilerleyiştir. 1992'den bu yana Rusya'da pek az sözcük "uygarlık"
kadar rağbet görür. Ama Sovyetler sonrası dönemdeki yeni anlamı doğ-
rultusunda anlaşılmalıdır. Üç çeyrek yüzyıl boyunca "uygarlık" SSCB'de
"aydınlık geleceğ in", devrimlerin amacının karşılığıydı. 1992'de bu anlayış
tersine döner. "Uygarlık" sözcüğü Sovyet rejiminin yurttaşlarını kopardığı
Batı dünyasının ahlaki ve siyasi normlarına göndermede bulunur. Bu an-
lamsal evrim önemlidir. "Uygarlık", hapsediğı totaliter barbarlığı reddeden

Rus toplumunun, her yerde anlaşıldığı biçimde uygar bir siyasal sistemle uygar dünyaya katılmayı arzu ettiği anlamına gelir. Ama bu anlambilimsel seçim yeni Rusya'nın tarihinin alçakgönüllülükle ve temkinle kavranışının da belirtisidir. Toplum, kuvvetler ayrılığıyla, yargının bağımsızlığıyla, sivil toplumun varlığıyla belirlenen bir hukuk devleti inşa etmeyi arzu etmektedir. Toplum bunu arzu eder kuşkusuz, ama buna giden yolun uzun, zorlu olacağını sezer ve Rusya'nın geçmişinde geri dönüşlere, hep gecikmeye ve barbarlığa yol açan sapmalardan çekinir.

Uygar devlet, uygar dünyanın ahlaki normlarını tanıyarak Rusya'nın hukuk devletine doğru ilerleyişi için en uygun koşulları yaratacak olan daha ilerici bir kavramdır. Uygar devlet, enkazdan çıktıktan sonra adım adım ve barışçı bir yolla, bu yeni yaşamın üstesinden gelebilecek bir siyasal sistem ve bir sivil toplum inşa etmeye girişmek amacıyla komünist barbarlığa sırtını dönen geçiş evresiyle uyuşmaktadır. Nihai hedef olan hukuk devleti her şeyden önce yasaya saygıyla belirgin olur, bunun çerçevesi ise toplumsal sözleşmenin terimlerini tanımlayan temel yasadır. Ağustos 1991 darbesinden sonra bir anayasa reformunun gerekliliği Rus vekiller için kaçınılmaz olmuştu ama 1990'da seçilmiş olan bu parlamenterlerin neredeyse hepsi Sovyet sisteminin içinden çıkmıştı ve bu nedenden ötürü anayasayı uygar devleti yansıtmaları için değiştirmekten ziyade koruma eğilimindeydi. 1992'ye dek yalnızca iyileştirmeler yapmayı düşünmüşlerdi. Oysa yeni Rusya'nın iki büyük devriminin başlatılması –demokrasinin tesis edilip hukuk devletinin kurulması ve planlı ekonominin yerini piyasa ekonomisinin alınması– için yeni oluşan yönetime istikrarlı bir kurumsal çerçeve kazandırmak gerekiyordu.

Uygar devlete doğru giden bu çok zorlu ve örneği görülmemiş ilerleyişte Rusya şansını üç dayanaktan alıyordu. Öncelikle Boris Yeltsin'in dikkate değer, sıra dışı kişiliğine. 2000 yılında siyaset sahnesinden çekilmesi, aynı zamanda kimi kez karikatürleşmeye varan taşkın, Rus mizacı ve davranışlarındaki belirgin hoyratlığı onun kim olduğunu ve yaptıklarını unutturacaktır. Yeni doğan Rusya'nın tarihinin ve uygar devlet arayışının bu belirleyici döneminde hak ettiği yeri ona burada teslim etmek doğru olur. On iki yıllık iktidarı –Sovyet döneminde 1987-1992, sonra Rusya'da 1992-2000 arası– Gorbaçov'un son altı yılına olduğu kadar yüzyılın sonuna da damgasını ziyadesiyle vuracaktı.

Uygar devletin ilerleyişindeki ikinci olumlu etken ise Yeltsin'in çevresindeki Rus seçkinlerinin niteliği olmuştu. Üst düzeyde yüksek öğrenim görmüş, ülkelerine en iyi biçimde hizmet etmeye istekli, yetenekli ve akıllı genç adamlardan oluşmuş bir topluluktan bu! Saharov'un Gorbaçov meydana çıktığında söylediği hayranlık dolu sözler genç Ruslardan oluşan bu topluluğun üyeleri –Yavlinski, Gaydar, Çubays, Şakray, Nemtsov, Sobçak, Popov ya

da hatta Primakov– kadar daha SSCB döneminde ağırlığını koymuş olanlar için de geçerliydi. Adları burada saymakla bitmez. Bu nitelikli seçkinler yükselişe geçerken SSCB'nin imajına gölge düşüren birçok vasat kişi iktidar sahnesinden silinmiştir.

Son olarak, ki bu Rusya'nın azımsanır bir şansı değildir, eğitilmiş, cesur, eski trajedilerin anısını koruyan ve tekrarını önleme konusunda özen gösteren halkının niteliği söz konusudur. Ülkenin girdiği devasa siyasal ve ekonomik devrim içerisinde bu halk olan bitenden haberdardır –*Glasnost* ona her şeyi öğrenmeyi öğretmiş ve olgunlaşmasına katkıda bulunmuştur– ve artık kan akmasını istemez. Bu toplumun özelliği olan sorumluluk ve dayanışma duygusu son derecede sert bir dönüşümün sarsıntılarını hafifletecektir.

Batılı strateji uzmanlarının dünyada rağbet gören felaket senaryoları unutulabilir mi? Sovyet tehdidi ve “Şer İmparatorluğu” ortadan kalkınca artık *Rus tehlikesinden* söz edilmez. Başlarına her şey gelir: nükleer felaketler, siyasal, dinsel ya da siyasal-dinsel kökenli terörizmin zincirinden boşanması, açlık, salgınlar, çevre felaketleri, “Yugoslav usulü” etnik savaşlar... Rus mucizesi, akli başında insanların kesin olarak müjdelediği hiçbir şeyin olmamasıdır. Korkunç XX. yüzyılın son yılları Ruslar için çok zorlu olmuştur ama imparatorluğun çöküşünün etkilerini yumuşatabilmiş, geri dönüşü olmadığını bildikleri felaketli bir değişimle yüzleşebilmiş, sürekli yoksullaşmayı, artan eşitsizlikleri, o güne dek kendilerine zayıf da olsa koruma sağlayan bir devlet tarafından yüzüstü bırakılmayı cesaretle kabullenebilmişlerdir. Olumsuz görüşte olanlar, geçiş döneminin sıkıntıları karşısında Rusların bilindik kaderciliklerine sığındıklarını düşünürler, oysa onlarda içkin olan ve Bakunin'in de bir yüzyıl önce çok güzel dile getirdiği o dayanışma duygusundan söz etmek daha doğru olur. Kamuoyu yoklamalarının da ortaya koyduğu gibi geleceğe yönelik belirli bir güven de beslemişlerdir. 1992-1993 yıllarında, ekonomik reformların etkisinin çok sert biçimde hissedildiği bir dönemde konuyla ilgili soru sorulan insanların % 20'sinden azı reformlardan vazgeçilmesini istediklerini söyler, öte yandan % 50'den fazlası sürdürülmesinin gerekli olduğunu vurgular – bu çoğunluk 1992-1993 yılları arasında artar.²

BORİS YELTSİN VE SİYASAL YAŞAMIN RASTLANTILARI

28 Ekim 1991 SSCB hâlâ vardır ancak kimsenin umurunda değildir. O gün Boris Yeltsin 17 Temmuz'da kesintiye uğrayan çalışmalarına yeniden başlayan V. Rusya Halk Vekilleri Kongresi'ne hitap eder. Bu kongrenin üç ay önce ayrıldığı dünyadan farklı bir yerde konumlandığı söylene yeridir. Da-

2 VTSIOM 2'nin resmi raporu, 1996, s. 4.

hası, Kongre’de söylevini okuyan adam da artık aynı Boris Yeltsin değildir. Bu söylev³ bir ekonomik dönüşüm programıdır, uygulamaya konulmasıyla “Rusya tarihinin en kritik dönemlerinin” başlayacağını söyler hatip. Dört hedef açıklar: Piyasa ekonomisine geçiş için fiyatların serbest bırakılması; denetimsiz para ve kredi emisyonuna son verilmesiyle sağlanacak mali istikrar; şimdiden başlayan ve çoğunlukla usulsüz olan özelleştirilmelerin denetim altına alınması; karşılıklı dış ilişkilerin serbest bırakılması. Panik etkisi yaratmasından kaçınmak için bu program hemen 1 Kasım’da yürürlüğe girmelidir, ama programın asal düzenlemesi olan fiyatların serbest bırakılması ancak 16 Aralık’ta gerçekleşir.

Böylesi bir siyaseti yürütmek için gerekli olan hükümet Boris Yeltsin başkanlığında 6 Kasım’da kurulur, ancak o sırada gerçekten güvendiği birinci başbakan yardımcısı konumundaki Gennadi Burbulis tarafından yönetilmiştir. Egor Gaydar da başbakan yardımcısıdır. Bu hükümet genç Yeltsin kadrosunu bir araya getirmiştir: özelleştirilmelerden sorumlu Şoşkin, Çubays ve dış ekonomik ilişkilerden sorumlu Piyotr Aven. Aralarındaki parlayan yıldız ise Yeltsin’in anılarında sevecen bir portresini çizdiği Egor Gaydar’dır.⁴

Entelektüel bir aileden gelir: Büyükbabası yazar, babası gazetecidir – genç Egor babasına Küba’da ve Yugoslavya’da eşlik etmiştir. Ateşli bir okurdur, bütün Rus tarihçileri, Bernstein, Cilas, Ota Zik gibi “heterodoks” sol yazarları “yalayıp yutmuştur”. Seyahatler ve okumalar onu ekonomiye yönlendirir. XX. Kongre’nin yapıldığı 1956 yılında doğan Gaydar, Kruşçev’in açılımından olduğu kadar Yugoslavya ve Macaristan deneyimlerinden de etkilenecektir. Sürekli göndermede bulunduğu bu esin kaynakları kendisini “liberal” olarak tanımlamaya yönlendirecektir. 1980’li yıllarda Parti’nin teori dergisi *Kommunist*’in ekonomi bölümünden sorumlu olur. Çubays ve Yavlinski’yle yakınlık kurar. *Perestroyka* döneminde Gorbaçov kendisini fark eder ve bir ekonomik siyaset enstitüsünün yönetimini ona emanet eder. Çok kısa sürede tercihini Yeltsin’den yana kullanacaktır. Polonya’daki şok tedavisi örneğinden çok etkilenip Yeltsin’e bunun uygulamaya konmasını önerecektir; ama iki yıl sonra Polonya deneyiminin Rusya’ya uygun olmadığını kabul edecektir. 1992 yılında bu güçlüğün henüz ayırdına varmamıştır ve Rusya konusunda hiç bilgisi olmayan (Amerikalı Jeffrey Sachs) ya da çok yetersiz olan (İsveçli Anders Aslund) iki yabancı uzmanın tavsiyelerini alarak bu radikal programı uygulamaya koyar. Bu uzmanlar için Rusya bir laboratuardır. Gaydar, talihsiz canlı kobaylar misali Rusların düşüncesizce girişilen bu deneyimin bedelini çok ağır ödediklerini kabul edecektir.

3 Tam metni *Izvestia* içinde, 28.01.1991.

4 Yeltsin, B., *Zapiski presidenta* ve Gaydar E., *Dni porojeniia i pobed*, Moskova, 1987, s.17 ve sonraki sayfalar, 42, 43 ve 63.

Yeltsin'in çevresinde bir araya gelen bu genç hükümet daha birçok hassas konuyu da hesaba katmayacaktır. Rusya devlet başkanı yardımcısı General Rutskoy burada yerini bulamamıştır. Kuşkusuz Burbulis ona tarım dosyasını emanet etmiştir ve başarısızlıklardan onu sorumlu kılacaktır ama Rutskoy, küçük gördüğü bu sorumluluğu kabul etmemektedir. Başka bir netameli mesele de çok dikkat çekici bir kişilik olarak Rus tarihinin bu ilk döneminde kayda değer bir rol oynayacak olan Ruslan Hasbulatov'un durumudur. Dünya Ekonomi Enstitüsü'nün parlak öğretim üyesi, kültürlü bir "Moskovalı Çeçen'dir", ama Yeltsin –haksız yere– onun hırsını ve hassasiyetlerini görmezden gelecektir. 1991'de Hasbulatov –birçok tanık bunu doğrular– Yeltsin'in hükümeti kurma görevini kendisine vermesini beklemiştir. Dolaşısıyla Burbulis ile Gaydar'ın yükselişi onu derinden yaralar. Yüksek Sovyet Başkanlığıyla bir teselli bulur, bu makamı başkanın gücüne denk olabilecek, hatta onu aşabilecek bir özerk iktidar odağına dönüştürmeyi hedefler. 1992 yılında yürürlükte olan anayasa hâlâ SSCB anayasasıdır ve sürekli olarak bu anayasada yapılan düzeltmeler Hasbulatov için parlamentonun gücünü artıranın ayrıcalıklı bir aracı olacaktır. Bunun sonucundaysa anayasa reformu konusundaki çatışma patlak verecektir. Bu reformun tartışmaya açılmasının öncesinde bile, Hasbulatov, vekilleri parlamento kurumunun üstünlüğüne ikna etmeye adanmıştır kendini.

Yürütme ile yasama güçleri arasındaki çatışma, toplumsal sonuçları korukunç olan reformların yürürlüğe girmesiyle patlak verir. Fiyatlar patlar ve çıkınlarda ne varsa ya da ne kalmışsa uçup gider. İlk kurbanlar öğretmenler, doktorlar, memurlar, burslu öğrenciler ve emeklilerdir. Şok tedavisi toplumu infiale uğratar ve liberal ekonomistler Şatalin ile Yasin bunun uygulanış biçimini eleştirirler. Parlamento Rutskoy'un "pembe donlu veletler" dediği kişilere veryansın eder. Rustkoy'un deyişiyle, Yeltsin sorumsuzca ülkenin kaderini onlara emanet etmiştir.

VI. Halk Vekilleri Kongresi –6-22 Nisan tarihleri arasında toplanmıştır– vekillere devlet başkanına karşı savaşa girme fırsatı sunacaktır. Önce Gaydar'ın siyaseti eleştiri oklarının hedefi olur. Anayasa, Hasbulatov'un savaşçı tasarılarına çokça uygun başka bir cephe açılmasını sağlar. Bu dönemde rekabet halinde olan üç yasa metni vardır. Birincisi genellikle Yeltsin'in başkanlık ettiği pek resmi anayasa komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Devlet başkanına büyük yetkiler tanıır ve parlamentoyu danışma mercii konumuna indirger. Şakray, Yeltsin'in de tercih edeceği Amerikan tarzı bir başkanlık anayasası öneren başka bir yasa metni hazırlamıştır. Son olarak, Sobçak bir parlamenter anayasa tasarısı sunar. Parlamentoda bütün tartışmalar tıkanır ve Yeltsin için içinden çıkmak için halkoylamasına başvurulması gerektiği sonucuna varır.

Mesele aralık ayındaki VII. Halk Vekilleri Kongresi'nde yeniden alevlenir. Rus siyaset ortamındaki gerginliğin bilincine varan ve çatışmayı daha da ağırlaştırmama kaygısı güden Yeltsin Parlamento'ya bir "istikrar dönemi", yani siyasal sistemin ve kurumların istikrarını tehdit eden bütün tasarı ve kararlara ilişkin bir moratoryum önerir. Hasbulatov ona, "felakete götüren ve kabul edilemez bir hükümetin eseri olan" ekonomik reformları hedef alarak yanıt verir. Ve bu "istikrar döneminin", hükümeti sorgusuz sualsiz görevden almaya olanak tanıyan –Hasbulatov'un birincil uğraşısıdır bu– yürürlükteki anayasaya uyulması anlamına gelmesini talep eder. Sıkıntı içindeki Yeltsin şu sonuca varır: Hasbulatov hükümetin başına geçmek istiyordur. Parlamento hükümeti düşürme umuduyla Hasbulatov'un izinden gider. Yeltsin ile parlamento arasındaki muhalefet o kadar şiddetlidir ki anayasa mahkemesi başkanı Zorkin duruma müdahale eder ve bunalımı çözmek için "Aralık Uzlaşması" diye adlandırılacak şeyi önerir. Bu uzlaşmaya uygun olarak Yeltsin'in kabul ettirmek istediği "güven referandumu", anayasa görüşmeleriyle birlikte belirsiz bir tarihe ertelenir ve başbakan atamasına yönelik ortak bir usul benimsenmesine karar verilir.

Gaydar *fiilen* başbakandır ama hiçbir zaman yetkilendirilmemiştir ve Yeltsin bu durumda parlamentonun onun statüsünün yasallaşmasını reddedeceğini anlamıştır. Yanılmamıştır. Yeltsin ve vekiller tarafından seçilen adaylar parlamentonun oyuna sunulur. Parlamento Yuri Skokov –askeri sanayi kesimine fazla yakın olduğu düşüncesiyle Yeltsin onu bertaraf edecektir– ile Viktor Çernomirdin'i tercih ederek Gaydar'ı en son sıraya koyar, Çernomirdin 14 Aralık'ta hiç zorluk çıkmadan yetkilendirilecektir. Gaydar çıkar. Bunun üzerine sahneye 1992'de enerji bakanı olmadan önce Gazprom'u yönetmiş olan elli dört yaşındaki büyük bir sanayici girer. Çernomirdin hemen "reform yanlısı" olduğunu ilan eder ancak "piyasa" ekonomisine ve halkın reformlar nedeniyle yoksullaşmasına karşı olduğunu da belirtir. Gayretkeş bir liberal olarak tanınmış bir başbakanın yerine "eski sadık dostların" bir temsilcisini getiren Kongre'deki muhafazakârlar durumdan hoşnutturlar. Yeltsin için küçük düşürücü olan kararların, ekibinin yadsımlarına rağmen, arkası kesilmez. 13 Şubat 1993'te Parlamento Komünist Parti'yi yeniden ayağa kaldırır ve hapisten yeni çıkan Ağustos 1991 darbecilerine alkış tutar. 10-13 Mart arası toplanan VIII. Halk Vekilleri Kongresi bu geri adımı onaylar.

Sınandıkça form tutan Yeltsin hesaba katılmamıştır 20 Mart'ta televizyon aracılığıyla yurttaşlarına seslenir ve yeni kurumların oluşmasını beklerken ülkeyi başkanlık yönetimi altına aldığını duyurur. 25 Nisan'da halka: 1) Hâlâ kendisine güvenilip güvenilmediğini, 2) Yeni bir anayasa istenilip istenilmediğini, 3) Milletvekili seçimlerinin yapılıp yapılmamasını sormak için bir referandum yapılacağıni ekler. Konuşmasına gelen yanıt hem başkanın zorlu

konumunu hem de parlamentonun tutarsızlıklarını ortaya koyan, pek parlak olmayan bir süreçtir. Anayasa Mahkemesi'nin desteğini alan parlamento, başkanın sözlerinin yasaya aykırı olduğunu açıklar ve görevinden alınması için yeni bir Halk Vekilleri Kongresi'nin toplanması çağrısında bulunur. Yeltsin başka yolları dener, referandumun iptal edilmesini, erken başkanlık ve parlamento seçimleri yapılmasını önerir. Kongredekilere afallar. Başkanın görevden alınması oylanmıştır ama uygulamaya konması için gereken 689 oyun 72 eksiği vardır. Bunun üzerine Kongre 25 Nisan'da referandum yapılmasını kabul eder. Yeltsin yakasını ucuz kurtarmıştır.

25 Nisan onun için zafer günü olacaktır: Seçmenlerin % 59'u ona güvendiklerini söyler, % 53'ü hükümetin ekonomik ve toplumsal siyasetini onaylar (referandumdaki 2. sorudur) ve parlamentonun yenilenmesini tercih edenlerin sayısı erken başkanlık seçimi isteyenlerden daha fazladır. Yeltsin kazanmıştır; ancak rakipleri uzlaşmayı kabul etmez ve savaşa hazırlanırlar.

Bu kez kan dökülecektir.

Yeltsin hâlâ kurumsal reformların öncelik olduğu görüşündedir. Ama başkan ile parlamento arasındaki gizli çatışma kızışıp siyasetin bütün alanlarına yayılırken yeni bir anayasa tartışması nasıl yapılır? 24 Temmuz 1993'te Sovyet Rublesi'nin yerini Rus Rublesi'nin alması –Rus ekonomisi için olmazsa olmaz bir önlemdir– ülkede bir panik başlatır ve parlamentoda öfke patlamasına yol açar. Kuşkusuz kendisine danışılmamıştır. Yeltsin 17 Eylül'de meclisin nefret ettiği Gaydar'ı geri çağırıp, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı atadığında vekillerin öfkesi ikiye katlanır. Kişiler arasında müthiş bir kavga kopar. Hasbulatov'a yakın duran Rutskoy, başkanı mafyacı grupları korumakla suçlar ve bu suçlamaya bakanları ve Moskova Belediye Başkanı'nı da dahil eder. 18 Eylül'de Hasbulatov şu açıklamayı yapar: "Devlet başkanımızdan ne bekleyebiliriz ki? Böyle [burada sarhoşluk halini vurgulayan bir hareket yapar] olduğunda tam bir Rus mujiğe dönüşüyor, önüne gelen kararnameyi imzalayabilir."⁵ Kremlin aynı sertlikte saldırarak karşılık verir, özellikle de yolsuzlukla suçladığı Rutskoy'u hedef alır. Her iki taraftan hakaretler havada uçuşur; seviye dibe vurur.

Bunun üzerine Yeltsin rakibe öldürücü bir darbe vurmaya karar verir. 21 Eylül'de parlamentoyu fesheden kararı imzalar, televizyonda verdiği demeçte anayasa reformunun başlatıldığını ve parlamento seçimlerinin 11 Aralık'ta yapılacağını açıklar. Yüksek Sovyet hamleyi çevirir. Yeltsin'e görevden el çektirir, Rutskoy'u başkan atar. O da hemen mecliste yemin eder. İç savaş kapıdadır. Rutskoy ve Hasbulatov bir tek parlamentonun tasarrufunda olan yasallığın temsilcisi oldukları iddiasındadırlar. İsyankâr ikili vekillere ve

5 Yeltsin, B. *Sur le fil du soir*, a.g.e., s. 378.

“parlamentoyu savunmak” için desteğe gelen sivillere silah dağıtır. Orduyu da göreve çağırır. Özellikle de Beyaz Evi Yeltsin’in kararlarına karşı bir silahlı direniş merkezine dönüştürmek amacıyla Halk Vekilleri Kongresi’ne çağrı yapar. Yeltsin durumu şöyle yorumlar: “Hasbulatov ve Rutskoy kendilerine vekillerden bir canlı kalkan yapmaya karar vermişlerdir.”⁶

Yeltsin ne yapabilir? Halkın temsilcileri Beyaz Evi işgal etmiş ve Anayasa Mahkemesi onun fesih kararının anayasaya uygun olmadığını ilan etmiştir. Savunma Bakanı General Graçev’den ordunun parlamentonun tarafını tutmayacağı güvencesini aldıktan sonra Beyaz Evi kuşattırır. Güvenlik güçlerinden birkaç yüz kişiyle birlikte Vilnius ve Riga’daki OMON birliklerinden iki müdahale taburu –Dinyester ve Delta taburları– Rutskoy’un çağrılarına yanıt vermiş ve siper savunmasına katılmak için gelmişlerdir.

Kimşenin işi daha ileri vardiirmaya cesaret edemediği birçok gün geçer. Önce Beyaz Evi’nin iletişim sistemini ve elektriğini kesen hükümet sonunda tekrar elektrik verir. Ekim ayında Moskova’da hava çok soğuktur ve vekilleri donmaya mahkûm etmek, bu tuhaf durumu yalnızca merakla izleyen halkı şoke edebilecektir. Çünkü Moskova halkı sükunetini koruyordur. 26 Eylül’de Rostropoviç en gergin saatlerde yine Moskova’ya gelerek Kızıl Meydan’da ses getiren bir konser verir. Aynı sırada Beyaz Ev’de savaş giysileri içindeki Hasbulatov’un yandaşlarına söylev çektiğinden, yoldan geçenlere ya da rıhtım üzerinde toplaşmış meraklılara seslenip “halkın seçilmişlerini eli kulağında bir saldırıya karşı savunmaya” çağırdığından kim kuşkulunabilir? Birkaç gün daha hiç saldırı olmayacaktır. Patrik II. Aleksi her iki tarafı da çatışmadan kaçınmaya davet ederek aracı olmaya çalışır.

Saldırı 4 Ekim’de gerçekleşir. Bir gün öncesinde generaller Rutskoy ve Makaçov birlikleriyle Moskova Belediyesi’ni ve özellikle Ostankino’da bulunan bütün televizyon binalarını ele geçirmeye çalışmışlardır. Başarısız olurlar. 4 Ekim’in erken saatlerinde Beyaz Ev çevresine konuşlandırılan tanklar ateş açar. Akşamına olay bitmiş, isyancılar teslim olmuştur. İsyanın başını çekenler –Rutskoy, Hasbulatov, generaller Barannikov, Dunayev, Makaçov ve Açalov– Lefortovo Cezaevi’ne götürülürler. Her şey çok çabuk olup bitmiştir ama başkaldırı trajik biçimde sonuçlanmıştır. Ölü sayısı en az yüz ellidir, 1991 darbesinde kazara ölen üç kişiye kıyasla çok ağır bir bilançodur. “Artık asla kan akmayacak” düsturu bütün Rusların bilincine kazanmışken kan akmıştır. Bu dramın izleri uzun süre silinmeyecektir.⁷

6 Crosnier, M.-A., “L’économie de la Russie en 1993, le règne de l’aléatoire”, *Courrier des Pays de l’Est*, sayı 389, Mayıs 1994.

7 Yeltsin, B., *Sur le fil du rasoir*, a.g.e., s. 380 ve sonraki sayfalar; Gaydar, E., “Krasnaya osen’93 go” *Izvestia* 28 ve 29 Eylül 1994; Minayev, B., Yeltsin, Moskova, 2010, s. 437 ve sonraki sayfalar; Rutskoy, *Krovavaia osen’*, Moskova, 1995.

Yeltsin dik başlı bir parlamentodan kurtulmuştur. 12 Aralık parlamento seçimleri normal bir parlamenter hayatı yeniden yoluna koyar. Aynı gün seçmenler oyların % 57,4'yle Yeltsin'in kendilerine önerdiği anayasayı da onaylamışlardır. Rusya'nın yeni tarihinin bir sayfası, bir dönemi, hem de çok sıkıntılı bu ilk dönemi kapanmaktadır. Vakit bilanço çıkarma vaktidir.

1992-1994: YENİ BİR RUSYA

Ekim 1993'teki kanlı top salvolarına rağmen Yeltsin iki yılda gerçekleştirdiklerine belirli bir hoşnutlukla bakabilmektedir.

Ekonomi alanında 28 Ekim'de açıkladıkları Ocak 1992'den itibaren hemen yürürlüğe girmiştir. Ticaret serbest bırakılmıştır, fiyatlar da... Bu serbestlik toptan fiyatlarda % 80, perakendede % 90 oranındadır. Toplum bunun bedelini çok ağır ödemiştir çünkü hükümet aynı zamanda memurların aylıklarını ve kamu ödeneklerini azaltmıştır. Mayıs 1992'de parlamento, krlı olamayan işletmelerin kapatılmasına ve enerji fiyatlarının serbest bırakılmasında ve ağır para ve bütçe politikalarında daha ileriye gidilmesine karşı çıkararak "Gaydar'ın aşırılıkları" dediği şeye dur der.

Ruslar acı çekmekte, dişlerini sıkmakta, tahammül etmektedirler ama uluslararası camia Gaydar'ın kararlarını alkışlamaktadır. Bunun zerine Rusya IMF ve Dünya Bankası'na tam ye olarak kabul edilir ve G7 bu çabalarında yardımcı olmak için 24 milyar dolar vermeyi taahhüt eder. ubays'ın sorumluluğundaki zelleştirilmelerin gerçekleştirilmesi zorludur: Bunların bedeli ulusal ekonominin yağmalanması ve eşişsizliklerin inanılmaz biçimde büyümesi olur. "Yeni zenginler" (ya da "yeni Ruslar"), yoksulların sayısı giderek artarken, usulsüz elde ettikleri servetlerine küstahça servet katarlar. 1993'te sanayi üretimi gerilemeye geçer, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla % 9, tüketim % 5 ve yatırımlar % 11,6 oranında gerilemiştir. Bütçe açığı tırmanır (% 7,4) ve dış borç 112,7 milyar dolara ulaşarak bir dolar 1034 ruble olur.⁸ Bu şok tedavisinin bir sonucudur. Soljenitsin şöyle sorar: "Annenize bu şok tedavisini uygular mıydınız?"

Siyaset alanında Ekim 1993'teki faciaya rağmen Yeltsin'in Rusyası'nın uygar devlet yolunda ilerlemiş olduğunu görmek gerekir. Anayasasının yeniden yazılması gecikir ama buna karşılık gerçek bir siyasal yaşamın doğuşuna tanıklık edilir.

Bu siyasal yaşamın birinci özelliği seçkin parlamenterlerin ortaya çıkışıdır. 1992'ye kadar Sovyet Birliği, hatta ilk Halk Vekilleri Kongrelerinin

üyeleri olan vekil hâlâ belirsiz bir siyasal kategoriden gelmektedir; seçilmiştir kuşkusuz, ama siyasal sistemdeki yeri bir anayasa reformuyla belirlenmesi gereken ve statüsü belirsiz kalan kurullarda seçilmiştir. 1992'den sonra vekiller siyasetin profesyonelleri olurlar. Öncesinde kendi mesleklerini yapmaya devam etmişler –fabrika, okul müdürü gibi– ve Moskova'ya yalnız meclis oturumları için gelmişlerdir. Birden tam mesai yapan parlamenterlere dönüşüp başkente yerleşirler, konumlarının getirdiği avantajlara –ödenekler, lojmanlar...–, özellikle de dokunulmazlığa sahip olurlar. Bunun üzerine özel bir topluluğa ait olduklarını ve yürütme erki karşısında bağımsız olduklarını hissederler. Sosyolojik anketler toplumun bu seçkin sınıfın ortaya çıkışının farkında olduğunu, onlara her zaman olumlu bakmadığını ama gerçek bir güce sahip olduklarını kabul ettiğini ortaya koyar; kuvvetler ayrılığı kavramı ortak bilince nüfuz eder.

Siyasal elitin profesyonelleşmesine örnek başka bir olgu daha eklenir: Bu kesimin çoğu muhalefette kalacak olan siyasal partilerde örgütlenmesi 1992 yılı ortasından itibaren, vekillerin çoğunlukla reformlara karşı muhafazakâr bir irade koyan görüşleri benimseme eğilimi olduğu kolaylıkla görülür. Böylece kendi partilerini kuran, ittifak arayan, sürtüşen ve sıklıkla örgütlerini birçok kez dönüştüren kişiliklerin belirlediği yeni bir siyasal manzara ortaya çıkar. Kısa süre içerisinde küçük partiler çoğalıp, yok olup yeniden ortaya çıkarak seçmenleri kararsız bırakır. Belirgin katılım daha ziyade liderlerin çevresinde olur.

Bu sıkıntılı dönemin en güçlü kişiliklerinden birisi, daha önce burada sözü edilen, ve hemen başka oluşumlarla ittifak kurarak merkezci görüşün etkisini yayma gereğini hisseden Rusya Demokratik Partisi'nin kurucusu Nikolay Travkin'dir. Böylece Mikhail Astafyev'in Anayasal Demokrat Partisi ve Viktor Aksiyuşts'in Rus Hristiyan Demokrat Hareketi'yle yakınlaşacaktır. Bu üç parti Rusların özgüllüğünü, Rus topraklarının bütünlüğünü ve devlet denetimindeki bir liberalizmi savunan Ulusal Anlaşma (*Narodnoe Soglasie*) içerisinde kaynaşır. Başka bir merkezci gruplaşma ise, Özgür Rusya'sıyla başkan yardımcısı Ruts koy'un ve Yenilik yaftası altında adamlarını parlamentoya yönlendiren Sanayiciler Birliği'nin kurucusu Arkadi Volski'nin başını çektiği Yurttaşlık Birliği'dir (*Grajdanskii soiuз*). Travkin kısa süre sonra yeni mütefakkerlerinin toplum tarafından daha anlaşılır olduğuna karar vererek Ulusal Anlaşma'yı bırakıp Yurttaşlık Birliği'ne katılacaktır. Bu karar değişikliği onun için bir hayal kırıklığı olacaktır: Yurttaşlık Birliği her zaman saygı görecektir ama gerçek bir kitlesi olmayacaktır.

Toplum, çoğu çok yetenekli olan, yoksunlukları ateşli bir biçimde dile getiren önderlerin başını çektiği ekstrem hareketlere daha dikkatli yaklaşır. Sağdaki en güçlü kişilik Rusya Liberal Demokrat Partisi'nin kurucusu, ha-

tiplik yeteneğiyle seçmenleri cezbeden Vladimir Volfoviç Jirinovski'dir, çünkü yurtsever tezleri savunur ve komünistler siyasal yaşama geri döndüğü sırada azimle antikomünist olduğunu ilan etmiştir. Burada Halkın İradesi'nin kurucusu, katıksız bir milliyetçiliği savunan ve Astafyev, Belov, General Makaçov, hatta komünist Züganov'la birlikte Ulusal Kurtuluş Cephesi içerisinde yer alan Sergey Baburin'i de anmak gerekir. Bu cephe monarşistlerden komünistlere hepsi de Rus gücünün sona ermesinden yakınan kırk hareketi bir araya getirecektir. Aşırı uçları bir araya getirme konusunda maharetli, sivri dilliyazar Eduard Limonov 1993 sonbaharında Ulusal Bolşevik Cephesi'ni kurar. Bunun üzerine ortaya çıkıveren örgütler saymakla bitmez. Kimilerinin başında işinin ehli ve karizmatik kişiler vardır, bunlardan biri bu yıllarda yıldızı parlayan ama başka oluşumlarla ittifak kuramaması nedeniyle başarısızlığa uğrayan Grigori Yavlinski'nin Yabloko'sudur. Züganov'un önderlik edeceği rehabilite olmuş komünistlerle birlikte ötekilerden daha iyi yapılanmış ve daha profesyonel bir parti siyaset sahnesine girer. Kalıcı ve nispeten önemli bir sayıda seçmen kitlesi edinerek Yeltsin'li yılların çalkantılarına göğüs gerecektir.

Siyasi partilerin ve gruplaşmaların bu sonsuz dönme dolabı kuşkusuz siyasal elitin olgunlaşmamışlığına işaret eder, ayakta kalabilecek partiler örgütlemeye pek hazırlıklı değildirler, sıklıkla karşıt düşünceleri savunur –monarşistler ve komünistler örneğin–, muhalifken Yeltsin'in liberal ve Batı yanlısı siyasetine onay verirler, bu da her birinin sadık bir taban kitle edinmesine yardımcı olmaz. Bu hamlik parti yöneticilerinin nitelikleriyle ve toplumu temsil etme istekleriyle telafi edilir. Sonuçta, tek bir partinin üç çeyrek yüzyıl boyunca toplumsal temsiliyetin bilinen tek biçimi olduğu bir ülkede demokrasinin öğrenilmesinin nasıl zorlu olduğu gözlenir.

Son olarak, yeni doğan bu siyasal yaşama dair fasılda Boris Yeltsin'in Rus halkıyla kurmak istediği doğrudan ilişkileri anmak gerekir. Zorlu bir siyasal iklimin damgasını vurduğu, kimi kez iç savaşın eşiğinden dönen başkanlık dönemi “doğrudan halka yaptığı çağrılarıyla” iz bırakmıştır. Ruslar onu halkla kurduğu bu doğrudan bağın meşruiyetinin belirgin özelliği olduğunu düşünen General de Gaulle'e benzetmişlerdir. Ne var ki iki adamın bu bağı kavrayış biçimini farklı kılan ise General de Gaulle'ün meşruiyetini kökleşmiş demokratik kurumlar içerisinde ifade etmesi-yken Yeltsin'in meşruiyetini henüz istikrarlı olmayan bir kurumsal çerçeve içerisinde güçlendirmeye çalışması ve halka seslenişini yasal mülahazalar değil de ortak vicdan üzerinde temellendirmesidir. Sürekli olarak yurttaşlarına söylediği şey bütün Rusya'nın uygar devlete giden çetin yolda var gücüyle ilerlemesidir.

İSTİKRARA KAVUŞTURULAN SİYASAL YAŞAM

Şiddetli çatışmalara konu olan anayasa nihayet 12 Aralık 1993'te kabul edilir.⁹ Bu temel yasa Yeltsin'in isteklerini karşılamış ve Gorbaçov'un başarısızlığından ve 1993 sonbaharındaki krizden ders çıkarmıştı. 10. Madde kesin olarak üç kuvvetin ayrı ve bağımsız olduğunu belirtse de bu tartışmasız bir başkanlık¹⁰ anayasasıdır. Yetkileri IV. Fasılın 80. ve 94. maddelerinde belirtilen başkan genel oyla dört yıllığına (Aralık 2008'de yapılan anayasa değişikliği görev süresini altı yıla çıkaracaktır) ve üst üste yalnızca iki kez seçilir. O, devlet başkanı, başkomutan ve Güvenlik Kurulu'nun başkanıdır. Madde 92.1'de anılan başkan görevden alma koşulları çok muğlak olsa da anayasa sonbahardaki faciadan ders çıkarır. Başkanın artık görevini yapamayacağı varsayımından hareketle 92. maddenin 3. paragrafı onun yetkilerini, bu geçici görev süresince ne meclisi feshedebilme, ne bir referandum kararı alabilme ne de özellikle yasa değişikliği ya da anayasa değişikliği önerme gücüne sahip olan hükümet başkanına devreder. Böylece Gorbaçov için uğursuz olan ve Rutskov'a darbe yolunu açan başkan yardımcılığı makamı Rus devletinin yeni örgütlenmesinde yer almaz. Başkan dokunulmazlık zırhıyla, çok muğlak olan azil koşullarıyla ve katı bir vekâlet anlayışıyla da korunur. Hükümete yetki vermek, sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilan etmek için Duma'nın onayına gerek duysa da başkanın hükümetin atanmasında sürekli anlaşmazlık olması durumunda Duma'yı feshetme olanağı vardır. Son olarak geçmişten alınan bir başka ders ise kendisine yardımcı olacak ve parlamentodan gelen baskılara tek başına karşı koymak zorunda kalmamasını sağlayacak bir başkanlık idaresi birimine sahip olmasıdır (mad. 83.i).

Parlamento (federal meclis) iki meclislidir. Federasyon Konseyi her federal birim için iki vekil olmak üzere federasyon uyruklarının temsilcilerinden oluşur (1993'te sayıları 89'dur; o zamandan bu yana sayı azaltılmıştır). Sandalyelerin bu dağılımı Sovyet anayasasında farklı biçimde temsil edilen küçük birimlerin bir zafer kazanmasını sağlar. Duma 450 milletvekilinden oluşur, yarısı nisbi oylamayla belirlenen listelerle seçilir, diğer yarısı salt çoğunluğa dayanan bölge seçimleriyle belirlenir. 109, 11 ve 177. maddeler başkanın feshetme hakkını kullanma koşullarını belirler. Duma'nın kendisine önerilen hükümeti üçüncü kez reddetmesi feshedilmesine yol açar, aynı zamanda Duma'nın başkana ve hükümete güven duymadığının ifadesidir. VII. Fasıl yaşam boyu atanmış yargıçlardan oluşan bağımsız bir adli yönetime, dokuz yargıçlı bir Anayasa Mahkemesi, bir Yüce Divan ve bir Yüksek Tahkim Mahkemesine yer verir.

9 A.e.

10 *Konstitutsia Rossiiskoy federastii*, 12.12.1993, (ofitsial'noe izlanie), Moskova, 2009 (2008 yılında yapılan yasa değişiklikleri de yer alır).

Anayasa okununca başkanın bütün güce sahip olduğu izlenimi egemendir ama bir siyasal deneyimin gelişimi parlamentoya, onun iki meclisine, gerçek bir rol oynamalarını sağlamıştır.¹¹ Seçmenlerin Aralık 1993 oylamasına gösterdiği büyük ilgi, (oyların % 53'ü bunu kanıtlar) reformlardan kaynaklanan maddi zorluklara ve seçimle ya da iktidarla gelen maddi avantajlara göze batacak kadar düşkün olan seçilmişlere karşı belirli bir nefrete rağmen, siyasete olan ilginin sürdüğünü göstermiştir. Yeltsin'in o kadar sert eleştirdiği ayrıcalıklar varlığını sürdürür, bunlara erişebilenleri büyüler, ancak orta halli Rusların hoşuna gitmez. "Hepsi çürümüş", giderek yayılan bir slogan olur. Rusya'da anayasanın normalleştirilmesi sürecini izleyen iki yıl çelişkili, çoğunlukla kaotik olacaktır ve bu süre boyunca Boris Yeltsin'in kişisel otoritesi kuşkuya kapı aralayacaktır.

Bu yıllar Yeltsin'in zafer yıllarıdır – muhalefet bastırılmıştır, kendisine çok büyük yetkiler tanıyan bir anayasa vardır ve maddi sıkıntılara rağmen seçimler reformcuların takdir gördüklerini doğrulamıştır. Nitekim reformcular Duma'da koltukların neredeyse üçte birine sahip olurlar ve şok tedavisinin temsilcisi, nefret edilen adam Gaydar başta gelir. Partisi Rusya'nın Seçimi 444 koltuktan 66'sını kazanmıştır –reform politikalarını ve "Rusya'nın yüzüstü bırakılmasını" en sert eleştiren Jirinovski'den yalnızca iki koltuk daha fazla kazandığı da doğrudur.¹² Bu, Yeltsin adına, Kremlin'in 1991 yılı sonundan beri izlediği çizgi adına, kişisel bir zafer değildir, ama seçim sonuçları onu tepki göstermeye teşvik edecektir.

Yeltsin'in spora takıntısının ortaya koyduğu bir iyimser dönemi olur. Yaklaşık bir yıldan bu yana yeni bir tutkusu vardır: tenis. Avlanmayı yeniden keşfeder, Brejnev'in özel zevklerini paylaşmak üzere Kissinger'i davet ettiği Zavidovo bölgesinde ava çıkar. Dolayısıyla 1994 yılına hızla giren ve yaşanan krize çareler arayan formda bir Yeltsin'dir bu. Toplumla yeniden bir anlaşma nasıl sağlanabilir? Peki ya siyasi elite? Toplumla yeniden bağ kurmak o zamana dek izlenen ekonomi politikasının tartışmaya açılmasını değilse de bir sınava tabi tutulmasını getirir. Çernomirdin bu durumun adamıdır. Yeltsin'e pek gerçekçi olmayan bir tasarı önerir: Rusya-Belarus ortaklığında tek bir mali sistem ve tek bir para sistemi. Bu olmayınca da tarım, sanayi ve yatırım alanlarında para musluklarını açar, bu da enflasyonu körükler. Gaydar öfkelenir, hükümetten ayrılmaktan başka seçeneği yoktur. Bu kez "Gaydar dönemi" geçmişte kalmıştır. Onunla birlikte hükümetten Maliye Bakanı Boris Federov ve Toplumsal İşler Bakanı Ella Panfilova da ayrılır. 1991'deki zihniyet hâlâ ayaktadır, çünkü Anatoli Çubays özelleştirmelerden sorumlu

11 *Konstitutsia Rossiiskoi federatsii komentarii*, Topornin, B. N., Baturin, Ju., M., Orekov, R. G., Moskova, 1994, s. 497-498.

12 Shevtsova, L., *Eltsin's Russia. Myths and Reality*, Washington, 1999, s. 101.

bakan olarak hükümette kalır. O da dikkat çekici bir kişiliktir: gayretkeş bir liberaldir, isteklidir ve uzlaşmazdır.

Yeltsin reform hareketinin genç kurtlarıyla yolunu ayırarak parlamentoyu yatıştırması olduğunu ve belirli bir siyasi barışın sağlanacağını umut edebilir. Bu bir yanılsamadır; böyle olduğunu 26 Şubat'ta kendisi için korkunç bir şok olacak darbecilerin (1991 ve 1993) affıyla anlar. Buna ilişkin karar henüz seçilen ve başkana karşı pek hoş duygular beslemediğini gösteren Duma tarafından alınmıştır. Mesele 17 Ocak'ta bir vekilin bir meclis komisyonunun af tasarısı hazırlamasını önermesiyle başlamıştır. Bu kışkırtıcı öneriyi Belovej Anlaşması'nı kınamak için Belaruslu ve Ukraynalı parlamenterlerin toplanmasına yönelik daha da kışkırtıcı bir öneri izler. Bu ikinci öneri yalnızca 123 oy alır ama gelen işaret başkan için kaygı vericidir. Af tasarısına gelince tasarı onun yalnızca "toplum için tehdit oluşturmamayan kişileri" kapsama önerisini hesaba katmamıştır. Duma Yeltsin'in dileğini görmezden gelir ve 67'ye karşı 253 oyla kendi yasa metnini onaylar, ayrıca hiç beklemezsizin aralarında başkanın ezeli düşmanları Hasbulatov, Generaller Rutskey ve Makaçov ve Rusya Komünist İşçi Partisi'nin kurucusu Viktor Anpilov'un bulunduğu yetmiş dört kişinin serbest bırakılmasına karar verir. Bu kendisine karşı bir düşmanlığın açıkça dışa vurulması değil midir? Parlamentodaki oylamadan haberi olan Yeltsin işi yokuşa sürmüş, zaman kazanmaya çalışmıştır ama hiçbir işe yaramaz; fazla tepki göstermeden boyun eğer, çalışma arkadaşlarını şaşkınlık içinde bırakır.¹³ O ateşli başkan nereye gitmiştir?

Yasama erkiyle bir diyalog kurmak istemiştir, bu da onun af konusundaki pasifliğini açıklar. 24 Şubat'ta Yeltsin Federal Parlamento'ya seslenir, şunu şart koşan 10. maddenin 3. bendine uygun olarak iki meclis toplanır: "Meclisler Rusya Federasyonu Başkanı'nın seslenişini dinlemek için toplanabilir." Bu sesleniş çok ılımlı bütün görüşleri uzlaştırmaya yöneliktir. Yeltsin iç nedenlerden –özellikle piyasa ekonomisine geçişin bedelini hafifletmek için– ve dış nedenlerden ötürü –Rusya'nın Batı'ya karşı ağırlığını koyması ve "yakın çevre" ile yakınlaşması zorunludur– "devletin gücünü" yeniden canlandırma isteğini dile getirir. Yeltsin parlamento 28 Nisan'da Kremlin'de her iki meclisin başkanları tarafından imzalanacak olan Toplumsal Uyum Anlaşması¹⁴ adı altında bir "sivil barış memorandumu" önerir. Yürütme erki iki yıl sonra yapılacak parlamento ve başkanlık seçimlerine kadar *makul* bir ekonomik ve toplumsal siyaset yürütme sözünü vermiş ve yasama erki de bu süre boyunca yürütmeye karşı çıkmama kararı almıştır.

Bu sonuçla rahatlayan Yeltsin Soçi'ye dinlenmeye gider. Bu ihtiyatsız bir karardır, çünkü tam o sırada Moskova'da –ve ülkenin bütününde– *Obşçaya*

13 Minaev, a.g.e., s. 454.

14 "Dogovor ob obşçesvenom soglasie. *İzvestia*", 30.04.1994, tam metin.

Gazeta tarafından basılacak ve Moskova Ekosu radyosunca yayınlanacak olan önce *Versiyon 1*, sonra *Versiyon 2* başlığıyla imzasız bir metin dolaşımdadır. Bu belgeye göre bir grup üst düzey siyasi yetkili, “güç” sahibi bakanlar –Graçev (Savunma Bakanı), Stepaşin (İçişleri Bakan yardımcısı) ve Erin (İçişleri Bakanı)– ile anlaşarak Yeltsin’i görevden uzaklaştırma hazırlığı içindedir. Bu komplonun gerekçesi “görevini yapamayacak durumdaki başkanın giderek bozulan sağlığıdır”. Bu metnin düzmece olduğu, komplocu iddia edilenlerin de bunda hiçbir sorumluluğu olmadığı çabucak ortaya çıkar; ama yalanlamalara rağmen –metin eline geçtiğinde Yeltsin “Adice bir kışkırtma” diye bağırmıştır–, olan olmuştur. Metin ortalıkta dolaşmış, tartışmalara yol açmış ve bir kez daha başkanın fiziksel kırılganlığını hatırlatmıştır. Aynı zamanda iç bunalımın hâlâ sürdüğünün ve uzlaşmaya yönelik anlaşmaların da aşırı derecede netameli olduğunun bir kanıtıdır.

Başkanın fiziksel kırılganlığı kısa süre sonra, “Berlin Skandalı” diye anılan olayın ardından yeniden gündeme gelecektir.¹⁵ Temmuz 1994’te patlayacak olan bir mali kriz bu skandala tuz biber eker. Açıkgoz bir dolandırıcı olan Mavrodi’nin kurduğu finans şirketi MMM batır. Bu sistem yatırımcıları büyülemiştir, iflası onları da batırırken “riskli, sahteci spekülasyonlara izin veren” bir iktidara karşı halkın öfke duymasına ve telaşa kapılmasına neden olur. Tam da bu sırada, ABD’de başkan Clinton’la yaptığı görüşmenin dönüşünde İrlanda Başbakanı’yla buluşması öngörülen uğrak yeri Shannon’da uçaktan çıkamaz. Nedeni resmi açıklamaya göre hastalık, söylentilere göre ise sarhoşluktur. Bununla da kalmaz. Birkaç gün sonra, Şansölye Kohl’le birlikte Sovyet birliklerinin Almanya’dan çekilişi nedeniyle yapılan resmi geçitte bulunması gerektiği 31 Ağustos’ta Berlin’de Yeltsin bir kez daha dikkatleri üzerine çeker. Bu kez hastalık söz konusu değildir, çok güler yüzlüdür, dinlenmiş olduğu gözle görülür. Birden şarkı mırıldanmaya koyulur ve tören orkestrası şefinin bagetini kaparak müzisyenleri yönetiyormuş gibi yapar. Protokoldekilerin kınadığı fantezilerdir bunlar. Dedikodular alır başını gider: Bu skandalın da nedeni başkanın alkole olan zaafı mıdır?

Bu kez çalışma arkadaşları ortak bir metni imzalayarak tepki göstermişlerdir. Yine dinlenmeye çekileceği Soçi’ye götürülen uçakta metni kendisine verirler. Bu memorandum alışılmadık bir icraattır. Çalışma arkadaşları onu “etkinliğinin gerilemesi”, “siyasal durum üzerindeki ağırlığının azalması”, “partilerle ve siyasilerle olan temas kopukluğu ve onlara danışmıyor oluşu”, “işleri çoğunlukla gelişigüzel, hatta kaprislerine göre yürütüyor oluşu”, “kendini yalıtıyor oluşu” konusunda uyarırlar ve şu nesnel saptamada bulunurlar: başkan yorgundur, bunun sonucu olarak başkalarına tepeden

15 Baturin, M., ve al., *Epoha Eltsina. Oçerki političeskoj istorii*, Moskova, 2001, s. 509 ve sonrası.

bakmakta, tahammül göstermemekte, kötü haber işitmeyi reddetmekte, kaprisli davranmakta, hatta saldırgan bir tutum takınmaktadır.” Suçlama son derece vahimdir! Metin kendisine olan inancın sürdüğünü öne sürerek sadık çalışma arkadaşlarından destek alması çağrısıyla son bulsa da, Yeltsin, Berlin Skandalı’nın gün ışığına çıkardığı “kötü alışkanlıkları” dile getiren bir tutum karşısında nasıl olur da gücenmez? Yeltsin metni imzalayan yedi sadık adamını ve gölgede kalan başka imzacıları bulmuştur. 1990’dan beri yanından ayırmadığı sadık Korjakov’un eleştirileri hakkında ne düşünüyordur? Hükümet üyelerinin –Ludmila Pikhoya, Viktor İlyuşin ve Dimitri Riyurikov–, General Barzukov’un, Vladimir Kostikov’un eleştirileri hakkında ne düşünüyordur? Bu isimlerden yalnızca Kostikov cezalandırılır ama cezası hafif olur, çünkü Yeltsin onu Vatikan’a büyükelçi atayacaktır. Ötekileri yalnızca “küstah mektuplarıyla tatilini zehir etmekle” suçlayacaktır. Asıl tepkisine bir tek dirayetli karısı Nayna Yosifovna tanık olacaktır. Yeltsin’in kendisini ihanete uğramış, çevresindekiler tarafından yüzüstü bırakılmış hissettiğini ve bu duygunun onun kendiniyalıtmaya meylettiğini ve o ünlü mektupta¹⁶ altı çizilen zaafllara olan eğilimini arttırdığını anlamıştır – daha sonra bunu paylaşacaktır.

Olaylar, üzerinde düşünmeye pek yer bırakmadan birbirini izliyordur. 11 Ekim, rublenin bir anda % 21 oranında değer kaybettiği *Kara Salı*’dır. Bu düşüş paniğe ve siyasi bunalıma yol açar. Yeltsin bunun bir “mali darbe” olduğunu söyler ama gerçekte bu Kara Salı sanıldığı kadar olağanüstü değildir. Başka kara salılar da olacaktır: 26 Ocak 1993 Salı günü ve 18 Ocak 1994 Salı günleridir bunlar ve ruble gayet iyi toparlamıştır. O ekim ayındaki Kara Salı’da bir dolar alabilmek için 4000 ruble gerekmiştir; kırk sekiz saat sonra 3000 rublenin altına düşecektir. Çernomirdin hükümeti halkın öfkesine, sendikaların başlattığı bir greve ve Duma’nın yalnızca 32 oy farkla hükümeti değiştiremediği güven oylamasına rağmen yoluna devam edebilmiştir. 28 Nisan anlaşması, o gün görkemli bir şekilde ilan edilen o uzlaşma uzun süreli olmamıştır ama Yeltsin’in karşısındaki muhalefet hâlâ çok parçalıdır.¹⁷ Sonuçsuz kalan güven oylaması sırasında muhalefet erken başkanlık seçimi yapılmasını istediğini söyler, bu da başkana duyduğu husumeti açıkça ortaya koyar, ama ters etki edecektir. Yeltsin dövüşkenliğine yeniden kavuşur ve birçok cephede karşılık verir.

1994 yılı onun için zorlu geçse de önemli alanlarda başarısız bir yıl olmayacaktır. Her şeyden önce Rusya’nın birliğini tehdit eden birçok ayrılıkçı

16 Korjakov, A., *Boris Eltsin ot rassveta do zakata*, Moskova, 1997, s. 212-214; mektubunu tam metni için, *et al.*, *Epoha Eltsina*, a.g.e.

17 Bu bölümü yansıtan toplumsal iklim için bkz. “Napriajennost’v obščestve idet na ubil’”, *İzvestia*, 29.07.1994.

tasarıyla baş etmek zorunda kalmıştır. Bunu, önemli cumhuriyetlerin –Tataristan, Başkurdistan, Dağıstan, Çeçenistan– katılmayı reddettikleri Anayasa oylaması sırasında görmüştük. Kuzey Kafkasya ve bütün Volga bölgesi kendilerini Rusya Federasyonu'na karşı yabancı hisseder ve bunu güçlü bir biçimde ifade eder. Yeltsin Tatar devlet başkanı Şeymiyev'i ancak 1994 Şubatı'nda federasyon antlaşmasını imzalamaya ikna edebilmiştir. Burada yetki paylaşımı Rusya'nın aleyhine gerçekleşir. Tataristan ayrıcalıklı bir statüye sahiptir, bu da onu tam bir egemen devlet kılmaktadır. Antlaşma aslında Tataristan ile Rusya'nın yeni antlaşma ve iki devletin anayasaları temelinde birleşmelerini öngörmektedir. Ne var ki iki ülke anayasaları arasındaki çelişkiler varlığını sürdürmektedir ve antlaşma olması gerektiği gibi, Federasyon Konseyi'nin onayına sunulmaz. Bu antlaşma Tataristan'a kendi dış siyasetini ve başka devletlerle olan ekonomik ilişkilerini yönetme olanağını, mülkiyet konularında karar verme hakkını, sınırları içerisindeki toprakların ve doğal kaynakların kullanımı ve dağıtılması hakkını tanımaktadır.¹⁸ İki ay sonra Başkurdistan aynı anlaşmayı imzalar. Çeçenistan'a ise daha ilerde tekrar değineceğiz.

Ama önce sınırlandırılmamış birer devlet olmayı isteyen bu cumhuriyetlere tanınan avantajlara nüfusu genellikle Rus olan bölgelerin Rus bütünlüğüne yönelik tehdidi eklememek olur mu? 1920'li yıllardaki iç savaş sırasında bağımsız bir devletin var olduğu uzakdoğuda 1991 yılında bu devletin yeniden kurulmasını talep eden bir hareket ortaya çıkar. Bu talep daha yatıştırılır yatıştırılmaz –ama ne süreliğine?– çok daha örgütlü bir talep kendini göstermiştir. 1993'te Sverdlosk bölgesi sovyeti bir Ural Cumhuriyeti kurulması için referandum düzenler. Bu hareketin önderi olan Eduard Rossel, büyük karizmaya sahip dikkat çekici bir kişiliktir. Gulag'da yitip giden “halk düşmanlarının” çocuğu olan Alman kökenli bu adam zekâsı ve enerjisiyle Sovyet dönemi sonrası Rusya'nın siyaset ortamında kendine bir yol açmayı başarmıştır. Referandumun ertesinde Sverdlosk valisi seçilince muzafferane biçimde Ural Cumhuriyeti'nin doğuşunu ve ülkeyi dinamizmini ve kaynaklarını paylaşmayı arzulayan komşu bölgelere açma niyetinde olduğunu duyurur. Yalnızca Yeltsin'in mahareti ve Urallı seçkinlerle olan eski yakınlığı, yerinde duramayan valinin aklını başına getirebilmiştir. Ama bu girişim bir ayrılıkçılık tehdidi olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Çeçenistan bunun en güçlü ve en trajik örneği olacaktır. 1994 yılı sonundan başlayarak Rusya ve Rus iktidarı Çeçenistan Savaşı dönemini yaşamak zorunda kalacaktır.

18 Rosiskaya Gazeta, 17.02. 1994, ve antlaşma metni *Istoriia Sovremennoy Rosii dokumenty i materialy*, 1985-1995, Moskova, 2011, cilt II, s. 440-446.

KİRLİ SAVAŞ

Çeçen krizi –çünkü bu durum Moskova’da önce bir bölgesel kriz olarak algılanmıştır– Ağustos 1991’de Dudayev’in etrafında toplanan Çeçen milliyetçilerin darbeyi Çeçenistan’da yaratacağı etkiler üzerinden ele alıp, darbe başarısız olur olmaz Çeçen devrimini tetiklemeleriyle başlamıştır.¹⁹ Ama Rusya’yı 1991-1992 yıllarında sarsan olaylar bu dönemde yetkililerin dikkatini darbenin Kafkasya’daki etkilerinden uzaklaştırır.

Dudayev bu sırada yoksulluk ve yolsuzluk içinde ve nüfuzunu Kuzey Kafkasya’ya ve imparatorluğun çeşitli küçük bölgelerine –istikrarsızlık içindeki “konfetilere”, Abhazy’a, Güney Osetya’ya, Karabağ’a, Transdinyester’e– yayma gayretindeki bir cumhuriyete yazgılı insanlara başkanlık eder. Bu çalkantıdan ve giderek artan karışıklıklardan kaygılanan Yeltsin Grozni’yle diyaloga girmek gerektiğini anlamıştır ve bu görevi ulusal meselelerden sorumlu bakanı Şakray’a emanet eder. 1992 yılı başından itibaren Şakray Çeçenistan’la, Rus ve Çeçen kurumları arasında yetkilerin kesin ayrımı üzerinde temellenen bir antlaşma yapma tasarısı geliştirmişti. Dudayev ise 1994’te Rus-Tatar uzlaşmasına model olan bu tasarıyı reddetmişti.²⁰

Başka bir arabulucu kendini ortaya atar, beklenmedik ve Moskova’nın istemediği birisidir bu: Hasbulatov Mart 1994’te cezaevinden serbest bırakılışından sonra anavatanı Çeçenistan’a geri dönmüş ve Grozni’nin kuzeyinde bir köy olan Tolstoy-Yurt’a yerleşmiştir. Hasbulatov Çeçenistan’da çok popülerdir: ülkede gezip, birçok görüşme yapabilmıştır, bunun sonucunda üç ay sonra Moskova’ya döndüğünde “Çeçen Cumhuriyeti’nin durumuna dair” başlıklı kamuya yönelik bir bildiri çıkarmıştır. Bu bildiride krize siyasal bir çözüm salık vermekte ve bir askeri müdahalenin tehlikeleri üzerinde durmaktadır. Yeltsin onu kişisel düşmanı olarak gördüğü için tabii ki kaale alınmamış ve etnik kökeninin, Çeçenistan’daki itibarının kolaylık sağlayacağı aracı ya da arabulucu rolünü oynayamamıştır.

Bu durum Yeltsin’in çevresinde yalnızca “savaş yanlılarının” sözünün geçtiğini açıklar. 29 Kasım’da Yeltsin güvenlik danışmanı Baturin’i yoklar ve şu yanıtı alır: “Çeçen sorununun askeri çözümü yoktur.” Karşılık verme sırası Yeltsin’dedir: “Çeçenistan meselesi için bir Güvenlik Kurulu atadım. Katılmak zorunda değilsiniz.” Bu kurulun içinde ona başkanlık eden Yeltsin, Çernomirdin, Güvenlik Kurulu Sekreteri Oleg Lohov, Federasyon Konseyi Başkanı Vladimir Şumeyko, Duma Başkanı İvan Ribkin, Savunma Bakanı

19 Olayların başlangıcı için bkz: *İstoriia Sovremennoi Rossii, a.g.e.*, s. 448-460 ve Kulikov, A. C. Genel, *Tiajelye zvezdy*, Moskova, 2002, s. 189-243.

20 Pain, E., Popov, A., “Çeçenskaya politika Rosii s 1991 po 1994 g”, *Mirovaia Ekonomika i Mirovye otnoşeniia*, 5, 1995, s. 19-39.

Pavel Graçev, İçişleri Bakanı Viktor Erin, FSB Başkanı Sergey Stepaşın, Maliye Bakanı Vladimir Panskov, Sınır Güvenliği Direktörü Andrey Nikolayev, Acil Durumlar Bakanı Sergey Şoygu, Başbakan Yardımcısı Sergey Şakray, Adalet Bakanı Yuri Kalmikov ve Dış İstihbarat Servisi Müdürü Yevgeni Primakov vardır. 29 Kasım günü Çeçenistan sorunuyla ilgili benimsenecek tutum konusunda danışılan bütün kurul üyeleri askeri müdahaleden yana olduklarını belirtirler, bir tek Kafkasya'da doğmuş ve oraya çok bağlı olan Adalet Bakanı hariç. Zaten bu istişareden sonra görevden alınacaktır. Konsey silahlı bir çatışmaya bu onayı böylesine düşüncesizcesine vererek Jirinovski'nin seçimlerin ertesinde dile getirdiği “zafer getirecek küçük güzel bir savaş Rusya için faydalı olabilir” düşüncesini yinelemiyor mudur?

Yeltsin 11 Aralık'ta yurttaşlarına şöyle seslenir: “Bir federasyon üyesi olan Çeçen Cumhuriyeti'nin sorununa siyasal bir çözüm arıyoruz; yurttaşları silahlı aşını uçlara karşı korumalıyız. Ama şu an Çeçenistan'da topyekun bir iç savaş çıkması tehlikesini barışçı görüşmelerle engellemek mümkün değil.”²¹

Savaş 18 Aralık'ta başlar. Graçev kısa süreçeğini ve *tabii ki* zaferle sonuçlanacağını açıklamıştır. Daha sonra Andrey Kozirev şunu teslim edecektir: “Askerler Güvenlik Kurulu toplantısı sırasında bizi ‘hiç kanın akmayacağı bir yıldırım savaşı’ olacağına ve 20 Aralık'tan sonrasına kalmayacağına ikna etmişlerdi.”²² Graçev'e göre bir “yıldırım savaşı” olarak yönetilmesi gereken Grozni'ye taarruz korkunç olur. Başkanlık Sarayı'nı almak için bir ay gerekir ve Grozni'yi tecrit etmek için de bir ay daha geçmesi gerekir. Yeltsin bir ara harekâtın başarılı olduğuna inanır çünkü Rus birlikleri dağlara sığınan asileri bombalayarak Çeçen topraklarında ilerlemektedir. Şimdiden bu ilk başarılar için ödenen bedelin tüyler ürpertici olduğu öğrenilmiştir. Birkaç ay içinde yaklaşık 2000 kişi ölür, binlerce yaralı, yüzlerce kaybolmuş insan vardır, Rus ve yabancı savaş muhabirleri sergilenen vahşeti aktarırlar. Asker anneleri Afganistan Savaşı sırasında oğullarını kurtarmak için mücadele edenler gibi çocuklarının bedenlerini bulmak için ve yönetimi sorgulamak üzere yollara düşerler. Yeltsin'in insan haklarından sorumlu temsilcisi olan Sergey Kovalev de Grozni'den döndükten sonra savaşın vahşetini anlatmıştır. Başkanı yapılanın yanlış olduğu ve buna bir son vermek gerektiği konusunda ikna etmeye çalışır. Yeltsin Çeçenistan konusunda uzman olan Kovalev'in başkanlık ettiği ve Volkogonov, Emil Pain, Karyakin Yasin ve başkalarını bir araya getiren komiteye kulak vermek zorunda kalır. Hepsisi de bir siyaset değişikliğini savunur. Çernomirdin de buna ikna olmuştur

21 Minaev, a.g.e., s. 514.

22 Pain ve Popov *Chechnya* içinde, Azrael, J., Pain, E., *Us and Russian Policy Making with Respect to the Use of Force*, Santa Monica (Ca.), Rand, 1996 içinde. Bkz: E. Pain'in katkıda bulunduğu Wehring, E., *Ethnic Conflict and Russian Intervention in the Caucasus*, San Diego (Ca.), 1995, s. 24 ve sonrası.

ve AGİT temsilcileriyle birlikte Grozni'de bir müzakere yapılması girişiminde bulunur ancak zaferin eli kulağında olduğuna inanan askerlerin muhalefetiyle karşılaşır.

14 Haziran 1995'te Şamil Basayev'in Budennovsk'a yaptığı saldırı iyimser hesaplamaları boşa çıkarır. Basayev uzun süre önce "savaşı Rus topraklarına taşıyacağını" duyurmuştur. Bu Çeçen lider bir efsanedir. Savunma Bakanı olacağı Abhazya'da çarpışmaya gitmeden önce Türkiye'ye giden bir Rus uçağını kaçırmamış mıdır? Şevardnadze daha 1985'te Rusya'yı Çeçenler'i öne sürerek Abhazya'da ateşle oynamakla suçlamıştır. "Abhazya faciası olmasaydı bugün Çeçen Savaşı olmayacaktı" diyecektir ve tezini desteklemek için Basayev örneğini verecektir.²³ 14 Haziran'da Basayev iyi donanımlı bir birliğin başında Stavropol bölgesindeki Budennovsk kentine sızar. On bir gün önce ailesinin yaşadığı eve bir top mermisi düşmüş, karısı ve çocukları da içinde olmak üzere herkesin ölümüne neden olmuştur. Budennovsk operasyonu hem kişisel intikamını aldığı hem de savaşı Rusya'ya taşıma sözünü tuttuğu anlamına gelir. Adamları hastane binasıyla birlikte başka binaları ele geçirir, özellikle de 1400 kişiyi rehin alır, bunların çoğu hasta, kadın ve çocuktur. İki gün sonra federal birlikler onları serbest bırakmak için müdahale girişiminde bulunduklarında rehinelere yirmisinin ölmesi ve çok sayıda yaralı olması kınanır. Şu gerçek ağır basar: Müzakere olmazsa bütün rehinelere ölmeye mahkûmdur.

Çernomirdin hemen Çeçenlerle, hatta doğrudan Basayev'le görüşmeleri başlatır. O sırada Yeltsin Halifax'taki G8 toplantısına katılmıştır. Ölümçül baskının ve ölümlerin sorumluluğunu üstlendiğini söyleyecek ama askerleri işi aceleye getirmekle suçlayacaktır. Çernomirdin'i uzlaşma konusunda özgür bırakacaktır. Basayev çarpışmaların durmasını ister. Rehinelere, Basayev'in dağa çekilen timine verilen serbest geçiş izni karşılığında Çeçen sınırında serbest bırakılırlar. Görüşmeler iki taraf arasında bir anlaşmanın imzalanacağı 30 Temmuz'a kadar sürecektir. Korkunç savaşın sonu mudur bu peki? Tabii ki hayır, olaylar büyür, askerler Çeçenler silah bırakmadığı sürece barış olmayacağını iddia ederek siyasilere burun kıvrırırlar.

Yeltsin 29 Haziran'da Moskova'ya dönüşünde Güvenlik Kurulu'nu toplar. Yaptırımlar peş peşe yağar. Stavropol'ün yönetiminden sorumlu Kuznetsov'u, içişleri bakanı Yerin'i, KGB şefi Stepaşin'i ve Egorov'u görevden uzaklaştırır, öte yandan Graçev ve Güvenlik Kurulu Sekreteri Lobov koltuklarını kurtarır. Lobov için soluklanma kısa süreli olacaktır: 25 Ağustos'ta Yeltsin'in Çeçenistan'daki özel temsilcisi olarak atanır, bir ay sonra bombalı araçla yapılan bir suikastta yaranlanır. Hemen ardından çatışmalar yeniden başlar; barış umudu artık mazide kalmıştır.

Rusya'da da, Çeçenistan'da da Aralık 1995 seçim zamanıdır. Böylesine karışmış olan küçük cumhuriyette seçimler, top sesleri altında, şüphe götürür koşullarda yapılır. Sonuç Rusların isteklerine uygun görünebilir. Doku Zavgayev seçmenler tarafından cumhuriyetin başına getirilir; Çeçen Cumhuriyeti Komünist Partisi'nin bu eski ikinci sekreteri Rusya Halk Vekilleri Kongresi'ne seçilmiştir ve bir ölçüde Yeltsin'in kol kanat gerdiği ya da tercih ettiği kişi olarak görünür.²⁴ Bununla birlikte Rusya, Tataristan'ın sonunda imzaladığına benzer bir antlaşmayı başkaldıran cumhuriyete kabul ettirmeyi başaramaz ve savaşın sonu gelmez.

Burada, çok değil, birkaç yıl önce cumhuriyetlere “Sindirebildiğiniz kadar bağımsızlık kazanın” duyurusunu bizzat yapmış olan Yeltsin'i Çeçen sorununa çözüm olarak uzun bir müzakere sürecini değil de savaşı düşündürmeye iten nedenleri sorgulamak gerekiyor. Kuşkusuz bunda şahinlerin onun üzerinde giderek artan etkisinin payı olduğunu söylemek gerekir. Kimdir bunlar? General Korjakov, Oleg Soskovets, Nikolay Egorov, general Barsukov, Oleg Lobov, General Graçev, Sergey Stepaşin ve Viktor Yerin. Çoğu genç adamlardır –yüzyıl ortasında doğmuşlardır– geçmiş savaşın anıları onlara yabancıdır, beri yandan ülkelerinin yitirilen gücüne duyulan nostaljiye kapılmışlardır. Yeltsin savaş yanlısı birisi değildi ama Çeçenistan'da, Rusya'nın en iyi muhatabı olabilecek kişi olan Ruslan Hasbulatov onun en sakındığı adamdı. Hasbulatov, Grozni'de bir kahramandı ve başkan aday olarak çıkmıştı. Aralık ayında seçilebilirdi, hatta seçilmeliydi; hedefi barışı sağlamak ve Çeçenistan'ı kurtarmaktı. Yeltsin dolayısıyla lafını bile duymak istememiştir. Hasbulatov'a karşı Zavgayev'i seçtirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca kökenleri itibarıyla bu çalkantılı bölgeyle bağı olan –Terek bölgesindeki bir Kazak ailesinden gelir– ve Çeçenistan'da güvenilir bir hükümetin Ruslar tarafından “hazırlanması” gerektiğine inanan danışmanı Şakray'ın desteğini alır. Dudayev'in yerine gelip, belki de yurttaşlarına “Tatar” usulü²⁵ bir anlaşmayı kabul ettirebilecek tek ciddi aday olan Hasbulatov'un reddedilmesinin nedeni budur. Böylece Rus toplumunu yıldıran ve dünyada infial uyandıran korkunç Çeçenistan Savaşı kişisel hırsların, hatalı siyasi hesapların olduğu denli her zaman güçlerini gösterme olanağının cazibesine kapılan şahinlerin baskılarının sonucudur.

TARTIŞILAN BAŞKANLIK YETKİSİ

Çeçenistan Savaşı “kutsal bir birlik” kurmanın çok gerisinde kalmıştı. 21 Haziran'da rehinelere daha henüz serbest bırakılmışken Duma küplere biner.

24 Dunlop, J., *Russia Confronts Chechnya. Roots of a Separatist Conflicts*, Cambridge Univ. Press, 1998, s. 153-154; *Izvestia*, 13.02.1997 (Tanzanyaya Rus Büyükelçisi olarak atanması).

25 Yandarbiyev, Z., *Çeçnya Bitva za svobodu*, Lvov, 1996, s. 294.

Bir kez daha başkanı koltuğundan etmek ister, ama bu çağrı 122 oy açıkla karşılıksız kalır. Duma 241 oyla meclis araştırması açılması kararı aldığı hükümete de yüklenir. Vekiller oy verdikten sonra icraatlarının sonuçlarını düşünmek durumunda kalırlar. Anayasanın 117.3 no'lu maddesi açıktır: Başkan hükümeti değiştirmeli ya da Duma üç ay içerisinde bir kez daha güven oylaması yapmalıdır, bu durumda da cumhurbaşkanı hükümeti dağıtma ya da meclisi feshetme arasında seçim yapabilir. Henüz kurulmuş olan meclis dağılmaya hiç hazır değildir, hele ki seçmenlerle yüz yüze gelmeye hiç niyetli değildir. Bunun üzerine yürütme ve yasama erki barış yaparlar. Başkan parlamentonun –özellikle Çeçenistan'la ilgili– isteklerini daha çok dinleme, parlamento da artık husumet beslememe sözünü verir. Yeltsin'in Güvenlik Kurulu'nda yaptığı görevden almalar da zihinleri yatıştırır.

Siyasal yaşam, başkan için zorlu koşullarda yeniden olması gerektiği biçimi alır. Sürekli bir sağlık sorunu çeker. 10 Temmuz'da bir enfarktüsle yığılır. Çalışma arkadaşları krizin vahametini gizlemeye kalkışır ve olayların aşırı baskısıyla meydana gelen bir rahatsızlık olduğunu ileri sürer. Nitekim Yeltsin de hiçbir şey olmamış gibi davranır: Hastanede kısa süre yatar, Fransa'ya ve Birleşik Devletler'e yolculuklar yapar, ardından Soçi'de dinlenmeye çekilir. Ama bu soluklanma uzun sürmez: 26 Ekim'de yine bir kalp rahatsızlığı geçirir. Bir ay hastanede kalır ve dinlenir. Ama siyasetin kendi takvimi vardır ve parlamento seçimlerinin aralık ayında, başkanlık seçimlerinin de sonraki yıl yapılması gerekmektedir. Parlamento seçimleri konusunda yeni bir durum bütün zihinleri meşgul eder: Komünistlerin geri dönüşü akla yakın olacak mıdır? 90'ların başında yasaklanıp, kötülen Komünist Parti dirilmiştir. Eylül ayından itibaren –başkanın iki yokluğu arasında– başkanlık idaresi “kızılıların önünü almanın” yollarını düşünür. İki siyasal partiyi öne çıkarma düşüncesi ağır basar, bunlardan biri merkez sağ, öteki merkez sol partidir. İlki, Yeltsin'in halefi olması için fırsat tanıdığı Viktor Çernomirdin'in başında olduğu Evimiz Rusya Partisi olacaktır. İkincisi, başına Duma Başkanı İvan Ribkin'in geçirildiği “sosyal-demokrat”, “insan yüzlü tarım reformu yanlısı” karışımı bir parti olacaktır. Yeltsin bunun üzerine televizyondan “iki kol halinde ilerleyeceğiz” diye açıklamada bulunur.

Hükümet yanlısı “kolların” karşısındaki düşman, 1993'te haklarına kavuşarak yeniden kurulan, sahada, yolunu şaşırmış bir halkın onu beklediği belleğin derinliklerinde yeniden tutunmak için kayda değer bir çalışma yapmış olan Komünist Parti'dir. Parti anayurda, dayanışmaya ve tarihe bağlı geleneksel seçmenin derinliklerini okşarken, merkeze, hatta monarşistlere bile açılımda bulunan karizmatik ve becerikli Gennadi Züganov'un yönetimindedir. Seçimlerin arifesinde partilerinin geri dönüşüyle gururlanan yarım milyondan fazla aktif militanı vardır ve bu insanların sandık başlarında hiçbir

komünist oyun kaybolmamasını gözeterek gözlemcilik yaptıkları görülecektir. Öteki partiler için durum böyle olmayacaktır. Jirinovski'nin Liberal Demokrat Partisi de örgütlüdür, sadık yandaşları vardır. Onunla aynı çizgide olan öteki partiler ulus temasını savunurlar. Dikkat çekebilecek bir oluşum da Yuri Skokov ile Sergey Glazyev'in Rus Cemaatleri Kongresi'dir (KRO) çünkü bu harekete bir "yıldız" –Afganistan gazisi ve Transdinyester'de ünlenen XIV. Ordu'nun komutanı General Lebed– katılmıştır.

Liberaler farklı kişisel yönelimlere yer verdikleri için bu büyük örgütlenmelerin karşısında karmaşık bir durumdadırlar. Bunların başında "şok tedavisi" uygulayan adam –en azından bu onun peşini bırakmayan ve önceki seçimlerde partisi Rusya'nın Seçimi'nin başarısızlığına neden olan bir imgedir– Yegor Gaydar gelir. Bu geçmişi unutturmak için partisinin adını Rusya'nın Demokratik Seçimi olarak değiştirir ve öteki reformcularla birlikte bir cephe oluşturmaya girişir. İki güçlük nedeniyle zarar görür: Artık Yeltsin tarafından desteklenmemektedir ve Yeltsin'in desteklediği partiler onun seçmenlerini çeker. Özellikle de Rus liberallerin ezeli zaafı etkili olur –bu daha XX. yüzyılın başında da görülür– kendi aralarında anlaşmayı beceremezler. Gaydar'ın doğal ortağı kendi partisi Yabloko'yla tek başına seçimlere girmeyi isteyen Yavlinski olmalıdır aslında. Rusya'nın Kadınları gibi hepsi de dağınık düzende muharebeye giren o kadar az sayıda hatırı sayılır liberal oluşum vardır ki!

Sonuç bu siyasal kargaşayı doğrular. Seçimlerin galibi 450 sandalyenin 149'unu kazanan Komünist Parti olur. Sol müttefikleriyle birlikte Duma'nın yarısı anlamına gelen toplam 224 sandalyeye sahip olur. Yeltsin'in desteklediği resmi partilerin durumu hiç parlak değildir. Çernomirdin'in başını çektiği parti ancak 55 sandalye kazanır; Ribkin'e gelince 3 sandalyeyle yetinecektir, adeta bozguna uğramıştır. Jirinovski geçmişte olduğundan daha başarısızdır, yalnızca 50 sandalye alır. Rus Cemaatleri Kongresi ise yalnızca 5 sandalye kazanmıştır ama General Lebed parlamento'ya girer. Liberaler ego çekişmelerinin bedelinipahalıya öder: Yavlinski 45, Gaydar 9 sandalye alabilmiştir.²⁶ Seçim Kurumu'nun hesaplamaları kesindir; Duma'ya dört oluşum egemen olur: 15,5 milyon oyla KP, 7,7 milyon oyla Jirinovski'nin partisi, 7 milyonla Evimiz Rusya, 4 milyonla Yabloko, geri kalanın esamisi okunmaz. Gerçek bir başarı kazanmalarına rağmen komünistler, kendilerine veto hakkı kullanmaya da başkan görevinden alma olanağını sağlayacak nitelikli çoğunluğa sahip değildirler. Ama Yeltsin'in çalışma arkadaşlarının yazacakları gibi "Duma, Komünist Partisi kurmay heyetinin rahat ve iyi donanımlı merkezi olmuştur". Yeltsin'in seçim öncesinde Çernomirdin'in % 30 ila % 75 oranında (%10,13

26 Yayınlanan tablo için bkz: Rossiiskaya Gazeta, 6.06.1996, ve Yeltsin, B., *Prezidentskii Marafon*, 2000, s. 23.

değil) oy toplamasını umduğu bilindiğinde uğradığı hayal kırıklığını ve kendine yönelttiği soruları tahmin etmek güç değildir. En önemli soru şudur: Başkanlık seçimi için ne karar almalıdır? şu da önemli bir sorudur: İkinci bir başkanlık dönemi arka arkaya geçirilen iki enfarktüsle yürütülebilir mi?²⁷

1995 yılı tuhaf bir noktada sonlanır. Bir yanda yasalara uyulan –   ender vakaların dışında– ve gerçek bir demokratik ilerlemenin kanıtı olan tatmin edici biçimde yapılmış seçimler vardır. Toplum kurumlarını benimser. Ama Çeçenistan sorunu kendisini unutturmaz. 9 Aralık'ta Dudayev'in damadı, komşu Dağistan'ın Kizliyar kentine bir saldırı düzenlemiştir, Budennovsk operasyonunun oldukça benzeridir, federal birlikler de baskınla bir köyü imha edip, sakinlerini ka ırtarak aynı şeyi yapmışlardır. Bir kez daha  l ler, yaralılar olur ve sonunda harekâtın lideri Çeçenistan'a ka ar. En kaygı verici olan  e en saldırılarının Basayev'in sözünü verdiği gibi komşu topraklara, haziran ayında Rusya'ya, aralık ayında ise Dağistan'a sirayet etmiş olmasdır.

Yeltsin'in, geçirdiği enfarkt slere, yurt dışı seyahatlerine ve askeri harek tlara rağmen yıl boyunca Rusya'nın yurtdışındaki görece olumlu imajını yine de korumayı başardığını kabul etmek gerekir. IMF Rus hükümetinin enflasyonla mücadele çabalarını takdir etmiş ve bu nedenle 7 milyar dolarlık kredi açmıştır. Rusya 1994 yazında NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına katılır ve 1995 Aralık'ında Çeçenistan'da aralıklı süren savaşa rağmen Avrupa Konseyi onu bünyesine kabul eder: Otuz dokuzuncu  ye olur. Rus-Amerikan ilişkileri faslında ise uzay çalışmaları konusunda iki  l e arasındaki işbirliği bu dönemde çok etkindir. Rusya BDT  lkeleriyle birlikte Topluluk'un sınırlarında ortak bir savunma sistemi kurar, buna kimi üyeler katılmasa da sistem onlara açık kalır. Son olarak, Mayıs 1995'te Belarus'la bir gümrük birliği kurulur. Kuşkusuz bu dönem boyunca “yakın  evre” Kremlin'in sürekli ilgi odağı olmamıştır,  e en savaşına dahil olan ülkelerle ilişkiler üzerinde ağırlığını hissettirir ama ilişkilere gerçek anlamda zarar vermez.

BORİS YELTSİN'İN SON SAVAşIMI

1996 yılının başında Boris Yeltsin'i telařlandırان kaygılar anlaşılır şeylerdir. *Başkanlık Maratonu* adlı kitabında şöyle yazar: “R zg rlarla sarsılıyordum, neredeyse ayakta duramayacak bir durumdaydım. Sağlığım beni terk etmişti. ‘En yakın dostlarım’ ufak ufak kendisine yeni bir komutan atayan bir birlik gibi, şimdiden yerime birisini buldular... Ya halk! Halk ne ‘şok tedavisini’ ne de Budennovsk ve Grozni skandallarını affedebilir. Her şey kaybedilmiş

27 Yeltsin, *Prezidentskii Marafon*, a.g.e., s. 24, ve sonraki sayfalar.

görünüyor. Ama ışık görünüyor. Uyanık bir zihinle şunu diyorum kendime: Seçime gidersem, kazanırım. Bunu biliyorum. Bütün öngörülere, bütün kamuoyu yoklamalarına, siyasal tecride rağmen.”

Durumu böyle çözümleyen Yeltsin çözüm yollarını sorgular: “Ne yapmalı? Gitme zamanı gelmedi mi?” Belki de bunu yapmaya niyetlenmiştir. Ama Aralık seçimleri ona bu soruların yanıtını verir. Olası bir halefi yoktur, Çernomirdin’in başarısızlığı bunu kanıtlamıştır. Artık şu sonuca varır: “Komünistlerin geri dönüşüne katkıda bulunabileceğim düşüncesi benim için dayanılmaz.”

Seçimlerin sonucunu öğrenir öğrenmez tercihini yapar. Gözlemlediği tecrit basit bir izlenim değildir. 1996 yılının başında bir tek kendisinin aday olacağını düşünür Yeltsin. Çevresinde 1994’te telaffuz ettiği söylenen şu cümle bol keseden anılır: “Gelecek başkanlık seçimlerinde yalnızca seçmen olacağım.” Kendisi bunu duyduğunda köpürür, muhataplarına saldırır. “Ne zaman söylemişim bunu?” Anlaşılmadığını öne sürer, tartışma kapanır. Eski çalışma arkadaşı Burbulis bu sözü şöyle yorumlar: “Bir B planı düşünmüştü. İyi bir aday bulmak için seçimler iki yıl ertelenecekti ve 1998’de aday olmayacaktı.” Ama uzmanlar ve öncelikle Fedor Burlatski bu yoruma sağlam bir argümanla karşı çıkarlar: Yeltsin’in kurumlara ve dolayısıyla seçim sonuçlarına saygı duyma anlamına gelen hukuk devletine olan bağlılığı. Demokrasi yoluna henüz atılmış olan Rusya, onun kurallarını önemsemeyerek işe koyulamaz. Rus devletinin kurucusu Yeltsin şunu yazmamış mıdır: “Hiçbir reform Rusya’da sonuna vardırılmamıştır. Büyük Pedro reformlarının da hedefi Avrupalı Ruslar yaratmaktı. Tek bir kuşak boyunca ulaşılamayacak aşırı kapsamlı hedefti... Avrupalı olduk, ama yine kendimiz kaldık.”²⁸

Bu satırlar okunduğunda Yeltsin’i tedirgin eden şeyin ne olduğu anlaşılır. Kendisinden öncekiler gibi yeniliğe doğru güçle ilerlediği yolda Rusya’nın gerilemesinden sorumlu olmak istemiyordur. Ama Ocak 1996’da önüne yalnızca engeller çıkar! Sürekli kendisine ihanet eden sağlığı başta gelir. Üçüncü bir kalp rahatsızlığıyla 1995 yılı son bulur. Eşi Nayna yıpranmış kalbini daha fazla zorlayamayacağını öne sürer. Ama –bunu anlatmıştır– konuyla ilgili yaptıkları konuşmalarda: “Rusya’yı komünistlere bırakabilir miyim?”, Yeltsin gibi o da bunu yapamayacağı sonucuna varır.

Oysa ki herkes adaylıktan caydırmak için ona karşı birleşir. Öncelikle de fiziksel güçsüzlüğünü keyifle hikâye eden basın. Ardından aday olmasının komünistlere verebileceği en güzel hediye olacağını kendisine söyleyen Gaydar gelir. Ve söylediklerinin daha iyi kavranması için Başkanlık Konseyi’nden ayrılır.

Aynı sürede liberaller başkanın ayağını kaydırmak için “doğru aday avına” çıkarlar. Gaydar, yeniden doğan Rusya’nın yıldızlarından biri olan, Nijni-Novgorod’un başarılı valisi Boris Nemtsov’un ayağına gider. Başarısız olur. Sonra, yegâne liberal aday olması konusunda güvence isteyen Yavlinski’ye gider, o da topu Gaydar’a atar, peki neden Yavlinski aday olmuyordur? Önceki seçimde ağzı yanan Egor Timuroviç öneriyi reddeder. Sankt-Petersburg’da Çernomirdin’in adaylığını –Lujkov’un, Bakatin’in, Volski’nin, hatta birkaç ılımlı komünistin adaylığı yerine– desteklemek için bir araya gelirler.

Son olarak kimi siyasetçiler beklenmedik bir ismi öne sürerler: Gorbaçov. Eleştirilebilir bir geçmişe sahip olmasına rağmen ılımlı ve merkez sol bir seçmeni çekebileceğini düşünürler. “Aydınlar ona düşman değil, dahası Yeltsin’in tersine ellerini kana bulamadı.” Bu söz ağızdan ağza yayılır ve Gorbaçov’u cezbeder. Kimi demokratlar ilkini başkan, ikincisini başbakan olarak Gorbaçov-Yavlinski ikilisini bile düşünürler.²⁹

Tek –ama kayda değer– bir ses Boris Yeltsin’den yana yükselir, o da Yeltsin’in “talepkâr olmamakla” suçlayarak ocak ayı başında görevden uzaklaştırdığı Anatoli Çubays’tır. Mali disiplin için enflasyona karşı öyle yiğitçe mücadele etmiş ve özelleştirmeleri yürürlüğe koymayı başarmış birine yöneltilmiş şaşırtıcı bir suçlamadır bu! Görevden alınması liberalleri çileden çıkarmıştır. Yeltsin’in adaylığını savunması onları şaşkınlığa uğratar ama ocak ayında hiçbir şey başkanın itibarını yükseltmez. Gazeteler karıştırılınca olumsuz görüşlerin başını alıp gittiği görülür: “Yeltsin’in rejimi otoriter”; “anayasa karşısı bir darbe hazırlıyor”; “artık meşruiyeti kalmadı”. Hepsi de şu sonuca varır: Yeltsin, seçimleri *sine die* (süresiz) erteleyerek ve başkanlık koltuğuna yapışarak işin içinden çıkamaz. Hükümetin yayın organı *İzvestia* bile bu söylentileri taşır. Bu manevralar ve hakaretler karşısında Yeltsin sessizliğini korur. Yakınlarına kararını 15 Şubat’ta açıklayacağını söyler. Çoktan kararını vermiştir. Seçilme şansını değil –bundan emindir– fiziksel kapasitesini tartar. Bir vakit güçlü olan bir organizmaya artık güvenemeyeceğini bilir. Tek dayanağı *istektir*. Bu sırrını özellikle bu kitabın yazarıyla paylaşmış, Nayna Yosifovna da bu sözü doğrulamıştır. Ne iyimserlik! Ocak 1996’da yapılan anketler onun alabileceği oy oranının % 3, adaylığı kesinleşen Züganov’un ise % 26 ila % 28 olduğunu ortaya koyar.

Seçim kampanyası, Yeltsin henüz kararını açıklamamış olsa da, 1 Şubat 1996’da Davos’ta Züganov tarafından başlatılır. Züganov aslında anketlerde ortaya çıkan oy oranının genişletilmesi gerektiğini anlamıştır. O ana dek, çoğunlukla kırsal kökenli, orta derecede eğitilmiş yaşlı nüfustan oluşan kendi seçmen kitlesi sabittir. Ekonomi alanındaki seçkinleri ve aydınları meziyetleri

konusunda ikna etmeye çalışmadan bu kitle nasıl genişletilir? Bu durum, 1996 yılı seçim kampanyasına her zaman olduğu gibi ekonomik, toplumsal, uluslararası meselelerin değil fakat ülkeyi sonsuza dek dönüştürmek için izlenmesi gereken yola ilişkin bitmek bilmeyen tartışmanın egemen olacağını açıklar. Bu bağlamda Yeltsin'in Züganov ve Komünist Parti'ye karşı belirli bir üstünlüğü var görünüyordur. Partisinin benimseme alışkanlığı olmayan ilkeleri ve tasarıları sahiplenmek gerektiğini anlamış olan Züganov'un siyasi zekâsı göz ardı edilemez. Bunu Rusya'daki mitinglerde yapmak olanaksızdır. Züganov beklenmedik bir dinleyici kitlesi seçer – parayı, *business*'i, dünyanın maddi gücünü elinde tutan kitleyi: Davos Forumu'nu. Forum'un açıldığı 1 Şubat'ta Züganov burada çok büyük merakla karşılanır ve içinde "Rus Günü"nün yer aldığı program da bir o kadar ilgi çeker, çünkü bu ülkenin ekonomik geleceği bütün iş dünyasının zihnini kurcalamaktadır. Züganov "kolektivizme dönüş" korkusunu dağıtma konusunda büyük hüner gösterir. Öncelikle siyaset konusunda bunu yapar, "Merhum SBKP bir parti değil, bir ülkenin yönetim sistemiydi, oysa Rusya Komünist Partisi çeşitlilik içeren bir ekonomiyi ve siyasal çoğulculuğu savunan gerçek bir siyasal partidir" der. Uygulamaya ilişkin olarak şunu belirtir: "Anahtar sektörlerde bir devlet denetimi gerekli olsa da mülkiyetin kamulaştırılması söz konusu olamaz.."

Bu bir zaferdir, Züganov paylaşılmaz olur; Davos katılımcılarının büyük bir bölümünü komünizmin artık var olmadığına ikna etmiştir! Ama bu zafer çabucak büyük bir engele takılır: Çubays'a. Forum'un açılışından, Züganov'un baştan çıkarıcı kampanyasından sonra Davos'a gelen Çubays ekonomi yönetiminin ileri gelenlerinin saflığı karşısında öfkeden deliye döner ve 5 Ocak'ta büyük bir basın toplantısı düzenler. Dinleyicilere Züganov'un "iki yüzlülüğünü" ifşa eder; Züganov'un sunduğu Davos'ta "sahiplenilmiş" tezlerle, onun ve partisinin Rusya'da savunduklarını yan yana koyar, ikisini birbiriyle karşılaştırarak komünist lideri afallatır. Bu söylevle en çok ilgilenenler ve ikna olanlar başta en güçlüleri Boris Berezovski gelmek üzere büyük Rus patronlar olur –onlara henüz oligark denmiyordur. Çubays'tan etkilenen Berezovski ona açıkça henüz adaylığını açıklamamış olan Yeltsin'in kampanyasının patronu olmayı önerir ve seçimleri kazanmak için bütün büyük Rus işverenlerin mali ve stratejik desteğini sağlayacağına dair söz verir.

Çubays tereddüt etmiştir. Bir kere Yeltsin tarafından görevden alınmıştır! Sonra Yeltsin henüz aday değildir, aday olacak mıdır? Bunun üzerine iki kişi yakınlaşmaları için çabalayacaktır: seçimleri kazanmaya azimli ve yalnızca Yeltsin'in adaylığına inanan Berezovski ve bu hikâyede henüz bilinmeyen bir kişi, Boris Yeltsin'in öz kızı Tatyana Diyaçenko. Bu andan itibaren her şey üst üste olur. Yeltsin 15 Şubat'ta tarihi adı Ekaterinburg'a yeniden kavuşan eski yurtluğu Sverdlovsk'tan aday olduğunu duyurur. Kampanyalarına hep

Sverdlovsk'tan başlamıştır. Ama devir değişmiştir ve yurttaşları bu duyuruyu çok soğuk karşılar.

Kampanya tam olarak örgütlenmeden önce her şeyi, seçimleri, siyasal yaşamı, hatta Rusya'yı tehlikeye atacak beklenmedik büyük bir olay gerçekleşir. Darbe Duma'dan gelmiştir. Aralık 1995 yasama seçimlerinin sonucu iki meclisin yönetim mercilerine komünistleri taşımıştır. Duma başkanlığına Gennadi Seleznev, Fedrasyon Konseyi başkanlığına ise Egor Stroeve gelmiştir, ikisi de katıksız komünisttir. 15 Mart'ta Duma Belovej Anlaşması'na karşı bir yasa metnini oylar. Bu koşullarda Rus devletinin ne tür bir yasallığı olur? Ya BDT'nin geleceği ne olacaktır? İki gün sonra, 17 Mart'ta Yeltsin mesai arkadaşlarını toplar ve Duma'nın feshedilmesine, Komünist Parti'nin yasaklanmasına ve seçimlerin ertelenmesine dair karar metnini hazırlamaları gerektiğini açıklar. Yakınları tepki gösterir: Duma'yı feshetmek olanaksızdır, ama Komünist Parti'yi yasaklamak ya da seçim tarihini değiştirmek gerekirse yapılabilir. Yeltsin geri adım atmaz ve bir güç denemesini göze alır. Anayasa Mahkemesi Başkanı ve başsavcısı fesihten vazgeçmesi için onu ikna etmeye çabalar. Herkes yeni bir 1993 Ekimi tehdidinin kapıda olduğunun altını çizer, üstelik Rus Birlikleri Çeçenistan'la uğraşmaktadır. Düzeni yeniden kim sağlayacaktır? Korjakov ve FSB'nin şefi Barsukov güç denemesinden yana olurlar, Duma'yı ve Parti merkezini tecrit etmek için her şeyin hazır olduğunu ileri sürerler.

Sonunda Yeltsin vazgeçer. Mesai arkadaşları ona, hepsinin imzaladığı, "fesih kararı sonucu oluşabilecek iç savaş tehdidi" üzerinde duran bir not iletilmişlerdir. Bu imzacılar (İlyuşin, Satarov, Baturin, Şakray, Krasnov, Pikhoya) önemli birinin, Tatyana'nın sonunda babasına kabul ettirdiği Çubays'ın desteğini alırlar. Tatyana "başka [güç denemesi yanlılarınınkinden farklı] bir sesi dinlemek zorundasın" der. Çubays anayasayı görmezden gelerek komünistlere karşı zafer kazanılamayacağını ateşli biçimde savunur. Onları yenmek için anayasaya uymalı ve Duma'yı anayasal yollarla kullanmalı, ülkeyi ve zihniyetleri aşama aşama dönüştürmek için seçimleri ön görülen tarihte yapmalıdır. Çubays üstün gelir. Seçim kampanyası her şey seferber edilir.

19 Mart'ta Yeltsin Kremlin'de Rus *business* dünyasının büyük başarılarıyla görüşür: Berezovski, Hodorhovski, Gusinski, Potanin, Fridman ve birkaçı daha ona soğuk bir tavırla şunu söylerler: "Soskovets tarafından yönetilen kampanyada görevli kurmaylarınız şimdiden başarısızlığa mahkûm. Bizi ya komünistlerle anlaşmaya çalışmaya ya da bavlumuzu toplayıp ülkeyi terk etmeye yönelten budur."³⁰ Yeltsin bu beklenmedik söylemle ürker. Ama konuşmanın sonu onu rahatlatır çünkü ona iş dünyasının hem mali hem

de entelektüel ve örgütsel desteği önerilir. Öte yandan bu hamiler bir koşul koyarlar: her şey ciddi bir ekip tarafından denetlenmelidir. İki ekip olacaktır. Çubays analiz grubundan sorumlu olur ve Satarov, şakray, Malaşenko, şanovski, Oslon, Nikonov, Zverev ve tabii ki Tatyana Diyaçenko'yla birlikte çalışır. Yeltsin'in sağ kolu İlyuşin'le birlikte başını çektiğim kampanya kurulu Çernomirdin, Yarov, Filatov, Çubays, Malaşenko, Yegorov, Lujkov, Barsukov, Soskovets ve kaçınılmaz olarak Korjakov'dan oluşacaktır. Burada yine iki kişi kurula egemen olur ve analiz grubuyla bağlantıyı sağlar: Çubays ve Tatyana.

Yeltsin'in seçim kampanyasına girmesi kaygı üretebilirdi. Öncesinde art arda gelen üç kalp rahatsızlığı vardı, Çeçenistan'da durum durmadan kötü-lüyordu ve savaşın Rusya'ya taşınması halkı telaşlandırıyordu. Buna bir de komünistlerin kışkırtmaları eklenince –Belovej Anlaşması'nın iptal edilmesine ilişkin oylama bunun en büyüklerindendi– herkes Yeltsin'in başarılı olacak bir aday olmadığı düşünceindeydi. Yeltsin'i seçimleri ileri tarihe almaya teşvik etmek için Korjakov'un öne sürdüğü anketler birden daha az olumsuz bir tablo sergiler. Aralık ayında anket yapılanların yalnızca % 3'ü Yeltsin'e oy vermeye hazır olduklarını söylemişlerdir. Ama 25 şubat'ta adaylığı açıklandığında lehte olan oyların oranı % 11'e yükselir; 31 Mart'ta % 18'e, 21 Nisan'da % 21'e yükselir. Yeltsin önce Züganov'u yakalar, sonra Mayıs ayında rekabetin başını çeker. Bunlar kuşkusuz yalnızca anket sonuçlarıdır.

Cesaret verici olsa da bu ilerleme yetersizdir. Seçmenlere, Yeltsin'e yakın duran demokrat bir aday için de oy verme olanağı sunulmak istenir, böylece ona verilecek oylar ikinci turda Yeltsin'inkilerle birleşecektir. Birkaç hafta boyunca Yeltsin'in ve danışmanlarının tercihi saygın bir iktisatçı ve tartışma-sız bir karizmaya sahip olan Yavlinski'den yana olur. Ne ki Yavlinski başkan olmayı hayal etmektedir. Anlaşmak imkânsızdır. Bunun üzerine Yavlinski kadar karizmatik olan ve her zaman şanlı askeri geçmişini kullanmaya meyilli General Lebed bulunur. Parlamento seçimlerine esamesi okunmayan Rus Cemaatleri Kongresi'nden katılarak yanılığa düşse de, hatta o dönemde komünistlerle az çok dirsek temasında bulunmuş olsa da kimse bunları hatırlamıyordur. Popüler biridir ve Yeltsin'e “alternatif aday” olur. Üstelik bu seçimlere çok bel bağlamış olan iş adamları da onu beğeniyordu.

Ne kampanyadır ama! Devlet başkanlığı rolünü bir kenara bırakan Yeltsin tam mesai çalışan bir aday olur, hiçbir yükümlölükten, hiçbir temastan geri durmaz, art arda mitinglere, röportajlara katılır, ama analiz grubunun durmadan verdiği tavsiyelere her zaman duyarlıdır. Kendisini sonuna kadar kampanyaya adar ve gözle görölür derecede zayıflaması bunun kanıtıdır. Hatta çok büyük bir kalabalığın alkış tuttuğu Volgograd sokaklarında dans ederken görölür. Enerjisi o zamana dek onu çok eleştirmiş olan ve sonunda desteklemeye karar veren medyanın tutumunu değiştirmiştir. Toplumun ona

karşı tepkisine neden olan Çeçenistan'daki durum birden iyileşir, bu da onun yeniden rağbet görmesine katkıda bulunur. Nisan ayı sonunda Rus tarafından atılan bir top mermisiyle Dudayev'in öldüğü öğrenilir. Yenilmez düşman ortadan kalkınca halefleri Aslan Mashadov ve Zelimhan Yandarbiyev kabul edilebilir muhataplar oldukları için müzakereler yeniden başlayabilir. Lebed'in kampanyaya girmesi bu varsayımı güçlendirir. "Savaşçı" Lebed "barış yapan adam" olmayı da ister; ordu ona saygı duyuyor, izinden gidiyordur. 27 Mayıs 1996'da Kremlin'de bir araya gelen Rus ve Çeçen heyetleri Çernomirdin ve Yandarbiyev tarafından imzalanacak olan bir barış anlaşması yapmışlardır. Savaşın 1 Haziran günü gece yarısı sona ermesi gerekiyordu. Ertesi gün bir sürpriz olur, Yeltsin'in uçağı Çeçenistan'a inmiştir.³¹ Yakın çevresinde kimilerinin –özellikle Korjakov'un– tavsiyelerine karşın bu yolculuğu yapmayı istemiştir. Gelişi umutla beklenen barışın habercisidir.

Yeltsin komünistlerle uzlaşmaya varması için yapılan baskıların da hedefi olur. Bu girişimden yana olanlar Yeltsin rakibiyle –ister istemez Züganov'la– aşağı yukarı eşit konumda bulunmazsa komünistlerin geri adım atmayacaklarını, yandaşlarını sokağa dökceklerini ve bir iç savaş çıkacağını savunmaktadır. Ya da 1918'in bir tekrarı olacaktır. 27 Nisan'da bazı büyük patronların imzasını taşıyan –Berezovski, Gusinski, Potanin, Hodorkovski...– "Çıkmazdan Çıkmak" başlıklı bir uzlaşma çağrısı basında yayımlanır. Yeltsin hiç oralı olmaz. Haklıdır, seçimler haklı olduğunu kanıtlar.

19 Haziran'ı 20'sine bağlayan gece açıklanan ilk tur sonuçlarında Yeltsin başı çeker (oyların % 35,28'i alır), onu sırasıyla Züganov (% 32,03), Lebed (% 14,52), Yavlinski (% 7,34) ve Jirinovski (% 5,7) izler. Mihail Gorbaçov'un elde ettiği –% 0,5'i zar zor aşan– oy oranı büyük üzüntü yaratır. % 70'lik katılım oranı, yurttaşların bu seçime büyük ilgi gösterdiğini ortaya koyar.

Yeltsin ile Züganov arasındaki fark azdır. Yeltsin % 40'ın üzerinde bir oy oranına ulaşmayı umut etmiştir; büyük hayal kırıklığına uğramış görünür ama vakit kaybetmeden mücadeleye devam eder. Lebed'in, Yavlinski'nin, hatta ünlü göz doktoru –güçlkle % 1 oy alan– Fedorov'un seçmenlerine çağrı yapar ama Jirinovski'yi göz ardı eder.

İkinci tur için yapılan pazarlıklar çok çetin geçer. General Lebed kendi oyları için sert pazarlık yapar ve savunma bakanının yetkilerini de alacak biçimde Güvenlik Kurulu Sekreteri olarak atanma vaadini elde eder. Bir bakanlık sözü verilen Yavlinski de ondan aşağı kalmaz. Rus siyasetçiler yerleşik demokrasilerdeki meslektaşlarının berbat pazarlık alışkanlıklarını benimsemekte çabuk davranmışlardır. Nihai sonuca götürecek olan bu tarih ikinci tur 19 Haziran'da³² kurulan bir siyasi komployla az kalsın sekteye

31 *Izvaestia*, 29.05.1996.

32 Komplo için bkz. Korjakov, *Boris Yeltsin, a.g.e.*, s. 9-26.

uğrayacaktır, ve komplo 26 Haziran'da seçimlere bir haftadan az süre kala fiziksel direnci çökecek olan Yeltsin'e yöneliktir.

19 Haziran olayı seçimleri kesintiye uğratmaya yönelik kaba bir girişimdir. Yeltsin'in gizli servisinin iki çalışanı yaklaşık yarım milyon dolar tutarındaki "yabancı para desteleriyle" birlikte tutuklanırlar. Bu bahaneyle başkanın ekibine uluslararası kaynaklarca mali destek sağlandığı söylentisi yayılacaktır, atılacak adım kolaydır. Her zamanki gibi Korjakov, Yeltsin'e skandalın ikinci turun –dolayısıyla seçimleri– ertelenmesini ve kendisinin, yani sadık Korjakov'un kuracağı "yurtsever" bir ekibin yardımını almasını zorunlu kıldığını savunur. Olayı anlatarak Rusya'nın "siyasi bir felaketin eşiğinden döndüğünü" açıklayan başarılı gazeteci Kiselev'in NTV kanalına konuşması sayesinde skandal atlatılır. Kiselev'in telaşa verdiği medyanın desteklediği Yeltsin soğukkanlılığını kaybetmeden bu başarısız komplonun şüphelileri Korjakov'un ve FSB Başkanı General Barsukov'un görevden alınmalarına karar verir. Olay büyük ses getirmiştir ve sonuçta talihsiz Yeltsin'in işine yaramıştır. Altı gün sonra yeni bir kalp krizi onu dermansız bırakır. Buna karşın rahatsızlığını kurmaylarına duyurup kampanyadaki son icraatlarını yerine getirir, seçmenlerini onunla anlaşmaya vardığına ikna etmek için Lebed'le kamuya açık bir buluşma gerçekleştirir, ardından iki kez televizyona çıkar, bunlardan birinde aday başkan yurttaşlarına son bir çağrıda bulunur, diğeri ise oy kullanımı sırasında gerçekleşir. Bu anların nasıl geçtiğini tahmin etmek zordur. Kayıtlar rahatsızlığı gizlenmesi gereken Yeltsin hasta yatağındaiken yapılır, bitkin hatip güçlkle konuşur, ne var ki bu sıra dışı saatlerde ülkenin gözünde güçlü başkan imajını koruyacaktır.

Sonuçlar çabalarını ödüllendirir: Oyların % 53,82'sini alır, öte yandan Züganov yalnızca % 40,2 oranında oy toplar. Birinci turun sonunda çok az olan fark açılmıştır. Bununla birlikte komünistler kaygılanmak yerine büyük bir sükunet gösterirler – bunun için bazı nedenleri vardır. Önceleri yasaklanan, itibarsızlaştırılan partileri dikkate değer bir yükseliş göstermiştir ve iki partili bir sistemde muhalif güç olma konumunu sahiplenebilir. Rusya söz konusu olduğunda her zaman art niyetli olan söylentilere rağmen çeşitli uluslararası örgütlerin görevlendirdiği sayısız gözlemcinin izlediği bu seçimlerin dürüstçe yapıldığının, manipölasyonlardan uzak olduğunun kabul edildiğini vurgulamak gerekir. Üstelik sonuçlar kamuoyu yoklaması yapan enstitülerin tahminlerine çok yakındır. Başta azalan popölaritesine, onu vazgeçmeye zorlayan baskılara ve bozulan sağlığına rağmen Yeltsin'i bu seçimleri göğüslemeye iten iddia, komünistleri iktidardan uzak tutma iddiası kazanılmıştır. Züganov'un elde ettiği sonuç komünistlerin kazanmasıyla gelecek tehdidin Yeltsin'in hayal ürününden ziyade bir gerçeklik olduğunu kanıtlamıştır.

Başarıyı izleyen günler zor geçer. Yeltsin, Tıp Faköltesi'nce alınan kararın kabul etmek zorunda kalır. En kısa süre içerisinde bir açık kalp ameliyatı

olmaz ve dört damarına baypas yapılmazsa seçim sonrasını görmek zordur. Henüz seçilmişken birkaç aylığına iktidarı bırakabilir miydi? Ya ülkeye ne söylenecekti?

Bu zor anlarda Yeltsin tam anlamıyla karakterini ortaya koyar. Bu denli ağır ameliyatlarda çok deneyimi olmayan, dışarıda, tercihen Almanya'da ameliyat olması için baskı yapan Rus doktorların görüşünün tersine kendisine açıklanan riskler pahasına Rusya'da, ülke koşullarında ameliyat olmaya karar verir. Dahası, kamuoyuna gerçeği açıklama kararı da alır – ve bu hiç kolay değildir, çünkü seçilmeden önce bu konudaki suskunluğu konusunda yurttaşların düşünceleri önemlidir. Sağlık durumunun ortaya çıkması ülkesinde kendisine karşı bir güven bunalımına yol açmayacak mıdır? Tercihleriyle ilgili çok önemli bir unsur seçmenlerden gizlemiş olmakla suçlanmayabilecek midir? Bunların da ötesinde Rusların kurcalamakta hiç tereddüt etmedikleri ahlaki bir soru ortaya çıkar: Gerçeği söylemeyip, toplumu haberdar etmediği böylesi koşullarda Yeltsin'in aday olmaya hakkı var mıdır?

Yeltsin her zaman özel yaşamı ile kamusal yaşamını birbirinden ayırmış ve sağlık konusunun özel yaşama girdiğini düşünmüştü. Konuşma anı geldiğinde *Glasnost* ülkesi Rusya'nın onun adına karar verilmesine artık razı olmayacağını, onu yöneten kişinin neyi bilip neyi bilmemesi gerektiğini belirlemesine artık onay vermeyeceğini anlamıştır. Yeni seçilmiş ama birçok açıdan değişime uğramış –yakınları, karısı da bunu kabul edecektir– *Glasnost* adına özel yaşamını koruyan engeli yıkmış olan yeni bir Yeltsin vardır.

9 Ağustos'ta makam koltuğuna oturacağı o ihtişamlı günde Yeltsin Kremlin'de yemin eder. Zayıf düşmüş ve sendeler bir halde bütün gücünü sağlıklı görünmek için harcar. Manzara hazindir: Televizyon başındaki izleyiciler onu görür ve bu durumu sorgular.

Yanıt kısa süre sonra gelir. Yeltsin Zavidovo'daki başkanlık konutunun kış bahçesinden oturarak seslenir. Gücü tükenmiş olan bu adam yalın ifadelerle, sözü dolandırmadan her şeyi, durumunu, yapılacak ameliyatı ve kötü sonuçlanması olasılığını anlatır. Geçmişte bu konuda neden suskun kaldığını, aday olmasının gerekçesini oluşturan “komünistlerin yolunu kesmeye” yönelik sarsılmaz iradesini açıklar. Şunu ekler: “Yinelenen sağlık sorunlarıyla daha fazla vakit kaybetmeden yeniden çalışabilmek ve bunu etkin biçimde yapabilmek için ameliyat oluyorum.” Ameliyatın Rusya'da yapılmasının gerekçesinin dış ülkelerdeki hastanelere gidemeyen Rus yurttaşlarla aynı koşulları paylaşma isteği olduğunu da açıklar.

Çok yalın, çok içten olan bu televizyon konuşması, riskli bir ameliyatın öncesinde yakınlarına seslenen bir aile babasının bu sözleri ülkeyi sarsar ve suskun kalışının neden olduğu kuşkuları ortadan kaldırır.

Vekâleten yönetim için bütün hazırlıklar yapılmıştır. Başbakan Viktor Çernomirdin kararnameyle bütün başkanlık yetkilerini ve “nükleer düğmeyi” alır.

Kalp ameliyatı 5 Kasım’da gerçekleşir. İki gün sonra Yeltsin bir koltukta oturur durumda kısa süre için başbakanına emanet edilen yetkileri kendisine iade eden ikinci bir kararnameyi imzalıyor. Sağlığı o kadar sıklıkla çökmüş olan Ural’lı adam canlılığıyla şaşırtır. 22 Kasım’da nekahat dönemi için kırsal bölgeye gider. 9 Aralık’ta konutunda Helmut Kohl’ü kabul edip 23 Aralık’ta Kremlin’e döner. Her zaman olduğu gibi mesai arkadaşlarını hırpalar – şef geri dönmüştür.

İKİNCİ BAŞKANLIK DÖNEMİ

Seçimler henüz kazanılmışken Çeçen sorunu yeniden masaya gelir. Boris Yeltsin General Lebed’e döner, 16 Ağustos’ta bir kararnameyle ona “Çeçenistan Cumhuriyeti’ndeki krizi çözmesi” için görevini ve gereken yetkileri verir. O sıra Güvenlik Kurulu Sekreteri olan generalin ilk işi diyalog kurabilecek ve yurttaşlarına bir çözümü kabul ettirebilecek muhatabı bulmasıdır. Bu muhatap Çeçen ayrılıkçıların lideri ve daha sonra cumhurbaşkanlığı yapacak olan Aslan Mashadov olmuştur. Bunun sonucunda 31 Ağustos’ta Lebed ve Mashadov tarafından imzalanan Rusya ile Çeçenistan Cumhuriyeti arasında kurulacak ilişkilerin ilkelerini belirleyen Hasavyurt Barış Antlaşması yapılır.³³ Rusya Çeçenistan’da yapılacak başkanlık seçimini tanımayı taahhüt etmekte ve beş yıl sonra bağımsızlık için bir referandum yapılması koşuluyla birlikte cumhuriyete Federasyon içerisinde özel bir statü hakkı tanımaktadır. Bu barışın bilançosunu çıkarmak zordur. Kuşkusuz Çeçenlere iki savaş arasında memnuniyetle karşıladıkları bir soluklanma fırsatı sağlamıştır – bu savaş yıllarında o kadar çok insan ölmüştür ki. Ama müzakerelerin birliklerin gerçek geri çekilme koşullarını olduğu kadar Rusya ve Çeçenistan arasındaki yetki paylaşımını da kesinleştirmedeği çabucak görülür. Rusya’da ise bir yenilmişlik ve aşağılanmışlık duygusu hâkimdir, medya kadar siyasiler de bunun bir ihanet olduğunu haykırır.

Lebed ise zafer kazandığını düşünüyordur. Daha başkanlık seçimlerinin iki turu arasında³⁴ Yeltsin onun için savunma bakanlığını feda etmiştir.

33 Ortak bildiri ve anlaşma metni için bkz. *İstoriia sovremennoi Rosii, a.g.e.*, s. 486-489; *Nezavisimaia Gazeta*, 3.09.1963, görüşmeleri izlemeye izinli tek gazeteci olan A. Minkin söyleşisi, *Vlast’*, 03.09.1996.

34 *Le Monde*, 27.07.1996.

Başkanın yine de temmuz ayı sonunda sekreterliğini Yuri Baturin'in yapacağı Güvenlik Kurulu'nu dengelemeye yönelik merci olan bir Savunma Kurulu oluşturarak bu kararı telafi etme arayışına girdiği de doğrudur. Ama Lebed bütün mevkilere askerleri atama niyetindedir. İnsanları görevden alır onların yerine dostlarını atar ve ilk hamlede bakan General Kulikov'dan kurtulma arayışına girerek aynı şeyi içişleri bakanlığında yapmayı ister. Yeltsin "Lebed tehlikesinin", onun emellerinin ordu içerisinde yarattığı krizin ve kurumlar arasındaki çatışma çıkması tehdidinin çabucak farkına varır. Özellikle de kendisinin kalp rahatsızlığında bile Lebed'in hızla en üst makama erişme umudu beslediğini anlamıştır. Boris Yeltsin şunları yazar:³⁵ "Lebed iktidar koridorlarında boşuna gürültü çıkararak koşturmuyordu. Bu tutumuyla açıkça kendi görüşünü sergileme niyetindeydi. Başkan iyi çalışmıyor, ama ben onun yerini almaya hazırım."

Lebed'in bu hırsından daha çok Yeltsin onun uluslararası alanda ettiği sorumsuzca sözlerden kaygılanıyordu. Lebed NATO'yu doğuya doğru ilerlerse karşılık vermekle tehdit etmiş, Sovyet füzelerinin kullanılmasından söz etmiş, Sivastopol'un Rusya'ya geri verilmesi talebinde bulunmuştur. Bunlar bir o kadar da Rusya'da ordu içerisinde, toplumun kimsesiz kalmış bir kesiminde kulağa hoş gelen sözlerdir. Lebed aynı zamanda Yeltsin'e karşı beklenmedik biçimde rahat davranır. Önceden haber iletmeksizin doğrudan telefon edip kabul edilmeyi talep ederek Gorki'deki konutuna kendisini davet ettirmiştir – neyse ki Yeltsin özellikle tehdit edildiğini hissettiğinde kendini korumaya almıştır. Yeltsin'in yaşamöyküsünü kaleme alan bir yazar Lebed'in trajik ve karikatüre varan dengesiz bir kişiliği olduğunu vurgular.³⁶ Trajiktir çünkü başkan olacağına inanmıştır, üslubu ve kabalıklarıyla karikatürümsüdür. Lebed, kesin olarak zayıf düştüğünü sanarak Yeltsin'i küçümsemişti. Yanılıyordu. 3 Ekim'de, nekahet dönemindeyken Yeltsin bir kararnameyle ordudaki atama mevzuatında reform yapıp ve atama yetkisini Savunma Kurulu'na vermiştir. Ardından bir darbe hazırlığı içinde olmakla suçlayarak Lebed'i görevden alır, yerine İvan Ribkin'i geçirir. Lebed yenildiğini kabul etmez; bir cerrahi fiyaskoyla Yeltsin'den kurtulacağına inanıyordu ama öyle olmaz. Ocak 1997'de zatürree baş gösterir ve bu başkanı yatağa çivileyerek nükseden hastalık döneminin başlangıcıdır. Lebed de komünistler gibi yeniden umuda kapılır ve basın Yeltsin'in yakında öleceğine inanıp onun yerini almaya hazırlanan herkesin seçilme şansını karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye başlar.

35 Yeltsin, *Mémoires*, a.g.e., s. 112.

36 Minaev, a.g.e., s. 626-627.

1997: RUSYA'NIN YENİLENME YILI

Kötü başlamış olan 1997 yılında sonradan bir geri dönüş yaşanır. Yeltsin bir kez daha dirilir ve işlerin denetimini yeniden ele alacağını gösterir. Bozulan sağlık durumunun ne kadar çok söylentiye yol açtığını ne kadar çok niyet uyandırdığını bilmektedir. Duma bile kendisini tıbbi gözetim altında tutacak bir yasayı oylamaya kalkışmıştır. Bu tasarı 17 Ocak'ta oylamaya sunulur ama misli görülmemiş bir düzenlemenin onaylanması için çoğunluk sağlayamamıştır. Bunun üzerine Yeltsin halkın seçtiği birisi olduğunu, Rusya için tasarıları olduğunu ve yeni bir atılımın her şeye damgasını vuracağını yüksek perdeden hatırlatır.

Çernomirdin ona bağlı kalmıştır, 1993'ten beri yönetimdedir ama Yeltsin başbakanın yaşamsal ekonomik sorunlara çare bulmak için adam ve yöntem değiştirmesi gerektiğini düşünür. Devlet borçtan ve bütçe açığından başını kaldıramamaktadır; her zaman gözetilen askeriye bile yüzüstü bırakılma tehdidi altındadır. Hiçbir yerde artık ödenekler ve maaşlar zamanında ödenmiyor ve gecikiyordur. En acil sorunlara umutsuzca çare aramaya çalışan hükümet açıkça yıpranmıştır.

6 Mart'ta Yeltsin bütün ipleri yeniden eline alır. Parlamente'ye şaşırtıcı sesleniş günüdür bu, yeniden seçildikten ve yeniden iş başı yaptıktan sonraki ilk konuşmasıdır. Genel konusu düzenin yeniden sağlanması ve hükümetin bu alandaki sorumluluğu olan törensi, dolu dolu bir söylevidir. Yeltsin durumun normale dönmesini sağlayacak ve hükümetin programı olacak yedi hedef sayar: Maaşların ve sosyal ödeneklerin ödenmesi, Sovyet yönetiminin yaptığı gibi ayırım yapmadan herkese yetersiz yardım dağıtmak yerine ihtiyacı olanlara gerçek bir yardım götüren bir sosyal politikanın yeniden düzene sokulması; kırsal kesimin canlandırılması; özellikle faaliyet gösterdikleri yerlerde işletmeleri vergilerini ödemeye zorlayarak bölgelerin ekonomik gelişiminin sağlanması; yolsuzluğun ortadan kaldırılması; devlet harcamalarının kısıtlanması; hükümetin icraatları konusunda toplumun bilgilendirilmesi.³⁷

Bu öncelikli görevler uzun süre önce dile getirilmiş olmalarına rağmen 1997'de hâlâ hayata geçirilmesi bekleniyordu. Boris Yeltsin, Patrik Aleksi'nin Noel vaazında "Ödeneklerin ve maaşların yatırılmaması bir günahtır" demesiyle altüst olduğunu itiraf etmiştir. Bu sözler sürekli duyduğu kaygılardan birinin karşılığıdır. Yurttaşlarının günlük sıkıntılarını görmezden gelmeyen saha adamı olarak tanınmıştır. 1991'den bu yana yolsuzluk sorunu kafasını kurcalamaktadır ve durmaksızın bunu ifşa etmiştir. Ne yazık ki halefleri de Rusya'daki bu musibetle savaşımında ondan daha fazla başarılı olamayacaklar-

37 Başkanın konuşmasından yola çıkarak Çernomirdin'in hazırladığı program metni. Minaev, a.g.e., s. 644-645.

dır. Sonuçta eski bölge sorumlusu olarak ülkedeki genel ilerlemenin bütün kaynakları merkezde toplamaya izin vermediğinin bilincindedir.

Bu söylevden sonra, yine de Çernomirdin'i feda etmeksizin, yönetici kadroyu baştan kurmaya girişir. Çevresinde modern ekonomi kurallarına ve özellikle katkıda bulundukları özelleştirmelere vakıf tam bir genç bakanlar ordusu kurar. Bu dönemde iki ölçüt onun için nihai olarak belirleyicidir: gençlik ve inisiyatif ruhu. Çernomirdin'in birinci hükümetine zaten bu talepleri karşılayan bir adamı dahil etmiştir. Ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı atanan bankacı Vladimir Potanin yönetime katılan ilk büyük patron olmuştur – yakında “oligark” denecektir; atanması büyük işverenleri devlet yönetimine dahil etme isteğinin bir işaretidir. Çernomirdin onunla anlaşamaz ve kısa sürede görevden alınmasını sağlar.

Bunun üzerine iki adam Çernomirdin'in yanında olacaktır – daha doğrusu onu yakın markaja alacaktır: Cumhurbaşkanlığı İdari İşleri'ni bırakıp Başbakan Birinci Yardımcısı olan Çubays ve reformlardan sorumlu olarak aynı mevkie getirilen Nijni-Novgorod valisi Boris Nemtsov. Bu iki parlak entelektüelin hiçbiri böyle bir görevi istememiştir. İkisi de geleceği düşünmektedir. Çubays onu özelleştirmeden kaynaklanan bütün sıkıntıların sorumlusu olmakla suçlayan halkın kendisinden nefret ettiğini biliyordur ve bir süre için iktidardan uzakta kalmayı tercih etmiştir. Çok hırslı olan Nemtsov muhtemelen başkan olmayı düşlemekte ve enerjisini Nijni-Novgorod'a vakfederek bir devlet adamı imajı elde edebileceğini düşünmektedir. Onları hükümete katılmaya ikna etmek için Yeltsin epey zorlanmıştır. Yavlinski'ye de bir o kadar pohpohlayıcı önerilerde bulunulur ama o direnir. Buna karşın o sırada iş dünyasından gelen, enerji sektöründen sorumlu kılınan genç iktisatçı Sergey Kiriyeenko'nun siyaset sahnesinde yükseldiği görülür. Başkanlık İdari İşleri'nin başına Çubays'ın yerine otuzlu yaşlardaki tanınmış bir gazeteci olan Valentin Yumaşev getirilir, o da kamusal alanda boy göstermeye pek istekli olmamasına karşın başkanın ısrarına karşı koyamaz.

Coşkulu bir biçimde kıskırtıcı fikirler ortaya atan bu genç ve neşeli ekibin çevrelediği Yeltsin birden yeni bir adam gibi görünür, bütün olası icraatlara girişmeye hazırdır çünkü Rusya her alanda yerinde saymaktadır. Bu yenilik dönemi eğlenceli bir hikâyenin izini taşır. Kamu kaynaklarını tutumlu kullanmaya kararlı olan Nemtsov, Mercedes ve başka yabancı otomobillerle donatılmış makam aracı filosunda Rus sanayi ürünlerine öncelik tanınmasını buyurur. Ve bir süre Fransa'da yükselişte olacak “Fransız malı alın” şiarını neredeyse yirmi yıl önceleyen “Rus malı alın” sloganının yayıldığı görülür. Kampanya başarısız olur: Rus arabaları güvenli olmaktan uzaktır, Moskova'nın göbeğinde yolda kalan hükümet üyelerini komik duruma düşüren birkaç dikkat çekici arızanın ardından yollarda yeniden yabancı

marka arabalar görülür. Ne var ki öncelikli projeler ilerlemektedir: IMF'nin Rusya'dan talep ettiği vergi yasası çıkarılır, aşırılıktan kaçınılan, makul bir bütçe yapılır, nihayet özel mülkiyet gelişmektedir ve tarım reformu sözü verilmiştir. Kuşkusuz her şey istenildiği gibi olmayacaktır, çünkü Rusya muazzam bir gecikmeyi telafi etmek zorundadır ama tutulacak yol bellidir ve *mlado reformatory* (genç reformcular) denilen adamlar tutkulu bir biçimde başarmak arzusundadırlar. Öte yandan kimsenin aklına gelmeyen bir engele toslayacaklardır: Bankalar savaşına.

Bu savaş telekomünikasyon şirketi Sviazinvest'in ihaleyle satılması sırasında başlar.³⁸ 1997 yazında olay patlak verdiğinde Rus finans dünyası kapitalist düzeni kendi isteklerine göre örgütlemek için koalisyonlar oluşturan birkaç büyük şirketin egemenliğindedir, devlet onlar için yalnızca önemli bir aktördür. Bankalar çatışmasında iki koalisyon karşı karşıya gelecektir. Bir tarafta Berezovski (Logovaz) ve Gusinski (Medis Most) vardır, biri petrol ve otomobil sanayiini, diğeri medya organlarını elinde tutar. Öteki tarafta Potanin (Onexium ve sanayi holdingi İnterros) vardır, Mihail Fridman'a (Alpha-Bank), Vagnit Alekperov'a (Lukoil), hatta Rusya dışında George Soros'a yakındır. Berezovski'nin arkasında Yeltsin ve ailesi vardır. Potanin hükümet üyesi olmuştur. Bu olayda devasa bir bağımsız medya grubunun patronu olan Gusinski (NTV kanalı, bir uydu kanalı ve gazeteler) Sviazinvest'i ele geçirmek için kıyasıya uğraşır, ama hükümetten kurtulan Potanin de aynı hırsa sahiptir. Çubays ihaleyle satışın ekonominin kurallarına uygun olması gerektiğini açıklar, yani en yüksek teklifi veren kazanacaktır. Oyunun kurallarını, piyasa ekonomisini kuşa çevirmekle suçlanır. Başlangıçta Rusya'daki özelleştirmelerde hiç görülmemiş kurallar benimsendiği ve Rus devletinin varlıklarını bankalara ve Rus şirketlerine ucuz fiyattan satmış olduğu doğrudur. Özelleştirmenin başını çekenler bunun nedeninin aciliyet ve deneyim eksikliği olduğunu düşünüyorlardır. 1993 yılı çoktan geride kalmıştır ve Çubays kuralları değiştirmeye karar vererek, onun bankacıları kayırdığını düşünen Berezovski-Gusinski grubunu karşısına alır. İki kafadar, "hileci babalar" olmakla suçlanan Çubays ve Nemtsov'a karşı medyayı harekete geçirirler, Çubays'a karşı sözde bir yolsuzluk vakası da buna eklenir.

Rusya, kimsenin hayal edemeyeceği bir siyasi-mali skandalla çalkalanır. Bu durum George Soros'un yardımıyla pazarı kapan Potanin'e engel olmaz. Bunun üzerine medya organları hükümetin "para aldığını" haykırır. Yeltsin'in kökünü kazımak istediği yolsuzluk, kendisi kadar yakınlarını da lekeleyerek bumerang misali geri dönmüştür. Nasıl devam edecektir? Nitekim Duma 3 Eylül'de bir komisyonun Sviazinvest'in satış koşullarını aydınlatması ge-

38 Ayrıntılı bir açıklama için bkz. Sokolov, G., *Métamorphose de la Russie 1984-2004*, Paris, 2003, s. 462-467.

rektiğine karar verir. Yeltsin buna pabuç bırakmaz: 15 Eylül'de Kremlin'de yeni banka savaşlarını önlemeye yönelik kuralları belirlemek için en büyük finans gruplarını Kremlin'de toplar ve muhataplarına barış içinde yaşamalarını emreder.

Yeltsin'in şansına başka icraat alanları onu yardıma çağırıyordu.

Öncelikle Federasyon'un uzak köşelerinde çalkalanmalar ve "yakın çevre" meselesi söz konusudur. Buralarda en az bankaları karşı karşıya getiren kadar keskin olan çatışmalar *Pax Russica*'yı tehdit etmektedir. Başta başkanın korkulu rüyası Çeçenistan gelir. 27 Ocak'ta Aslan Mashadov genel seçimlerde Çeçenistan devlet başkanı seçilmiştir. Yeltsin onu kutlamış ve yeni seçilen başkanı destekleyeceğini açıklamıştır. Bu vesileyle 12 Mayıs'ta iki başkan "dört yüzyıllık çatışmaya" son veren bir barış antlaşması³⁹ imzalamışlardır.⁴⁰ Bunun geçici bir barış olduğu görülecektir çünkü Basayev'inki büyürken Mashadov'un otoritesi durmadan aşınacaktır. Bu nahoş gelişmeleri beklerken, Kafkasya'nın çevresindeki gerilimler de bir nebze olsun dinler. Osetler ve İnguşlar sulh yaparlar. Abhazya devlet başkanı, Ardzinba Şevardnadze'yle görüşmek için Tiflis'e gider. Henüz hiçbir şey hallolmuş değildir, ama belirli bir sükunet oluşur. Ruslar bu Kafkas müzakerelerinde barış sağlayan aracı rolünü oynamak için çaba gösterir. Onların himayesinde temmuz ayında Moskova'da Tacikistan'daki iç savaşa son vermek için Tacik hükümeti temsilcileri ile İslamcı muhalefet arasında bir anlaşma daha imzalanır.

Tabii ki en önemli sorun Ukrayna sorunudur. 28 Mayıs'ta Karadeniz filosunun iki ülke arasında paylaşılması konusunda anlaşılıktan sonra başkanlar Boris Yeltsin ve Leonid Kuçma 31 Mayıs'ta bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalarlar. FILONUN paylaşılması ve antlaşma Moskova'da anında eleştirilir. Rusya, Ukrayna'nın Rusya'ya olan doğal gaz borçlarında yapılan indirim karşılığında Sivastopol'ü kiralama hakkı elde etmiştir. Milliyetçiler ve komünistler bir ağızdan "bize ait olan Sivastopol'ü, kendimiz için kiralityoruz" diye haykırırlar. Neden Sivastopol zorla geri alınmasıdır? Yeltsin bu savaş yanlısı tasarıyı geri püskürtmekte çok zorlanır. Ama komşu devletlerle barışı sürdürmek ve BDT'yi herkes için yararlı ilişkilerin kurulduğu bir yapıya dönüştürerek barışı sağlama almak istiyordu. 1997 yılına gelindiğinde BDT'nin geride bıraktığı beş yılın ardında çatışmalar, geçici çözümler ama aynı zamanda ortak merciler de vardır: Ortak bir güvenlik sistemi, bir güm-rük birliği, çeşitli devlet birlikleri, Avrasya-GUAM (Gürcistan, Özbekistan, Ermenistan, Moldova). Yeltsin buna hazır olan bütün BDT ülkeleriyle bağları

39 12 Mayıs 1997 tarihli antlaşma *Rosiiskaia Gazeta* içinde, 20 Mayıs 1997 (sayı 97); Çeçenistan'ın o zaman *İçkerya* adıyla anıldığını belirtmek gerekir.

40 Boris Yeltsin'le birlikte imzalanan antlaşma metninde Çeçenistan'ın ilk kez *İçkerya* olarak anıldığını not etmek gerekir.

sıkılaştırmak istiyordur ve Rusya'yla gerçek anlamda birlik olmak üzere bir aday ortaya çıkar: Belarus.⁴¹

Belarus devlet başkanı Lukaşenko isteğiyle girişilen bu birlik macerası Yeltsin için korkunç bir sınav olur. 1997 baharında Lukaşenko'nun hayal ettiği entegrasyon antlaşmasını gördüğünde rkntye kapılır. Bu antlaşma Rusya ve Belarus'u iki yılda bir başkanlığın el değiştirdiği, iki kurucu ülkenin sırayla yönettiği yeni devlet içerisinde eşit konuma getirmektedir. Her ülkenin 35 sandalyeye sahip olduğu tek bir parlamento olacaktır (Rusya'nın nüfusu 150 milyon, Belarus'un 10 milyondur). Bu tasarıyı okuyunca şaşkına dönen Yeltsin Lukaşenko'dan her şeyi baştan ele almayı talep eder. Yeni antlaşma metni var olan kurumlara dokunmamaktadır ama bir "entegrasyon niyetini" açığa vurur. 21 Mayıs'ta iki ülke arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Lukaşenko bu eşitsiz entegrasyonu Rusya'ya kabul ettirebileceğini mi sanmıştır? Belki de i sorunlarla boğuşan ve BDT içerisinde Gürcistan ve Ukrayna tarafından itiraz gören Yeltsin'in güvenilir bir müttefik edinmeyi isteyeceğini ve tasarısını kabul edeceğini düşünmüştür. Yeltsin BDT'ye hâkim olamadığını, önerilerinin her zaman muhalefete takılacağını ve "yakın evre"nin çok dağınık bir ailenin parçası olarak kaldığını bilmektedir.

Bunun böyle olduğunu bir kez daha Nisan 1998'de, BDT başkanları, onun isteğinin tersine kendisinin itirazlarını umursamayan Berezovski'yi idari sekreterliğin başına getirme kararını oy birliğiyle verdiklerinde görecektir.⁴² özellikle Batı dünyası –başta NATO– yıl boyunca bütün cephelerde boy göstermesi gereken Yeltsin'i epey ğraştırır.

27 Mayıs'ta tam da Ukrayna'yla müzakereye oturmaya hazırlandığı sırada Yeltsin NATO ile Rusya arasındaki ilişkilerin temelini atan belgeyi imzalamak için Paris'tedir. İmzacılar arasındaki istişareyi ve işbirliğini örgütleyecek olan bir birleşik daimi konsey kurur.⁴³ NATO'nun doğuya doğru ilerleyişine Yeltsin'in zımni bir onay verdiğini varsayan bu yakınlaşmanın sonuçları 8 ve 9 Temmuz tarihlerinde Madrid'de yapılan NATO zirvesinde apaçık ortaya çıkar. Nitekim Macaristan, Polonya ve ek Cumhuriyeti 1999'da ittifaka katılabilmeleri için görüşmelere başlamaya davet edilir. Rakiplerine göre Yeltsin Rus gücünü NATO'ya "teslim etmiştir".

Sonuç olarak 1997 yılı Rusya için çelişki dolu bir yıl olacaktır. Ekonomi istikrara kavuşmuştur: Yeltsin ile Çernomirdin yazın konu hakkında beyanat verir, IMF gelecek yıl için % 5'lik bir büyüme tahmininde hulunarak onların

41 Belarus-Rusya Birlik Antlaşması, 2 Nisan 1997, antlaşma metni için bkz: *İstoriia sovremennoy Rossii*, a.g.e., s. 580-581 ve *Diplomatieskie vestnik*, sayı 4, 1997, s. 41-43.

42 Yeltsin-Berezovski ilişkilerinin mükemmel bir zeti için bkz: Minaev, a.g.e., s. 655-665 ve Klebnikov, P., *Godfather of the Kremlin*, Borsı Berezovski, New York-San Diego-Londra, 2000.

43 Solana, J., "Nato's Quantum Leap", *Wall Street Journal*, 28.05.1997.

iyimserliğini doğrular. Sarsıntılar dışarıdan gelecektir. Ekim ayında Asya Krizi –Hong Kong Borsası 23 Ekim’de çöker– aklı başında bir mali politika etkilerini yumuşatsa da Rusya’da yankı uyandırır. Her şeye rağmen Rus ekonomisi işin içinden iyi sıyrılacaktır ve Yeltsin rublede reform yapma tasarısını nihayete erdirebilecektir. 1 Ocak 1998’de 1 yeni ruble 1000 eski rublenin yerini alır. Bu, Rus rönesansının simgesi olan güçlü bir ruble olmalıdır.⁴⁴

BAŞBAKANLARIN VALSİ

Hiç kuşku yok ki Çernomirdin, hükümetinin elde ettiği ekonomik sonuçlardan bu işte payın kendisine düştüğü ve geleceğinin açık olduğu sonucunu çıkarmıştır. 1998 yılı başında görünen gelecek ise iki yıl sonra yapılacak başkanlık seçimi ve Boris Yeltsin’in halefi olmaktır. Dikkat çekici çalışkanlığına rağmen Rus devlet başkanı peş peşe gelen sağlık sorunları yaşamıştır. 1997 yılını hastanede uğurlar –yine akciğer rahatsızlığı çeker– ve siyaset dünyası onun yerine kimin geçeceğini düşünmeye başlar. Çernomirdin koltuğun vârisi olduğundan kuşku duymaz. Beş yıldır başbakandır, başkanın güvenini kazanmıştır –en azından öyle olduğunu düşünebilir– ve durmaksızın eylem alanını genişletmeye çalışır. Çok seyahat eder –dış ülkelere, özellikle ABD’ye–, Rusya’da ise her geçen gün daha çok gelecekteki seçimin adayı daha da ötesi başkanın meşru ardılı görünümü kazanır.

23 Mart’ta Yeltsin kendisine kabaca artık başbakan olmadığını söylediğinde duyduğu şaşkınlık ve öfke anlaşılabilir. Yerine otuz beş yaşında genç bir iktisatçı olan Sergey Kiriyeenko gelir. Çernomirdin itiraz eder, makamını korumaya çalışır ama hiçbir işe yaramaz: Yeltsin kararını vermiştir. Bu onun görevine son verilen başbakana duygu dolu övgüler düzmesine, yaptıklarını takdir etmesine engel olmaz ama ekip değiştirme zamanının geldiği düşüncesindedir.⁴⁵ Yeltsin’in sözlerinden şubat ayı boyunca bunu enine boyuna düşündüğü, olası adayları değerlendirdiği, yakınlarının telkinlerini kaydettiği anlaşılır. Eski Maliye Bakanı Fedorov’un, Merkez Bankası Başkanı Dubinin’in, başbakan yardımcıları Aksenenko ve Bulgak’ın isimleri geçer. Kimseyi dinlemeyen Yeltsin hiç kimsenin bu makam için öngörmediği birisini seçmiştir: Kiriyeenko. Nemtsov’a yakın olan Kiriyeenko Nijni-Novgorod’da onun yanında çalışır, Nijni Ticaret Bankası’nı yönetir; onunla birlikte Moskova’ya gelir ve Kasım 1997’de Enerji Bakanı olur ancak başkentte hiç tanınmaz. Yeltsin’in gözünde siyasetçi olmadığı ve hiçbir gruba ya da topluluğa aidiyeti bulunmayan bir ekonomist olduğu için çok değerlidir. Ona genç Gaydar’ı hatır-

44 Aleksaenko, S., *Bitva za rubl'. Vzgliad uşnastnika sobytii*, Moskova, 1999.

45 Yeltsin, *Prezidentskii marafon*, a.g.e., s. 188.

lattığı ve onda Gaydar'ın reformlarını yeniden ele alabilecek kişiyi gördüğü de söylenmiştir.

Parlamento bu tercihi onaylamaz. İki kez yeni gelenin görevlendirilmesini reddeder ve 24 Nisan'da anayasa gereğince Yeltsin'in üçüncü red kararına meclisin feshiyle karşılık vermesini önlemek için razı gelir. Hükümet kesin olarak 12 Mayıs'ta kurulacaktır.⁴⁶ Hükümet işlerine yabancı genç iktisatçılardan, Nemtsov ya da Şoygu gibi önceki kadrodan sıyrılan gençlerden ve dışişlerinde Primakov, içişlerinde Stepaşin, savunmada Mareşal Sergeyev gibi büyük stratejik alanlarda deneyimli bakanlardan oluşan ustaca kotarılmış bir karışımdır. Yeltsin'e danışmanlık yapmakla övünen ve 2000 yılındaki seçimler için az çok Çernomirdin'e bel bağlamış olan Berezovski bu atama karşısında öfkelerini yenemez ve bir kez daha medyayı başkana ve onun yeni başbakanına karşı harekete geçirir.

Kiriyenko'nun başbakanlığının ilk günleri talihsiz olaylara denk gelir. Her zamanki gibi Asya'dan kötü bir dalga gelir: Endonezya'da mali kriz patlak verir, rubleyi vurur, Merkez Bankası döviz rezervinden yer ve hükümet, Duma'nın 23 Haziran'da Kiriyenko tarafından önerilen "kriz karşıtı programını" kabul etmesi koşuluyla olumlu yanıt verecek olan IMF'ye yardım çağrısında bulunur. Bu koşul Duma'da hiç hoş karşılanmaz, IMF Rus ekonomisinin kurtarılması için yapacağı katkıyı kısıtlamakla tehdit eder. Kiriyenko Çubays'ın ve Zadornov'un eşliğinde 15 Temmuz'da IMF'ye karşı Rus davasını savunur, IMF Rusya'nın istikrara kavuşmasına yardım olarak 22 milyar dolarlık bir kredi açar ama Duma'nın Kiriyenko Planı'na karşı çıkması gerekçesiyle ödemeleri kısacaktır. 17 Ağustos'ta başbakan, Washington'la anlaşarak alınan üç önlemi açıklar. İlk olarak rublenin dolar karşısında eskiye oranla daha geniş bir aralıkta dalgalanmasına izin verilir: O zamana dek bir dolar için 5,25-7,15 ruble aralığında sabitlenmiş olan "dalgalanma koridoru" 6 ila 9,5 ruble aralığına genişletilir. Merkez Bankası bu kurun birkaç gün arkasında duracak ardından ağustos sonunda rubleyi kendi kaderine terk edecektir. İkinci önlem Rus bankalarının Batı bankalarına olan borçlarının doksan gün ertelenmesidir. Son önlem ise tahvil borcu (GKO: gosudarstvennye kaznaçeskiye obligatsii ve OFZ: *Obiazatel'stva federalnogo zaima*) ödemelerinin yıl sonuna kadar dondurulmasıdır.⁴⁷ Kiriyenko felaketin bedelini çok geçmeden ödeyecektir çünkü 24 Ağustos'ta görevden alınır. Nemtsov da Yeltsin'in ısrarlarına rağmen hükümetten ayrılır.

Bu görevden alma bir mali felaketin olduğu kadar bir kurumlar arası çatışma döneminin de üstüne tüy diker, Duma bir kez daha başkanı alaşağı

46 Hükümet üyelerinin listesi 12 Mayıs 1998 tarihli *Izvestia*'da yer alır.

47 Yasin, E., *Rosiskaia Ekonomika. İstoki i panorama rynoçny reform*, Moskova, 2002, s. 369 ve sonraki sayfalar. Bkz: *Rosiskaia Gazeta*, 18.08.1998 (hükümet bildirisi).

etmeyi dener, oysaki ülkenin durumu daha çok dayanışma içinde olunmasını gerektirir. Krizle birlikte önemli toplumsal hareketler meydana gelir; ödenmeyen maaşlar kitlesel grevlere ve gösterilere yol açarak memurları ve madencileri ayağa kaldırır. Duma SSCB'yi parçalamak, 1993'te parlamentoyu yok etmek, Çeçenistan'daki savaşı yeniden başlatmak, savunma sistemini dağıtmak ve kabul edilemez ekonomik reformlar başlatmak suçlamalarından başkanı azletmeye yönelik bir prosedür uygulamaya karar verir. Ülkeye ihanet eden darbe yanlısı Yeltsin görevinde kalamaz. Bir meclis araştırma komisyonu başkana yöneltilen suçlamaların doğruluğunu saptamak ve azil mevzuatını hazırlamakla görevlendirilir.⁴⁸

Yeltsin bir kez daha hamle eder.

Kiriyenko'yu görevden aldıktan sonra bir başbakan bulmak için kapsamlı bir istişare başlatır ve televizyona çıkıp intikamcı bir üslupla istifa etmeyeceğini açıklar. Bu durumda asıl mesele başbakanın seçilmesidir. Kimi atamalıdır? Hikâyenin bunu izleyen bölümü Yeltsin'in şaşkınlığını ortaya koyar: Beş ay önce görevden alınan Çernomirdin'e döner.⁴⁹ Televizyonda şu açıklamayı yapar: "Ülkenin bugün siyasetin ağır topları denilen insanlara ihtiyacı var." Rusya bu çark etmeyle şaşkınlığa uğrar ve Çernomirdin göreve dönmek için sayısız koşul öne sürmek üzere bu durumdan yararlanır. Kendi yetkilerini genişletmek, başkaninkileri sınırlamak ister. Duma'nın güvenini kazanmak için vekillerin rüyası olan şeyi, erkleri dengeleyecek ve parlamentonun ve hükümetin üstünlüğünü sağlayacak bir anayasa reformunu sahiplenir. Sonuç olarak başkanlık sistemine dayalı cumhuriyeti bırakıp parlamenter bir cumhuriyete geçmeyi önerir. Üstelik Yeltsin'in 2000 yılına dek başbakan değiştirmeme taahhüdünde bulunmasını talep eder. Bu dönemde Çernomirdin Duma'da olağanüstü bir lobi çalışmasına girişir, birikmiş maaşların ödenmesi gibi kaçınılmaz önlemler alma, ama özellikle de sözünü dinlemek isteyen herkese makam ve ayrıcalık verme vaadinde bulunur.

Böylesine açık bir iktidar iştahı Çernomirdin'in muhatap aldığı insanları çok öfkeliendirir, Duma bu öfkeyi açıkça ortaya koyar. Atamasını iki kez reddeder. İlkinde yalnızca 94; ikincisinde 138 oy alır. Gereken 226 oyun çok gerisindedir. Üçüncü bir girişim olmayacaktır: Komünistler ona karşı oy kullanacaklarını bildirirler ve 135 sandalyeye sahip oldukları için sonuç şimdiden bellidir. İlk iki oylama Çernomirdin için olduğu kadar Yeltsin için de küçük düşürücü olmuştur.⁵⁰ O zaman iki soru ortaya çıkar. Israr edip Duma'yla çatışmalı ve fesih yoluna mı gitmelidir? Yoksa başbakanlık yapabilecek başka birini mi bulmalıdır? Peki Duma için de uygun olacak isim

48 Vlast'ta yer alan Züganov söyleşi, 18.08.1998.

49 Rosiskaia Gazeta, 03.09.1998, sayı 169, Çernomirdin'in ataması.

50 Baturin, Epoha Eltsina, a.g.e., s. 781.

kimdir? Çernomirdin vekillerin yeni seçim riskini göze almak istemediklerini öne sürerek üçüncü bir tur için ısrar ediyordu. Yeltsin ve yakın danışmanları siyasal ve ekonomik iklim bu kadar karanlıkken sandıklardan çıkacak Duma yapısından kaygı duymaktadırlar. Komünistlerin ezici çoğunluğa sahip olduğu bir parlamentonun ortaya çıkması riski yok mudur?

Yeltsin yeni bir başbakan seçiminden yana karar alır; aday listesi uzarken başkan komünistlerin olumsuz tavır almasında belirli bir rol oynayan hırslı birinin kendini gösterdiğini görür: Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov. Önce Yeltsin'in yoldaşı olmuş ardından bir belediye başkanlığından daha yüksek bir statü olan Moskova Belediye Başkanlığı'nı elde etmiştir. Büyük şehirlerin ve bölgelerin yöneticileriyle sıkı bir ilişki ağı kuran Lujkov deneyiminin ve ülkede artan nüfuzunun kendisine yeni bir rolü, Kremlin'in patronluğunu vaat ettiğine ikna olmuştur. Yeltsin onun niyetini, Çernomirdin'in yenilgisindeki payını anlar ve sonuç olarak başbakan olmasını istemez. Buna bir de Yeltsin'in kendisine baskı yapılmasına asla tahammül edememesi eklenir. Lujkov ise alenen baskı yapan bir adamdır. Bunun bedelini ayağının kaydırılmasıyla öder. Ve olası adayların incelenmesine geri dönülür. Federasyon Konseyi Başkanı İgor Stroyev'e, Gorbaçov döneminde Gosplanı yönetmiş olan Yuri Masliyukov'a çağrı yapılmaz mıdır? Birisi –küçümsemeyle geri çevrilen– General Lebed'in ismini bile öne sürmüştür.

Yevgeni Primakov'un öne sürülmesinde Yabloko'nun kurucusu Yavlinski'nin payı vardır, onun için şunu söyler: "O bir uzlaşma adamıdır, herkesin işine gelecektir." Yeltsin bu fikre hemen katılsa da ilgili kişi bunun lafını duymak istemiyordu. "Ben kamuya açık bir yaşam sürmeye alışık değilim, emekliliğime kadar sakince çalışmak istiyorum, 2000'de Boris Nikolayeviç'le birlikte gideceğim." Bu kez Yeltsin'e değil Primakov'a baskı yapmak gerekir ve bu konuda herkes seferber olur – başkanın kızı Tatyana bile. Primakov'un karısına da baş vurulur. Sonunda razı olur. Yavlinski yanılmamıştır: Bu adayı herkes beğenmiştir – özellikle 11 Eylül'deki ilk girişimde 317 oyla Primakov'u tereddüt etmeksizin görevlendiren Duma. Primakov'un hükümeti bir koalisyonudur, tabii ki başında bir Yeltsin vardır ama içerisinde Başbakan yardımcısı olarak atanan komünist Kulik de yer alır. Primakov bir gün kendisini "Rus özellikli sosyal-demokrat"⁵¹ olarak tanımlar. Ve onun icraatlarına tam da bu sosyal-demokrat görüş egemen olur. Arap dünyasını çok iyi bilen, uluslararası sorunlarda uzmanlaşmış olan bu adam "genç yöneticiler" kategorisine dahil değildir. Yeltsin'in çağdaşıdır, atandığında altmış dokuz yaşındadır, Yeltsin gibi büyük irade sahibi, uzlaşmaz ve alıngandır. Müthiş bir beyindir ve dış dünya konusundaki bilgisi çok sağlamdır.

51 Sokolov, G., a.g.e., s. 520'de Primakov'un *Politique internationale*, kış 1999-2000, 86. sayısında yer alan sözlerini alıntılar.

Rusya'yı "istikrara kavuşturmak" için iktidara taşınan Primakov önce-likle ekonomiyile uğraşmak zorunda kalır çünkü Duma ve toplum ondan "yeni bir hareket"  nermesini bekliyordur. Yeltsin "geçmişin reçetelerine" dönmek üzere reformları bir kenara bırakmasından ekinecektir, ama Pri- makov görevi devralırken yaptığı konuşmada söylediğı gibi, "sağduyuya geri dönüşü denkleştirmek ve reformları sürdürmek için abalayacaktır. Duma'nın –Primakov'dan  ncekilerinkini reddetmiştir– bütçeyi onaylaması önceliklidir. Sıkı bir bütçe hazırlamış olan yeni başbakan Duma'dan buna onay vermesini ister ve onay alır.

Yeltsin yaptığı tercihten ötürü ne kadar hoşnut olsa yeridir, ama Primakov'la ilişkileri hiçbir zaman kolay olmayacaktır. Kuşkusuz başkan Primakov'un g   kişiliğine duyarlıdır. 23 Mart 1999'da, Washington'da Bill Clinton, Al Gore, Alan Greenspan ve IMF'nin patronu Michel Camdessus'yle buluşmak üzere Atlantik üzerinde uçarken NATO'nun Belgrad'ı bombaladığını duy- duğunda aldığı tavır nedeniyle Primakov'u takdir edecektir: Primakov hiç tereddüt etmeden uçağını geri döndürmüştür. Washington'da en üst düzeyde görüşmelerde bulunmak için zaman uygun değildir. Bu bombardımanların ortaya koyduğı üzere Rusya'nın kaale alınmaması nedeniyle küçük d - ş r len bütün Rus toplumu gibi Yeltsin de bu gövde gösterisini alkışlaya- caktır. Yeltsin aynı zamanda Duma'yla olan o çok zorlu ilişkileri yatıştıran Primakov'un maharetinden de memnuniyet duyabilir. Yine de bundan ötürü kaygı duyar: Hükümet ile Duma arasında kurulan herhangi bir ittifak siyasal sistemin parlamenterizme doğru evrilmesinin işareti değil midir? Ya başkan tecrit edilirse ya da yetkileri elinden alınırsa ne olacaktır? Yeltsin bu konuda yanılmamıştır: Kendisinden önce Çernomirdin'in yaptığı gibi Primakov 26 Ocak'ta hükümeti görevden almama ve başkanı azletme niyetinden vazgee- cek olan parlamentoyu feshetmeme taahhüdünde bulunacağı bir antlaşmayı ona kabul ettirmeye çalışacaktır. Yeltsin başkanlık yetkilerini sınırlayan bu antlaşmayı açıkça reddeder.

Primakov onu kaygılandırır çünkü onun girişimcilere muhalif olmasından da kuşkulanır. Rusya'nın mali durumunun onların çabalarıyla d zelmediğı bir gerçektir. Sermaye  lke dışına kaçar ve hilecilik kural haline gelir. Primakov var olan bu durumu işfa eder ve Mayıs 1999'da Duma bir af yasaşı çıkarırken, bu uygulamayla cezaevlerinde boşalacak yerlerin ekonomik suç işleyenlere açılacağını açıklar. Bu sözler yasalara bağlı kalmayan işletme sahiplerini  rpert-meye yeter de artar bile. Yolsuzluğa karşı etkileyici bir mücadeleye girişen ve soruştırmalarını Kremlin'e dek ilerleten Başsavcı Skuratov da Yeltsin, meclis ve arka plandaki Primakov arasındaki bu karmaşık yüzleşmeye katkıda bulunur.

Ama kısa sürede Yeltsin  ncelikle Primakov'un pop lerliğı ve gizlemediğı hırsı nedeniyle kaygılanacaktır. Başbakan kendisinin yerine geçecek dışı bir

aday olma yolunda ilerlemiyor mudur? Ayrıca Yeltsin de tuhaf bir girişimle bu sorunun doğmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim 20 Ekim 1998'de Primakov henüz hükümet başkanı olarak atanmışken Yeltsin televizyonda 2000 yılındaki başkanlık seçimlerine katılmama niyetini açıklar. Ve bir hafta sonra danışmanı Oleg Sisuyev son noktayı koyar: "Başkanın görevi bundan böyle halefine istikrarlı bir iktidar devretmektir."⁵² Bu açıklamalar öngörülebilir sonucu tetikler: Koltuğu devralma yarışı başlar ve kamuoyu yoklamaları Primakov'un güçlü bir biçimde yükselişe geçtiğini görme olanağı sağlar. Ocak 1999'da Yeltsin'e önerdiği saldırmazlık paketi neredeyse açıkça yapılan bu koltuk yarışı ortamında yerini alır.

1999 baharında Primakov ile Yeltsin arasındaki gizli çatışma yeni bir boyut kazanır. Duma bu sırada Mayıs ayı için öngörülen azil prosedürü üzerinde çalışmaktadır ve Primakov Yeltsin'in halefi olarak görülür. Toplum ona inanır, Duma olumlu bakar, Yeltsin ondan sakınır. İşlerin sağlıksız ilerlediği ortamda –Skrutov skandalı, sürekli yolsuzluk ihbarları– başkanlık sonrasındaki geleceği için Yeltsin'in elinde hiçbir güvence bulunmadığını da eklemek gerekir. Primakov'un ona önerdiği anlaşmada olası bir dokunulmazlıktan söz edilmez. Buna bir de Primakov'un Rus siyasetine, inşa etmek istediği sisteme ve ekonomik tercihlerine yeni bir biçim vermesinden çekinmesi eklendiğinde Yeltsin nihayetinde kendisini belirsiz bir geleceğin beklediğini ve yaptıklarının olası yıkımını görmektedir. Son kertede Primakov'un kendi yerine geçmesi ona uygun gelmez. İki adam yine bir süre daha artık hiç şaşırtmayan inkâr oyununa girerler. 9 Nisan'da Yeltsin Primakov'u görevden alma niyeti olduğunu kamu karşısında yalanlar: "Bu aşamada Primakov gereklidir" der, birkaç saat sonra Primakov televizyonda şu açıklamayı yapar: "Başkanlık hırsım yok ve başbakanlık koltuğuna da yapışmadım. Bugün yararlı olduğum söyleniyor; yarın ne olur göreceğiz."

27 Nisan'da ilk işaret gelir. İçişleri Bakanı Sergey Степаşin, Başbakan yardımcısı olarak atanır. İlk şaşıran Primakov olur.

12 Mayıs'ta Yeltsin kendisini Kremlin'de kabul edip şunları söylediğinde ise şaşırmayacaktır: "İşlevinizi yerine getirdiniz. Bana istifa mektubunuzu verin ve istediğiniz gerekçeyi ileri sürün." Primakov, vakur ve sakin, karşılık verir: "Bu karar bir hatadır."⁵³ İstifa etmektense görevden alınmayı yeğler. Ama görüşme beklenmedik biçimde son bulur. Yeltsin rahatsızlanır, Primakov meydanı doktorlara bırakmak zorunda kalır. Daha sonraları Yeltsin "tanık olduğum bütün görevden uzaklaştırmalar arasında en onurlusu bu oldu" diyecektir. Komünistler Primakov görevden alınırsa insanları sokağa

52 *Segodnia*'da yayımlanan söyleşi, 28.10.1998.

53 Primakov'un olayı yorumlayışı için bkz. Primakov, E., *Vosem mesatsev plus*, Moskova 2001, özellikle s. 200 ve sonraki sayfalar.

dökecekleri tehdidinde bulunmuşlardır ama bundan vazgeçerler, çünkü vakit protestodan daha etkili olan kurumsal rövans vaktidir. Nitekim azil prosedürü için 15 Mayıs tarihi saptanır. Ama o kadar uzun süredir hazırlanan ve Yeltsin'in o kadar korktuğu prosedür fiyaskoya döner. Hiçbir suçlama maddesi –beş madde vardır– gereken oy eşğine ulaşamaz. Yeltsin bir kez daha galip gelmiştir. Hemen ardından Primakov'un yerini almak üzere Duma'ya Stepaşin'i sunar. Acaba Duma, Çernomirdin'e ve Kiriyenko'ya gösterdiği tepkiyi Stepaşin'e de göstererek azil konusundaki başarısızlığını telafi mi edecektir? Çatışmadan kaçınmayı tercih eder ve kendisine sunulan adayı duraksamadan yetkilendirir: 17 Mayıs'ta, azil felaketinden iki gün sonra, Stepaşin 301 oy alır.

Stepaşin'in kötü bir seçim olmadığı doğrudur. Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı yapmıştır; kuşku yok ki bir Yeltsincidir ama zamanında Çekoslovakya'nın işgaline alkış tutmuş biridir. Hükümetini kurma konusunda çok özgür olamayacaktır ve her şey ona dayatılacaktır; özellikle ta başından beri atanmasında ağır basan yanlış anlamanın farkındadır.⁵⁴ Bu sırada herkesin sorduğu soru “Yeltsin'in öne çıkarmak istediği halefi o mu olacak?” olur. Bununla birlikte bütün bilgiler Yeltsin'in daha 1998'de bir görüşme yaptığı, adı Vladimir Putin olan asıl tercihini görevlendiremediği için Stepaşin'i atadığı yönündedir.⁵⁵ Dolayısıyla Stepaşin'in gönderilmesi kaçınılmazdır; bu da 9 Ağustos'ta atanmasından üç ay sonra gerçekleşir. İki gün sonra ise Putin görevlendirilir. “Yeltsin Çıldırıldı”: Yeltsin'in *Başkanlık Maratonu* kitabında Putin'in atamasına ayırdığı bölümün başlığıdır. Gerçekten de olayları gözlemleyen birini şaşkınlığa uğratabilecek bir durumdur: Yeltsin beşinci başbakanını atamış, otuz bir başbakan yardımcısı eskitmiş ve görevden almaların hızı hep artmıştır. Kendisiyle dalga geçerek yazdığı gibi gerçekten çıldırmış mıdır?

Putin'in atanmasına gelmeden önce iki saptamanın üzerinde durmak gerekir. Öncelikle devletin en üst düzey makamlarındaki kişilerin hızlıca yenilenmesine karşın –ki bu ilgililer için üzücü olmuştur– görevinden edilenler genellikle bu nedenden ötürü sıkıntı çekmemişlerdir. Yapılan terfiler Rus demokrasisi için gerekli olan yeni bir siyasi sınıfın ortaya çıkmasını sağlar. Makamından olanların çoğu kamu sektöründe görevlendirilmiş bulur kendisini. General Rutskoy bile cezaevinden çıktıktan sonra parlamenter statüsüne kavuşur ve Kursk bölgesine vali olarak atanır, aynı şey General Lebed için de geçerlidir. Bir dönem desteklediği kişilerle bozuşan Yeltsin onları kovuşturmak için peşlerine düşmez. Bu siyasette sık rastlanan bir durum değildir.

54 *Izvestia*, 18.05.1999, “Pravitel'stvo injenerov”, ve *Izvestia*, 01.06.1999.

55 Minaev, a.g.e., s. 714, Yumaşev'in bu konuyla ilgili paylaştığı sırları anlatılır.

İkinci saptama ortama ilişkindir. Başkanlık koltuğuna kimin geçeceği sorunu 1996'da, Yeltsin'in seçilmesi sorunu ise daha çok 20 Ekim 1998'den sonra ortaya çıkmıştır. Bunun içindir ki Yeltsin'in kararları Rus siyaset dünyasının ve toplumunun birincil uğraşı olan bu durum ışığında ele alınmalıdır. İki hırslı adam, iki örgüt şimdiden ona karşı durur: partisi Oteçestvoyla (Vatan) Yuri Lujkov ve Tatar devlet başkanı Şaymiyev'in Vsia Rosiia'nın (Bütün Rusya) başına geçmesi için teşvik ettiği Primakov. Kısa süre sonra iki örgüt OVS (Oteçestvo Vsia Rosiia) içerisinde birleşecek ve Primakov gelecekteki başkanlık seçimleri için en iyi aday olarak görülecektir.

Bu emeller, hatta komplo benzeri girişimler yükselirken Yeltsin çevresine sıkça danışır. Kendisine yapılan eleştirilere, danışmanlarına bağımlı olduğu iddiası eklenir, bunların içine ailesini de katmak gerekir. Gerçekten de başkanlık görevinin bu son döneminde bu aile (*semia*) konusu, ailenin etkisi, ailenin zenginleşmesi giderek tekrarlanan bir nakarata dönüşür. Bu aile, yıllardır ona tavsiyelerde bulunan Tatyana'dan; Yeltsin'in önce Başkanlık İdari İşleri'ne sonra Güvenlik Kurulu'na atadığı ve neredeyse baba şefkati gösterdiği gazeteci Valentin Yumaşev'den; ama aynı zamanda onun çevresinde giderek daha çok yer edinen önüne geçilemez Berezovski'den; son olarak Vo-loşin ve başka birkaç kişiden daha oluşur. Hayal dünyasını besleyen bu grup içerisinde anılmasa da Çubays da başkana yakın durur ve sözü çok dinlenir. Primakov anılarında sürekli Yeltsin'in dibinde olmalarından hoşlanmadığı bu kişilerden uzun uzun söz eder ve bunların uzaklaştırılması gerektiğini söyler. Mizah anlayışıyla Rusları fetheden televizyondaki taşlama programı *Kukly'nin* (Oyuncak Bebekler) uzun süre Tatyana Diyaçenko'yu hedef almış olması anlamlıdır. Yeltsin'in yeni başbakanı görevlendirmesi, açıkça ilan edilen hırsların, söylentilerin, "siyaset ile *business* dünyası arasındaki gizli anlaşma" konusunun egemen olduğu her tür suçlamanın yer aldığı bir ortamda gerçekleşir.

Dolayısıyla Putin 11 Ağustos'ta atanır. Bu tercih ülkede belirli bir şaşkınlık yaratır –kimdir bu bilinmeyen adam?– ve Duma'yı hoşnut etmez. Bu tercihi haber alan Çubays, başkanı ve Putin'i bundan vazgeçirmek için boşuna uğraşmıştır. Yeltsin'i Duma'nın bunu onaylamayacağı konusunda uyarır. Ama Duma çok az bir oy farkıyla onu yalanlayacaktır. Bu onay vermediğini dile getirmenin olduğu kadar yasama seçimlerine birkaç ay kala kurumsal bir krizin çıkmasını önlemenin ustalıklı bir yoludur.

Her ikisinin bu atama öncesindeki görüşmelere dair aktarımlarında Yeltsin de Putin de müstakbel başbakanın kendisine önerilen görevi kabul ederken pek istekli olmadığı üzerinde dururlar. Yeltsin'i iyi tanıyanlar Putin'in çok çekinceli tepkisinin Yeltsin'i bu tasarısında cesaretlendirmiş olduğunu bilirler. İnsanların kendisini zedelemeye yönelik fütursuzca sergiledikleri gem vu-

rulmaz hırslarıyla karşılaştırdığında Putin'in ölçülü tavrını takdir eder, zaten futboldan sonra tenis tutkunu birisi olarak⁵⁶ Putin'in spora düşkünlüğünü de takdir etmiştir.

Adayının yaşam y k s  de ondan yanadır. Gen tir (Yeltsin'in takıntısı genç kuşağı  ne çıkarmaktır), eğitimlidir (Leningrad  niversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır). Demokratik Almanya'nın güvenlik birimlerinde geçen on beş yılın ardından 1990'da kentin dış ilişkiler sorumlusu olarak eski hocası Sobçak'ın yanına Leningrad'a döner. Sobçak kenti terk edip Fransa'ya⁵⁷ sığındığında ona yardım edecek, ona hep sadık kalacaktır –Yeltsin'e göre bu büyük bir meziyettir– ama o da Moskova'ya gitmek üzere ikinci başkenti terk eder. Böylece  nce Başkanlık İdari İşleri'ne, sonra Güvenlik Kurulu'na girerek güvenlik birimleriyle bağını kopardığını zanneder ama 1998'de kendisine emanet edilen eski KGB'nin devamı olan FSB'nin şefliği görevinden kaçamamıştır. Bu görevi heyecanla kabul etmese de şiarı şudur: “Yararlı olacağınızı düşündükleri yere gitmeyi reddedemezsiniz.” Yeltsin için güne uygun bir adamdır: güçlüdür, düzen tutkunudur, koyu yurtseverdir, ama aynı zamanda yeni Rusya'ya ve onun demokratik evrimine de bağlıdır. Her zaman Çubays'a karşı  ne süreceği bir yargıdır bu.

Güçlü birine ihtiyaç vardır çünkü o sırada Rusya şoka girmiş durumdadır.    enistan savaşı en berbat haliyle yeniden başlıyordur, yani Basayev'in dediği gibi bütün Kafkasya'ya ve Rusya'ya yayılıyordur. Basayev'in ve Hattab'ın birlikleri Dağistan'ı kuşatır. Oraya yerleşirlerse şayet yangın bütün Kafkasya'yı saracak, Basayev'in savaşçıları Volga boyunca ilerleyecekler, onların hareketini zaten çok dikkatle izleyen Müslüman cumhuriyetleri ayaklandıracaklardır. Putin direnişin simgesi olur ve isyancıları Dağistan'da durdurmayı başarır.

Ama bu sefer bu savaşın ikinci evresi, eşzamanlı olarak Dağistan'da, Moskova'da ve Kuban bölgesinde başlatılan çok ölümcül bir suikast dalgası devreye girer. Ortalığı korku sarar, Moskovalılar evlerinden çıkmaya çekinirler. Putin bir devlet adamı ve savaş lideri olarak ağırlığını koyar. Basayev ve Hattab'ın Mashadov'un ajanları olduğunu, basit birer terörist değil yeniden başlayan bir    en Savaşı'nın komutanları olduklarını ileri sürer:    en birliklerinin konuşlandığı üsleri bombalattırır ve Grozni'ye taarruza kalkar. Bu ikinci    enistan Savaşı'dır ama Rus toplumunun, siyasilerin ve basının   kesini çeken birincisinden farklı olarak 1999'daki savaş neredeyse herkesin onayını alır. Başlarda kamuoyu yoklamalarının da ortaya koyduğu gibi bir kararsızlık dönemi yaşanır ama Rus ordusu başarı elde etmez –Grozni'nin alınışı– kamuoyunun desteği tam olur. Yeltsin de kendi adına başbakanını

56 Yeltsin, *Prezidentskii marafon*, a.g.e., s. 360 ve sonraki sayıfalar.

57 Yolsuzlukla suçlandığı bir kampanyanın mağduru olmuştur. Fransa'ya sığınıp, neredeyse ölümüne dek orada kalmıştır.

destekler. Yavlinski savaştaki aşırılıkları kınama konusunda yalnız kalacaktır çünkü tüyler ürpertici bir savaş olacaktır. Kısa süre içerisinde anketler 7 Ağustos'ta hiç tanınmayan bu adamın popüler bir kişiliğe dönüştüğünü ortaya koyar. Putin'i hangi yazgı beklemektedir? Kiriyenko ya da Stepaşin gibi bir geçiş dönemi adamı, geçici bir başbakan mı olacaktır yoksa Yeltsin onda aradığı halefi mi bulmuştur?

Kış mevsiminin başında kimse bu sorunun yanıtını bilmez. Yeltsin'in görev süresinin bitimine hâlâ birkaç ay vardır ve dikkatler 19 Aralık'taki parlamento seçimlerine yoğunlaşır. Solda Komünist Parti sadık ve sabit bir seçmen kitlesine sahiptir. Nerdeyse merkeze yakın duran Lujkov-Primakov'un başını çektiği OVR koalisyonu çok geniş bir halk desteği sağlamış gibidir. Tam merkezde, hatta merkez sağda ise Acil Durumlar Bakanlığı yapmış, o da yeni kuşağın bir üyesi olan –kırk beşine yeni girmiştir– Sergey Şoygu'nun kurduğu yeni bir parti, Birlik Partisi (*Edinstvo*) ortaya çıkar. Daha ziyade muhafazakârdır, Rus geleneklerine bağlıdır ve partisinin simge olarak ayıyı seçmesi yurttaşlarını cezbeder. Putin bu partiye ilgi duyduğunu açıklar.⁵⁸ Seçimler Putin'in desteğinin önemini altını çizer. Tahmin edildiği gibi Komünistler oyların % 24'ünü alarak başı çeker, Ayı'nın partisi bir puan farkla peşlerindedir, öte yandan o kadar beklenti oluşturan Lujkov-Primakov koalisyonu oyların yalnızca % 13'ünü alır. Bunların ardında ise Jirinovski, Yavlinski ve özellikle de Evimiz Rusya'nın başını çeken Çermonirdin zar zor % 5 oy oranında oy toplayabilirler.

Seçimlerden bir sol parlamentonun çıkması ve komünistlerle Lujkov-Primakov yanlılarının başkanlık seçimlerinde Primakov'un adaylığını destekleyecek bir koalisyon hükümeti kurabilmeleri bekleniyordur. Ama seçim sonuçları hesapları altüst eder. Beklenmedik biçimde Ayılar ile komünistler arasında zımnî bir anlaşma gerçekleşir, çoğunluğu elde etmiş partilerdir, kuşkusuz temelde birbirlerine muhaliftirler, ama aynı biçimde yurtlarına bağlıdır ve devletin ekonomik ve toplumsal yaşamda gerçek bir rol oynaması gerektiği görüşünü paylaşırlar.

Başkanlık seçimlerinden üç ay önce kimse seçimlerin nasıl olacağını bilmemektedir! Aralık seçimlerinin ertesinde Yeltsin susar; yakınları ve ailesi bu suskunluktan yakınırlar.

VEDA TÖRENİ

Ve 31 Aralık günü gelir. Sabah erken saatte Kremlin'e gelen Boris Yeltsin Patrik Aleksî ile görüşür. Tam öğlen on ikide ülkeye seslenir. Her yerde te-

58 *Izvestia*, 13.11.1999.

levizyonlar açılmıştır, taş kesilen Rus halkı kendileri için hiç beklenmedik olan bir konuşma duyar:⁵⁹

“Sevgili dostlarım...

Bugün sizlere mutlu bir yıl dilemek üzere son kez sesleniyorum, ama hepsi bu kadar değil. Bugün sizlere Rusya Devlet Başkanı olarak son kez sesleniyorum.

Biten yüzyılın bu son gününde [...] bir karar aldım, yönetimden ayrılıyorum [...] anayasadan ayrılmayacağımı ve parlamento seçimlerinin anayasa tarafından belirlenen takvime uyması gerektiğini her zaman söyledim. Bu yapıldı. Başkanlık seçimlerinin de yasanın öngördüğü zamanda, Haziran 2000’de yapılmasını istiyordum. Bu Rusya için çok önemli. İktidarın bir başkandan ötekine gönül rızasıyla, uygar biçimde devredilmesine ilişkin önemli bir içtihat oluşturmaktayız.

Oysa ben bu konuda başka türlü karar aldım. Görev süremi tamamlamadan gidiyorum.

Bunun zorunlu olduğunu anladım: Rusya yeni yüzyıla yeni siyasetçilerle, yeni yüzlerle, akıllı, güçlü, yeni insanlarla girmeli... İnsanların Duma’da yeni bir siyasetçi kuşağına nasıl bir umut ve nasıl bir inançla oy verdiklerini görünce anladım, ben yapmam gerekeni yaptım. Rusya geriye gitmeyecek, bundan böyle hep ilerlemeyi sürdürecektir...”

Bu girişin ardından çok duygusal bir bölüm gelir:

“Sizden özür diliyorum.

Çünkü birçok düşümüz gerçekleştirilemedi. Bize basit görünen şeyler korkunç derecede zor oldu. Özür diliyorum çünkü bir solukta, bir sıçrayışta karanlık totaliter geçmişimizden sıyrılıp aydınlık, zengin, uygar geleceğe atılabileceğimize inananların beklentilerini yerine getirmedi. Buna ben de inanmıştım... Fazla safmışım. Sorunlar fazlasıyla karmaşıktı. Hatalar yaparak, terslikler yaşayarak ilerliyorduk. Bu zorlu dönemde birçok insan sarsıldı.

Şunu bilmenizi istiyorum ki [...] her birinizin acısı benim acım oldu, bunu yüreğimde hissettim.

Gidiyorum, elimden geleni yaptım. Yeni bir kuşak nöbeti devralıyor, daha çoğunu ve daha iyisini yapacak bir kuşak.”⁶⁰

Boris Yeltsin bu dokunaklı veda konuşmasını “anayasaya uygun olarak Vladimir Vladimiroviç Putin üç ay sonra yapılacak seçimlere kadar başkanlık görevini vekâleten sürdürecektir” açıklamasını yaparak bitirir.

59 31 Aralık tarihli 1761 ve 1762 sayılı kararnameler başkanın istifa kararına ve başkanlık yetkilerinin geçici olarak Vladimir Putin’e devredilmesine ilişkindir. *Sbornik zakonov Rossiskoi federatsii*, sayı 1-2000(II), s. 109 ve 110.

60 Tam metin için bkz. *Kommersant*, sayı 1, 5 Ocak 2000.

Sıra dışı bir tarihsel dönemin, bilançosu daha sonra çıkarılacak olan bir başkanlık döneminin sonudur. Başkan Kremlin'den ayrılırken Putin'e son bir tavsiyede bulunur: "Rusya'ya iyi bakın."

Açıklanan takvime uygun olarak başkanlık seçimleri 26 Mart'ta yapılır. Vladimir Putin ilk turda oyların % 52'sini alarak seçilir; Züganov oyların % 29,2'sini, Yavlinski ise % 5,8'ini alır. Primakov bir ara aday olduğunu açıkladıktan sonra akıllıca davranıp çekilmiştir, Lujkov Putin'i desteklediğini açıklamıştır.

Yeltsin'in tercihi ülkeye böylece kabul ettirilmiş olur.

31 Aralık 1999'da kendi isteğiyle iktidarı bırakan Boris Yeltsin Sovyet İmparatorluğu'nun tarihine ve bizzat İmparatorluk'a son noktayı koydu. Altı yıl boyunca Mihail Gorbaçov bu imparatorluğa "insani bir yüz" kazandırmak, sonra da onu kökten değiştirmek için didinmişti. Onun sayesinde imparatorluğun egemenliğindeki birçok halk özgürlüğe kavuşmuştu. Yeniden inşa ve yenilenme girişimi olan *Perestrojka* Lenin'in yarattığı, Stalin'in geliştirdiği canavarın parçalanması için bir gerece dönüşmüştü. İmparatorluğun yıkıntılarından sakinlerinin de tanımadığı bir ülke doğacaktı, bunlar yalnızca Rus değildi, Tatardı, Çeçendi ve yalnızca uzun bir tarihin bir araya getirdiği farklı dillere, dinlere, âdetlere sahip başka birçok halktı. "Ruslar", bu yeni devletin yurttaşlarını böyle adlandırmak gerekiyor, 1992'de en berbat koşullar içerisindeki bir Rusya'yla karşılaştılar. "Rus" adı altında toplanan çok farklı insanlar ve halklar bu dönemde hiçbir konuda hemfikir değillerdi. Ne yazgılı oldukları topluluk, ne büyük tercihler –komünizmle bağlı koparmak, demokrasi, piyasa ekonomisi–, ne dış dünya ile olan ilişkiler, ne de Rusya konusunda. Rusya Avrupalı mıydı? Asyalı mıydı? Hele ki Rus olmak ne anlama geliyordu?

Yeltsin iki meydan okumayla karşı karşıya gelmişti. Gorbaçov'un eserini pekiştirmek, yani komünizm faslını sonsuza dek kapatmak, yönetmek durumunda olduğu halk üç çeyrek yüzyıldır tek ufku ve "aydınlık geleceği" olarak yalnızca komünizmi bellemişken kolay iş değildi. Aynı zamanda bu halkları, yönünü şaşırmış bu yurttaşları ortak yazgıları, bir Rus yazgıları olduklarına ikna etmek zorundaydı ve bunun için de Rus kimliğini tanımlamak gerekiyordu. Çok büyük sınavlardı bunlar! Ayrıldığı gün Yeltsin kuşkusuz birçok şeyin tamamlandığını ama işin bitmediğini kabul etmişti. Kişiliği ve hikâyesi neleri başardığını, neleri ıskaladığını anlamaya yardımcı olabilir. SSCB'nin, onun ideolojisinin ve Lenin'in yerleştirdiği eğitimin katıksız bir ürünü olan Boris Yeltsin SSCB'nin kurucusu gibi, siyasetçinin ve iktidarın toplumları yönetmek için kesin gerekli olduğunu düşünüyordu. Öncelikleri, tasarıları her şeyden önce siyasal nitelikte olmuştu ve bu anlamda elde ettiği bilanço dikkate değerd. Ama Rus demokrasisi kırılgandır, her zaman olgun değildir,

1992'de fazlasıyla şaşırımış olan yurttaşların inandığı kurumlar üzerinde var olur ve onlara dayanır: Anayasa, yürütme, yasama ve yargı erkleri, seçimler.

Sekiz yıllık başkanlık dönemi boyunca Yeltsin'in aklından komünistlerin iktidara geri dönüşünü sonsuza dek engelleme isteği hiç çıkmamıştı. 1990'lı yılların ortalarında, halkların dayanışması –tabii ki teorik düzeyde– ve kardeşliğine dayalı bir geçmişe duyulan özlem ve kargaşa Rusya'da o kadar güçlüydü ki bu geri dönüş olasıydı, hatta gerçeğe yakındı. Yeltsin ve demokrasi sonunda galip geldi çünkü Ruslar riskin önemini anlamışlardı. Galip geldiler çünkü Sovyetik kitleler de yerini birkaç yıl içerisinde yurttaşlara, hatta doğmakta olan bir sivil topluma bırakmıştı. Zinoviyev'in kalıcı olacağını öngördüğü *Homo sovieticus* haklarının ve sorumluluğunun bilincinde olan seçmenin ardında silinip gitmişti. *Homo sovieticus* artık yoktu.

Siyasal mücadelele ye yoğunlaşan, geri dönüşünü engellemek için Sovyet sisteminin bütün öğelerini –özellikle planlı ekonominin bütün araçlarını– alaşağı etmeye özen gösteren Yeltsin'in, çağdaş tarihin gördüğü en olağanüstü devlet soygunu operasyonunu örgütleyerek ulusal zenginliği yağmalayanlara yol açtığı da bir gerçektir. Halefi için düzeni yeniden sağlamak kolay olmayacaktı. Öte yandan Rusya'yı inşa edebilmiş ve Çeçen faciasına rağmen, SSCB'nin sonunu getirene benzer bir ulusal bölünmeden korumuştu. Ardında kalıcı kurumlar ve Rus ulusal çıkarlarının önceliği konusunda oldukça geniş bir toplumsal uzlaşı bırakmıştı. Gorbaçov imparatorluğu kurtarmayı düşünmişti; başarısız oldu. Yeltsin Gorbaçov'un tasarısının özünü yeniden ele aldı ama onu imparatorluğun tarihi merkezine, Rus topraklarına uyguladı. Son kertede birbirlerine o kadar şiddetle muhalefet etmiş, hatta birbirlerinden nefret etmiş olan, çok büyük karizmaya sahip bu iki adam ülkelerinin tarihi göz önüne alındığında birbirlerinden ayrılmaz. Kâh benzer kâh farklı yollar-dan aynı hedefin peşine düşmüşlerdir: "Rusların gecikmesini telafi etmek", Rusya ile Avrupa arasında yeniden bağ kurmak ve özellikle Rusya'yı yeniden Avrupa içerisinde konumlamak.

(Gorbaçov'un) yurttaşları, (Yeltsin'in) dış dünyası tarafından sevilmemiş ya da değersiz görülmüş ya da hâlâ sevilmiyor ve değersiz görölüyor olsalar da, böyleli kapsamlı bir devrimi anlamak için geçmesi gereken zaman onlara Rusya'nın tarihinde, Büyük Pedro'dan bu yana "barbar" bir ülkeyi Avrupalı büyük bir güce dönüştürmek için Rusya'yı canla başla modernleştirmeye çalışmış olan büyük reformcular içerisinde hak ettikleri yeri verecektir.

Teşekkür

Çeyrek yüzyıldan uzun bir süre yayıncım olan Claude Duran bu kitap tasarısını olumlu karşılamış ve ana hatlarını beğenmişti. Tamamlanışını görmedi. Şefkat dolu desteği için ne kadar minnettar olduğumu ve yokluğundan dolayı duyduğum büyük üzüntüyü burada dile getirmek istiyorum.

Buradan bütün teşekkürlerimi Rusya Devlet Arşivleri'ni yöneten Sergey V. Mironenko'ya gönderiyorum. Bu kitabın konusunu o bana salık verdi, arşiv kapılarını açtı, bu uğraş boyunca tavsiyeleriyle, uyarılarıyla beni yüreklendirdi ve burada anlatılan tarihin tanıklarıyla birçok buluşma ayarladı.

Beni kabul eden, anılarını paylaşan ve olayların anlamını kavramama yardımcı olan bu inanılmaz yılların aktörlerine de minnettar olduğumu ifade etmek istiyorum:

Devlet Başkanları Mihail Gorbaçov'a, Boris Yeltsin'e (†), Eduard Şevardnadze'ye (†), Jelyü Jelev'e, Yuri Afanasyev'e, Gennadi Burbulis'e, Sergey Şakray'a, Yegor Gaydar'a (†), Alexander Yakovlev'e (†), Sergey Kovalev'e, Dimitri Lihaçev'e (†), Vladimir Rijkov'a, Anatoly Sobçak'a (†), Galina Starovoytova'ya (†), Alexander Çubaryan'a

Vladimir Potanin'e, Oleg Deripaska'ya

Gennadi Züganov'a

Hubert Védrine'e

Bronislaw Geremek'e (†), Yan Karnogurski'ye, Yaroşlav Sedivi'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Beni ağırlayan, tavsiyeleri ve analizleriyle bana yardımcı olan, Moskova'da görev yapmış Fransız Büyükelçileri Yves Pagniez, Bertrand Dufourcq, Pierre ve Olga Morel'e, Claude Blanchemaison'a da müteşekkirim.

Cömert ve çok bilgili meslektaşlarımla yaptığım görüş alışverişlerine, özellikle Basile Kerblay'e (†), Michel Lesage'a (†), Jacques Sapir'e, Georges Sokoloff'a, Renata Fritsch-Bournazel'e (†);

Son olarak da Sovyet ve Rus siyaseti konusunda Başkan Reagan'a da danışmanlık yapmış olan Richard Pipes'a çok şey borçluyum. Yıllar boyunca Harvard'da, Paris'te, Moskova'da, Varşova'da önce Sovyet sonra Rus gizimini tartışıp durduk onunla.

Kaynakça*

I- Kaynaklar

- Materialy XXVII s'ezda Kommunističesкой parti Sovetskogo soyuza*, Moskova, 1986.
- XXVII s'ezd Kommunističesкой parti Sovetskogo soyuza. Stenografičeskii očet*, Moskova, 1986.
- XIX Vsesoyuznaya Konferentsia Kommunističesкой Partii Sovetskogo soyuza. Stenografičeskii očet*, Moskova, 1988.
- Materialy XXVIII s'ezda Kommunističesкой parti Sovetskogo soyuza*, Moskova, 1990.
- İz istorii sozdaniia Kontstitutsii rossiskoy federastii. Konstitutsionnaya Komissiya*, 1990-1993, 6 c., Moskova, 2008.
- Pervyi s'ezd narodnih deputatov RFSFR stenografičeskii očet*, Moskova, 1992.
- DORONÇENKOV (A.İ.), *K soyuzu suverenih narodov. Sbornik dokumentov KPSS*, Moskova, 1991.
- Çetvertaya sessia verhovnogo soveta RSFSR. Sovmestnoe zasedanie soveta respubliki İ soveta natsional'nostei*, 12 dekabria 1991, GARF, Arşiv: 1026 op.1/d 694 51, 104 arası.
- GARF'a teslim edilen Rusya Devlet Arşivleri'nin gerçekleştirdiği söyleşiler: Burbulis, Şakray, Kozirev, Korjakov, Gaydar, Poltoranin, Voşçanov.
- LESAGE (M.), *Les Institutions de Russie*, Paris, Documentation française, sayı 102, 1998.

II- Anılar

- ABALKİN (L.), *Neispolzovanni şansi: poltora goda v pravitel'stve*, Moskova, 1991.
- AFANASYEV (İ.), *Ma Russie fatale*, Moskova, 1992.
- AHROMEYEV (S. F.), KORNİYENKO (G. M.), *Glazami marşala i diplomata*, Moskova, 1992.
- BURBULİS (G.), yay. haz., *Stanovleni novoy rossikoy gozudarstvennosti. Real'nost'i perspektivi*, Moskova, 1996.

* Kaynakçayı halifilemek için notlarda alıntı yapılan eserler buraya alınmamıştır.

- BOLDİN (V. İ.), *Kruşeni piedestala. Ştrih k portetu Gorbaçeva*, Moskova, 1995.
- ÇERNYAYEV (A.), *Şest'let s Gorbaçevim po dnevnikovim zapiskam*, Moskova, 1993.
- ÇUBAYS (A.), *Privatizatsiia po rossiskii*, Moskova, 1999.
- FEDOROV (B. G.), *Deziat'bezumnih let*, Moskova, 1999.
- FİLATOV (S.), *Na puti k demokratii*, Moskova, 1995.
- GAYDAR (Y.), *Gibel'imperii*, Moskova, 2006.
- GRAÇEV (A.), *Kremlevskaya hronika*, Moskova, 1994.
- İSAKOV (V. B.), *Predsedatel'soveta Respubliki. Parlamentskie dnevniki. 1990-1991*, Ekaterinburg, 1997.
- KARYAKIN (J. U.), *Peremena ubejdenii*, Moskova, 2007.
- LEBED (A. T.), *Les Mémoires d'un soldat*, Monaco, 1998.
- LİGAÇEV (Y.), *Zagadka Gorbaçeva*, Novosibirsk, 1992.
- LUJKOV (Y.), *My deti tvoy*, Moskva, Moskova, 1996.
- LUKYANOV (A.), *Perevorot mnimyi i nastoyaşçii*, Moskova, 1993.
- MATLOCK (J. F.), *Autopsy of an Empire: The American Ambassador's Account of the Soviet Union*, New York, 1998.
- MEDISH (V.), yay. haz., *My Russia, the Political Autobiography of Gennadi Ziouganov*, Armonk Sharp, 1997.
- PETRAKOV (N. İa.), *Ruskaya ruletka. Ekonomiçeskii eksperement stenoyu 150 milionov jiznei*, Moskova, 1998.
- PRİMAKOV (Y.), *Gody v bolşoy politike*, Moskova, 1999.
- RUTSKOY (A.), *Nezvestnoy Ruskoy: politiçeskii portret*, Moskova, 1994.
- RİJKOV (N.), *Desiat'let velikih potriasiinii*, Moskova, 1993.
- RİJKOV (N.), *Perestroyka, istoriia predatel'stva*, Moskova, 1994.
- SAHAROV (A.), *Mémoires*, Paris, 1990.
- SOBÇAK (A.), *Jila, byla Kommunističeskaya Partiiia*, Saint-Petersbourg, 1995.
- SOBÇAK (A.), *Chronique d'une chute annoncée*, Paris, 1991.
- SOBÇAK (A.), *La Cassure de Tbilissi*, Paris, 1993.
- SOBÇAK (A.), *Hojdenie vo vlast'. Raskaz o rojdenie parlamenta*, Moskova, 1991.
- SUHANOV (L.), *Tri goda s Eltsinyom*, Riga, 1992.
- ŞAHNAZAROV (G.), *Tsena svobody i reformatsiia Gorbaçeva glazami evo pomochnika*, Moskova, 1993.
- ŞAPOŞNIKOV (E., mareşal), *Le Chaos ou la Raison*, Moskova, 2000.
- VOL'SKİ (A.), *Smotret'otkrittimi glazami*, Moskova, 1993.

III- Tarih

- BARSENKOV (A. S.), *Vvedenie v sovremennoyu rosiiskuyu istoriyu 1985-1991*, Moskova, 2002.
- COULLOUDON (V.), *Génération Gorbatchev*, Paris, 1998.
- DUNLOP (J.), *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire*, Princeton, 1993.
- DZAHAGOV (V. V.), *Politiçeskaya İstoriia Rossii. Hronika i litsa 1985-1997*, Moskova, 1997.
- Gorbaçov-Yeltsin: 500 dnei politiçeskogo protivosostoyaniia, Moskova, 1997.
- GRAZIOSI (A.), *Histoire de l'URSS*, Paris, 2010.
- HOUGH (J.), *Democratization and Revolution in the USSR 1985-1991*, Washington, 1997.
- JURAVLEV (V. V.), (Red.), *İstoriia sovremennoy rossii 1985-1994*, Moskova, 1995.
- KİSELEV (A. F.) - ŞAĞİN (F. M.), yay. haz., *Noveşaya istoriia oteçestva, XX vek*, Moskova, 1997.
- KORJİHİNA (T. P.) - SENİN (A. S.), *İstoriia rossiskoy gozudarstvennosti*, Moskova, 1995.
- LAPIDUS G., *The New Russia. Troubled Transformations*, Boulder, San Francisco-Oxford, 1995.
- LATSİS (O. R.), *O çatelno. Splanirovanoe samubiistvo*, Moskova, 2001.
- LOGİNOV (V. T.), yön., *Soyuz mojno bylo sohranit'. Belaya Kniga Dokumenty i fakty o politike M. S Gorbaçeva po reformiravanyu i sohraneniyu mnogo natsional'nogo Gozudarstva*, Moskova, 1995.
- MARIE-SCHWARTZENBERG (N.), *La Russie du crime*, Paris, 1997.
- MLEÇİN (L.), *Prezidenty rossii*, Moskova, 2003.
- PİKHOİA (R.) - SOKOLOV (A. K.), *İstoriia sovremennoy rossii: krizis kommunistiçeskoy vlasti v SSSR i rojdenie novoy Rossii konets 1970-1991 gg.* Moskova, 2008.
- PİKHOİA (R.), *URSS. Histoire du pouvoir*, cilt 1, *Quarante ans d'après guerre*, Québec, 2007, ve cilt 2, *Le Retour de l'aigle bicéphale*, Québec, 2008.
- SAPİR (J.), *Le Chaos russe*, Paris, 1996.
- SELEZNEV (G. K.), *Politiçeskaya istoriia sovremennoy rossii 1991-2001*, Moskova, 2001.
- SOGRİN (V.), *Politiçeskaya istoriia sovremennoy rossii*, Moskova, 1994.
- SOKOLOFF (G.), *La Puissance pauvre*, Paris, 1993.
- STANKEVIÇ (S.), *SSSR na zaverşayuşim etape: erozia i raspad soyuznoy gozudarstvennosti*, Moskova, 2009.

IV- Siyasal güç. Dış siyaset

- BRZEZINSKI (Z.), *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geost-rategic Imperatives*, Basic Books, 1997.
- COLAS (D.), yön., *L'Europe post-communiste*, Paris, 2002.
- CORDOVEZ (D.) - Harrison (S. S.), *Out of Afghanistan: The Inside History of the Soviet Withdrawal*, Oxford, 1995.
- ENGLISH (R.), *Russia and the Idea of the West. Gorbachev, Intellectuals and the End of the Cold War*, New York, 2000.
- GARTHOFF (R. L.), *The Great Transition: American Soviet Relations and the End of the Cold War*, Washington, 1994.
- KENDE (P) - SMOLAR (A.), haz., *La Grande Secousse de l'Europe de l'Est 1989-1990*, Paris, 1990.
- MINK (G.), *Vie et mort du bloc soviétique*, Paris, 1995.
- ODOM (W.), *The Collapse of the Soviet Military*, New-Haven-Londra, Yale Univ. Press, 1998.
- PARIS (H. general), *Stratégie soviétique et chute du Pacte de Varsovie*, Paris, 1995.
- SCHWEITZER (P.), *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy hastened the Collapse of the Soviet Union*, New York, 1994.
- STENT (A.), *Russia and Germany Reborn: Unification, The Soviet Collapse and the New Europe*, Princeton, 2000.
- SUNY (R. G.), *The Revenge of the Past: Nationalism Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford, 1993.
- SZPORLUK (R.), *Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union*, Stan-ford, 2000.

V- Gorbaçov

- BRESLAUER (G.), *Gorbachev and Yeltsin as Leaders*, Cambridge, 2002.
- BROWN (A.), *The Gorbachev Factor*, Oxford, 1996.
- GRAÇEV (A.), *Le Mystère Gorbachev*, Monaco, 2001.
- GRAÇEV (A.), *Gorbachev. Le pari perdu?*, Paris, 1998.
- GUETTA (B.), *Éloge de la tortue (l'URSS de Gorbachev)*, Paris, 1991.
- KERBLAY (B.), *La Russie de Gorbachev*, Lyon, 1989.
- LECOMTE B., *Gorbachev*, Paris, 2014.
- MARCOU (L.), *Les défis de Gorbachev*, Paris, 1988.
- MURARKA (D.), *Gorbachev*, Paris, 1987.
- RUGE (G.), *Mikhaïl Gorbachev*, Paris, 1991.

- SAKWA (R.), *Gorbachev and his Reforms*, New York, 1990.
- TATU (M.), *Gorbachev. L'URSS va-t-elle changer?*, Paris, 1987.
- THOM (F.), *Le Moment Gorbachev*, Paris, 1991.
- ZINOVYEV (A.), *Le Gorbachevisme ou les Pouvoirs d'une illusion*, Lozan, 1987.
- ZINOVYEV (A.), *Katastroïka*, Lozan, 1990.

VI- Yeltsin

- ARON (L.), *Boris Yeltsin. Jizn'revoliyutsiyonera*, Moskova, 2006.
- BROWN (A.) - SHEVTSOVA (L.), *Gorbachev, Yeltsin and Putin: Political Leadership in Russia's Transitions*, Brooking Inst., 2001.
- COLTON (T.), *Yeltsin, a Life*, Harvard Univ. Press, 2008.
- DOBROHOTOV (L. N.), yay. haz., *Ot Eltsina k Eltsinu. Prezidentskaya gonka*, Moskova, 1997.
- Epoha Eltsina (oçerki političeskoy istorii)*, Moskova, 2001.
- KHINCHTEIN (A.), *Yeltsin. Kreml'. İstoriia bolezni*, Moskova, 2006.
- KOSTİKOV (M.), *Roman s prezidentom*, Moskova, 1997.
- SHEVTSOVA (L.), *Russia. Lost in Transition. The Yeltsin and Putin Legacies*, Washington, 2007.
- SMITH (K.), *Mythmaking in New Russia: politics and Memory during the Yeltsin Era*, Londra, 2002.
- SMITH (Gordon B.), yay. haz., *State Building in Russia; the Yeltsin Legacy and the Challenge of the Future*, Londra, 1999.

Devrimlerin beşiği 20. yüzyılın son çeyreğinde hiç kimsenin öngörmediği bir “devrim” daha gerçekleşti: kimilerine göre sosyalist ütopyanın icrası, kimilerine göre totaliter bir sistem, kısacası Sovyet İmparatorluğu altı yılda çöktü ve bu çöküş, sistemin bitkin düşürdüğü iyi niyetli insanların inisiyatifıyla gerçekleşti.

Dünyayı Değiştiren Altı Yıl: 1985-1991, Sovyet İmparatorluğu’nun Yıkılışı’nda Fransız Akademisi üyesi, Rus tarihi ve kültürü uzmanı Hélène Carrère d’Encausse, tarihçilerin pek de üzerinde durmadığı bir dönemin, kökten biçimde dünyayı değiştirmiş olağanüstü olaylar dizisinin tarihi dökümünü yapıyor:

Andropov, Brejnev, Gorbaçov, Yeltsin, Putin, Çernobil vakası, darbeler, çalkantılar, ekonomik krizler, bağımsızlık hareketleri, *perestrojka* ve daha fazlası...

“Sovyet İmparatorluğu’nun son yıllarına ilişkin bu başarılı çalışmasında, Hélène Carrère d’Encausse, dünyayı sarsan o yılları yeniden yaşıtıyor.”

Jean Sévillia, *Le Figaro*

“Berlin Duvarı’nın yıkılışı için heyecanıdır; *Tarih* Sovyet sisteminin yıkılışıdır.”

Hubert Védrine

ISBN: 978-975-08-4386-0

26 TL